SECVNDVS TOMVS VARIARVM LECTIONVM IVRIS,

In quo habentur,

Formula inueſtigandæ actionis.
De Vſucapionibus.
De Iure ſingulari.
De Teſtibus.
De Sententia & re iudicata.

[illegible] N-
[illegible]
TORE
*

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE III NAPOLI

FORMVLA INVESTIGANDAE ACTIONIS PER QVAM

unuſquiſque ius ſuum in iudicio perſequatur, cum deliberatione æqui & boni.

QVAM GRAVITER ERRENT

qui non prius actionem inueſtigant, quàm adeant Iudicem.

SEMPER *quidem humanarum rerum hæc uiciſsitudo fuit à condito mundo, quòd optima quæque per abuſum corrumperentur paulatim ad prauitatem, rurſusq; Dei clementia Principes & boni uiri prodirent, quorum opera ſuccedentibus ſeculis genuina ueritas uelut poſtliminio reduceretur. Idq; eſt quod Iuſtinianus utique bonus Princeps, fluxam uocat humanarum rerum conditionem, quæ nunquam in eodem ſtatu maneat. Nouell. De his qui ingre. ad appellatio. in princip. Verum in his rerum mutationibus nunquam deſperandum eſt, cum aliquod erroris uitium irrepſerit, imò manibus & pedibus, totoq; conatu incumbendum ijs, ad quos ea res quouis legitimo munere ſpectat, quo magis ad exemplum aliquod priſtinæ puritatis, luxata reſtituãtur. Siquidem inſigni aut malitia, aut inſania cenſendi ſunt illi, qui deterrere ſolent alios ab emendationibus erratorum, tantum abeſt ut ipſi*

aliquam operam impendere uoluerint. Fortaßis ideo, ne eiuſdem erroris culpam agnoſcant. Sed meminiſſe potius debent omnes boni uiri, maximam gloriam eſſe, adhibere opem & conſilium emendandis (quatenus per humanam fragilitatem licet) incidentibus uitijs, præſertim in Ciuilibus diſciplinis, quarum ductu ac uelut regula, omnis hominum uita ſub honeſta morum tranquillitate recte gubernari poteſt. Quo nomine non pudet Cæſarem ipſum latas pridem à ſe leges emendare. Nouell. De nupti. §. Nos autem. Et, Vt fili. frat. in princip. Nec enim imperij reformationes, quas ſinguli ferè Cæſares in Comitijs primarijs edere ſolent, aliò pertinent, quàm ut cœptis iam, uel mox imminentibus optimarum rerum deprauationibus, prudenter medeantur & occurrant.

Itaque, cum inter alia multa corruptarum rerum exempla crudelißimus tyrannus Mos pernicioſum hunc errorem obtruſerit, quòd in exercẽdis iudiciarijs diſceptationibus apud pleroſque cauſidicos (ut interim bonos, & graues uiros excipiam) qui ſine delectu in foro cauſas agunt, nullus adhibeatur modus, nulla iuris ratio. Noſtri officij duximus ſtudioſos huius erroris admonere. Videmus enim omnes paßim parum curare, in quo cauſarum genere uerſentur, multò minus quam actionis formulam intendant, tantum ſoliciti quo uerborum apparatu in iudicium perducant cauſam, quam nec ſemel cum ſuis circunſtantijs rectè perpenderint. Præterea & in hoc falluntur, quòd Doctorum commentarios obiter legunt, & indices traditionum, quos Repertoria dicunt. Ibi ſi unum aut alterum uerbum fortè inuenerint cauſæ ſuæ nonnihil adfine, ſtatim ſibi perſuadent uictoriam. Sic ſine certa facti, & iuris ſeu actionis inueſtigatione, illotis (quod dicitur)

tur)

tur) manibus ad tractandas cauſas proſiliunt, tandemq; præpoſtero ordine quod primũ eſſe debebat, id ſerò cum Phrygibus intelligunt, ſcilicet quàm impertinentem actionem propoſuerint.

Erroris cauſa fuit, quod in Tit. C. De iur. formu. & impetra. ait. legunt ſublatas eſſe actionum ſolennitates antiquas. Igitur putant incauti nihil referre quomodo proponatur factum, nec ulla opus eſſe actionis inueſtigatione ſpeciali. Sed Iaſon Inſtit. De actio. in princip. poſt Barto. in l. Edita. C. De edend. multò rectius docet, hodie etiam actionem dici, & eſſe formulam, ſicut olim fuit, tantumq; eſſe ſublatas uerborum aucupationes. Ex quo infert, quòd l. Si ſeruus nauem. ff. De furt. ubi Paulus actionem uocat formulam uulgarem, non ſit correcta.

Vis autem uidere, quòd ad præparationem iudiciorum primum omnium requiratur inueſtigatio & cognitio actionis, ſiue uerbis, ſiue ex ſcripto tractetur iudicium? Si cauſam exponas Iudici, non'ne aliquid tandem petendum eſt atque concludendum? Nemo ſanæ mentis negabit. Nam ſi ex facti ſerie quantumuis bene narrata, aut nullam, aut ineptam colligas concluſionem, totus libellus corruit, ut probat Iaſon multorum teſtimonijs in l. j. ff. De eden. Et ſicut in contractibus alijsq; rebus, ita multò magis in iudicijs, exitus eorum quæ proponuntur, hoc eſt, petitio, probat utrum iuſta ſit, an iniqua perſecutio. arg. l. Si uoluntate. C. De reſcinden. uenditio. Martianus in l. Quædam. ff. De reb. dubi. Quædam (inquit) ſunt, in quibus res dubia eſt, ſed ex poſt facto retroducitur & apparet quid actum ſit. Vbi Accurſ. multa allegat ſimilia.

Cæterum petitio, uel concluſio libelli, non poteſt rectè produci, præterquàm ex natura & forma actionum, quæ

per ſingulas propemodum ſpecies earum uariatur iure, ut eſt uidere ex tit. Inſtit. De actionib. Ergo neceſſarium eſt primo loco diligenter inueſtigare ac cognoſcere in ſpecie Formulam actionis, qua uti uolueris. Non dico ut ſummo iure tantum, uerumetiam ut ex æquitatis cenſura, ſicut infrà dicemus, eam inueſtiges. Sæpe nanque prima facie uidebitur incauto, hanc uel illam actionem competere ad perſequendum ius ſuum, cum autem ad æquitatis normam exegerit factum ſeu caſum, neutra conueniet. Vlpianus in l. j. §. Ideo autem. ff. Si menſor fal. mod. dixer. Loquens de menſore agri, qui operam ſuam præbuit pro honorario, & fefellit renunciando: Si autem (inquit) ex locato fuerit actum, dicendum erit nec tenere intentionem. Sed an mandati competit? Reſpondeo: Quòd non, propter mercedem. Conceditur igitur actio in factum Prætoria.

Intereſt autem & litigatorũ & Iudicis, ne quis antea ad agendam cauſam accedat, quàm teneat certò ac nominatim ſpeciem actionis quam intendere uoluerit. Primum enim actor ipſe quî ſciet quibus modis inſtruenda ſit cauſa ſua, ſi ignorauerit uim, ac poteſtatem actionis quam inſtituit? Deinde, reus quomodo intelliget utrum cedendum illi, an contendendum ſit, ſi neſciat actionem aduerſus ſe in iudicio deductam? Quo nomine Vlpianus in l. j. in princi. ff. De eden. dicit, Aequiſſimum eſſe ut edatur actio qua quis uti uoluerit. Denique, Iudex incertus erit quam rationẽ in cognitione ac ſentẽtia ſua ſequatur, niſi ad amuſſim audiat ab actore, quo iure aliquid apud ſe perſequatur. Et hoc eſt quod Pomponius in l. ij. §. Deinde ex his. ff. De origi. iur. Quas actiones (inquit) ne populus uellet, inſtitueret; certas, ſolennesq́; eſſe uoluerunt. Grauiſſima

ſanè

ſanè eſt ratio, ſi rectè perpendatur. Et nihil aberrarunt, qui olim dicebant iuri & æquitati conſentaneum eſſe, ut exprimeretur nomen actionis in libello. Quod tamen Azo & Ioannes negant conſuetudine obſeruari.

Sed donemus inconſuetū eſſe, ponamus item iure nō exigi ut exprimatur nomē actionis in libello: permittit'ne cōſuetudo, mãdat'ne ius, ut actor ipſe uel patronus cauſæ neſciat ſpeciem & nomen actionis? Certe nemo ſanæ mentis dicet. Nam refert Pomponius in d.l.ij. Seruium Sulpitium olim obiurgatum eſſe à Quinto Mutio, qui diceret: Turpe eſſe patritio & nobili uiro cauſas exoranti, ius in quo uerſaretur, ignorare.

Sed qui tam parum ſolliciti ſunt, quænam ſit agendi formula quam tractant, hi uim ac poteſtatem actionum prorſus ignorant. Porrò cognitio actionis in his uerſatur, uidelicet, Quo autore ſit introducta, Ex qua cauſa, Cui detur, & aduerſus quem; An porrigatur ad hæredes, Quid in ea ueniat, Quamdiu concedatur, Quis ſit exitus, Quid ſpectandū ſit Iudici, quid litigatoribus: An'ne ſint adfinia remedia quibus uti poßimus. Hæc autem qui ignorat, is rogo quibus modis feliciter acturus ſit cauſam ſuam? Scire autem nemo poteſt, niſi qui ſingulariter actionum circunſtantias rectè tenet, quoniam per omnes actiones uariantur. Conſequitur ergo, ſtupidißimum eſſe actorem ſeu cauſidicum, qui ſine certa actionis cognitione, cauſam perducit ad Iudicem, tametſi fortaßis apparatus non deſit uerborum, adeoq; multarum legum allegatio, quæ tamen nō magis ad rem accedunt, quàm cupreſſus ad naufragium, apud Horatium.

Quare ut hunc errorem maioribus indicarem, ſicut ex communi uoto tenemur omnes, iuxta l. Eum, qui nocen-

tem. ff. De iniuri. ſimulatque ut ſtudioſæ iuuentuti, Romanæ grauitatis exempla circa actiones agnoſcendas commonſtrarem, ſumpſi hanc operam pio uoto. Et iterum proteſtatum eſſe cupio, me nullo pacto aut ſentire, aut loqui de doctis, & ſobrijs cauſarum patronis, quales hoc loco (Deo gloria) ſunt, ſed de temerarijs tantum, qui doctioribus etiam magnam adferunt inuidiam.

QVOMODO INVEſtiganda ſit Actio.

PRincipio *neceſſarium eſt ad inueſtigandam actionem ſeu perſequendi iuris tui formulam, ut facti uel caſus ſpeciem diligentiſsimè diſcernas.* Niſi *enim negocium ipſum prius rectè perceperis, impoßibile fuerit, certam iuris & actionis rationem colligere.* Quippe, *quòd in cauſſa & facto* Ius *eſſe poſitum,* Alfenus *reſpondit, & eleganti exemplo, de puero quodam per ploſtrum obtrito, declarat. in l.* Si *ex plagis. §.* In *cliuo. ff.* Ad Leg. Aqui. Et Vlpianus *in l.* Cum *duobus. in princip. ff. pro ſoci. loquens de duobus uicinis, quorum alter rogatu alterius fundum coniunctum emerat, nolens deinde cum uicino communicare: ſecūdum* Iulianum *ſcribit, implicitam eſſe facti quæſtionem.*

Totum *autem factum expendere oportet, non unam aut alteram eius particulam, quo magis appareat, num ſimplex an multiplex ſit, & quæ ſint rerum, perſonarum, ac temporis circuſtantiæ, ſicut* Triphonius *eleganter colligit æquitatem, in l.* Bona *fides. ff.* Depoſi. Si *totius rei æquitatem (inquit) quæ ex omnibus perſonis, quæ negocio iſto continguntur, impletur, &c.* Nemo *enim in tam immenſo negociorum (ut ſic dicam) mundo,*

diſcernet recte quod ius, quæ actio cuique competat, niſi prius ad amuſſim explicatum habeat factum. Vt interim uideas quàm probe agant, qui negocium à litigatoribus uix totum audiunt, tantum abeſt quòd qualitatem eius deliberent, non memores quod Vlpianus dicit, omnem diffinitionem in iure periculoſam eſſe, quoniam non raro ex modica cauſarum differentia ſubuerti poteſt. l. Omnis diffinitio. ff. De regu. iur.

Quò magis autem factum rectè diſcernas, redige in ſuccinctas ſimplicesq́; ſententias ordinatim. Tum enim commodius apparebit ſcopus cauſæ, quē Rhetores Statū uocant, ut inde ſtatuas ius perſequendi. In iure Ciuili ſcopus cauſæ eſt, initium, quod cauſa ſequentium fuerit, uelut principalis pars negocij. Nam cuiuſque rei potiſſima pars principium eſt, dicente Caio in l. j. ff. De origi. iur. Semper igitur reſpice unde cœperit negocium, & hoc quod niſi eueniſſet, ſequentia quoq; non contigiſſent, ut infrà patebit exemplis. Porrò, quicquid operæ collocaueris in diſcutiendo facto, redibit decuplo ad faciliorem iuris inquiſitionem. Sta. ca.

Deinde ſic cognita facti ſpecie quid ſit, oportunum eſt uidere, quale ſit, hoc eſt, quid ius de eo ſtatuat & Lex uelut regula iuſtorum & iniuſtorum, omniumq́; eorum quæ in Republica & foro Ciuili accidere poſſunt, ut Martianus ſecundum Chryſippum Legem deſcribit. in l. ij. ff. De Legibus. Qua in re conſulendi ſunt iuriſconſulti & Cæſares Romani, non Repertoria. Videndum enim cum primis eſt, ad quam negociorum formam pertineat, Vtrum ſit contractus, an quaſi contractus: an uerò maleficium, uel quaſi maleficium: an nullius contractus uel acti negocij, ſed tantum de dominijs rerum ſit quæſtio,

Num

Num denique tam uaria ſit facti ſpecies, ut ad certam ac nominatam iuris formam redigi non poßit caſus. Paulus appellat ex uarijs figuris cauſarum, in l.j. in princip. ff. De actionib. & obligationi. Caius nouum negocium uocat, in l. Si tibi polienda. ff. De præſcrip. uerbis. Papinianus proprium contractum nuncupat. in l. Rogaſti. ff. eod. titu. Sic Cicero eleganter in lib. II. De Orato. Ac primum (inquit) naturam cauſæ uideat, quæ nunquam latet, factum ne ſit quæratur, an quale ſit, an quod nomen habeat. Quo perſpecto, ſtatim occurrit naturali quadam prudentia, non his ſubductionibus quas iſti docent, quid faciat cauſam, id eſt, quo ſublato, controuerſia ſtare non poßit. Subductiones, Cicero uocat inanes & ſophiſticas philoſophorum argutias & diſputationes, qualibus & nunc utuntur in dijudicandis cauſis, & tractando iure, magno ſtudioſorum incommodo. Enimuero eodem lib. loquens de philoſophorum libris, Verbum (ait) prorſus nullum intelligo: ita ſunt anguſtis & conciſis diſputationibus illigati.

Cic.

Ex his itaque inueſtigationibus non difficulter apparebit actio, & ius perſequendi in omni negocio. Nam contractus & maleficia, habent ſuas nominatas perſecutiones, ſicut & rerum controuerſiæ. Reliquæ uerò cauſarum inuſitatæ ſpecies, habent generales actiones, quibus uice aliarum utimur, ut tractat Papinianus in l.j. cũ alijs iuriſconſultis. in l. ſeq. ff. De præſcrip. uerb. Tantum pro commentarijs ac Repertorijs Doctorum, adeundi ſunt autores Legum Romanarum. Incredibile enim dictu eſt, imò ne dici quidem ſatis poteſt, quantum profuerit aſſueſci lectioni Romanorum iuriſconſultorum & Imperatorum. Primum, quòd autoritas eorum certa eſt & neceſſaria,

ria, cum interim Doctorum præceptiones non niſi proba biles ac incertæ. Deinde, ꝗ ingenia ſtudioſorum transfor mari ſolent in mores & phraſim loquendi præceptorum. Atque illa eſt cauſa, quòd Romani Iuris proceres tanta Latini ſermonis puritate, ac phraſis ſimilitudine, eademq́; grauitate ſcripſerunt, & uelut uno ore interpretati ſunt Leges. Nam magna pars eorum ab uno Papiniano præceptore imbuti, non niſi doctiſsima iuris monumenta in manibus uerſabant. Contrà uerò, quòd recentiores iuriſperiti, neglecto paulatim Romanorum exemplo, longeq́; ab eorum imitatione diſcedentes, degenerarint, non dico quò tandem, ſed res ipſa nos ſatis admonet, niſi planè ad utranque aurem dormiamus.

Interim uideamus exempla eorum quæ tradidimus præceptorum. Dedi (ponamus) procuratorem Titium. Huic Titio mandaui, ut cauſam meam in iudicio ageret. Cauſa autem requirebat probationes. Depoſui apud eundem Titium quædam inſtrumēta, ut ſi opus eſſet, uteretur eis, ac interim cuſtodiret. Finita cauſa, aut reuocato procura torio Titij mandato, repoſco inſtrumenta apud eum depoſita. Ille negat, aut dolo fecit ne poſſet reſtituere. Ecce factum in ſimplices poſitiones redactum. Quis igitur ſco pus eſt in hoc caſu? Certe mandatum quod Titio dedi. Quare? quia initium negotij fuit, & cauſam præſtitit omnibus ſequentibus geſtis. Niſi enim procuratorem Titium dediſſem, nulla ſecuta fuiſſet inſtrumentorum depoſitio. Vnde ſequitur conſiderato initio, contractum mandati eſſe. Quæ igitur actio? Mādati eſt, non depoſiti. Hoc exemplum eſt in l. Si procuratorem. in princip. ff. Mandat. Vbi reiecta opinione eorum, qui depoſiti actionem dabant, mandati pro inſtrumento agendum eſſe ſtatuit ar. man. p. dep.

Vlpian

Vlpianus: Vniuſcuiuſque enim contractus (inquiens) & initium ſpectandum eſt & cauſa.

Aliud ex l.j.§. Quòd ſi rem.ff. Depoſit. Rogando mandaui tibi, quòd rem meam perferres ad Titium, ut eam ſeruaret. Et ſi Titius non recepiſſet, quia non adeſſet aut nollet, tu cuſtodires. Si rem nolis reſtituere, quæ mihi eſt actio? Prius ſane uidendum eſt, ad quam formam contractus ſpectet hoc factum. Nam ſi id quod de re apud Titium cuſtodienda dictum eſt conſideremus, depoſitum eſt. Sed initium ſpectandum eſt, ex quo mandatum iudicabitur, habens legem ſeu pactum cuſtodiæ. Itaq; mandati eſt actio. Aliud, Si tibi mandauero, ut rem ab aliquo meo nomine receptam cuſtodias, idq́; feceris, mandati an depoſiti tenearis? Et magis eſt ut actio mandati locum habeat, quia hic eſt primus contractus. Ead.l.j.§. Idem Pomponius. Multa præterea id genus exempla, ex Iure lectori ſunt obuia.

In maleficijs quoq; principium facti plerunq; reſpiciendum eſt. Vt ecce, Si quis tibi mandauerit opus nouum ui aut clam, detrimento alterius facere, tuq́; rurſus mandaueris alij, ne directò uidearis rem illicitam feciſſe. In hac ſpecie certum eſt, & te qui facienti mandaueris, & eum qui fecit nouum opus, teneri. Sed quid de tertio dicemus, qui primus mandauit? Si ſucceſſum & exitum facti ſpectemus, uideri poteſt neque ab eo factum eſſe, neque eius iuſſu factum, cum facienti nihil mandauerit. Verum ſi ex principio damnum metiamur, utique & ipſe cum primis tenebitur, qui niſi mandaſſet tibi, tu non mandaſſes alijs, nec opus fuiſſet factum. Rationē addit Paulus in l. Si ego. ff. Quod ui aut clam. Et magis eſt (inquiens) & me, qui initium rei præſtiterim, teneri.

Aliud memorabile exemplum eſt in l. Quoniam. C. Ad leg. Iul. de ui. publ. ſeu priua. Vbi rectiſsime probatur, in uiolentijs ac bellis illegitimis, rationē habendam eſſe principij. Quoniam (inquit) multa facinora ſub uno uiolentiæ nomine continentur, cum alijs uim inferre certantibus, alijs cum indignatione reſiſtentibus uerba cædesq́; crebrò deteguntur admiſſæ, placuit, ſi fortè quis uel ex parte poſsidentis, uel eius qui poſſeſsionem temerare tentauerit, interemptus ſit, in eum ſupplicium exerceri, qui uim facere tentauerit, & alterutri parti cauſam malorum præbuerit. Itaque cum bellum ex bello ſeritur, ut nuper quibuſdam in locis magno Reipublicæ malo contigit, certè culpa ac pœna in eos iure eſt reijcienda, qui prioris belli autores fuerunt, & cauſam præbuerunt ſequentibus diſcordijs, quos Deus tandem impunitos non relinquet, ſi utcunque per diſsimulationem hominum pœnas, & fortè ad tempus, euaſerint.

Interim hanc conſiderationem initij Vlpianus tam ueram exiſtimauit, ut ad quadrupedes quoque porrigeret. in l. j. §. Cum arietes. ff. Si quadrup. paupe. feciſ. dicet. Vbi cum arietes uel boues commiſiſſent, & alter alterum occidiſſet, ſecundū Quintū Mutiū diſtinguit, utrū is periſſet, qui primus aggrediendo bellū cœpiſſet, ut actio de pauperie nō habeat locū, an uerò is qui nō prouocauerat, ut exerceatur actio. Cōmittere enim ibi, pro iritare ſeu prouocare accipitur. Vnde cōmiſſum bellū dicimus, quod laceſſente iniuria, quaſi re ipſa, aperte indictū uel cœptum eſt. cōmitter

Sic itaque ex facto, ius & actiones diſcernere oportet, ac meminiſſe, iuris differentiam ex facto conſtitui, non autem contrà, ius per falſas interpretationes torquendum eſſe, ut facto reſpōdeat. Inde dici ſolet, cauſam ſpecificam

action

actionum ex conuentionibus aut delictis hominum proficiſci,ſed remotiorem & mediatam. Obligationem *autem cauſam propinquiorem eſſe,ſed generalem,& ſic coniunctam omnibus actionibus,ut nulla ſit ſine obligatione.* Vt *uel hinc apparet,impoßibile eſſe actiones rectè diſcerni, niſi prius ad amußim perceperis factum & conuentionis negotium.* Quò *pertinet id quod* Vlpianus *eleganter in* l. *Actionum.ff.* De *action.& obligat.* Actiones *autem(inquit) quædam ex contractu, quædam ex peccato, quædam in factum ſunt.* Quam *diuiſionem ſi rectè perpendas, facile uim perſonalium actionum explicabis(quod dicitur) ab ouo.* Certè *gloſſatores, ſententiam huius diuiſionis non perceperunt.* Ideoq; Accurſius *refert* Ioannem *non multum approbaſſe eam,cum tamen nulla ſit utilior.*

Cum *itaque uerſaris in huiuſmodi inueſtigationibus,legendi ſunt iuris autores,qui incredibilem lucem adferent quibuslibet quæſtionibus,modo ut ſiſtas lectionem,& repetas ſemel atque iterum quod legeris.* Neq; *uerò occurrẽtibus ſtatim uti oportet ad diffiniendã iuris cauſam.* Nã *ſuſpecta eſt huiuſmodi facilitas, præcipue in tractando iure,quod penè immẽſum eſt.* Porrò *in tabula depicta nobis euenire ſolet,ut admirantibus aliquandiu ſemper aliquid noui ſuccedat. contrà uerò, per tranſennam intuentibus, potißima pars artis & elegantiæ nõ appareat.* Vnde Celſus *in* l. Si *me &* Titium. *ff.* De *reb. credit. loquens de eo, qui pecuniam mutuam à meo debitore accepit, cum putaret debitorem* Titij: An *mihi (inquit) obligaris, ſubſiſto.* Audis *uerbum ſubſiſto? quaſi dicat non pergo reſpondere de iure, niſi inito prius maturiore inueſtigandi conſilio.* Et Vlpianus *in* l. *prima.* §. Secundo

loco

loco.ff. De poſtulan. Nunquid ergo (inquit) & magiſtratus gerere poßit? Sed de hoc deliberabimus.

Præterea meminiſſe oportet, non ſatis eſſe ad inueſtigationem iuris, ſi uerborũ ſuperficiem teneamus, ſed interius reſpicienda eſt mens Legislatoris, qua ratione motus fuerit ad ſtatuendum aliquid. Scire leges (inquit Celſus) non eſt, uerba earum tenere, ſed uim ac poteſtatem, in l. Scire leges. ff. De legibus. Non, quod uoluerit Celſus negligi prorſus uerba, quorum primã oportet eſſe cognitionem, & ſine quibus mens proferentis percipi non poteſt, ut ipſe tractat eleganter in l. Labeo ait. §. ulti. ff. De ſupellect. legat. Imò ſenſit potius utrunque coniungendum eſſe. Quod cum neoterici iuriſperiti nòn fecerint, uidemus quò res deuenerit, ad quam uerborum & rerum incertitudinem prolapſi ſimus, damno uix recuperabili.

Eôdem pertinet quod Celſus præcipit, totam legem in omnibus ſuis partibus diligenter perſpiciendam eſſe. Inciuile eſt (inqnit) niſi tota lege perſpecta, una aliqua particula eius propoſita, iudicare uel reſpondere. l. Inciuile. ff. De legib. Sæpe enim poſterior pars priorem diſtinguit & declarat, aut etiam corrigit: ut apparet ex l. Si tibi pecuniam. ff. Si cert. petat. Sed hæc (inquit Iulianus) intelligenda ſunt propter ſubtilitatem uerborum: benignius tamen eſt, utrunque ualere.

Deinde, ſiue ueterum, ſiue recentiorum Legislatorum ſcripta legas, ſumma cura perpende, quo tempore latæ ſint leges: à quo: de quibus rebus. Num ſint mutatæ uel abolitæ prorſus, uel ex parte. Nam Iuſtinianus Cæſar rectè dicit: nullã legem ab initio ſic ferri potuiſſe, ut omnibus futuris temporibus æquè conueniret, in Auct. ut de-

ſunct. ſeu funer. cor. Et ſanè experientia nos docet, non omnia ſemper neque omnibus conuenire.

His obſeruatis, tum ſi aliquid incidat quod operæpretium uideatur ex recentiorum præceptorum commentarijs diſcutere propter opinionem cõmuniorem indagandam, certè non eſt improbandum. Eſt enim aliquid cum multis ſentire, uel etiam errare, ubi res eſt dubia, nec conſtat certa ratione, errorem ſubeſſe. Sic Vlpianus in l. j. ff. De Offici. Quæſt. Et ſanè (inquit) crebrior apud ueteres opinio eſt, Tullum Hoſtilium primum in Rempublicam induxiſſe Quæſtores.

Sed hic ne uel nimium temporis diſpendas, uel ad incertitudinem perducaris, ſemper utere conſilio Vlyßis. Is enim Syreneos ſcopulos olim, obturatis auribus prænauigaſſe dicitur, ne dulcedine cantus moram admittens, periclitaretur, ſcilicet aliorum periculis admonitus & cautior. Eodem enim modo huiuſmodi commentarios pro rerum forenſium uſu perluſtra, ne uarietate & argutijs diſputationum ac opinionum perducaris in errorem, quippe, quòd nimium altercando, ueritas amitti ſoleat, ut Seneca monet.

Bar. *Qua in re Bartolus ille, non contemnendi ſanè iudicij, plurimumq; profuturus Reipublicæ, ſi in meliora tempora incidiſſet, cæteris omnibus merito profertur. Quoniam in diſtinguendis factorum ſpeciebus ut certum ius colligatur, nulli ſecundus eſt inter iuriſperitos illius ſeculi.*

Quòd ſi omnes omnium Doctorum opiniones obiter uidere uolueris, ut communiorem amplectaris, adeundus
Ias. *eſt Iaſon, qui præterquàm quòd aliorum dicta recenſet, parum in tractando iure præſtat: atq; utinam hanc operam*

ram melius collocaſſet. Sic de reliquis iudicandū eſt, quorum infinitus eſt numerus.

Denique in his omnibus quæ prædicta ſunt, ſummopere cauendum eſt, ne boni & æqui rationem prætereas. Cum enim in ampliſsimo humanarum functionum (ut ſic dicā) labyrintho uerſemur, niſi æquitatis normam, uelut Theſei filium tenaciſsimè retineamus ac ſequamur, non patebit ullus ad ueram iuſtitiam exitus. Proinde, in actionibus rectè inueſtigandis, oportet adhibere æquitatis cenſuram. Nam ſæpe uidetur ſummo iure competere actio, nec competit. Et contrà, plerunque ſtricto iure conceditur, cum tamē bonum & æquum ſit eam non dari, ut eſt uidere apud Vlpianū in l. Quo enim. ff. Rat. rem haber. Summo iure (inquit) commiſſa eſt ſtipulatio, tamen ex æquitate promiſſor habet exceptionem doli mali aduerſus agentem. Celſus in l. Si me & Titium. ff. Si cert. petat. ubi loquens de eo, qui nullo præcedente contractu adeptus eſt pecuniam meam, Sed quia (inquit) pecunia mea ad te peruenit, eam à te mihi reddi, bonum & æquū eſt. Operæprecium me igitur facturum puto, ſi latius aliquantò de ratione boni & æqui tractauero.

QVID SIT AEQVITAS, QVID ſtrictum ius.

OMnes in ore habent æquitatis uerbum, pauci uerò percipiunt rem ipſam. Nemo non dicit, præſtabo quod æquum & iuſtum eſt, Vuas byllich und recht iſt. Interim tamen ſi unum aut alterum interrogaueris, quid ſit æquitas, audies, quàm eam materiam parum intelligāt plerique. Adeò rara eſt huius ſtudij exercitatio, in qua tamen longè magis profuerit uerſari, quàm in uanis inutilium rerum diſputationibus.

ſtrict · ius
ſum-ius,

Strictum autem ius, quod aliâs ſummum ius dici ſolet, duobus modis intelligitur. Altero propriè, cum leges ſcriptæ nimis ſeuerè, ac ſine ullo temperamento, aut trahuntur per interpretationem ad caſus ſimiles, in quibus tamen ratione circunſtantiarum eſt aliqua diſsimilitudo, aut in caſu de quo loquuntur, nimis durus ſenſus extorquetur. Quandoquidem enim propter uarietatem negociorum, neceſſarium erat legem in uniuerſum loqui de ijs tantum quæ frequenter accidunt. Nec comprehendi poſſent omnes factorum articuli, ut Pomponius in l. Iura, & Iulianus in l. Neque leges. Et in l. Non poſſunt. ff. De legib. Ideo ſuccedit æquitas, per quam conſtanti uoluntate in huiuſmodi caſibus nominatim ac principaliter nõ comprehenſis deliberandum eſt, quid pronunciandum fuerit. Latiſsimè ergo patet æquitatis officium: quoniam interpres eſſe debet omnium legum, ſcilicet ut ſine uitio accipiantur, & cum opus eſt, flectatur ad leniorem ſententiam. Idq́; eſt quod Modeſtinus. ff. De legibus, Nulla (inquit) iuris ratio, aut æquitatis benignitas patitur: ut quæ ſalubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipſorum commodum producamus ad ſeueritatem. Tales autem præduros interpretes, Acribodicæos rectè appellant. Et Menander eleganter, Leges (inquit) optimæ ſunt, ſed qui nimis acutè eas inſpiciunt, fiunt Sycophantæ.

Altero modo, ſummũ ius impropriè dicitur, cum fraus fit legi, hoc eſt, cum ſaluis uerbis legis, ſententia eius circumuenitur: quod fit aut detorquendo eam ad impertinentia, aut eludendo ratione ſophiſtica. Exempli gratia. Si quis legem hanc, Ne quis inuitus agere uel accuſare cogatur: alleget ad defenſionem calumniatoris, qui cum

aliquandiu

aliquandiu aduerſarium ſuum ſine cauſa in ius uocatum, damno adfeciſſet, non fuerit proſecutus iudicium, ut dicit Iuſtinianus Nouell. De litigioſ. §. Omnem uerò.

Item, ſi quis leges quæ uim inferre uetant, uoluerit duntaxat interpretari de eo, qui neque corpus, neque bona alterius lædat, & nõ latius porrigere, certè is ex ſummo iure fecerit ſummam iniuriam: ſicut grauiſsimè decreuit Marcus Imperator in l. Extat. ff. Quod met. cauſ. Extat enim (ait Calliſtratus) decretũ diui Marci in hæc uerba: Optimum eſt, ut ſi quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris. Et cũ Martianus inde diceret, Vim nullam feci: Cæſar dixit, Tu uim putas eſſe ſolum, ſi homines uulnerentur? uis eſt & tunc, quoties quis id, quod deberi ſibi putat, non per Iudicem repoſcit. Audis, quàm hæc interpretatio longè diſsideat à præcedente, quia plena eſt æquitatis.

Vnde Cicero lib. officior. 1. Exiſtũt etiã (inquit) ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida iuris interpretatione. Ex quo illud, Summum ius, ſumma iniuria, factũ eſt iam trito ſermone prouerbium.

Sed hoc quidem modo impropriè ius dicitur. Nam pugnat cum iure. Paulus in l. Contra legem, Vlpianus in l. ſeq. ff. De legib. Propriè autem iam dictum prouerbium, ad priorem ſpeciem pertinet. Et hactenus de ſummo & ſtricto iure.

Aequitas autem, quam aliâs æquum & bonum, aliâs æquit.
æquum & iuſtum, aliâs æquum bonum ſine copula dicimus, denique ἐπιείκειαν *uocant, eſt mitigatio legis ſcriptæ in aliqua circumſtantia, utpote rerum, perſonarum, ac temporum. Ius eſt (inquit Donatus) quod omnia recta &* ius
inflexibilia exigit. Aequitas eſt quæ ex iure multum re-

mittit. Exempla ſunt Prætorum edicta. Quid enim aliud eſt reſtituere in integrum (ut ex multis unum uideamus) quàm laxare ſcripti iuris rigorem? Marcellus eleganter in l. penult. ff. De in integr. reſtitutio. Diuus Antoninus (inquit) Martio Auito Prætori, de ſuccurrendo ei qui abſens rem amiſerat, in hanc ſententiam reſcripſit: ETSI NIHIL FACILE MVTANDVM EST EX SOLENNIBVS: TAMEN VBI AEQVITAS EVIDENS POSCIT, SVBVENIENDVM EST. Totum autem ius Ciuile plenum eſt id genus exemplis, quæ ut legamus & inueſtigemus, niſi deſit uoluntas, nõ tam magni negotij fuerit. Verum, ut noſtro ſeculo in negocijs multifariam emergẽtibus prudenter imitemur, hoc opus, hic labor eſt. Quare florida iuuẽtus, cui traditur Ciuilis diſciplina, frequenter exercẽda eſt in hoc æquitatis ſtudio, ut ad cẽſendi grauitatẽ potius, q̃ ad nimiã diſputãdi leuitatẽ manu ducatur.

Ex quibus omnibus in primis apparet ſummum ius, & æquitatem, differentia quidem eſſe, ſed non diuerſi generis. Nam æquitas, ius eſt, non illud quidem lege ſcripta cõprehenſum: ſed præſtantius meliusq́;. Porrò, cum æquitatem dicimus, ipſam iuris medullam, germanamq́; iuſtitiam intelligimus, quam nullo ſcripto comprehendere: ſed cenſendo duntaxat aſſequi poſſumus. Nihil enim eſt, quod ad omnem humanitatis rationẽ propius accedit, quàm æquitas. Qua ratione Liuius lib. v. ius gentium ſiue naturale, uocat ius humanum. Et contrà Vlpianus in l. Furti. §. Pactus'ue. ff. De his qui notant. infami. Iniquum ius, appellat inhumanum, ſicut & Iuſtinianus, durum & impiũ uocat, in Auct. Nul. cred. agrico. &c.

Præterea cõſtat ex prædictis, quòd æquitas in ſcriptũ redigi nõ poteſt, quanquam Ius aliquod de caſu ſpeciali

ad

ad æquitatem redactum, poſsit ſcripto comprehendi. Aequitatis enim ratio ex ſola deliberatione animi, ſecũdum negotiorum circunſtantias dependet. Et quandoquidem rerum humanarum uiciſsitudo non ceſſat, & incerta manet, ideo nec uſus æquitatis certo fine deſcribi poteſt. Quam ob rem tota errãt uia, pariterq́; oſtendunt ſe uim & poteſtatem boni & æqui non intelligere, qui diſtinguunt inter ſcriptam & nõ ſcriptam æquitatem, fingentes pugnare inter ſe, ſcriptũ Ius, & ſcriptam æquitatẽ: quorum neutrum probari ulla ratione poteſt.

Rectiſsimè autem Scæuola in l. De acceſsionibus. ff. De diuerſ. tempor. præſcriptio. De acceſsionibus (inquit) poſſeſsionum, nihil in perpetuum neq; generaliter definire poſſumus, conſiſtunt enim in ſola æquitate. Et Papinianus in l. Mora fieri. in princi. ff. De uſur. Nã ut Pomponius, inquit, lib. XII. epiſtolarum ſcripſit, difficilis eſt huius rei definitio. Diuus quoq; Pius Tullio Balbo reſcripſit, an mora facta intelligatur, neque conſtitutione ulla, neque iuris autorum quæſtione decidi poſſe: cum ſit magis facti, quàm iuris. Quaſi uerò dicat, Facti primùm circunſtantiam diſcernere oportet. Deinde ſecundum æquitatis regulam quæſtionem iuris diſſoluere. Infinita ſunt id genus exempla, in quibus non antea de iure quærendum fuerit, nec quicquam deſcribi poteſt, quàm caſus eueniat. Ergo tum æquitatẽ adhibere neceſſarium eſt, quoniam ſcripti autoritas nulla extat in ſpeciem.

IVRE SCRIPTO'NE, AN AEquitate iudicandum ſit.

VTiliſsima inueſtigatio eſt, utrum iure ſcripto, an æquitate iudicandũ ſit. Nam facilè quis incautior hic impingat, præſertim qui argutis diſputationibus materiã

hanc tractare uoluerit, ſicut faciunt plerique in l. Placuit. C. De iudic. Proinde ſic ſtatuendū eſt. In his caſibus, in quibus leges et præiudicia maiorum habemus, ex ſcripto iure pronunciandū eſt. Quia propterea ſcriptæ ſunt leges, ne quis ab eis diſcedens, arbitrio ſuo figat atq; refigat æquitatem, ut Vergilius dixit. Neque uero imaginandum eſt, æquitatis cenſuram deſiderari in his caſibus, de quibus principaliter lex ſcripta ſtatuit. Quis enim credat quempiam hoc ſeculo, grauiore deliberatione boni & æqui, iudicaturum eſſe, q̄ à Romanis Legislatoribus iuſtitiæ conſultiſſimis, factum ſit, in illis ſpeciebus de quibus nominatim ac principaliter ſcripſerunt? Itaque iam deſcriptæ leges formam habent optimam, de negocijs nominatim comprehenſis, nec egent cenſoribus: imò magis obſeruatores deſiderāt ac nomophylaces, quales olim apud Athenienſes erant. Porrò, Iudicis decretum ſeu pronunciatio, habet autoritatem, non quòd ſit priuata autoritas (neque enim hoc Iudici expediret propter implacabilia condemnatorum odia) ſed quia uiua uox iuris ſcripti eſt, ut dicit Martianus in l. Nam & ipſum. ff. De Iuſtit. & Iur. Vlpianus in l. j. §. j. ff. De feri.

In illis uerò caſibus, qui nominatim ſcripta lege comprehenſi non ſunt (quandoquidem omnes comprehendi non potuerunt) ſi ex circunſtantijs facti ſit diſſimilitudo quædam, non admittens ut referantur ad ius ſcriptum, permittitur ſanè Iudici, ex probabili tamen humanitatis ratione, mitigare legem ſcriptam. Sicut enim peritus medicus, non omnium oculis uno collyrio ſolet mederi, teſte Hieronymo xxix. diſtin. c. ulti. ſic eruditi Magiſtratus, qualitatem rerū, perſonarū, & temporū perpendere debent, quid in huiuſmodi factorum ſpeciebus ex bono &

æquo pronunciandum ſit. Vlpianus eleganter in l. Iuſiurandum. §. penulti. ff. De iureiuran. Non ſemper autem (inquit) conſonans eſt per omnia referri iuſiurandum, quale defertur, forſitan ex diuerſitate rerum uel perſonarum quibuſdam emergentibus quæ uarietatem inducunt. Ideoq; ſi quid tale inciderit, officio Iudicis cõceptio huius iuriſiurandi terminetur. Et huc pertinet ſolertia, eruditio, & fides, quam Iuſtinianus Princeps in præfatione Inſti. requirit in adminiſtratoribus Reipublicæ. Enimuero magna ſciẽtia eſt in his non hallucinari quæ ex æquitate dependent.

Sic accipienda eſt l. Placuit. C. De iudic. Placuit (inquit) in omnibus rebus præcipuam eſſe iuſtitiæ æquitatisq; ſcriptæ, quàm ſtricti iuris rationem. Siquidem Iuris ſtricti rationem appellat, non Ius ſcriptum, ut quidam putant, ſed præduram, & ab humanitatis regula alienam interpretationem: aut etiam cauillationem ſophiſticam, eorum quæ lege comprehenſa non ſunt, de quibus ſuperius dictum eſt.

Cæterum, ſi quid tam frequenter accidat, & tam magni momenti ſit, ut in legem ſcriptam redigendum fuerit, ac natura ſua commodè redigi poßit: tunc ſanè opus eſt maiore, quàm quorumlibet iudicum autoritate, hoc eſt, Imperatoria, ut certa ſemper interpretatione obſeruetur. Quo ſenſu accipienda eſt l. j. C. De legib. nec refragatur d. l. Placuit. Inter æquitatem (inquiens) iusq;, interpoſitam interpretationem nobis ſolis & oportet, & licet inſpicere. Quaſi uerò dicat: Si interpretatio boni & æqui uarians nonnihil à iure ſcripto, redigenda fuerit ad formam legis (loquitur enim de Legibus & Conſtitutionibus) aut ſi implacabilis de lege diſſenſio ſit inter maiores

Magiſtratus, noſtra autoritate oportet rem definiri, ut eſt exemplum in Auct. De *litigio. in princi.*

Aliud, de calūnioſa interpretatiōe, quā nōnulli introducebāt, exēplū eſt Nouell. *Cōſtit. quæ ex adſcripti. et liber.*

Ex *his habes, quomodo* Iudex *æquitatis rationem ſequi debeat, ne tamen ius ſcriptum contemnatur.*

QVATENVS HOC TEMPORE *locum inueniat uſus æquitatis.*

CVm *paulo antè ſit dictum, quòd in his quæ iure ſcripto ſunt ſtatuta, & formam ſuam habent, non fuerit ambigendum de æquitate: fortè quis putabit, hoc tempore uſum æquitatis non inuenire locum.* Nam *non uidetur quicquam nunc recens accidere, quod per tanta ſeculorum interualla non ſæpius euenerit.* Si *euenit, haud dubie redactum eſt in ius ſcriptum, per iuriſconſultos & imperatores, qui uigilantiſſimi ſemper fuerunt, ne quid incertum relinqueretur in* Republica. Ergo, *quid nunc opus eſt cenſura æquitatis, quā maiores noſtri ſatis exercuerunt? aut quomodo locum inueniet in his, quæ ſcripto ſatis ſuperq; uidentur comprehenſa?* Quare *et* Iuſtinianus Princeps *toties gloriatur, ſe omnē uetuſtatem deperditam reparaſſe.* Nouell. De *mandat.* Princi. *in princ.* Reſpondeo *breuiter.* Primū, *impoſſibile eſt omnes caſus ſcriptis* Legibus *complecti, etiam ſi totidem promulgentur, quot nunc extant: multò minus omnes circunſtantiæ caſuum poſſunt deſcribi.* Iulianus *l.* Non *poſſunt. ff.* De *legibus.* Non *poſſunt (inquit) omnes articuli ſingulatim aut* Legibus, *aut* Senatuſconſultis *comprehendi.* Et Iuſtinianus *ipſe multis in locis admiratur hanc rerum uarietatem, quoniam experimento plerunq; didicit neceſſariam eſſe* Legum *emendationem,* Nouell. De *his qui*

ingredi.

ingredi. ad appelland. §. Illud etiam. Et tametſi de teſtamentis plurima ſcripſiſſet antiquitas, adeoq; pleni Legum codices extarent, tamen fatetur aliquid euenire quod aut nouam legislationem, aut emendationem ſecundum naturæ conſequentiam, hoc eſt, ſecundum æquitatem, deſideraret. Nouell. De trient. & ſemiſ.

Deinde, *plurima eueniunt, quæ nullo modo deſcribi, aut in certam legislationem redigi poſſunt, quoniam ex circunſtantijs planè mutabilibus, non ex re aliqua conſtante naſcuntur.* Exempla *propemodum infinita ſunt, præſertim in cognitionibus iudiciarijs. Interim unum aut alterum uideamus. Quæ argumenta ad quē modum probandæ cuiuſq; rei ſufficiant, nullo certo modo ſatis diffiniri poteſt. Calliſtratus in l.iij. §. Eiuſdem quoque. ff. De teſtib. Item: Si tempus nec minimum, nec maximum à Iudice ſtatui oporteat, non eſt quòd ex ſcripto aliquo petat formam, quia magis intellectu percipi, quàm elocutione exprimi poteſt, dicente Vlpiano in l. Quo enim. §.j. ff. Rem rat. habe. Item: Si diſceptatio ſit inter litigatores, utrum uſufructuarius præſtiterit ea quæ diligens paterfamiliâs in re ſua præſtare ſolet (id quod in cautionem de uſufructu deducitur) non eſt quod ex ſcripto iure petatur certa diffinitio. l.j. ff. V uſufructua. quēad. caue. Idem eſt in plurimis rerum ſpeciebus.*

In his igitur conſulenda eſt æquitas, incorrupto animi iudicio: exigenda tamē ad præceptiones ſeu regulas, ſaltem generaliter ſecundum naturæ rationem à peritioribus deſcriptas, ne à ueritatis ſcopo nimium aberremus: quā Iuſtinianus ſapientiā gubernatiuam appellat rectè, Nouell. Neq; uir. quod ex dot. neq; mulier. In princi. Ad hoc autē non parum multū tibi deſeruient Regulæ iuris, uidelicet

uidelicet redactæ in ordinem & locos communes, ut obuias ſemper habere poßis. Sunt enim omnes naturæ & humanitati conſentaneæ, nec aliò pertinentes, quàm ut illis ad formandum animi tui arbitrium utaris, cum de bono & æquo ſtatuendum fuerit.

Quare uides, æquitatis uſum & in legislationibus, & in iudicijs etiam nunc eſſe maximum, ac omnibus modis neceſſarium, ut interim ſciamus nullam omnino iuris interpretationẽ rectè fieri, non adhibita boni & æqui cenſura. Vnde fit, quòd Venuleius in l. Continuus. §. Cum ita. ff. De uerbo. obliga. Iudici tribuit arbitrium boni uiri: Cum ita (inquiens) ſtipulatus ſim, Epheſi Dari: ineſt tempus. quod autẽ accipi debeat, quæritur. & magis eſt, ut totam eam rem ad Iudicem, aut uirum bonum remittamus, qui æſtimet, quanto tempore diligens paterfamiliâs conficere poßit, quod facturum ſe promiſit. Papinianus in l. Quæſitum. ff. De teſtib. Veruntamen (inquit) quod legibus omiſſum eſt, non omittetur religione iudicantium.

Hinc quoq; contractus bonæfidei dicuntur, ex quibus ſimplici quadam ratione boni & æqui, abſq; ulla ſubtilitatis diſputatione præſtanda ſunt etiam ea, quæ non fuerunt nominatim inter contrahentes dicta. Stricti uerò iuris, anguſtis finibus concluſi, nihil admittunt, quàm cuius facta eſt mentio. §. In bonæfidei. Inſtitut. De actionib. Iulianus in l. Conſenſu. in fi. ff. eod. titu.

In ſumma: Qui rationem atque exercitationem boni & æqui ignorat, is ſanè in diſcernendis humanarum functionum circunſtantijs, maximam iuris partem ignorat. Eſt enim ius, ars boni & æqui, teſte Vlpiano in l. j. ff. De iuſti. & iur.

AN IVDEX CONSCIENTIAM *ſuam, aut probata in iudicijs ſequi debeat.*

FVit ab olim diſputatio inter Martinum & Ioannem, gloſſatores iuris Ciuilis, agitata autem latius per iuriſperitos recentiores: Vtrum Iudex ſecundũ conſcientiam ſuam, an potius ſecundum acta & probata iudicare debeat. Ponamus duos in iudicio diſceptare. Alter litigatorum probationes adfert eius quod aſſerit. Iudex certò ſcit eum falſo aſſerere, utcunq; probauerit: uel contrà, ſcit uerum eſſe id quod probare non poteſt. Martinus dixit, conſcientiam ſuam et ueritatem, oportere Magiſtratum ſequi. Ioãnes, probata uoluit præferri. Accurſius & pleriq; alij diſtinguunt in Iudice duplicem conſcientiam, uidelicet Iudicis, & priuati hominis. Si ut Iudex ſciat, pronunciabit ſecundum conſcientiam ſuam: Sin autem ut priuatus, non æquè. Et ſic interpretantur Vlpianum in l. Illicitas. §. Veritas. ff. De offici. præſi. Veritas rerum (inquit) erroribus geſtorum non uitiatur. Et ideo præſes prouinciæ id ſequatur, quod conuenit eum ex fide eorum quæ probantur, ſequi. Quid dicemus?

Breuiter, ſtatuere in Iudice duplicem conſcientiam, eſt contra naturam, ius, & æquitatẽ: deniq; eſt impoßibile. Quia conſcientia, eſt tacitum animi iudicium à communi Iuſtitiæ formula, quam Deus inſculpſit omnibus hominibus, productum, per quod aut accuſatur res mala, aut defenditur bona. Itaq; conſcientia res eſt ſimplicißima, quæ diuidi non poteſt in uno atq; eodem homine, ut rectißimè ſit dictum in c. Literas. De reſtit. ſpoliato. Qui facit contra conſcientiam, ædificat ad gehennam. Item: Conſcientia mille teſtes. conſcién.

Præterea,

Præterea, Aliud dicere quàm ſcias, non'ne mendacium eſt, præſertim cum alicuius detrimentum ſequitur? Rurſus poteſt'ne bonus uir cenſeri is qui mētitur, falſum aſſerendo, aut uerum diſsimulando ad læſionem innocentis? Certe nemo ſanæ mentis dicet. Nam improbi hominis eſt mentiri, & ſimulare aut diſsimulare ueritatem in læſionem alterius, iuxta c.j. De crimini.falſ. Quare punitur mendacium uelut delictum. Vlpianus in l. Sed ſi ex parte.§.j.ff. Quod cum eo, qui in alie.poteſt. Vbi Accurſi. citat leges eôdem pertinentes. Ergo, cum Iudici duplicem tribuis conſcientiam, adimis ei boni & innocentis uiri arbitrium, ac ſubuertis totam Magiſtratus autoritatem. Quòd longè abſit à cogitatione Chriſtiani hominis. Nō fruſtra in l. Cæteræ. §. Mala. ff. Famili. erciſcund. Vlpianus loquens de Iudice hæreditatis diuidendæ: Boni enim (inquit) & innocentis uiri officio eum fungi oportet.

Deniq; cum Iudici probandum ſit, nō aduerſario, iuxta l. Quinquaginta.in fi.ff.De probationi. ſi Iudex iam ueritatem certò tenet, quid opus eſt alia probatione? Qua ratione Vlpianus in l. Si irruptione.in fi.ff. Fini.regun. probandi modum de finibus tutiſsimum cenſet, quòd Iudex ipſe loca ſuis oculis ſubijciat. Dicemus'ne tunc eum fines coràm intueri uelut Iudicem, an quaſi priuatum? Certè, ſi fateri uerum uelimus, non niſi unum hominem dicemus una conſcientia præditum, quem non decet uerſipellem eſſe aut uarium.

Verum eſt, quòd nonnunquam unus atq; idem fungi poteſt pluribus officijs non repugnantibus: uerum item eſt, quòd multa iura in eiuſdem perſona aliquando concurrunt, iuxta l. Tutorem qui.ff. Quib.ut indig. Sed iſta

longè

longè diſtant à duplici conſcientia Iudicis. Quia multitudo officiorum nemini nocet, imò magis prodeſt ijs quorum nomine ſuſcipiuntur munera: non etiam eſt conſcius falſitatis qui multa exercet iura. Is autem qui ſcit mendacium, nocet alij, particeps eſt læſionis, quæ ſequitur ex diſsimulatione.

Quamobrem ſententia Martini gloſſatoris eſt uerißima, Iudicem uelut unum hominem, non habere niſi unam conſcientiam, ac ſubinde primum æquitatis gradum eſſe in omnibus negocijs, præſertim in iudicijs, ſimplicem retinere ueritatem.

Hoc quoque probat d.l. Illicitas. §. Veritas. ff. De offici.præſid. ſi modò rectè intelligatur. Nam ſic interpretari hæc uerba: Et ideo Præſes prouinciæ, &c. hoc eſt, Iudex conſcius mendacij quod adfert actor uel reus: eſt abſurdißimus ſenſus. Et ſi deſideraueris exemplum de ſummo iure, non poteſt ullum (ita Deus me amet) dari prædurius, quàm talis interpretatio.

Hæc autem eſt uera mens illius legis. Vlpianus primum præſupponit, ueritatem rerum, nullis erroribus geſtorum uitiari, et ſemper plus ualere quod uerum eſt, quàm quod aut ſimulando, aut errando agitur. Idem Vlpianus in l. Si per errorem ff. De iuriſdictio. Et in l. Si filia nupta. in prin. ff. Famili. erciſcun. Ex hoc autem axiomate immutabili, rurſus infert hoc modo: & ideo Præſes prouinciæ, cum diuinare non poßit in facto litigatorum, & ſit neſcius utrum falſum allegauerint an non, id ſequatur quod proximum eſt, ex fide corũ quæ probabuntur. Ergo ſentit Vlpianus, omnibus modis ſecundum illud, quod uerè obtinet iudicandum eſſe, ſi Magiſtratus certò ſciat ueritatem, nec deſideret probationes.

Iſta

Iſta interpretatio ex bono et æquo deprompta, ſecundum naturam eſt: neminem lædit: fauet ueritati: defendit innocentiam: explodit mendacium: accedit ad religionem iudiciorum. Breuiter, qui ſenſu communi uoluerit uti, is fatebitur hanc ſententiam omnino ſequendam eſſe.

FINIS.

DE PROBATIONIBVS DICTORVM FActorumq́; apud iudicem *præſtandis.*

QVANDOQVIDEM *hactenus de inueſtigādis actionibus ſecundū boni & æqui rationem tractauimus, & nihil penè difficilius eſt in iudiciarijs diſceptationibus, quàm intelligere, quid probandum, et cui deferenda ſit probationis neceßitas, quoniam ex æquitate hæc quoq; dependent: ideo reor optima ratione in gratiam ſtudioſæ iuuentutis, hoc loco de probationum circunſtantijs aliquid adijciēdum eſſe.* Non *quaſi ex ſcripto ſatis comprehendi poßint (id quod multi fruſtra tentarunt) uerum, ut regulis aliquot ſecundum iuriſconſultorū præiudicia ſummatim collectis, oſtendā generaliter, quomodo ineunda ſit deferēdæ probationis ratio.*

E*ſt enim hæc materia, in ſingulis propemodum formulis actionū diuerſa, ideoq́; loco erit exempli, quo pacto ea, quæ certis legibus comprehendi non poſſunt, ſint exercenda ad normam æquitatis.* Porrò, *cum in toto iure uera ſimplicitas ſit amplectenda, tum uerò in hac parte probandi facti, quod in controuerſia uertitur, mordicus eam retinere oportet.*

Quid

QVID SIT PROBATIO.

PRobationem hic intelligimus, demõſtrationem quandam factorum dictorumq́;, in cauſis apud iudicem controuerſis. Nam cùm aduerſario aſſertionibus actoris contradicente, res fiat dubia, opus eſt externis rerum adminiculis, per quæ ueritas apprehendatur. Vnde probationem facti uocamus.

Cæterum, de facto contronerſo in iudicijs, facienda eſt fides Iudici, non aduerſario. Vlpianus in l. Inter ſtipulantem. §.j.ff. De uerbo. obligatio. Celſus in l. Quinquaginta. ff. De probationi. l. j. C. De condictio. ob turp. uel iniuſt. cauſ. l. j. C. De reb. alie. non alienan. Si præſidi prouinciæ (inquit) probatum fuerit, &c. Porrò, Iudicis partes ſunt, cum exemplis præceptionum, quas infrà tra demus, tum ex animi ſui ſententia, ſecũdum boni & æqui rationem æſtimare, quid ſatis probatum, aut non probatum ſit. Aduerſarius autem ſuo commodo deſeruiens, nunquam fateretur uerum eſſe, etiamſi omnia probationum adminicula in unum conferres, adeoq́; ſi ſolem ipſum pro oſtendenda ueritate in manibus gereres.

Vnde apparet, probandi uſum propter cauſas in iudicio controuerſas inſtitutũ eſſe, ut ueritas certo conſtet rerum adminiculo, quod aut condẽnando Iudex, aut abſoluendo ſequatur. Primũ itaq; non alia ſunt litigatoribus probãda, quàm quæ neceſſariò ad cauſam pertinẽt, iuxta l. Ad probationẽ. C. De probatio. Qua in parte grauiter nonnunquam errant Iudices incauti. Deinde, in his quæ ſatis manifeſta ſunt, & Iudici nota, meritò non eſt requirenda probatio. l. Si uerò. §. Qui pro rei. ff. Qui ſatiſda. cogan. Nam quorſum attinet, rei ſatis demonſtratæ fruſtra aliquid adijcere, ac interim litigatores temporis ac

 ſumptuum

ſumptuum iactura grauare? argu.l.j.in fi.ff.De dot.præ=lega. Quod accedit ijs quæ ſuprà diximus de conſcien=tia Iudicis.

QVOTVPLEX SIT PROBATIO.

DIuidamus nunc probationem, poſteaquàm ſumma=tim tractauimus quid ſit. Qua in re nonnihil opor=tet deſeruire uſui in forum nunc recepto.

Sunt autem duo capita probationis: Alterum plenæ ac iuſtæ, alterum ſemiplenæ. Plena probatio eſt, quæ tan=tam fidẽ facit, quanta ad diffiniendã cõtrouerſiã ſufficit.

Huius autem probationis plenæ quot ſint ſpecies, non ſatis conuenit inter Doctores iuris. Nos, ut craßißimè rem tradamus, ſex ſpecies conſtituimus, ad quas cæteræ pertinent.

Prima eſt, quæ fit per duos aut plures teſtes, omni ex=ceptione maiores, hoc eſt, quorum fides nulla ex cauſa legitima poteſt eleuari, & qui cõmuni hominũ opinione reputantur boni uiri. Sunt enim nonnulli, quibus propter ætatem, uel malos mores, uel ſexũ, aut inimicitiam, uel fa=uorẽ, ſuſpicionis exceptio rectè opponitur: unde nihil cõ ferunt ad probationẽ, ut eleganter tractant, Modeſtinus in l.ij.& Calliſtratus in l.iij.ff. De teſtib. Præterea, tam=etſi regulariter duo teſtes plenam probationẽ efficiunt, iuxta l. Vbi numerus, ff.eo.tit. Vbi numerus teſtiũ (inquit Vlpianus) non adijcitur, etiã duo ſufficient. Pluralis enim locutio duorum numero contenta eſt. Et, In ore duorum aut trium, ſtat omne uerbum. Sunt tamen cauſæ, in quibus cum maxima ſit committendæ falſitatis ſuſpicio, & latior occaſio, plures teſtes requirũtur quàm duo. Vt in ultima uolũtate, ſcilicet, quã iterũ declarare defunctus nõ poteſt. l. Hac conſultißima. §.j.C.De teſtamẽ.l.ult.C.De codicil.

Secunda.

Secunda ſpecies iuſtæ probationis contingit per inſtrumenta, hoc eſt, per ſcripturas fide dignas. Et, quanquàm laxiore ſignificatione, inſtrumenta dici poßint ea omnia quibus cauſa inſtruitur, ut tam teſtimonia, quàm ſcripturæ, inſtrumentorum loco habeantur, ut dicit Paulus in l. j. ff. De fid. inſtrumento. Hic tamen, quò magis ſingulas res, ſingulis appellationibus commode tractemus, pro ſcripturis accipienda ſunt inſtrumenta, quibus legitima ratione fides eſt adhibenda. Veluti, quæ per tabelliones publicos, ſeu notarios, ut nunc uocamus, ſcribi ſolent: de quibus Nouell. De inſtrument. cautel. & fide. Vel quæ ſigillo ſeu annulo ſignatorio confirmantur ab Epiſcopo, Magiſtratu, aut etiam ab ijs qui publici alicuius officij autoritatem habent indubitatam, ſicut Irenarchæ olim erant, hoc eſt, qui diſciplinæ publicæ, & corrigendis moribus, præſertim uero ut itinerantibus pax & ſecuritas conſeruaretur, inuigilabant. Martianus in l. Diuus Hadrianus. ff. De cuſtod. & exhib. reor. Vt Irenarchæ (inquit) cum apprehenderint latrones, interrogent eos de ſocijs & receptoribus, & interrogationes literis incluſas atq; obſignatas ad cognitionē Magiſtratus mittant. Vtinam hodie principes noſtri reuocarēt ad Rempub. huius officij ſanctißimam functionem. Item, libri & ſcripturæ in publicam cuſtodiam rerum geſtarum gratia repoſiti, integram fidem habent. Marcellus in l. Cenſus. ff. De proba. Cenſus (ait) & monumenta publica potiora teſtibus eſſe Senatus cenſuit. Et in Auct. Ad hæc. C. De fide inſtrumento. Item charta (inquit) quæ profertur ex archiuo publico, teſtimonium publicum habet. Idē dicit Auct. Ad hæc. C. De fid. inſtru. Vnde mirandum eſt quid in mentē uenerit illis, qui de literis, Epiſcoporū autoritate

ritate probatis, propriam ſpeciem conſtituunt, ac non potius huc referunt, ſicut ſcripturas publici officij. c. Poſt ceßionem. De probatio. c. Cum à nobis. De teſtib.

De libris antiquis non in loco publico cuſtoditis, neq; in hoc editis, ut probandis rebus geſtis deſeruirẽt, probari non poteſt quod Doctores tradunt, ut plenam fidẽ habeant. Multo minus de ſculpturis columnarũ paßim, quoniam utrobiq; ſuſpecta eſſe poteſt ſcribẽtium leuitas. Redigemus autem ea ad ſemiplenam probationem. Et hactenus de publicis ſcripturis.

Priuatæ autem ſcripturæ, & priuata ſigna ſeu ſigilla, aduerſus eum quidem qui ſcripſit, ſignauit uel ſigillauit, ut craßißimè loquar, plenè probant. Pro eo nullam fidem habent, cum alioqui homines auaritia corrupti, cauſa probationis multa pro arbitrio comminiſci poſſent, & ſcribere uel ſignare. Quod ſi gratia utriuſq; cõtrahentis ſcriptum, & ab utroq; ſubſcriptum uel ſignatum eſt, tunc ceſſat omnis ſuſpicio, & creditur his priuatis inſtrumentis, ut quotidie uidemus, l. Quidam. ff. De conſtitu. pecunia. l. Fideiuſſor impetrauit. §. Pater Seij. ff. De pignori. & hypoth. Cum neq; conſenſum ſuum (inquit Modeſtinus) accommodauerit patri, aut ſigno ſuo, aut alia ſcriptura, &c.

Tertia ſpecies, conſtat ex confeßione facta in iure, hoc eſt, in loco ubi ius redditur. Paulus in l. j. ff. De confeſſ. Confeſſus (inquit) pro iudicato eſt, quia quodammodo ſua ſententia damnatur. l. j. C. eod. tit.

Nec eſt quod eludatur confeßio ueritatis apud Iudicem, quaſi nulla eius, aut aduerſarij interrogatione præcedente, fuerit facta. Nam etſi ſine interrogatione reſponderit, & fateatur aliquid actor uel reus, pro interrogato

habebitur

habebitur.l. Si ſine.ff.De interroga.actio. Vnde ſunt qui ex tali confeßione actionem producunt,in l.Proinde.§.j. ff.Ad leg.Aquiliam.

Illud autem ſummopere notandum eſt: Quòd ſi quis falſo confiteatur aliquid, quòd paratus ſit uel ex ipſo naturali aſpectu oſtendere,non ſic habere,utiq; ueritati dabitur locus.Vlpianus in l. Vnde Neratius.§.ulti. Paulus in l.ſeq.ff.Ad leg.Aquil.Si quis (inquit Vlpianus)hominem uiuum falſo confiteatur occidiſſe,& poſtea paratus ſit oſtendere hominem uiuum eſſe:Iulianus ſcribit ceſſare Aquiliam, quamuis confeſſus ſit ſe occidiſſe. Vbi confeſſoriam actionē appellat, perſecutionem ex lege Aquilia, aduerſus confitentem damnum à ſe datum, ad differentiam negantis,quem oportet probando conuincere.

Quarta ſpecies neceſſariò probandi, uerſatur in euidentia facti.Vt cum quid ſenſu corporeo coràm percipitur.Si quis enim aſſerat uulnus atrox eſſe,& mox indicet locum, certè hæc probatio non poteſt reuocari in dubiū. Paulus in l.Vulneris.ff.De iniur.Et Vlpianus in l. Si irruptione.ff.Fini.regundor.Si ita res exigit, Iudex oculis ſuis ſubijcit loca,quorum fines regendi ac ſtatuēdi ſunt. Vnde is qui in ipſo crimine reperitur, ſufficienter conuinci cenſetur.

Quinta ſpecies iuſtæ probationis,producitur ex iureiurando, quod ab altero litigatorum defertur alteri, uel quod Iudex decernit in ſupplementum ſemiplenæ probationis.Caius in l.j.ff. De iureiuran.Maximum remedium (inquit)expediendarum litium in uſum uenit iuriſiurandi religio:qua uel ex pactione ipſorum litigatorū, uel ex autoritate Iudicis deciduntur controuerſiæ. Et Paulus in l. ſeq.Iuſiurandum (ait) ſpeciem continet tranſactionis

maioremq́; habet autoritatem quàm res iudicata. Eôdem reſpexit Vlpianus in l. Non erit. ff. dict. titul. Dato (inquiens) iureiurando, non aliud quæritur, quàm an iuratum ſit, remiſſa quæſtione An debeatur, quaſi ſatis probatum ſit iureiurando.

Eſt autem hodie multis in locis duplex error in deferendo iureiurando. Primum enim, paßim & ſine delectu ſolent deferri, etiam cũ res aliter probari poteſt, nec pluris æſtimatur ſacroſancta iuriſiurãdi religio, quàm apud cerdonem uilißimus piſcis. Erroris cauſam ſciolus aliquis præbuit, qui cum legiſſet obiter in l. Iuſiurandum. & ad §. Ait Prætor. ff. De iureiuran. hæc uerba: Alterum itaq́; eligat reus, aut ſoluat, aut iuret: nõ perſpexit ea quæ præcedunt, multò minus quæ ſequuntur, uidelicet, dari facultatem reo, ut ſi malit, referat iuſiurãdum. Item, officio Iudicis & cauſa cognita, nonnunquàm refutari debere iniquam iuramenti conceptionem. l. In bonæfidei. l. Delata. C. eod. titu. Hæc inquam non uidit quiſquis ille fuerit erroris autor, ſicut ſolet contingere his, qui non tota lege perſpecta, temere iudicant.

In cauſis autem criminalibus, quæ apertißimam exigunt probationem, non defertur iuſiurãdum. l. ulti. C. De probatio. l. Dolum. C. De dol. mal.

Sexta deniq́; ſpecies plenæ probationis, colligitur ex legitima præſumptione, ſeu coniectura, ut rectius appellatur. Nam cum ex apertis rerum indicijs poteſt conijci aliquid eſſe factum uel non factum, accedente neceſſaria Iuris ratione: tunc cenſetur ſatis probari. Eſt autem indicium apertum, tale ſignum facti, quod urgeat animum boni uiri & conſtantis, ad credendum planè. Quamobrem Imperator in l. ultim. C. De probationi. Sciant cuncti accuſatores (inquit) eam ſe rem deferre debere in pu-

blicam notionem, quæ munita ſit idoneis teſtibus, uel inſtructa apertiſsimis documentis, uel indicijs ad probationem indubitatis & luce clarioribus expedita.

Hanc coniecturam Doctores, Iuris uocant & de Iure. Diuidunt rurſus in temerariam, probabilem, uiolentam & neceſſariam, congerentes multa parū ad rem pertinentia. Tandem Bart. in l. Non eſt ueriſimile. ff. Quod met. cauſ. rectè dicit, Doctores Iuris nihil boni adferre de præſumptionibus, nec eſſe materiam quæ ex præſcripto certarum regularum tractari poſsit. Certè, ex re nata, & circunſtantijs negotiorum ac perſonarum æſtimare oportet, atque incorrupto animi Iudicio (quod arbitrium boni uiri dicitur) cenſere, quas præſumptiones uel coniecturas ratio admittat, quas uerò impugnet ut falſas, uel denique, quas in medio relinquat. Quare naſcuntur quidem ex hoc poſtremo præſumptionum genere ſuſpitiones, nonnunquam ueriſimiles, ſed tamen quæ non legitimæ uel ſufficientes ſunt ad docendum. Vt ecce, ſi debitori meo reddiderim cautionem, coniectura eſt neceſſaria, inter nos conueniſſe ne peterem, ideoq; pro reo ſatis probatum uidetur, ut ego petens debitum, repellar exceptione. Verum, cum pignus reddidi non ſoluta pecunia, ſuſpicio quædam naſcitur, ſeu leuis coniectura pacti de non petendo: ſed quia ſæpe contingit quod propter preces debitoris ad aliquem uſum pignus reddatur, uel etiam quòd ſemper ſit apud debitorē, cū interim cautio non poſsit ullo uſui prodeſſe: igitur hoc poſteriore caſu, redditū pignus non parit probationē ſolutæ pecuniæ. Paulus in l. Labeo ait. Modeſtinus in l. ſeq. ff. De pac.

Iuſtæ autem præſumptionis exemplum longe clariſsimū edidit Salomō Rex inter duas mulierculas, de infante

contendentes,utrius filius eſſet. Nam ueram matrem,naturæ ratio coëgit ad deprecandum ne puer diuideretur, cum altera mulier quæ mater non erat, facile cõſenſiſſet, c.j.De præſumptio.

Illud tamen nemini eſt ignorandum,quòd nulla coniectura tam uehementer urgere poteſt animum Iudicis, ut habeatur pro uera ac ſufficiente probatione in cauſis criminalibus, ubi de uita hominis plerunque tractatur, re omnium maxima, & quæ damnum adfert nullo modo recuperabile. Ad torturam duntaxat ſufficiunt huiuſmodi legitima præſumptionis indicia, ut malefactor ipſe confiteatur. Vlpianus in l.Abſentem.in prin.ff.De pœn. Nec de ſuſpicionibus (inquit) debere aliquem damnari, Diuus Traianus Adſiduo Seuero reſcripſit. Satius enim eſſe impunitum relinqui facinus nocentis, quàm innocentem damnari.

In ciuilibus uerò cauſis,ſi utcunq; fallimur coniecturis,damnum eſt pecuniarium & recuperabile.Ideoq; indicia ueritatis rationem præ ſe ferentia,non minorem probationis,quàm inſtrumenta,continent fidem.l.Indicia.C. De Rei uendicatio. Maxime in his factorum ſpeciebus, quæ difficiles probatu ſunt. Veluti,cum quis filius fuerit probandus uel improbandus,ut in l.Filium.ff. De his qui ſunt ſui uel alien. iur.Filium(inquit Vlpianus)eum definimus,qui ex uiro & uxore eius naſcitur.Sed ſi fingamus abfuiſſe maritum (uerbi gratia) per decẽnium reuerſum, anniculum inueniſſe in domo ſua:placet nobis Iuliani ſententia,hunc non eſſe mariti filium. Non tamen ferendum Iulianus ait eum, qui cum uxore ſua adſiduè moratus, nolit filium agnoſcere,quaſi non ſuum.Sed mihi uidetur (quod & Scæuola probat)ſi conſtet maritum aliquandiu

diu cum uxore non concubuiſſe, infirmitate interuenien-te,uel alia cauſſa: uel ſi ea ualetudine paterfamiliâs fuit, ut generare non poſſet:hunc,qui in domo natus eſt, licet uicinis ſcientibus,filium non eſſe. Hæc ille: quæ propter-ea retulimus, quia plena ſunt præſumptionum exemplis, & interim ad amußim declarant, quomodo intelligenda ſit l.Si uicinis.C. De nupti. quæ ad probationem matri-monij & ſuſceptæ filiæ,dicit ſufficere uicinorum ſcien-tiam uel aliorum, quòd quis uxorem liberorum procreā-dorum cauſa domi habuerit. Et rurſus, quatenus acci-piendum ſit, quod dicitur, filium probari per nuptias. Sæpe nanque una coniectura, quamlibet ueriſimilis, per aliam in diuerſum urgentem naturali ratione conuelli-tur,ut littus arare uideantur illi,qui præſumptionum ma teriam, in perpetuas regulas illigare fruſtra tentarunt: Eodemq́; errore duci eos,qui tam uarijs diuiſionibus di-ſpergunt earum cognitionem,cum præſtiterit ſcire,quòd cenſura magis quàm curioſis præceptionibus intelligan tur. Sic ergo diſtinguere cauſas præſumptionum ſatis eſt. Aut enim tam propè accedunt ad neceſſariam uerita-tis rationem, ut plenam mereantur fidem, & probent id quod ſecundum eas aſſerimus.Et tunc,ſiue legitimas,ſiue iuris & de iure,ſiue neceſſarias præſumptiones appella-ueris,parum refert:de quibus iam diximus.Aut uerò pro-ficiſcuntur ex cauſis:quæ ueræ quidem eſſe poſſunt,ſed interim in diuerſum collectis rerum argumentis faciliter cedunt. Itaq; mouere nonnihil ſolent animum: tamen ad credendum planè nō perducere. Has probabiles,uel non neceſſarias præſumptiones,aut ſuſpiciones rectè dixe-ris,uel etiam argumenta,ſicut Arrius Menander in l. Nō omnes. §. A' Barbaris.ff. De re milita. Sed licet(inquit)

dist. cau. pr

hoc liquidò conſtare non poßit: argumentis tamen cognoſcendum eſt.

Frequenter ergo in rebus quæ difficilem habent probationem, non ita ſummo iure, ac ueluti ad normam Mathematicam exigendæ ſunt probationes, ſed ſufficiũt uerißimiles coniecturæ, hoc eſt, quæ ad naturalem rationem tam propè accedunt, ut non facile ab ea diuelli poſſe uideantur. Vnde Lex nõnunquam quæ requirit euidentem probationem, contenta eſt coniecturis. Vlpianus in l. Si cõſtante. in prin. ff. Sol. mat. Et cõſtat (inquit) exinde dotis exactionem competere, ex quo euidentißimè apparuit, mariti facultates ad dotis exactionem non ſufficere. Cum tamen non aliter quàm ex indicijs, puta, quòd maritus dilapidet continuò bona ſua, doceri poßit urgere illum ad inopiam. Alioqui, difficilima ac impoßibilis penè fuerit probatio, non eſſe maritum ſoluendo. Modeſtinus in l. In tempus. §. Quoties. ff. De hæredi. inſtituen. Idem Vlpianus in l. Licet Imperator. ff. De legat. Tamen hoc (ait) ita erit accipiendum, ſi non fuit euidens diuerſa uoluntas, quæ ex multis colligetur (an quis ab hærede legatum uel fideicommiſſum relictum noluerit à ſubſtituto deberi. Ecce, uocat euidentem uoluntatem teſtatoris, quæ ex argumentis, & interpretationibus uerborum colligitur.

Sic furtum probatur indicijs, ut ſi oſtium noctu fuerit confractum, aut ſi adhibitus cuſtos aufugerit. Credendum eſt enim res quæ non reperiũtur, furto ſublatas eſſe, argum. l. Non omnes. §. A' Barbaris. ff. De re milita. Quo loco elegans eſt exemplum comparandæ præteritæ uitæ ad præſentem, & contrà.

Eadem ratione dolus malus, uel ſimulatio in contra-

ctibus,

ctibus, quorum utrunque in animo uerſatur, cuius ſcrutator ſolus Deus eſt, non poteſt directò externis adminiculis probari. Igitur admittuntur coniecturæ collectæ ex facto quod uidemus. l. Dolum. C. De dol. mal. l. Quoties. C. De naufra. lib. x i. ubi ne ueritas lateat, etiam liberi nautarum admittũtur ad probationẽ naufragij. Et l. Dolus. C. De reſcinden. uenditio. Dolus emptoris (inquit) qualitate facti, non quantitate pretij æſtimatur.

Poſſeßio quoq; agri, per culturam, multò magis per fructuum perceptionem probatur. Bal. in l. iij. C. Fin. reg. poſt Accurſium. Bart. in l. j. ff. Solu. mat. arg. l. Litibus. in princip. C. De agrico. & cenſit. lib. x i. Eos tamen dicimus (ait) qui non ex longo prolixoq́; tempore uel longinqua & inueterata redituum ſuſceptione ſufficientem habent cautelam. Sed & poſſeßio, cuius initium exceſſerit prorſus hominum nunc uiuentium memoriam, fama poteſt probari, adeoq́; teſtibus qui ab alijs ſe audiuiſſe dixerint. Idem cẽſendum eſt de uetuſtioribus geſtis, quæ alioqui uix probari poſſent. Baldus in l. Conuenticulam. C. De Epiſc. & cleri.

DE SEMIPLENA PROBATIONE.

ALterum caput ſeu genus probationis eſt ſemiplena probatio, per quam rerum geſtarum fides aliqua fit bono uiro, hoc eſt, Iudici: non tamen tanta, ut iure poßit mouere eum ad ferendam in hãc partem ſentẽtiam. Quia caret plena fide, conſtans ex leuioribus argumentis. Huius probationis ſunt quatuor ſpecies.

Prima. Cum unus teſtis pro actore uel reo dicit. Tametſi enim unius hominis quantumlibet honorati teſtimonium, nõ cenſeatur iuſtam ac plenam fidẽ mereri, iuxta l. iuſiuran. C. De teſtib. nõ tamen prorſus eſt contemnendũ.

Præſer

Præſertim, ſi uir bonus ſit, & dicta eius alijs argumentorum adminiculis confirmentur. Vnde ſemiplenam præſtat probationem.

Quam ob rem Iudex qui ſingulas cauſarum circunſtantias diſpicit, ſi nihil refragari uiderit, poteſt deferre iuramentum ei, pro quo eſt quaſi probatio: Id quod uocant ſupplementum ſemiplenæ probationis. Vlpianus in l. Si duo. in princip. ff. De iureiuran. Multum tamen (inquit) fidei & autoritatis apud Iudicem patronum habiturum, quo magis ſolum patronum ſe probaret, quòd libertus iuraſſet alterum patronum non eſſe. Sic unius teſtis dictum facit ſuſpectas tabulas teſtamenti, ſed non plane euertit. Paulus in l. j. in fine. ff. Teſtament. quemad. aperian. Si quis (inquit) ſe neget ſigillum ſuum agnoſcere: non ideo quidem minus aperiuntur tabulæ, licet aliâs ſuſpectæ fient.

Sicut autem iuramentum litigatoris confirmat teſtimonium unius, ita fama adijcit fidem, modo nõ inconſtans ſit, nec improbis autoribus uel etiam ignotis, exorta. Calliſtratus in l. iij. §. Eiuſdem quoq;. ff. De teſtib. Aliâs (ait) numerus teſtium, aliâs dignitas & autoritas, aliâs ueluti conſentiens fama, confirmat rei de qua quæritur, fidem. Alioqui fama quantumuis inuulgata, non probat ſatis, ſed coniecturam facit, quia ſæpe fallax eſt rumor. Paulus in l. ulti. ff. De hæred. inſtitue. Quia tamen (inquit) falſus rumor non ſolet obeſſe, &c.

Inſuper teſtatoris autoritas nonnunquam facit, ut uni teſti credatur: puta ſi quicquam ſecretò ei crediderit quod non alius ſciat. Nam cum non poßit declarare eam rem defunctus, & uoluerit ſoli huic fidẽ adhibẽdam eſſe, ſtandum ſanè eſt ultimo arbitrio. Scæuola in l. Theopompus.

pompus.ff.De dot.prælegat.

Deniq; litigatores conſentire poſſunt ut uni credatur. Nam poteſt quis aduerſarium ſuum, & teſtem, & quodammodo Iudicem propriæ cauſæ paciſci.l.j.in prin. ff.Qua.rer.acti.non datur.l.ult.C. De fideicommiſ.Cum ipſe(inquit)ſibi Iudex & teſtis inueniatur, cuius religio & fides à fideicommiſſario electa eſt.

Secunda ſpecies non plenæ probationis,ex comparatione literarum producitur. Eſt autem comparatio literarũ ultimum ſubſidiũ indagandæ ueritatis,quoties neq; teſtes,neq; tabellio produci poſſunt, ut ueritatẽ ſcripturæ,cuius controuerſia uertitur,atteſtentur.Cũ enim alter litigatorum producit ſcriptum aliquod, alter negat eum ſcripſiſſe, qui autor ſcripturæ dicitur, certè res fit ſuſpecta.Quare hoc unum ſupereſt,ut ex aliquo inſtrumento minimè gentium ſuſpecto,comparentur literæ,hoc eſt, character literarum,utrum omnibus numeris ſit ſimilitudo inter utrunque,an non ſit.Ex eo nanque ſequetur ueritas aut falſitas inſtrumenti quod profertur.

Sed quæ eſt ſcriptura fide digna, ex qua fieri poßit collatio literarum?Reſpondeo,Primum:Scriptura priuata, hoc eſt, chirographum illius cuius ſcriptura negatur, ſubſcriptum tamen & approbatum tribus teſtibus. II. Scriptum forenſe,id eſt,apud Iudicem cõfirmatum. III. Inſtrumentum publicum eiuſdem primi autoris: cuius tamen fidem teſtes in eo deſcripti,prius teſtentur. IIII. Scriptura quam aduerſarius ipſe profert, non poteſt illi eſſe ſuſpecta,quin inde fiat collatio. v.Scriptum denique ex Archiuo,ſeu loco quo publice inſtrumenta reponuntur,minimè gentium ſuſpectum eſt ad faciendam comparationem literarum, cuius Archiui meminit Vlpianus

in l.

in l. Mortis. §. Solent autem. ff. De pœn. Hæc omnia probantur in l. Comparationes. cum Auct. At ſi cõtractus. C. De fide inſtrumento.

Quare Iuſtinianus in Auct. De inſtrument. cautel. & fid. §. In his uerò. rectiſſimè conſulit eis, qui uoluerint ſe & ſucceſſores ſuos eximere huiuſmodi comparandarum literarum moleſtijs, cum & tabelliones ſeu notarij, & teſtes breuiſſimo tempore moriãtur plerumq;. Poſſunt enim impetrare à competenti Magiſtratu, ut perſpecta ſciptu-ræ (quatenus æquum fuerit) ueritate, confirmet eam eſſe ueram, autoritate ſua, quæ nunquam poteſt reuocari in dubium. Idq; inſinuationem dicimus, non exigentem ullos teſtes priuatos. argumen. l. In donationibus. C. De donationibus.

Itaque talis ſcriptura collatione literarum expenſa, non omnino plenam habet fidem in cauſis excedentibus libram auri, quoniam magnum periculum eſt, ne fallatur comparandi iudicium in diſcernenda ſimilitudine aut diſſimilitudine, quæ facilè ſolet nobis imponere. Auct. Ad hæc. C. dict. tit. Eſt igitur in hoc genere cum primis exercenda æquitatis cenſura per Iudicem.

scrip. pri.

Tertia ſpecies imperfectæ (ut uerbis aliorũ utar) probationis eſt, quæ conſtat ex ſcripturis priuatis, ac alijs, quarum ſuperius mentionem fecimus, oſtendentes eis nõ adhibendam eſſe iuſtam fidem, ut tractatur communi doctorum ſententia in l. inſtrumẽta. C. De probationi. Semper autem ſis memor axiomatis ſuo loco traditi, quòd proferens id genus ſcripturas non omnino probat, niſi alia quoque accedant ueritatis ſuffragia: tantum aduerſus proferentem, nihil eſt quod uetat his ſcripturis omnino credi. Nam cum proferens aſſerat eſſe ueras, & aduerſarius nõ

reclam

reclamet,ſcilicet quia ſibi patrocinentur,nõ debet Iudex refutare id, quod litigatores approbant, qui & proprijs aſſertionibus poſſent credere.

Quarta denique ſpecies ſemiplenæ probationis,eſt ex præſumptionibus illis, quæ indubitatam fidem non habent,nec tamen contemnendæ prorſus ſunt, quarum & ſuperius mentionem fecimus. Exemplum eſt de fuga, quæ magnam ſuſpicionem parit aduerſus fugientem, non tamen iuſtam fidem meretur indicta cauſa , hoc eſt, nondum cognita re ipſa, ut tractatur in Auct. Si uerò. C. Vt omn. Iudi. tam ciuil. quàm milita. Et in hoc quidem articulo,bone Deus,quàm latè patet æquitatis ratio,quàm oportet Iudicem lynceis oculis (ut ſic dicam) perſpicere circunſtantias omnium rerum.

VTRI LITIGATORVM SIT *ex uarijs cauſarum cicunſtantijs decernenda probatio.*

MAxima difficultas huius materiæ in eo uerſatur, utri litigatorum decernenda ſit probatio, nimirum,quòd unumquodq; propemodum cauſarum genus, propriam habet rationem probandi. Ideoq; regulis aliquot & exemplis factorum, in ſummam cognitionem probationum ſtudioſos perducemus, ut inde pro qualitate cauſarum collectis per ſimilitudinem argumentis, reliqua diſcernant,uidelicet,in quem ſit reijciendũ onus probandi,ſemper tamen boni & æqui habita ratione.

Prima regula omnium generaliſſima, hæc ſit : Actor aſſerẽs aliquid,probare debet. Quia iuſtum uidetur,unũquenq; fidem facere eius quod intendit eſſe uerum, cum ab aduerſario fuerit negatum. Præſertim, quod ex alia

huic

huic conſequenti regula conſtet, aduerſarium negantem non rectè grauari probatione, quoniam per rerum naturam reus conuentus negans, non poßit præſtare probationem.l.ij.ff. De *proba.l.* A*ctor.*C*.eod. tit.l.* Q*ui accuſare.*C*.*De *eden.l.res.*C*.*De *rei uendic.§.* Q*uod autem diximus.*I*nſtit.*De *legat.*

SECVNDA REGVLA.

Vt *ad ſpecies negociorum deſcendamus, uidēdæ ſunt elegantißimæ illæ præceptiones* P*auli in l.* C*um de indebito.ff.*De *probati.cuius partes ſingulis regulis explicamus, ut appareat incredibilis æqui & boni obſeruatio.* C*um enim de indebito quæritur in iudicio, uter probare debeat non fuiſſe debitum, in magna caſuum uarietate, res ita temperanda eſt.*S*i reus conuentus,qui accepiſſe dicitur rem uel pecuniam indebitam, negauerit ſibi quicquam fuiſſe datum, & actor qui dedit, legitimis probationibus,hoc eſt,teſtibus uel inſtrumentis(non tamen iureiurando ſcilicet deferendo, iuxta l.* E*um qui.ff.* De *iureiuran.)docuerit ſolutionem, tunc ſine ulla diſtinctione onus probandi reijcitur in reum conuentum falſo negantem, ut ſi uoluerit audiri, præſtet probationes, ſcilicet quòd pecuniam debitam acceperit.*H*anc enim fert pœnam mendacij ſui,quod utiq; non erat relinquendum impunitum,& ab innocente actore exigenda probatio.*E*cce,quomodo propter circunſtantiam mendacij uariatur ius commune.l.*C*um de indebito.in princi.*

TERTIA REGVLA.

S*i reus conuentus qui pecuniam indebitam accepiſſe dicitur, ab initio fuerit confeſſus ſuſcepiſſe quidem pecunias,ſed non indebitas: tunc reditur ad generalem regulam,ut is qui aſſerit indebitas ſoluiſſe, cōpellatur ad probationes*

bationes, uidelicet quòd per dolum accipientis, uel aliquam iuſtam ignorantiæ cauſam, indebitum ab eo ſolutum ſit. Quia pro reo præſumitur, neminem tam reſupinum eſſe, ut pecunias iactet, & indebitas effundat: Maximè, ſi ſit homo diligens, & ſtudioſus paterfamiliâs. Vnde uides, quomodo ceſſante cauſa diuerſitatis & coniecturæ, reditur ad generalem regulam iuris communis. d.l. Cum de indebito. §. Si uerò.

QVARTA REGVLA.

Si is qui indebitum repetit, ſit pupillus, uel minor, uel mulier, aut uir quidem perfectæ ætatis, ſed uel miles, uel agricola, & forenſium rerum expers, uel alia ſimplicitate gaudens, & deſidiæ deditus: tunc reum conuentũ qui accepit pecuniam utcunque confitentem, oportet oſtendere huiuſmodi pecuniam debitam fuiſſe ſolutam. Perpende igitur, quomodo propter perſonarum qualitatem nõ nihil diuerſam, iterum uarietur ius ſummum ad normam æquitatis. ead. l. Cum de indebito. §. Si autem is. Et operæpretium eſt, ut obſerues iſtas uariãdi rationes ad uſum rerum prorſus ſimilium aut diſsimilium.

QVINTA REGVLA.

Qui partem pecuniæ queritur fuiſſe ſolutam indebitam, uel ab initio quidem fuiſſe debitam, ſed uel diſſoluto debito, uel cum exceptio competeret, poſtea per ignorantiam iterum ſe ſoluiſſe: is omnia hæc probare tenetur, iuxta generalem regulam, Quòd dicenti pecuniam ſolutam eſſe indebitam, incumbit probatio, ſicut & ei, qui opponi potuiſſe exceptiones affirmat. Cõſidera & hic quibus modis reditur ad commune ius propter coniecturas quæ ſunt pro reo cõuento. Primũ, quia ex ea parte quam fatetur debitam, uidetur etiam reliqua pars deberi. Dein-

de,quoniam propter tempus præteritum quo fuerit debitum, creditur & nunc in eadem obligatione uerſari. d. l. Cum de indebito. §. Si autem pro parte. Iſtæ ſunt cauſarum circunſtãtiæ ſecũdum quas oportet æquitatẽ metiri.

SEXTA REGVLA.

Siue actori, ſiue reo conuento incumbat onus probandi, utrique licentia conceditur aduerſario ſuo de controuerſia iuſiurandum deferre, aut delatum referre, quod Iudex ſine alia probatione in ſententia formanda ſequatur. d. l. Cum de indebito. § In omnibus autẽ. Nouell. De fid. inſtrument. §. Si tamen.

SEPTIMA REGVLA.

Si quis non pecuniam uel etiam rem queratur indebitam eſſe ſolutam: ſed aſſerat cautionem ſcriptam in qua contineatur ſua confeßio, indebitè expoſitam fuiſſe, tunc ita diſtingue: Si adiecta ſit cauſa debiti, uel liberationis, uel alterius rei in cautionem deductæ. Exempli cauſa: Titius fatetur chirographo uel etiam publica ſcriptura, ſe x. debere Sempronio, ex cauſa empti ab eo equi. Hoc caſu ſtatur ſuæ confeßioni, quoniam cauſa debiti eum non latuit: unde creditori nulla incumbit probatio, niſi debitor ſic confeſſus, euidentißimis probationibus in ſcriptis, paratus ſit oſtendere ſeſe hoc indebitè per cautionẽ promiſiſſe. Oſtendet autem, ſi probabit ex alia cauſa eandem pecuniam deberi, quàm quæ in cautione comprehenditur. Si uerò nullius cauſæ mentio fiat in cautionali ſcriptura, indiſcretè loquẽte, puta, Titius fatetur ſe x. debere Sempronio, aut Meuium à debito ſuo liberatum eſſe. in hac quidem ſpecie, cum non admodum incredibile ſit interueniſſe errorem confitentis ſine cauſa, actor idemq; debitor non eſt grauandus probatione, ſed reum conuentum,

tum, hoc eſt, creditorẽ in quem cautio expoſita eſt, oportet oſtendere debitũ eſſe quod in ea continetur. d.l. Cum de indebito. §. Sin autem cautio. Et hactenus de iuſsionibus illius elegantiſsimæ Legis, quæ in diſcernendis cauſarum circunſtantijs, nuſquam habet ſimilem, ad indagandam æqui & boni rationem. Quid enim aliud facit iuriſconſultus in tota illa Lege, quàm quòd excutit æquitatem pro caſuum diuerſitate?

OCTAVA REGVLA.

Coniectura pro aſſerẽte legitima & ſufficiens, tranſfert onus probandi in aduerſarium: ueluti, cum frater petit partem prædij paterni, frater negans faciendam diuiſionem, debet probare prædium ad ſe tantum pertinere. Nam bona paterna præſumuntur communia inter fratres. l. Siue poſsidetis. C. De probatio. argu. l. Si neceſſarias. §. penulti. ff. De pignora. actio.

NONA REGVLA.

Opponens exceptionem per quam aliquid aſſerit, debet eam probare. Quoniam in exceptionibus dicendum eſt, reum conuentum partibus actoris fungi, ut impleat intentionem. Tales ſunt exceptiones ſolutionis, tranſactionis, præſcriptionis, & cæteræ. Idem dicendum eſt de replicationibus, quæ uelut exceptiones ſunt actoris. l. j. & ij. ff. De exceptio.

DECIMA REGVLA.

Negans ſimpliciter factum, nulla adiecta loci uel temporis circunſtantia, nõ eſt compellendus ad probationes. Vt ſi quis dicat, ſe non eſſe uocatum in ius, aut non contraxiſſe, uel rem litigioſam nõ eſſe aduerſarij. Hanc enim appellant puram uel ſimplicem negationem, quia neque expreſsè neque tacitè quicquam aſſeritur, ſed intentio

tantũ actoris in iudicio ſit dubia.l. ult. C. *Quib. ad liberta. proclama. non lic.l.* Nemo. *in ſi.* C. De *acqui. poſſeßio. l.* Plures. *in prin.* C. De *ſid. inſtru l.j* §. *Sed cum poßint. ff.* De *collatio. bonor.l. Si ex cautione.* C. De *non numera. pecuni.* §. Commodum. Inſtit. De *interdict.* Non *autem tot* Leges *congero fruſtra.* Nam *ſingulæ habent aliquid diuerſitatis, ſecundum quam iuris formam agnoſcas multis modis uariari, quatenus ad probãdi uſum attinet.*

VNDECIMA REGVLA.

Negans *aliquid certo loco uel tempore factum eſſe, non eſt immunis à probatione, quam & præſtare poteſt, ſi oſtendat alio in loco aut tempore factum fuiſſe, iuxta l.* Optimam. C. De *contra. & commit. ſtipulatio.* Et §. Item *uerborum.* Inſtit. De *inutili ſtipulatio.*

DVODECIMA REGVLA.

Is *qui negat qualitatem perſonæ uel rei idoneã, utiq; probare tenetur.* Nam *quilibet præſumitur idoneus, ſicut & quælibet res bona, niſi diuerſum doceatur.* Vlpianus *in l.* Cum *quidam ita fideicommiſſum.* Papinianus *in l.* Cum *pater.* §. Rogo. *ff.* De *legat. ij. l. ulti. ff.* De *liber. agnoſcen. l.* Si *creditores. in ſi. ff.* De *priuilegi. credito.*

DECIMA TERTIA REGVLA.

Neganti *ſolennitatem iuris in aliquo facto fuiſſe adhibitam, incumbit probatio.* Quoniam *omnia cenſentur legitimè ac ritè facta, niſi contrarium aut appareat euidenter, aut probetur.* Paulus *in l.* Ab *ea parte. ff.* De *probatio. l.* Nec *non.* §. Quod *eis inquit. ff.* Ex *qui. cau. maio. l.* Nõ *omne. ij. reſpon. ff.* De *regu. iur.* Et *hæc uera ſunt in his quæ extra iudicium aguntur, & ad iudiciorum exercitia non pertinent.* Verum, *ſi quis negauerit iudicij ſo*

lennitatem

lennitatem ante latā ſententiam, non aſtringitur ad probandum, ſed aduerſarius probat. c. Quoniam contra falſam. De probationi. Acta enim, bona fide & publico iure deſcribi ſolent, ut æquum uideatur negantem non eſſe onerandum, quia aduerſarius facilè poteſt probare.

DECIMAQVARTA
REGVLA.

Quoties incidit quæſtio utrum quis ſit de hoc genere, uel de hac gente, eum ſemper oportet probare, qui natiuitatis originē intendit. Papinianus in l. j. ff. De probat.

Vt autem uim horum uerborum rectè intelligas, non eſt ignorandum, Genus appellari, totius cognationis neceſſitudinem: Gentem uerò, familiā tantum ex eodem parente maſculo productam, nuncupari.

Cognatio tota ſeu genus diuidebatur apud Romanos, in agnationē & cognationē, quod et nūc ſequimur.

Agnatio, erat inter eas perſonas, quæ idem nomen habebant, & cognomen gentilitatis, eaſdem imagines, eandem familiam: breuiter, qui omnia maiorum, etiam Religionis iura habebant: ſicut & nuptias diuini & humani iuris communicationem uocat Modeſtinus in l. j. ff. De rit. nup.

Cognatio autē à matre erat, & apud Ciceronē Stirps appellatur, lib. De Orator. 1. Fungitur ergo hoc uerbum Cognatio, tam communi quàm ſpeciali ſignificatione, propter uocabulorū inopiam, ut alia quoq; multa. Probat hanc diſtinctionem hodiernus quoque uſus. Vlpianus in l. ij. §. j. ff. De ſuis & legiti. Iuſtinianus in §. j. Inſtit. De legit. agnat. ſucceſſio.

Erant itaque apud Romanos tria iura, quæ omnibus numeris (excepta quarundam rerum ſuperſtitione) nunc

imitamur. Videlicet Cognationis ſeu ſtirpis, Agnationis, & Gentilitatis. De cognatione & agnatione uidimus: operæpretium eſt gentilitatis quoque ius explicare.

Gentilitas nobilium fuit, ſcilicet eorum, qui ſui generis imagines proferre poterant. Imaginibus enim ob inſignem uirtutem ac rerum præclarè geſtarum decora, donari ſolebant. Qua ratione antiquiſsimi generis Stemma, fumoſas imagines uocat Cicero in Piſonem. Contrà, qui nullis maiorum imaginibus & nobilitate commendabantur, hi Terræ filij, à ſeſe orti, ac noui homines nuncupabantur, quemadmodum Cicero de lege Agraria loquens, ſeipſum appellat nouum hominem. Id quod magna laude contingebat, ſi quis uirtute faceret ſe nobilem ac imaginibus donandis dignum. Quare Tranquil. in Veſpa. Flauia gens (inquit) obſcura illa quidem, ac ſine ullis maiorũ imaginibus: ſed tamen Reipublicæ nequaquã pœnitenda.

Accedebat & hoc cum primis ad nobilitatis commendationem, quòd gentiles ab ingenuis oriundi erant, quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit, qui capite non fuerũt diminuti, ut à libertis, uel à ſcriptitijs, uel alia conditione obnoxijs, diſtinguerentur.

Hæc non ſunt contemnenda, quoniam & noſtri temporis gentiles ſeu nobiles (ut uulgò dicimus) cum agnationis iure de feudis cõtrouertunt inter ſe, uel cũ domino, non habent ferè digniora probandi argumenta ad oſtendendam gentem ſuam, quàm ea, quæ ex imaginibus ac cognomine mutuantur, ut cùm dicunt: Vuyr haben eynen ſchilt und helm. Nunc enim pro imaginibus, inſignia gentilitia habemus, eadẽ tamen ſignificatione, qua olim. Verum nonnulli fumoſis imaginibus maiorum ſuorum diſsimiles planè ſunt. Quæ materia ad uſus feudorum pertinet.

net. Interim *ex his facile eſt intelligere d.l. j.ff.* De pro- *bation.*

DECIMAQVINTA REGVLA.

Qui *cum minoribus contraxit, is probat interueniſſe ſolennitatem iuris, ſi fortè ab aduerſario fuerit negata.* Caius *in l.* Quæcunque.*in fi.ff.* De Publicia. Qui *à pupillo (inquit) emit, probare debet tutore autore, & Lege nõ prohibente, ſe emiſſe.* Cur *hæc tam diuerſa?* Superius*'ne dictum eſt, & iuſtum uidetur, ab eo probationem exigi, qui ſolennitatem iuris negat, regula* XIII. Reſpondeo: Hanc *differentiam proficiſci ex æquitate, propter circunſtantiam perſonæ, quæ multis captionibus eſt ſuppoſita, ut dicit* Vlpianus *in l.j.in prin.ff.* De *minori.*

DECIMASEXTA REGVLA.

In *tribus iudicijs, ſcilicet* Familiæ *erciſcundæ, communi diuidundo, & finium regundorum, cum uterque litigatorum actor & reus cenſeatur, ab utroque exiguntur probationes: prius tamen ab eo qui ad iudicium prouocaſſet.l.* In *tribus iſtis.ff.* De *iudici.l.ij.§.* In *familiæ erciſcundæ.ff.* Famili.*erciſ.l.* Iudicium.*ff.* Fin.*regun.l.ij.§. ulti.ff.* Commu.*diuidun.* Idem *eſt in duplicibus interdictis, cum uterque ſe poßidere intẽdit.§.penult.* Inſti. De *interdict.*

DECIMASEPTIMA REGVLA.

In *alijs quoque iudicijs ſimplicibus, ubi uiſum fuerit* Iudici, *rectè decernitur utriq; litigatorũ probatio.* Neq; *enim reus conuentus qualemcunq; exceptionẽ obiecerit, defendendo uidetur confiteri intentionem actoris.l.* Non *utique. ff.* De *exceptioni.l.j.C.* De *probat. l.* Quinqua-

ginta. ff. eod. tit. Quinquaginta (inquit Celſus) teſtamento tibi legata ſunt. Idem ſcriptum eſt poſteà in codicillis. Refert duplicare legatum uoluerit, an repetere: & an oblitus ſe in teſtamento legaſſe, id fecerit. Ab utro ergo probatio eius rei exigenda eſt? Prima fronte æquius uidetur, ut petitor probet quod intendit: ſed interdum probationes quædam & à reo exiguntur. Nam ſi creditum petatur, ille reſpondeat, ſolutam eſſe pecuniam: ipſe hoc probare cogendus eſt. Et hic igitur cum petitor duas ſcripturas oſtendit, hæres poſteriorem inanem eſſe, ipſe hæres id approbare Iudici debet. Vides, quomodo iuriſconſultus colligat æquitatem ex ſimili qualitate facti.

DECIMAOCTAVA
REGVLA.

Si reus fiducia iuris ſui & innocentiæ, ultrò in ſe ſuſcipiat onus probandi, mos ei gerẽdus eſt. Vlp. in l. Circa. ff. De probatio. Quòd ſi uterq; probare uoluerit, primo loco actor, deinde reus admittitur, ut ibi tractat Accurſ.

DECIMANONA
REGVLA.

Cum Iudex ex cauſa nõnunquam defert alterutri litigatorum iuriſiurandi conditionẽ, quam oportet ſuſcipere ſiue actorem, ſiue reum: tunc uidetur incumbere probatio ei, cui defertur iuramentum. Caius in l. Admonẽdi. Vlpianus in l. Non erit ratum. §. Dato. ff. De iureiuran.

VIGESIMA REGVLA.

In quæſtione falſitatis criminaliter accuſando mota, acerrimam oportet fieri indaginem, argumentis, teſtibus, ſcripturarum collatione, alijsq; ueſtigijs ad ueritatẽ commodè perducentibus. Nec accuſatori tantum probationis neceſſitas inducẽda eſt, ſed etiam reo, ut inter utranq;

perſonam

perſonam ſit Iudex medius, ordine probandi ſeruato, ut primo ſcripturam producens, deinde falſam arguens, ad probandum admittatur. l. Vbi falſi. & l. ulti. ff. Ad Leg. Corneli. de falſ. Ciuiliter autem, ſcilicet excipiendo, falſitatis diſceptatione incidente, requirendum eſt Iudici, utrũ inſtrumentum quod producitur, prima facie ſuſpectum ſit: puta, cancellatũ, corraſum, aut à tabellione aliàs mendacij conuicto, deſcriptum: ut tunc producens probet rei ueritatem. l. Iubemus. C. De probat. An uerò nulla ex parte ſuſpectum uideri poßit, ut magis debeat excipiẽs probare falſitatem. l. Qui accuſare. C. De edend. Animaduerte & hic, boni & æqui æſtimationem, ex circunſtantijs rerum atq; perſonarum.

VIGESIMA PRIMA REGVLA.

In crimine læſæ Maieſtatis, aut proditæ patriæ, aut peculatus, aut ſacramenti militaris deſerti, Iudex non minus accuſatorem ad docendum, quàm reum accuſatũ ad probandas defenſiones quas allegat, urgere debet, ut tanti criminis executio acerbißima nõ fiat, niſi ueritate comperta. l. ulti. in fi. C. De abolitio.

XXII. REGVLA.

Qui dicit mutatam uoluntatem alicuius, ei meritò decernetur probatio. Quare enim nõ potius id quod hodie uolumus, cras quoq; uelle reputemur, cum ſic propius ad mores conſtantis uiri accedere uideamur: quam ut dicamur ſingulis horis aliud atq; aliud uoluiſſe, ſicut leues & parum ingenui ſolent? Vlpianus in l. Eum qui uoluntatem. Papinianus in l. Cum tacitum. ff. De probatio.

XXIII. REGVLA.

Emptor probare debet rem de qua controuerſia eſt,

dd 5 *fuiſſe*

fuiſſe uitioſam antea quàm emeret, ut redhibeatur. Paulus *in l.* Emptorem.*ff.* De probati.

XXIIII. REGVLA.

Qui dicit dolo malo aliquid ſactum eſſe, licet excipiẽdo, docere debet admiſſum dolum.l. Quoties. §. Qui dolo. ff. De probatio.l. iij. in fi. ff. De tributo.l. Si prætor. §. Marcellus. ff. De iudic. Vlpianus in l. Sed ſi ex dolo. §. ulti. ff. De dolo malo. De probando autem dolo ſuprà diximus.

XXV. REGVLA.

Sicut is qui ad libertatem proclamat, prior docere iubetur, ſiue ſit filius, ſiue ſeruus uel ſubditus. Paulus in l. Si filius. ff. De probatio. Vlpianus in l. Liberis. §. ulti. ff. De libera. cauſ. & l. Vis eius. C. De probat. Ita ex diuerſo, qui negat aliquem eſſe talem, qualem hactenus reputauit communis opinio, puta filium uel alium cognatũ, is probare debet. l. Non nudis. C. De probatio.

XXVI. REGVLA.

Fideiuſſores pro tutore uel curatore acceptos, fuiſſe idoneos cum promitterent, oportet probare eum, cuius officium fuit prouidere, ut pupillo idoneè caueretur: non uerò pupillum quondam, agentem actione ſubſidiaria. Quia quales nunc ſunt, præſumuntur fuiſſe cum acciperentur. l. Non omnes. §. A Barbaris. ff. De re milita.

XXVII. REGVLA.

Cum de Lege Falcidia quæritur, hæredis eſt probatio, locum habere Legem Falcidiam. l. Cum de Lege. ff. De probationi. Probabit autem faciliter, tot eſſe legata, uidelicet per teſtamentum: & tantum eſſe in bonis teſtatoris, per inuentarium. Si autem legatarij diuerſum intendant, ipſos oportet probare. l. ulti. §. Licentia. C. De

Iure

Iure deliberandi.

XXVIII. REGVLA.

Poſſeßio rerum corporalium, releuat ab onere probandi, nõ tamen uiolenta, uel clandeſtina detentio. §. Retinendæ. Inſti. De interdict. l. Si quis liberum. ff. De probatio. l. Vis eius. C. eod. tit. Sic & quaſi poſſeßio iuris perſonalis, reijcit onus probandi in aduerſarium. l. Circa. ff. De proba. l. Sicuti. §. Sed ſi quæratur. ff. Si ſeruit. uendic.

XXIX. REGVLA.

Patronus, ſi ab aliquo quaſi liberto, exigat operas, maximè artificiales, nihil iuuatur quaſi poſſeßione operarum, niſi probet eas ſibi deberi. l. Quoties. in prin. ff. De probationi. Vlpianus in l. Si non ſortem. §. Libertus. ff. De condictio. indebi. Vbi diſtinguit inter operas officiales, & fabriles, ueluti pictorias uel alias.

XXX. REGVLA.

Quum res aliena legatur, oportet legatariũ probare, quòd teſtator ſciuerit alienam eſſe uel obligatam: non autem hæredem, quòd teſtator ignorauerit. Quia ignorãtia huiuſmodi facti præſumitur, niſi diuerſum doceatur. l. Verius exiſtimo. ff. De probatio. §. Quod autẽ diximus. Inſti. De legat. l. Qui cum tutoribus. §. ulti. ff. De tranſacti. l. Hoc autem. ff. De adminiſtra. tutor. Coniunctis tamen perſonis, ſemper debetur, & ab hærede luendum eſt legatum rei alienæ. l. Cum rem alienam. C. De legat. Aequitas autem, eſt ratio huius iuris uariandi ſecundum diuerſam qualitatem facti.

XXXI. REGVLA.

Chirographum cancellatũ quocũq; caſu, nondũ ſoluto debito, transfert onus probandi in creditorẽ, ut oſtendat

pecuniam

pecuniam uel totam,uel partem eius adhuc deberi:puta,ſi probauerit deletionē chirographi ſe inuito fuiſſe factam. Vlpianus in l.j.§.Legi.& §.Sed conſulto quidem.ff.De his quæ in teſtament.delent.

XXXII. REGVLA.

Donatio regulariter probanda eſt ab aſſerente.l. Nec ignorans.C.De donationi. Niſi ratio ſanguinis,accedētibus alijs indicijs, conſtituat uериſimilem & ſufficientē coniecturam pro donatario.l.Procula.ff.De probationi.

XXXIII. REGVLA.

Confeßiones teſtatorū in ultima uoluntate, ſi in fraudem uideantur adiectæ, nihil proſunt eis ad releuandam probationem, pro quibus adijciuntur. Fraus autem potißimum detegitur, cum incapaces ſunt relictorum illi, ad quos huiuſmodi confeßiones pertinent. Scæuola in l. Quidam teſtamentum.ff.De probatio.l.Legaui Titio.ff. De libera.legat.

XXXIIII. REGVLA.

Qui ætatem allegat ad fundandam intentionem ſuam, agendo uel excipiendo, is probat.l. Cum te minorem. C. De probat.l.De ætate.ff.De mino.uigin.anno.l.Si minorem.C.De in integ.reſtitu.

XXXV. REGVLA.

Qui in tempore fundat intentionem uel defenſionem ſuam, utique debet eam probare.l. Matrem tuam.C. De probationi.quia temporis ratio incerta eſt.

XXXVI. REGVLA.

Impugnans ultimam uoluntatem, neceſſariò probat cauſam quare non ualeat.l.Si ſcriptum.C.De probatio.

XXXVII. REGVLA.

Is qui negat proſpectum eſſe hæredi, cuius ſortè in

conuentio

conuentione nulla eſt facta mentio, utique probabit, non actor. Ratio: quia negat rem naturæ conſentaneam: quãdoquidem tam hæredibus noſtris, quàm nobiſipſis cauere ſolemus. Igitur, æquum & bonum eſt, diuerſum non credi, niſi probetur. Celſus in l. Si pactum. ff. De probatio.

XXXVIII. REGVLA.

Qui dicit ſibi rem pignori uel hypothecæ obligatam, probare debet. Primum, quòd hoc ipſum ſponte ac legitimè factum ſit: Deinde, quòd res obligata fuerit debitoris, eo tempore quo obligaretur. Martianus in l. Ante omnia. ff. De probat.

XXXIX. REGVLA.

Quomodo autẽ probandum ſit, memoriam facti operis extare uel non extare, tradit Labeo in l. penul. ff. De probati. Vt interim perpendas, quàm hæc materia, prorſus ex bono & æquo tractanda ſit in iudicijs: Et quantum proſit huiuſmodi ſcriptis exẽplis uti, ad inueſtigandam probationem eorum caſuum, qui uarijs modis incidere poſſunt, neque ſcripto comprehenſi ſunt.

ANNOTATIO DE NOMINIBVS quorundam imperatorum & iuriſconſultorum ſcitu neceſſaria.

SAepiſsime fit mentio in iure Ciuili Diuorum fratrum: item, patris cum filio: quorũ tamen nomina pleriq; nõ perceperũt. Eodem modo, cum & iuriſconſultorum tempora non ſatis obſeruauerint, in magnũ errorẽ lapſi ſunt Doctores, quẽ ex diuerſitate temporis explicare potuiſſent. Neq; enim parum refert intelligere, quo autore, & quo tempore ſcriptæ ſint Leges, quæ ſit prior, quæ poſterior: Alioqui, cur tam diligenter tractaſſet Pomponius originem iuris & Magiſtratuum?

Primum

Primum, in l. De qua re. ff. De inofficio. teſtament. cum Paulus dicit, Conſtitutionem extare Diuorum fratrum, Accurſius quaſi nihil addubitans, ſubijcit, Seueri & Antonini: cum tamen ueritas refragetur, quia fratres non fuerunt. Sic in §. Non tantum. Inſtit. De codicil. cum Iuſtinianus haud dubiè ſcriptum reliquerit, Sed Diui Seuerus & Antoninus: audaculus quidam exẽplaribus multis adiecit, Diui fratres, quod rurſus non ſubſiſtit.

Enimuerò, Fratres fuerunt, Marcus Elius Antoninus, & Verus Commodus. Marcus enim Antoninus eximiæ doctrinæ ac probitatis Princeps, hunc Commodum fratrem ſuum ex adoptione Pij Antonini Principis, Imperij conſortem fecit, et primi omnium Imperatorum, bini regnare cœperũt, Anno ſalutis 163. quos deinde multi ſunt imitati, adeò, ut terni nonnunquam imperarẽt. Sed Marcus, Commodo non multò pòſt mortuo, cum filio Commodo imperauit, homine peſsimi ingenij, & omnibus incommodo.

Quare Vlpianus in l. Congruet. ff. De offici. Præſid. refert Diuos fratres reſcripſiſſe de furioſo, qui admiſiſſet parricidium. & Macer in l. ſeq. recenſens uerba reſcripti: Diuus Marcus (inquit) & Cõmodus Scapulæ Tertylio reſcripſerunt. Igitur Macer exprimit nomina fratrum, quorũ Vlpianus meminit de eodẽ reſcripto loquẽs.

Eôdem pertinet, quod Calliſtratus in l. Diuus Pius. ff. Ad leg. Cornel. de falſ. loquens de pœna ſummo Iure indicenda ei, qui protuliſſet inſtrumenta, quæ uera probare non poſſet: Sed Diuus Marcus (inquit) cum fratre ſuo pro ſua humanitate hãc rem temperauit. Audis, ſummum ius fuiſſe temperatum per æquitatis humanitatisq́; cenſuram?

Patrem

Patrem uerò cum filio intelligi oportet, Seuerum, & Antoninum, Caracallum cognomento dictum. Is enim filius Seueri fuit, ſed certè pœnitendus. Nam cum inter cætera ſcelera fratrem ſuum Getam occidiſſet, Papinianum quoque Ciuilis diſciplinæ theſaurum, interfici iubebat. quòd parricidium eius excuſare noluiſſet. Dicebat nanque Papinianus, non tam facile defendi poſſe, quàm perpetrari tam grande delictum.

Cum itaque legis apud Iuriſconſultos, Diuus Antoninus cum patre reſcripſit, accipiendi ſunt Septimius Seuerus & hic Antoninus, qui proinde Magni ſunt cognominati. Paulus in l. ulti. ff. De uetera. Veteranos (inquit) Diuus Magnus Antoninus, &c. Martianus in l. j. ff. De requiren. reis: Diui Seueri (ait) & Antonini Magni reſcriptum eſt, &c. Vlpianus in l. Cum hic ſtatus. in prin. ff. De donatio. inter uir. & uxor. Cum hic ſtatus (inquit) eſſet donationum inter uirum & uxorem, quem antea retulimus: Imperator noſter Antoninus Auguſtus ante exceſſum Diui Seueri patris ſui, oratione in Senatu habita, autor fuit Senatui cenſendi, Fuluio Aemiliano & Numio Albino Conſulibus, ut aliquid relaxaret ex rigore Iuris, &c. Age, quàm appoſitiſsimum exemplum præterea hic habes de ſtricto Iure, & æquitate. Summum Ius erat, non ualere ullam inter uirum & uxorem donationem, ideoq; ſi procederet, reuocandam eſſe. l. j. l. Si ſponſus. §. Circa uenditionẽ in. & l. Si id quod. §. Si ex decem. ff. De donati. inter uir. & uxor. Contrà, bonum & æquum uidebatur, non tam arctè aſtringi coniuges ad abſtinendum à donationibus, nullo modo aut tempore ualituris: quandoquidem omnis uitæ commoditas iuxtà et moleſtia inter eos eſt communis. Temperamentum

mentum ergo Imperatores *adhibuerunt, ex cenſura boni & æqui, ut nonnunquam poſſet donatio inter uirum & uxorem confirmari.* Et *hactenus de* Imperatoribus, *uideamus nunc de* Iuriſconſultis.

Adrianus XII. *Cæſar*, Anno *domini* CXX. *inter optimos principes meritò, non ultimo loco numerandus, pacis, & bonarum literarum amantiſſimus fuit:* Imperium Roma. *incredibili maieſtate adauxit*, Bibliothecas *inſtituit, indoctosq́; profeſſores (deſignato nihilominus eis per clementiam ſtipendio) ad unũ mouit omnes, ſubſtitutis eruditioribus:* Breuiter, *nulli poſt* Auguſtum *probitate ſecundus, feliciter regnauit, magnumq́; ſui deſiderium reliquit omnibus.* Vtebatur *his* Iuriſconſultis, Iulio Celſo, Neratio, Priſco, Saluio Iuliano, *qui poſtea* Antonino Pio *quoque charus fuit.* Autores Lampridius & Spartianus.

Antoninus Pius XIII. *Cæſar anno ſalutis* CXL. *uſus eſt* Saluio Valente, L. Voluſio, Metiano, Vlpio, Marcello, & Iaboleno, *ut autor eſt* Capitolinus.

Marcus Antoninus Philoſophus, XIIII. *Cæſar, anno poſt* Chriſtum *natũ* CLXIII. *Scæuolam habuit ſuo tempore* Iuriſconſultum *nemini ſecundum.*

Alexandro Seuero XXII. *Cæſari, anno ſeruatoris noſtri* CCXXIII. *hi adfuerunt:* Domitius Vlpianus, Iulius Paulus, Pomponius, Alphenus, Aphricanus, Florentinus, Martianus, Calliſtratus, Hermogenes, Venuleius, Triphonius, Metianus, Celſus, Proculus, & Modeſtinus: *omnes diſcipuli* Papiniani, *qui* Iuris *aſylum rectiſſimè dictus eſt.* Nam & *doctrinam, & exemplũ* Iuris & *æquitatis, contempto mortis periculo, præſtitit immortali gloria, ut ſuprà diximus.* Fuit *etiam* Papinianus *tempore* L. Seueri XVIII. Imperatoris. *Præceptore uſus eſt* Serbidio

Scæuola,

Scæuola, qui Antonino Pio à conſilijs fuit.

Vlpianus autem tum charus erat Optimo Cæſari Alexandro, ut neminem ad ſe uenientem ſolum admitteret, præter unum Vlpianum. Ex qua clemētia, Vlpiano tam ingens parabatur inuidia, ut cōſpirarent nōnulli in mortem eius: qui cum uenientem illum pro more, nec ullius mali conſciū, armati aggrederētur: Alexander ipſe proſiliens, pallio ſuo Vlpianum obduxit, ut oſtenderet ſe illius defenſionem ſuſcepturum. Sic uirtus & eruditio ſemper habuit æmulos, nec certè nunc caret, quos tamen uincit omnes. vlp. ab Al.

Erant autem hi iuriſconſulti non iuris ſtricti ſolum, ſed æquitatis etiam ſtudioſiſsimi, qualem Cicero deſcribit ſuo tempore Seruium Sulpitium fuiſſe, cuius quoque meminit Pomponius in l. ij. ff. De origi. iur. Hos igitur imitari debemus, & congratulari nobis, quòd tam probi ac docti legum autores uiuendi regulas ediderint, de quorum fide nihil prorſus ambigendum ſit. Omnes (inquit Cicero in Philip.) qui ex omni ætate hic in ciuitate Iuris intelligentiam habuerunt, ſi unum in locum conferantur, cum Seruio Sulpitio non ſunt comparandi. Neque enim ille magis Iuriſconſultus quàm iuſtitiæ fuit. Itaque quæ proficiſcebantur à Legibus & à iure Ciuili, ſemper ad facilitatem, æquitatemq; referebat. Neque conſtituere litium actiones malebat, quàm controuerſias tollere. Hæc ille. s. sulp.

AD LECTOREM.

Hanc qualemcunq; operam meam, ut æqui boniq; conſulas, amice lector, iterum atque iterum rogo. Nam ſi ſecus interpretaberis, tibi ipſi cum primis, ſimulatque mihi feceris iniuriam. Tibi, quòd tam immitem prodas in te animum, ut ne quidem obſequentem ſtudioſis ulla condi-

tione admittas: Mihi uerò, quod innocenti, nec tam ullius rei, quàm ueritatis amplectendæ cupido, falſa delatione niteris imponere. Proinde, ſi de cauſa hac Iudicem agere malueris, nō detrecto cuiuſuis boni uiri cenſuram. Verum hac lege, ut non aliter de me ſtatuas, quàm tibi quoque (ſi contingat) in tali cauſa ius dici uolueris. Tum enim, ſi reuera ſentiam hunc libellum nihil profuturum, non deprecor ut pereat ſanè. Interim bene uale.

DE TESTIBVS.

TESTIMONIORVM uſus (inquit Archadius) frequens ac neceſſarius eſt. l. j. ff. De teſti. Frequentiam nobis ob oculos ponunt cotidie in iudicijs producti teſtes. Neceſſitatē uerò uel mediocriter eruditus facilè colliget ex medio rerum agendarum uſu. Neque enim ſemper & ubique poteſt chirographis, aut ſigillis, aut alia ſcripturarū ſolennitate cōfirmari negotium. Vnde, ſi non etiam credendum eſſet bonis uiris, qui ueritatem dictorum factorumúe teſtarentur, futuram experiremur maximam probandi anguſtiam, rerumq́; omnium confuſionem.

Qua ratione Accurſius non ab re dicit, munus ferendi teſtimonij publicū eſſe. arg. l. ij. §. j. ff. Si quis cautioni. Et l. Sed et ſi per prætorē. §. ult. ff. Ex quib. cauſ. maio. Quibus in locis abſentia propter municipalem legationē, & propter teſtimoniū dicendū, ſimiliter excuſant, cū utriuſque abſentiæ ſit eadem neceſſitatis ratio. Etenim teſtium uſus naturali ratione à Deo opti. max. quoque probatus, huc

huc ſolum ſpectat, ut publicè proſit omnibus ad tuendam ueritatẽ aduerſus mendacia malorũ. Siquidem teſtes propriè dicũtur, qui de rebus & negotijs hominũ fidẽ faciũt cum dubitatur, & ueritati patrocinantur. Inde appellati, quòd tueantur ſtatũ cauſæ, in Auct. De teſtib. in princi.

De numero autem teſtium traditur uulgaris regula: Quòd ubi numerus teſtium non adijcitur, Lege communi, uel propria ciuitatis, etiam duo ſufficiunt ad faciendam plenam fidem. Vlpianus in l. Vbi numerus. ff. De teſtib. Pluralis enim (inquit) elocutio, duorum numero contenta eſt. Pulchrè cõuenit cũ dicto Chriſti, ut in ore duorum uel trium ſtet omne uerbũ. Matth. XIX. Luc. XVII.

Poſſunt tamen & plures teſtes pro qualitate cauſarũ, ſed non pauciores quàm duo produci. Et olim ampliſſimus numerus teſtium erat permiſſus, donec conſtitutionibus Principum hæc licentia ad ſufficientem numerum coartaretur, ſcilicet quem Iudices moderentur, æſtimantes quot teſtes in unaquaque cauſa neceſſarios exegerit rerum & perſonarum qualitas, ut tot, nec plures euocari patiantur: Ne effrænata poteſtate (inquit Vlpianus) ad uexandos homines ſuperflua multitudo teſtium protrahatur.

Illud autem regulariter uerum eſt, Quòd uni teſti etiã ſublimis dignitatis, in nulla facilè cauſa creditur. l. Iuriſiurandi. C. De teſtib. l. j. §. Idem Cornelio. Et l. ulti. ff. De quæſti. Quanquam ſemiplenam probationem faciat, modo ſi legitimã cauſam dicto & teſtimonio, etiã nõ interrogatus à Iudice, adijciat. l. Admonẽdi. ff. De iureiurand. l. In bonæ fidei. C. De reb. credit. Bal. in c. j. De cõtenti. inter domi. & fidel. de inueſtitu. Require in libro probationum.

QVIBVS INVITIS NON denuntiatur teſtimonium.

LEge Iulia & Papia iudiciorum publicorum, cauetur, ne alicui inuito denuncietur, ut teſtimonium litis dicat aduerſus ſocerum, generum, uitricum, priuignū, ſobrinum, ſobrinam, ſobrino ſobrinaúe natum, eosúe qui propiore gradu ſunt. Summa, aduerſus omnes cognatos & agnatos uſq; ad ſeptimum gradum. Item, nec liberto ipſius litigatoris, liberorumúe eius, parentum uiri uxorisúe. Hæc ita accipiuntur: Quod ſicut liberti & libertæ aduerſus patronos: ita patroni & patronæ aduerſus libertos, non cogantur teſtimonium dicere. Et generi appellatione, ſponſus filiæ quoque continetur, & ſoceri ſponſæ pater. Paulus in l. Iulia. Et Caius in l. ſeq. ff. De teſtib. Vxor quoque aduerſus maritum non eſt cogenda dicere teſtimonium, argumento ſimilitudinis à liberto ad uxorem, quantum ad reuerentiam attinet. l. Libertorum. C. De teſtib. Et l. Alia. in fi. ff. Solut. matri. Quippe (inquit) eum contra receptam reuerentiam quæ maritis exhibenda ſit, id eſſe appareat.

Publicani inſuper, item is qui non detrectandi cauſa aberit: item, is qui exercitui præbendam conduxerit, teſtimonium in iudicio inuiti non dicunt. Vlpianus in l. Inuiti. ij. ff. De teſtib.

Senes præterea, hoc eſt, maiores LXX. annis. Item ualetudinarij quos morbus planè lecto detinet. Item, milites pro Republica armis occupati. Item, relegati quibus uenire non licet, immunes ſunt. Scæuola in l. Inuiti. j. ff. De teſti. l. j. C. Qui ætat. uel profeſſ. ſe excuſ. lib. x. l. iij. ff. De iur. immunita. l. iij. §. Teſtes. ff. De teſti. l. ij. §. Ignominiæ. ff. De his qui notan. infami. l. In eadem. in fi. ff. Ex quib. cauſ. maio.

Proxeneta itidem & mediator, non cogitur ad teſtimonium in negotio cuius mediatorẽ ſe exhibuit. §. Quoniam uerò legem. In Auct. De teſti. collati. vij.

Egregijs denique perſonis, inter quos & Doctores numerant. Item, ualetudine quacunque moleſtatis, tametſi neceßitas dicendi teſtimonij nõ prorſus remittitur, hoc tamen donatum eſt, ne ad iudicium uenire cogantur. Domi ergo ſuæ, uel Iudicem, uel per alios diſcretos uiros ad hoc delegatos, audiendi ſunt ſeu examinandi. l. Ad perſonas. ff. De iureiuran. Ad perſonas (inquit) egregias, eosq́; qui ualetudine impediuntur, domum mitti oportet iuſiurandum. Et in Auct. Sed iudex. C. De epiſc. & cleric. loquitur de ſacerdotibus. Nouell. De hæredib. & falcidi. §. Hinc nobis. ubi tractans de conuocandis omnibus legatarijs & fideicommiſſarijs ad deſcribẽdum hæreditatis inuentarium: Aut quoſdam (inquit) pro eis agentes, ſi fortè perſonarum natura, aut dignitas, aut qualitas, aut ætas, aut quælibet neceßitas, facultatem eis non dat ad inuentarij præſentiã. l. Medicos. C. De profeſ. & medic. lib. x.

Addunt illos qui uel ob paupertatem, uel ob ignominioſam mißionem, non ſine dedecore in publico apparere poſſunt. Nam hi quodammodo in uinculis alligati accipiuntur. Vlpianus in l. In eadem. ff. Quib. ex cauſ. maio. Item, matresfamiliâs ob honeſtatem publicam. argu. l. j. C. De offici. diuerſo. iudic. Accurſ. in d. l. Ad perſonas. l. Maritus. C. De procurator. Ne fœminæ (inquit) perſequendæ litis obtentu, in contumeliam matronalis pudoris irreuerenter irruant, ne conuentibus uirorum uel iudicijs intereſſe cogantur. l. iij. §. Fœminas quoque. C. De his qui ueni. ætat. impetrat. l. ulti. C. De recept. arbit.

Prædicti igitur omnes, cum inuiti teſtimonium dicere

non cogantur, conſequens eſt, ut uolentes admittantur. Quod & uerum eſt, niſi naturalis & publica ratio donatæ immunitatis obſtet, ut in liberis, libertis, & uxore. Cum alioqui fauori priuatim & ciuili ratione pro ſe introducto, renunciare poſſint expreſſè uel tacitè. l. Quod fauore. C. De legib. Bar. in d. l. inuiti. Cæterum, ſi non teſtes ſolum immunitate donati, uerumetiam litigatorum uterque conſenſerint, expedita res eſt omnes rectè teſtimonium dicere, etiam liberos & libertos. Bar. in l. Qui teſtamento. §. Quæcunque. ff. De teſtament. Præterea, ſi præter hos teſtes nullo modo ueritas aliter apparere poſſit, utique cogendos eſſe eos ad dicendum teſtimonium bonum & æquum eſt, quanquam Accurſio diſpliceat, in l. Inuiti. j. ff. De teſtib. Ita tamen, quòd hoc ipſum, uidelicet inopia probationis, oſtendatur per producentē. Abb. in c. Super eo. De teſtib. cogend.

Præter hos itaque teſtes priuilegiatos, reliqui omnes cogi poſſunt, ut ueritati teſtimonium perhibeant quatenus ſciunt. l. Cum ab initio. ff. Quemad. teſta. aperian. Cū ab initio (inquit) aperiendæ ſint tabulæ, prætoris id officium eſt, ut cogat ſignatores conuenire & ſigilla ſua recognoſcere. l. Si quando. In princi. C. De teſtib. l. Locum habet. §. Exhibere autem. ff. De tabu. exhiben. Et ſi fortè (ait) non obtemperent teſtes, Labeo ſcribit coërceri eos à Prætore debere. Coërcentur autem, uel capitis pignoribus, uel indicta mulcta. arg. l. j. §. Quid ergo. ff. De uent. inſpicien. l. j. In princi. ff. Si quis ius. dicent. non obtempera. Et §. Quibus. Inſtit. De ſatiſda. tutor.

Non tamen teſtes temere ſunt euocandi per longum iter, aut etiam plus æquo retinendi, cum diſpendio rerum ſuarum: quando iniquum eſt damnoſum cuiquā eſſe officium

cium ſuum. Quare diligentiæ iudicantis eſt explorare, qu æ cõſuetudo in eo loco, in quo iudicatũ fuerit. Nam ſi probabitur ſæpe in aliam Ciuitatem teſtimonij gratia plerosque euocatos, non eſt dubitandum quin euocandi ſint ſumptu producentis teſtes ad cognitionem neceſſarij. Sin minus, ſcribendum eſt ad iudicem loci in quo ſunt teſtes, ut auditis illis pro Iure, dicta eorum concluſa & ſigillata, ad Iudicem cauſæ remittat, nuncio ad hoc iurante. l. iij. §. ulti. ff. De teſtib. in Auct. eod. tit. §. Et quoniam ſcimus. Auct. Apud eloquentiſsimum. C. De fid. inſtrumẽto. l. Si quis ex ſignatori. ff. Quemad. teſtam. aperiant.

De retinendis autem teſtibus, impendijs haud dubiè producẽtis, uel iudicis, ſi ex officio ſuo illis utatur, iuxta l. iij. §. Idem Diuus. in fi. ff. De teſtib. ne interpretatio temporis quo retinere eos liceat, nimis licenter fiat à deſidioſis iudicibus, xv. dies ſtatuti ſunt, quibus elapſis liberum eſt teſtibus, etiam ſine permiſſu Iudicis, diſcedere, nullo modo reuocandis. Ipſe uerò Iudex per quem ſtetit quo minus teſtes audirentur, ad omnem iacturam parti læſæ, ex bonis ſarciendam, conueniri poteſt ex condictione. l. Si quando. C. De teſtib.

QVO TEMPORE PRODVCENDI *ſint teſtes.*

REgulariter autem ante litem conteſtatam, non ſolent admitti teſtes in iudicijs. Quoniam priuſquam audita fuerit reſponſio aduerſarij, utrum neget, an confiteatur intentionem actoris, nullus aditus patet Iudici ad cognitionem principalis cauſæ, ideoq; non poteſt fieri locus producendis teſtibus ad probandum. c. Quoniam frequenter. in princ. Vt lit. non conteſt. Bar. in l. Si quando. C. De teſtib.

EXCIPE.

I. *Quoties uериſimiliter timẽdum eſt de morte, uel diuturna abſentia teſtium, admitti poſſunt lite nondum conteſtata.l.* In Lege Aquilia.*ff.*Ad Leg. Aquili.*l.iij.*§. *Duæ autem.ff.*De Carbo.*edict.l.iij.cum ſeq.ff.* De mort. *cauſ. donatio.* Sic *tamen,ut conſignentur teſtimonia apud Iudicem,uſq; ad litis conteſtationem in cauſa,omnibus modis intra annum perſequenda,aliàs euaneſcũt.d.c.* Quo*niam frequenter.*§.Sed *ſi actor.*

II. *Cum teſtes producantur ad perpetuam rei memoriã,nulla adhuc imminente cõtrouerſia,nõ ſolũ ij de quorum morte uel abſentia timetur,uerumetiã ſi alij ſint boni uiri:tunc nulla requiritur litis conteſtatio.*Ideoq; *dicta eorum ſtatim publicantur & in publicam formam inſtrumenti redigũtur.* Multis *enim modis noſtra poteſt intereſſe,ne pereat nobis noſtriſq; ſucceſſoribus rerum geſtarũ memoria.c.*Significauit.Et *c.*Albericus.De *teſt.*Auct.Sed *& ſi quis.*C.Eod. *tit.*§.Et *hæc omnia.*In Auct.De *teſtib.* Vnde *apparet, quàm longè hæc ſpecies producendorum teſtium,à ſuperiore diſtet.*Ideoq; *uſus eius perpetuus eſt, & legitimum conſilium conſeruandæ memoriæ.l.ulti.* C. De *re iudica.* Ge*ſta(inquit)quæ ſunt translata in publica monumẽta,habere uolumus perpetuã firmitatem.* Ne*que enim morte cognitoris,perire debet publica fides.l.j.*§.Re*ctè autem facient. ff.* V*ſusfruct.quemadmod.caue.l.* In *lege* A*quilia. ff.* Ad Leg. Aquili. *l.* Si *quis domum.ff.* Locat.*l.* Qui *tabul.*§.Inde *poteſt.ff.*De *furt.*

III. *Cum impugnatur electio uel matrimonium,ne dilatio ſit nociua,nõ expectatur litis conteſtatio ad producendos teſtes.d.c.*Quoniam *frequenter.*§.Porrò.

IIII. *Cũ de crimine inqritur aduerſus abſentẽ.* Eod.*c.*

Quoniam

Quoniam frequenter.§.Sunt & alij.

V. *Actore contumace, poteſt reus conuentus lite non conteſtata teſtes producere.* Auct. *Qui ſemel.* C. *Quomod. & quand.* Iudex. *Quia non eſt in eius poteſtate, ſicut actoris, quando conueniatur.l.* Petendæ. C. *De tempo.in integ.reſtitutio.*

VI. *Vbicunq; iudicis officio aliquid expeditur, ut reſtitutio in integrũ.l.j.* Et Auct. *Si omnes.* C. *Si mi.ab hæredi.ſe abſtinue.l.* In *cauſæ.j.§.* Cauſa *autem.ff.* De *minori.*

VII. *In cauſa finium regundorũ.l.iij.* C. *fini.regundo.*

VIII. *Vbi uertitur publicũ detrimẽtũ, arg.l.* Ne *diu.* C. De *pœni.* Ibi *enim loquitur de perfido officiali ſeu apparitore, qui ſcelera habeat uenalia, deſtituendo celerrimè.*

IX. *In cauſa appellationis.l.ulti.§.* Illud *etiam.* C. De *tempo.appella.Quia* (*inquit*) *hoc ſpeciale priuilegium eius eſt qui appellationi examinandæ præſidet, poſſe ex una parte cauſam dirimere.*

X. *Cum alicui decernitur à* Iudice *terminus ad agendum, ut exinde non audiatur, poſt elapſum tempus ſecundum unam partem, lite non conteſtata, rectè admittuntur teſtes.l.Si ea quæ.* C. De *his qui accuſa.non poſſ.l.ulti.* C. De *uſur.pupillari.l.* Diffamari. C. De *ingenuis manumiſſ.*

XI. *In omnibus exceptionibus dilatorijs, ante litẽ conteſtatam admittuntur teſtes, quia eo tempore ſolẽt diſcuti.Simili modo in his peremptorijs, quæ ante & poſt litis conteſtationem opponi poſſunt, ſi fortè cauſa dirimendarum litium ſtatim obijciantur, poſſunt & teſtes produci ante conteſtationem. c.j.* De *litis conteſta. lib.* VI.*l.j.*Et *l.Si ſe non obtulit.§.* Condemnatum.*ff.* De *re iudicat.l.j.§.ulti.ff.* Ad Senatuſc. Tertullia. *Quod ait ſenatus quæ* Iudicata, *tranſacta, finitá ue ſunt, rata maneãt,*

ita intelligendum eſt: Vt iudicata debeamus accipere ab eo cui iudicandi ius fuerit. Tranſacta, ſilicet bona fide, ut ualeat tranſactio finita, uel conſenſu uel longo ſilentio ſopita. His adde exceptionem præſcriptionis, Iuriſiurandi, ſolutionis, acceptilationis, & cæteras id genus, quibus oſtenditur actorem nullum planè ius habere perſequendi. Ideò quoq; cum ante, tum poſt litem conteſtatam admittuntur, ac per teſtes probãtur. Bar. in l. Poſt rẽ iudicatam. ff. De re iudicat. l. Nam & poſteà. in prin. ff. De iureiurã. l. Eleganter. §. Si quis poſt. ff. De cõdictio. indebit. Palàm enim iniquum eſt, ſine ullo iure quẽpiam experiri in iudicio. l. Quoties. §. Item ſi temporali. ff. De adminiſ. tutor. l. Si quid. §. Illud. ff. De petitio. hæredi. hæc eſt communior & æquior præceptorum Iuris ſententia, nequicquam reclamante Ioan. Andre. cum Specula.

XII. *Vbicunq; non exigitur libellus, & cognitio cauſæ ex ſcripto ſolẽniter: ibi antè litẽ cõteſtatam quoq; admittũtur teſtes. Spec. in Tit. De teſte. §. Nunc tractamus quãdò. uerſic. Trigeſimo ſexto. In omnibus emergẽtibus.*

Hæc uera ſunt in ciuilibus litibus: in criminalibus autem cauſis, quarum cognitionẽ exactiorẽ eſſe oportet, nõ admĩttẽdi ſunt teſtes, niſi lite conteſtata. l. ulti. C. De probationi. Tractatur in d. c. Quoniã frequenter. in princi.

Eſt quoq; alia regula, Quòd publicatis teſtium dictis, non admittuntur alij teſtes, ne ſubornẽtur qui ueritatẽ teſtimoniorũ euertãt, hoc eſt, aut addãt aliquid quod priores teſtes non dixerũt, aut immutent. §. Quia uerò multi. In Auct. De teſtib. collati. vij. c. fraternitatis. Eod. titu. Sic etiam ubi renuntiatum eſt productioni teſtiũ, nemo amplius admittitur, ſiue iam aliquos ſiue nullos teſtes produxerit cum renuntiaret. c. Cum ueniſſet. d. tit. Auct. Iube-

mus.

mus.C.De iudici.Et ibi Bar. Multò magis cum in cauſa concluſum eſt, dicente Speculat.in tit. De teſte.§. Satis utiliter.uerſic.Hoc etiã nota. Inſtrumẽta autẽ uſq; ad cõcluſionẽ in cauſa recipiuntur.c.Cũ dilectus.De fid.inſtru.

EXCIPE.

I. *In cauſis appellationum etiam poſt publicationẽ,alij teſtes admittuntur.l. Eos.§. Si quid autem.C.de appellati.l. Per hanc. C.De tempori.appellat.c. Cum Ioannes. dict.tit. De fid.inſtru.ibi. Quod & ſi nouum eſſet capitulum,pendebat tamen ex ueteri.*

II. *Exceptiones peremptoriæ poſſunt publicatis teſtibus,proponi & probari, nõ ſolum inſtrumentis,uerumetiam teſtimonijs.Eſt enim nouus articulus.l.Siquidem.C. de exceptioni.l.Peremptorias.C.Sententi.reſcin.nõ poſſ. Vnde is qui ante apertas teſtificationes maluerit peremptoriæ exceptionis probandæ laboribus ſe inuoluere,audiendus quidem, ſed ſtultus cenſetur, gloſ.in c. De teſtibus.eo.tit.De teſtib.*

III. *Inter alias perſonas. Et cum eſt diuerſus modus agendi. Item,ſuper nouis articulis,recipiũtur denuo poſt publicationem teſtes.c. Præſentata. Eo.tit.l.ulti.C. Eod. tit.Et l.penul.in fi.C.De arbitr.c.Cum in tua. Et c.Fraternitatis.dict.tit.De teſti.*

IIII. *Si obſcura dixerint teſtes, poſſunt apertis teſtimonijs à iudice interrogari ut ſe declarent: ſed hoc petere quaſi ſuo Iure litigatoribus non licet. arg.l. Repeti.ff. De quæſtio.l. Vbicunq;. ff. De interroga.actioni. Putat etiam Speculat. in hoc conſuetudinem utcunq; à iure diſſonã,reſpici, in tit.De teſte.§. Satis utiliter.uerſic. Quid ergo ſi peto.c.Cum clamor.De teſti.*

V. *Si teſtes de aliquibus articulis,interrogati nõ fuerint,*

uel

uel incuria, uel dolo Iudicis, ut præſumitur, tunc non obſtat aperta eſſe teſtimonia, quin poßint litigatores & productores petere teſtes denuo interrogari. c. Per tuas. De teſti. Speculat. in tit. De teſte. §. Nunc uidẽdum. in fi.

VI. Ad probandam abſentiam eo tempore, quo aliquid factum eſſe dicitur. c. Ex tenore. Eo. tit. l. Optimam. in fi. C. De contra. & commit. ſtipu.

VII. Ad probandam falſitatem teſtium, etiam poſt ſententiam, nedum publicationẽ, teſtes admittuntur. c. Licet. De probationi. c. Sicut. et c. Series. ubi notatur. De teſtib.

VIII. Si pars uolens producere teſtes nondum didicerit teſtificata, quanquam ſint publicata, & forte aduerſarius ea uiderit, ſe inſcio aut inuito, ut notatur in c. Conſtitutis poſt glo. per Ioan. Andre. quem ſequitur Pet. de Anchara. in conſilio ccxxiiij. incipi. Ad euidentiam præmitto. Speculat. in d. titu. De teſte. §. Satis utiliter. uerſic. Quod autem dixi. Nam & cum Iudex indiſcretè aperit dicta teſtium, non nocet litigatoribus producturis alios teſtes, dicente ibidem Specula.

IX. Cum teſtes ad æternã rei memoriam examinati & publicati ſunt, ſecundum formam ſuprà tractatam, tunc alij nihilo minus teſtes, ſi ad litem peruentum fuerit, produci poſſunt. Specul. in dict. loco, uerſic. xvij. Si teſtes.

X. Poſt publicationem teſtès reprobatorij admittuntur. c. Licet dilectus. De teſti. Speculat. Ibidem, uerſic. xviij. Si princeps. Qui dicit etiam principe reſcribente hoc recte fieri, ſcilicet quòd publicatis teſtimonijs alij nihilominus teſtes recipiantur. Vocant autem teſtes reprobatorios, quibus cum res aliter oſtenduntur, conſequens eſt reprobari priores teſtes. Quod ſicut ab aduerſario conuento excipiendo; ita rurſus ab actore replicando fieri poteſt,

poteſt, & tũc uulgò dicuntur reprobatorij reprobatiorũ. Tam magno ſtudio legiſlatores curarũt, ut ueritas ad amuſsim oſtẽdi poſſet, nulloq́; ſubterfugio confunderetur.

DE PERSONIS TESTIVM.

VVlgatiſsima regula eſt, Omnes teſtes admitti, nõ ſolũ in pecuniarijs litibus, uerumetiã in criminalibus cauſis, quibus non interdicitur teſtimonium. Archadius in l.j.in princi.ff. De teſti. Videndum ergo eſt de his qui nõ admittuntur, ut ſimul intelligamus illos qui in teſtificationibus ſuis eleuari nõ poſſunt, die men nicht moeghe updriuen, utpote, omni exceptione maiores, ut nunc loquimur, argu.l.j.in princip. ff. De his qui ſunt ſui uel alie.iur.

I. Parentes utriuſq; ſexus, non ſunt idonei teſtes in cauſis liberorum, neq; contrà, liberi in controuerſijs parentum. Idq́; in infinitum per omnes gradus aſcendentes ac deſcendentes. Nec refert utrũ in poteſtate, an uero emancipati ſint liberi. Paulus in l. Teſtis idon.ff. De teſt. Et l. Parentes. C. Eod.tit. Quo loci Bar. & alij cum Accurſio, idem ſentiunt de parentibus & liberis naturalibus tantum. Imò & Spurios damnati coitus, adnumerat Ioã. Andre. apud Specula.in tit. De teſte. §.j.uerſic. Itẽ, quod eſt parens. Quia omnium par affectus eſt, natura cogente. §.ulti. in Auct. Quib. mod. natur. effici. ſui. argu.l. Quiq́;.in fi. & l. Parentes. ff. De in ius uocan. Verum in alieno negotio uel teſtamento, parentes & liberi teſtes fieri poſſunt. Quoniam nihil nocet ex una domo ſeu familia, plures teſtes adhiberi. Vlpianus in l. Pater & filius. ff. de teſti. Præterea, parentes inter liberos eiuſdem gradus, rectè dant teſtimoniũ, quia par inter utroſq; affectionis cauſa, omnem ſuſpicionẽ fraudis tollit. l. Non ſolũ.

§.j.ff.

III. *Maritus pro uxore, aut uxor pro marito non teſtificatur. Primum ideo quòd cenſentur una caro, ut quos deus coniunxerit. Deinde, quòd inter domeſticos numerantur, utentes rerum omnium communione & mutua reuerentia. l. j. ff.* Rer. *amota. l.* Aduerſus. C. De *crimi. expi la. hæredi. xxxiij. q. v.* Eſt *ordo.* Bar. *in l. ij.* C. De *teſtib.* Specu. *addit, etiam conſenſum aduerſarij ut producatur uxor in iudicio, nihil agere, in titu.* De *teſte.* §. *j. uerſicu.* Quid *ſi aduerſarius.*

IIII. *Socer, hoc eſt, pater mariti, in cauſis eius:* Contrà, *gener, id eſt, maritus filiæ, in controuerſijs ſoceri, repelluntur, altero parentis, altero filij locum obtinente. l.* Quia *parentis. ff.* Solut. *matri.* Bar. *in d. l.* Parentes.

V. Domeſtici *non ſunt admittendi ad fidem teſtimonij pro eo de cuius domo producuntur.* Paulus *in l. penulti. ff.* De *teſti. l. ij.* C. *eod. titu.* Domeſtici *autem intelligendi ſunt omnes qui in eadem domo cohabitant, iuxta l.* Reſpiciendum. §. *furta. ff.* De *pœni.* Nam *domeſtica (inquit) furta uocãtur, quæ ſerui dominis, uel liberti patronis, uel mercenarij apud quos degunt, ſurripiunt.* Et *l.* Si *quis.* C. De *his qui accu. non poſſ.* Si *quis (inquit) ex familiaribus, uel ex ſeruis cuiuslibet domus.*

Cæterum, *ubi ex probata domeſticorum conſtantia et ſimplicitate, ceſſat ſuſpicio, nec ſunt aliæ probationes, audiendos eos eſſe exiſtimat.* Bar. *in d. l. ij.* Quoniam *plerunq; res domi geſtæ, per alienos nõ faciliter doceri poſſunt. l.* Conſenſu. §. Super *plagis.* C. De *repudi.*

Vt *autem domeſtici reputentur, æſtimandum eſt tempus ferendi teſtimonij.* Tunc *enim ſi reuera non ſint in domo producentis, etiamſi tempore geſti negocij fuerint, non eſt cur repellantur.* Et *contrà ſi tunc in domo*

eius

eius habitent, cum haud ita pridem alibi habitaſſent, utiq; inter domeſticos numerandi ſunt. l. j. §. Item Nummio. ff. De quæſtioni. l. Notionem. in fi. ff. De uerbo. ſignifi.

Quod tamen uerum eſt, niſi opera producentis mutata ſit conditio domeſtici, fortè tantiſper donec teſtimoniū dixerit. Nam huiuſmodi ſimulata mutatio, quam nōnulli pro cautela ſuggerunt, nihil prodeſt. Simulatio autē probari poteſt ex coniecturis, maximè, ſi lato teſtimonio ad priorem conditionem mox redeat. l. Si uentri. in fi. ff. De priuile. credito. l. Petens. C. De pact. argu. l. diuortium. ff. De diuorti. Si in breui (inquit) reuerſa eſt uxor, nec diuertiſſe uidetur. l. Pleriq;. ff. De rit. nupti. l. uir mulieri. ff. De donati. inter uir. & uxor. Sic ſeruo ad hoc manumiſſo, ne torqueatur, non prodeſt manumiſsio. l. j. §. Si ſeruus. ff. De quæſtioni. Eadem ratione, Si quis curauerit ac ſubornauerit accuſatorem, qui teſtes aduerſarij de eodem delicto reos agens, uelut participes criminis ſuſpectos faceret iudici, meritò perdit hanc fraudis operā. d. l. j. §. Cum quis latrones. Neq; enim (inquit Vlpianus) inualidum argumentum haberi mendacij debet ſiue calumniæ in ſe inſtructæ. Item, Si quis teſtes ab aduerſa parte producendos, ſine ulla cauſa ad rixam & uerbera prouocet, ut ſic inimicitiæ exceptionē eis opponat, aut alijs id genus calumnijs utatur, nihil agit. Bar. in d. §. Cum quis latrones. Bal. in l. Sed & ſi quis. §. Illud ſciendum. argu. in l. Filiæ meæ. ff. Solu. matri. Auct. Si teſtis. C. De. teſtib. argu. in l. ij. §. Sed ſi agant. ff. De Iudici. Aut erit (inquit Vlpianus) in poteſtate cuiuſq;, pulſando, eos ſubijcere ipſos iuriſdictioni, dum ſe uindicant.

VI. Amicitia admodum propenſa inter teſtem & producentem, uel inimicitia inter aduerſariū & teſtes capitalis,

talis, plerunq; non ſinit teſtimonium fide dignum cenſeri. Vnde Calliſtratus in l.iij.in prin.ff. De teſti. Vel an ei (inquit) inimicus ſit, aduerſus quem teſtimonium fert, uel amicus ei ſit pro quo teſtimonium dat.

Sicut igitur amicitia diuerſos gradus habet uſq; ad ſpecialem quendam & uehementiſsimum affectum, qui ſuſpectus eſſe poteſt, ut interim communis illa charitatis familiaritas quam homo homini debet natura, commendet unumquenq; & oſtendat bonum uirum eſſe, tantum abeſt ut detrahat fidei teſtimoniorum: ita ex diuerſo, Inimicitia, aliâs grauior & capitalis, aliâs leuior & minus acerba ſolet incidere. Quæ omnia ſolers Iudex ex bono & æquo qualia ſint, cenſendo magis, quàm diſputando debet æſtimare. Bart. in l. Eos. C. De teſtib. Et in Auct. Si teſtis. Ibidem. Quo in loco grauem inimicitiam diffinit, nõ tantum ſi accuſatio criminalis inter partem & teſtem uerſetur, uerumetiam ſi bonorum uel omnium, uel maioris partis controuerſia incidat, aut etiam ſtatus, quorum nomine nihilominus quàm capitis diſcrimine affici ſolemus. Item, iniuria quæ re infertur, ut ſi quem domo expellam, grauem inimicitiam parit. Sicut etiam contumelia uerborũ, per quam fama læditur. l. Si inimicitiæ. ff. De his quib. ut indig. Sed & ſi (inquit) palàm & aperte teſtatori maledixerit & infauſtas uoces aduerſus eum iactauerit. Itẽ, is qui inimicis meis continue adeſt & conuerſatur, mihi quoq; grauiter cenſetur inimicus. c. Repellantur. Et c. Cum oporteat. De accuſatio. l. Liberi. in fi. C. De inofficio. teſtamen.

Quocirca allegans amicitiam uel inimicitiam aduerſus teſtem, adijcere debet qualitatem eius & circunſtantias, ex quibus Iudex intelligere poßit ac ſtatuere, quate-

nus locum habere debeat exceptio.l.j.§. Præterea.ff. De quæſtioni.Præterea(inquit)inimicorum quæſtioni fides haberi nõ debet. Nec tamen ſub prætextu inimicitiarum, detrahenda erit fides quæſtioni, ſed cauſa cognita habenda fides,aut non habenda.Similiter in l.iij.in fi.ff. De adimen.lega.diſtinguit inter grauiſſimas inimicitias & leuẽ offenſam,quatenus ad reuocanda legata attinet. Adde l. Athl etæ.§.Dat remiſſionem.Et §.Amplius.l.Propter litem.in princip.ff.De excuſa. tuto.§. Inimicitiæ. Inſtitu. Eodem titu.

Vbi uero probatum fuerit inimicitiam ſemel incidiſſe, non præſumitur ſecuta reconciliatio, malitia carnis ſemper aduerſante, niſi fuerit probata, teſte Innocentio in d.c.Cum oporteat.argu.l.In ipſius.C.Famili.erciſc. Bal. in d.Auct. Si teſtis. Accurſius in §. Si uero quis dicat.in Auct. De teſtibus tradit, teſtes odio ac ſimultatibus affectos adeo non admitti, ut ne quidem iudicium faciant ad torturam. Egregium exemplum eſt de teſtibus ex concepto odio aduerſus Suſannã laſciuientibus,& quo exitu ceſſerint illis falſa teſtimonia.

VII. Subditi producentis,ſuſpecti teſtes ſunt, animo eorum ne ueritatem proferant,metu occupato. Idonei nõ uidentur eſſe teſtes,quibus imperari poteſt ut teſtes fiant, dicit Iulianus in l.Idonei.ff. De teſtib.Et imperator in l. Eos.C.eodem titu. uult eos teſtes ad iuuandam ueritatem adhiberi,qui omni gratiæ & potentatui fidem religioni iudiciariæ debitam, poſſint præponere. Hæc autem ſi in uniuerſum accipiamus de omnibus ſubditis, futurum fuerit pleroſq; Magiſtratus in tota ditione ſua non inuenturos idoneos teſtes.Vnde Bar.in d.l. Idonei.ſecundũ Accurſium,diſtinguendo ſic temperat rem. Aut conſtat palàm

Iàm Magiſtratũ eſſe talem,qui libẽter admiſſurus ſit quod teſtis ueritatẽ profiteatur.Simuliter & teſtẽ reputari bonum uirũ,ut qui ueriſimiliter nolit ſuperiorũ gratia mentiri.Et tunc nihil uetat admitti ſubditũ, ceſſante cauſa ſuſpitionis.Aut in confeſſo eſt Magiſtratũ tyrannicis moribus eſſe præditum,quẽ credendum eſt iniquè laturũ ueritatis teſtimoniũ. Quo caſu nõ audietur ſubditus,haud dubie metu poteſtatis cõcuſſus, præſertim ſi homo ſit tenuioris ſortis.l. Fulcinius.§.Quid ſit autẽ.ff. Quib.ex cauſ.in poſſeſ.eat. Poteſt enim(inquit)quis latitare non turpi de cauſa,ueluti, qui tyrãni crudelitatem timet.l.j. in prin.C. Si rect.pronunti.Aut deniq; ſub dubio eſt,qualis ſit Magiſtratus,qualis item teſtis. Et tunc tutius eſt,teſtem non admitti,iuxta ſupradictam iuris regulam.

Vaſallus autẽ utrum in cauſa domini teſtis admittatur, Specula.in ti.De teſte.§.j.uerſ. Sed nũquid uaſallus. More ſuo uarie tractat.Verius eſt,quod ex qualitate perſonarũ ſecundũ ſuperiorẽ diſtinctionẽ,hanc quoq; ſpeciem metiamur.Quod & Ioannes Andreæ ibi annotauit.Semper tamẽ,ubi uaſallus in cauſa domini teſtimoniũ dicturus eſt, oportet ei iuramentũ fidelitatis,quatenus ad teſtificationẽ attinet,à domino remitti,ſicut & alijs ſubditis ſpeciali iureiurãdo cõſtrictis.De ciuibus autẽ uel ſubditis cuiuſq; uniuerſitatis,communis ſententia hæc eſt. Si res litigioſa principaliter ſpectat ad uniuerſitatem, honore,dominio, uſu,aut alio quouis commodo,ſinguli cẽſentur idonei teſtes,quũ nõ ipſorum,ſed uniuerſitatis res eſt.l. in tantũ.§. uniuerſitatis.ff.De re. diui.l.Sed ſi hoc.§.Qui manumittitur.ff.De in ius uocan.ubi Bartol.notat. Sin autem commodum rei cuius fuerit controuerſia, redit immediate ad mẽbra uniuerſitatis,ſuſpicio naſcitur in eorũ teſtimonijs.

Quin prætérquam quòd ſubditi ſunt,uidentur etiam quodammodo in re propria teſtimonium dixiſſe.l. Nullus.*ff.* De *teſtib.l.*Omnibus.C.*eod.tit.*Exempla *ſunt in l.*Ciuitatibus.*in princip.ff.*De *legat.j.* Ciuitatibus*(inquit) legari poteſt quod ad honorẽ ornatũq;* Ciuitatis *pertinet.* Ad *ornatũ, puta quod ad inſtruẽdum forum,theatrum,ſtadium legatum fuerit.* Ad *honorem, puta quod ad munus edendum,uenationem,uel ludos ſcenicos, ludos* Circenſes,*relictum fuerit:* Aut *quod ad diuiſionem ſingulorum ciuium,uel epulum relictum fuerit:hoc amplius, quod in alimenta ætatis infirmæ, puta ſenioribus, uel pueris puellisq; relictum fuerit, ad honorem* Ciuitatis *pertinere reſpondetur.* Noſtri *exemplum afferre ſolent de prato litigioſo,in quo ciuibus quoq; pecus ſuum paſcere liceat.*

VIII. *Socius, aut particeps criminis, neque pro ſocio neque aduerſus ſocium fidem habet.l.* Enim.C. De *teſtib.* Si *ſocij(inquit)& participes criminis non dicantur.l.* Si *filium.*C.De *libera.cauſ.l.*Repeti.*ff.*De *quæſtioni.* Is *qui de ſe confeſſus eſt (inquit* Modeſtinus*) in caput aliorum nõ torquebitur.l.* Viro.*l.*Cum *mulier.ff.ſolut.matri.l.* Si *quenquam.*C. De Epiſc. *& cleric.* Nonnunquam *tamen in magnis ſceleribus ſocius criminis de ſocio interrogatur non ad iuſtam probationem, ſed ad inquirendam ueritatem.l.* In *crimine læſæ* Maieſtatis. *c.j. de confeſſ.* II. In Symonia,*hodie frequentiſſima.*De *teſtib.c.j.lib.vj.* III. *in latrocinio.l.*Prouinciarum.C. De *feri.l.* Diuus Adrianus.*ff.*De *cuſtodi.reor.* IIII. Ob *falſam monetam.l.j.in princip.*C.De *falſ.monet.* V. In *delictis ſeruorum.l.ult.ff.* Ad *exhiben.* VI. In *ueneficijs & magicis artibus.l. ulti.* C.De *malefic.& mathe.l.j.*C.De *cuſtodi. reor.*

Socij *autem ciuilium negotiorum,quemadmodum & illi*

illi quorum res litigioſa communis eſt ſine ſocietate, alter pro altero teſtimonium dicere non poſſunt. Bartol. in d. l. Quoniam. reiecta diſtinctione Accurſij. Nam utriuſque eadem eſt cauſa defenſionis, ſiue omnium bonorum, ſiue rei dūtaxat litigioſæ, diuiduæ uel indiuiduæ ſocij fuerint, per l. Si ſeparatim. in fine. ff. De appellationibus. Quod eſt reſcriptum (inquit) in communi cauſa, quoties alter appellat, alter non, alterius uictoriam etiam ei proficere qui non prouocauerit, ita demum probandum eſt, ſi una eademq; cauſa fuerit defenſionis. Et l. j. C. Si unus ex pluri. appella.

IX. Infames Iure optimo repelluntur, quales deſcribuntur in Tit. ff. De his qui notan. infami. Quia cum ferre teſtimonium ueritati, ſit publicum munus maximè reuerendum, ut ſuprà dictum eſt, non niſi bonos uiros & integræ famæ admitti decet. Accipienda autem eſt infamia, quæ per legitimam iudicis ſententiam nulla appellatione ſuſpenſam indicta eſt conuicto de crimine. l. iij. §. Lege Iulia. ff. De teſtib. Iudicatus (inquit) uel conuictus erit. Si quis igitur accuſatus fuerit de crimine, aut ſi cui per exceptionem obiectum ſit crimen famoſum in iudicio, interim teſtimonij officium non eſt ei interdicendum. Neque enim ſtatim reus eſt, ſimulatq; de crimine quis fuerit accuſatus. xv. q. ult. c. ult. Idem, ſi quis damnatus appellauerit. Quoniam pendente appellatione non cenſetur condemnatus, eſtq; integer ſtatus eius. l. ij. §. ulti. ff. de pœ. l. j. ff. Nihil nouan. appel. interpo. l. Furti. in prin. ff. De his qui notan. infa. Sed ſi furti (inquit Vlpianus) uel alijs famoſis actionibus quis condēnatus prouocauerit, pendente iudicio nondum inter famoſos habetur. Et hæc ita habent in cauſis pecuniarijs.

In criminalibus uerò iudicijs, accuſati uel per exceptionem notati de crimine, pendente eo iudicio teſtimonium dicere non poſſunt. Hic enim requiruntur teſtes omni ſuſpitione carentes. Et negari non poteſt, grauari quidem & in diſcrimen ac magnam dubitationẽ reuocari opinionem ſeu famam hominis accuſati, eamq́; nec ſtatim dilui per appellationem interpoſitam. l. Is qui reus. ff. De pub. iudici. ubi Bar. notat.

Vnde cum teſti obijcitur crimen, addendæ ſunt omnes circunſtantiæ eius, ſicut in libello accuſationis, teſte Bart. in l. iij. §. Lege Iulia. ff. De teſti. Alioqui Iudex nõ poſſet æſtimare qualitatem infamiæ, quam utiq; magna prudentia ex æquo & bono perpendere debet, adeoq́; non ſemper ex præſcripto Legis. l. Quæſitum. ff. De teſtib. Veruntamen (inquit Papinianus) quod Legibus omiſſum eſt, non omittetur religione iudicantium, ad quorum officiũ pertinet eius quoq; teſtimonij fidem quod integræ frontis homo dixerit, perpendere. Quaſi uero dicat, quanto magis quod homo de crimine ſuſpectus dixerit, perpendendum eſt?

Illud tenendũ eſt: Quòd ſicut homo integræ uitæ præſumitur bonus, donec probetur diuerſum. c. ult. De præſump. l. Nõ omnis. §. A' barbaris. ff. De re milit. l. Cum pater. §. Rogo. ff. De leg. ij. Ita rurſus: Qui ſemel fuit crimine notatus, ſemper præſumitur malus, iuxta uulgatã regulam. l. Quod ſi nolit. §. Qui mancip. ff. De edil. edic. l. Capitaliũ. §. Solent. ff. De pœ. l. Si cui. §. j. ff. De accuſ. Puto (ait) nõ facile admittẽdũ eũ, qui ſemel calũniatus ſit. Quãdo igitur mores & uita hominũ nõnũquã immutari ſolẽt, reſpiciendũ eſt tẽpus redditi teſtimonij: Nã ſi teſtis eo tẽpore idoneus, poſtea fuerit in crimen prolapſus, nõ nocet

produ

producenti. Quod enim rite & ſecundũ Leges ab initio actũ eſt, nõ debet ex alio euẽtu reſuſcitari.l. Sancimus.C. De admini.tuto. Nec culpãdus eſt producens, quòd nõ diuinauit teſtem futurum peiorẽ, arg.l. Si fideiuſ.§.Si debitor.ff. Mandat.l. Apud Celſum.§.ult.ff.De dol. mal.exceptio. Idem eſt, Si quis tempore dati teſtimonij reputabatur communi opinione idoneus, cũ reuera non eſſet.§.Teſtes.Inſtit.De teſta.l.j.C. eod.tit. Ioan.nòtat apud Spec. in tit. De teſte.uerſic. Quid ſi poſt datum teſtimonium. refutata diſtinctione eius.

X. Homicidam quoq; cenſeri indignũ ut teſtimoniũ dicat, Spec.recte docet indiſtincte, in tit.De teſte.§.j. uerſ. Item quod eſt homicida.iij.q.v. Conſtituimus. Nihil moror annotatam diſtinctionẽ Ioã.And. Nam & uſurarius, qui bonorum duntaxat aliquid adimit proximo, etiam reſtitutis uſuris eleuari poteſt.l. Improbũ.C.De his qui not. infami. Quanto magis igitur is qui tollit uitam?

XI. Infames de facto, hoc eſt, leuioribus & improbatis præditi moribus. Item, ignotis & obſcuris, in cauſa criminali non adhibetur fides. Et ſi utcunq; deficiente probatione, recipiendi fuerint, tormentis eos ſubdi oportet.l. Ob carmen.§. Si ea.ff. De teſtib.argu.l. Qui ultimo.De pœn.Sæpe etiam(ait)ideo ſeruari ſolent poſt damnationem, ut ex his in alios quæſtio habeatur. In Ciuili autem negotio, audiuntur quidem, ſed non tanta fide quanta reliqui teſtes integri. Bart.poſt Accurſ. in l.j.C.De ſumma trini.& fid.catholi.

XII. Impuberes & minores XIIII. annis, à teſtimonio arcentur tam Ciuilis quàm criminalis controuerſiæ.l. Qui teſtamẽto.in prin.ff.De teſtamen.Et §.Teſtes autẽ. Inſti, eod, titu, Immatura enim ea ætas eſt ad ferendum

teſtimonium. Idq́; Calliſtratus ſentiens, Quidam (inquit) propter lubricum cōſilij ſui. In l. iij. §. Iulia. ff. De teſtib. Ad hæc, nullus teſtis ſine iuramento admittitur. l. Solam. C. eod. tit. Sed impubes iurare non poteſt. l. Qui iuraſſe. in prin. De iureiuran. l. Videamus. in prin. ff. De in lit. iuran. xxij. q. v. c. Paruuli. Et c. Pueri. Ergo

Cum tamen ad pubertatem peruenerint legitimæ iam ætatis, poſſunt teſtificari de his quæ uiderūt pueri & impuberes, præſertim proximiores pubertati, ſcilicet attingentes annum ætatis decimum. Hoc enim nulla Lex eis interdicit, iuxta regulam l. j. Et l. Ex eo. ff. De teſtib. Et Specula. in tit. De teſte. §. j. uerſic. Sed nunquid factus pubes. Dicit ita cōmuniter ſentire iuris præceptores. Quod tamen Ioannes Andre. ibi recte putat accipiēdum eſſe de illis rebus & negotijs, quæ captu puerorū & impuberū ueriſimiliter poſſunt percipi. Alioqui ceſſare Specula. ſententiā, exemplo l. j. §. Impuberes. ff. De fal. monet. Vbi loquens de domo in qua falſa moneta cuditur, publicāda & Fiſco applicāda, præter pœnas ipſius falſarij: Impuberes uerò (inquit) ſi etiam conſcij fuerint, nullū ſuſtineant detrimentum. Quia ætas eorum quid uideat, ignorat. l. ulti. ff. De iur. & fact. ignoran. Impuberes (ait) ſine tutore agentes, nihil poſſe uel ſcire intelliguntur.

Puberes uero, minores tamen xx. annis, in criminalibus cauſis non recipiuntur teſtes, Venuleius in l. In teſtimonium. ff. De teſtibus. Sed in pecuniarijs litibus nulla lege ſunt prohibiti.

XIII. Mulieres in iudicijs criminalibus non poſſunt dicere teſtimonium, iure Pontificio: excepta læſa maieſtate, in qua generaliter omnes etiam impuberes audiuntur. l. De minore. in princi. ff. De quæſtioni. Sunt enim mulie-

res

*res ſexu fragili, & meritò ſuſpectæ in ſeucritate crimi-
num.xxxiij.q.v. Mulierem (ait Ambroſius) conſtat ſub-
iectam dominio uiri eſſe, & nullam autoritatem habere.
Nec docere poteſt, nec teſtis eſſe, nec fidem dare, nec iudi
care. In pecuniarijs uerò, uel criminalibus etiam quæ ciui
liter intenduntur, mulieres eodem iure teſtificari poſſunt.
c. Quoniam. Et c. Iam literis. De teſtib.*

*Iure autem Ciuili nulla cauſarum diſtinctione facta
admittuntur, hoc eſt, tam in nummarijs quàm in criminali
bus cognitionibus. l. Ex eod. ff. De teſtib. Ex eo (inquit
Paulus) quod prohibet Lex Iulia de adulterijs, teſtimo-
nium dicere condemnatam mulierem, colligitur etiam mu
lieres teſtimonium in iudicio dicendi ius habere. Non ta-
men in teſtamento. l. Qui teſtamento. §. Mulier. ff. De te-
ſtamen. Idem ius eſt de Hermophrodito, muliebri ſexu ui-
rilem ſuperante. l. Quæritur. ff. De ſtat. homi. l. Repetun-
darum. ff. De teſtib. Verum, minor fides dictorũ adhiben-
da eſt mulieribus quàm uiris, ſicut etiam circa adoleſcen-
tum & minorũ xx. annis teſtimonia obſeruãdum fuerit
cauto Iudici. Siquidem in multis iuris noſtri articulis, de
terior eſt conditio fœminarum, quàm maſculorum. l. In
multis. ff. De ſtatu homi.*

*Cæterum conſuetudo propius accedit ad ius Pontifi-
cum, quàm Ciuile, non facile admittens mulierem multis
in ſpeciebus, niſi uirorum teſtimonijs non poßit appare-
re ueritas, ut annotatur apud Spec. in tit. De teſte. §. j. uer
ſicu. Item, quod eſt mulier.*

XIIII. *Mente capti, propter continuam mentis ægri
tudinem, nunquam admittuntur. Furioſi uerò tempore in-
termißi furoris, adhiberi poſſunt, nec aliâs. l. Cum furio-
ſus. ff. De iudici. l. Qui teſtamento. §. Nec furioſus. ff.*

De teſtament. Alioqui enim tempore furoris, dormientibus & abſentibus comparantur.l.j.§.Adipiſcimur.ff.De acqui.poſſeſ.l.Ergò.ff.Ex quib.cau.maio.

XV. Muti, Surdi, hoc eſt, qui omnino nihil loqui uel audire poſſunt, à teſtimonio dicendo ſecluduntur. Nõ autem qui tardius audiũt uel difficulter loquũtur. §.Teſtes. Inſtit.De teſta.§. Item ſurdus.Inſtit. Qui.nõ eſt permiſ. facer.teſtament.l. Diſcretis.C.Qui. teſtament.facer.poſſ. Neq; uerò hæc uitia naturæ, ſuppleri poſſunt per ſcripturam. Quia teſtimonium in quo multa interim perpendenda ſunt, uiua uoce, non ſcriptura reddi oportet. iij.q. ix. Teſtes. Et v. quæſtio.ij. Relatum. Accedit quod Adrianus Princeps reſcripſit, Teſtibus ſe, non teſtimonijs crediturum.

De cæcis Specu.non dubitat quin admittendi ſint ferendis teſtimonijs earum rerum quæ uiderint ante cæcitatem. Itidem & in alijs negotijs quibus cæci interfuerũt, modò eis familiariter notæ ſint uoces cõtrahentium. Tit. De teſte.§. uerſic.Sed nunquid cæcus.Accur. notat in §. Si uerò abſunt aliqui.in Auct.De hæred.& fal.ibi, Et uidiſſe quæ tunc agebantur.

XVI. Is cui interdictum eſt bonis à lege uel à iudice, nullam fidem meretur in alienis negotijs, quandoquidem propria fatuè tractat & inconſtanter, ut ſunt prodigi. Quo argumento ab incurioſitate propriarum rerum ad alienas, utitur etiã Paulus apoſtolus circa munus epiſcopatus. Adde §.Teſtes.Inſtit. De teſta.l. Is cui.ff.eod.tit.

XVII. Impij, uelut Iudæi, Pagani, hæretici, nullum dicunt teſtimonium, quoniam inter infames iure cenſentur. l.Quoniam.Et Auct. Gazaros.C.De hæreti. Accur.in l. j.C.De ſum.tri.& fid.catho. Verum aduerſus eos Chriſtiani,

ſtiani, admitti poſſunt teſtes. Et ipſi inter ſeſe non repelluntur, ut impiorum cauſa impios teſtes habeat. d. l. Quoniam.

XVIII. Corrupti teſtes, precibus, pecunia, aut, promiſsione ut ferant uel non ferant teſtimonium, nullam faciunt dictorum fidem, etiam ſi nihil mentiti ſint. Ob hoc ipſum enim quòd corrupti ſunt, interdicitur eis officium dicẽdi teſtimonij, omnibus modis ſanctũ. l. Si quis teſtibus. C. De teſtib. l. ij. ff. De cõcuſs. j. q. j. Cõcuſsionis. Bar. in l. Si quis teſtib. ff. De teſtib. Corruptionẽ autem non ad unam aut alteram ſpeciem referre oportet, ſed generaliter ad omne compendium quod teſtis ſenſit, iuxta l. j. in fi. cum l. ij. & iij. In princip. ff. De calumnia. Ita tamen, ut liquidis probationibus oſtendatur Iudici corruptionis crimen. Verum ſumptus ad uitam neceſſarios, poteſt teſtis à producente accipere. c. Statutũ. §. penult. De teſtib. lib. VI. Et iiij. q. iij. Liberi teſtes.

Huc pertinent teſtes inſtructi à litigatoribus, uel procuratore, aut aduocatò eorũ, quid dicerè de[illegible]nt in teſtimonio ſuo. Specula. in tit. De teſte. §. j. uerſic. Item opponitur teſti quod recepit à quocunq;. Teſtis autem corruptus præterquam quòd non admittitur ad teſtimonium, puniẽdus etiam eſt à Iudice, unà cum corrũpente, etiamſi effectus falſitatis non ſequatur, ut tractatur in d. l. Si quis teſtibus. arg. l. ij. ff. De condictio. ob turp. cau. à Iudice ad teſtem collecta ſimulitudine.

XIX. Adminiſtratores, Iudices, & aſſeſſores, uel arbitri. Item, aduocati, procuratores, tutores, & curatores, dum muneribus ſuis præſunt, palàm eſt nõ recte adhiberi teſtes, propterea, quòd diuerſis & repugnantibus officijs fungi non poſſunt. l. Ille à quo. §. Tempeſtiuum. ff. Ad Senatuſ

Senatuſcon. Trebellia. l. Si plures. ff. De pact. l. Nemo. C. De aſſeſſori. l. Ne in arbitris. §. Sinautem in ſcriptura. C. De recept. arbit. Vel ſolius arbitri (inquit) ſermones minime eſſe credendos. Magnum inſuper affectum habere creduntur erga cauſas eorum quibus præſunt, ut ueriſimile fuerit eos multa non dicturos, aut etiam ſecus quàm acciderint dicturos, quorum utrunq; mendacium eſt.

Expletis uero muneribus & officijs eorum an liceat eis teſtimonium dicere in cauſis, quas olim tractaſſent, Ioannes Andreæ, apud Spec. in tit. De teſte. §. j. Verſic. Sed nunquid rector. rectiſsimè diſtinguit. Si in negocio controuerſo ſit aliquid quod prædictis perſonis tandem imputandum fuerit, quia in officio ſuo fecerint aut prætermiſerint id quod facere uel prætermittere non debuerant: tunc omnibus modis ſuſpecti, non debeant admitti teſtes: ſicq; intelligendam l. ulti. ff. De teſtib. Mandatis cauetur (inquit Archadius) ut Præſides attendant, ne patroni in cauſa cui patrocinium præſtiterint, teſtimonium dicant. Quod & in executoribus negociorum obſeruandũ eſt. Accur. in l. Qui teſtamento. in princi. ff. De teſtamen. Sinautem nihil omnino periculi uel damni ad eos propter geſtum officium pertineat, utcunq; de cauſa pronunciatum fuerit per Iudicem. Hoc caſu ceſſante ſuſpicione, non ſunt arcendi à teſtimonio, iuxta l. Deferre. §. Item decreuerunt. ff. De iur. fiſc. Cum dicit: Nulla conſtitutione prohibitum eſſe procuratorem interrogari.

XX. In re uel cauſa propria, nemo idoneus teſtis eſſe poteſt. l. Nullus. ff. De teſti. l. Omnibus. C. eod. titu. Hoc autem latius patet. Nam negocia ſiue proprio ſiue communi iure, aliâs principaliter ad nos pertinẽt, de quibus expedita res eſt. cui enim credatur ſibijpſi teſtimonium dicenti?

centi? aliâs per conſequentiam ad nos ſpectant, uelut uenditores rei litigioſæ, aut fideiuſſores eius, qui de eodem debito cõuenitur. Et quandoquidem hic etiam commodum uel detrimentum teſtis ex euentu litis redundare ſolet, ſuſpicio affectus facit ut quodammodo propria cauſa cenſeatur. Quò pertinẽt omnes de quibus in præcedente ſpecie diximus, quoniam cauſa per conſequentiam muneris uel officij geſti ad eos pertinẽs, propria eorum quodammodo uidetur, ut uel hac ratione non ſint admittendi teſtes in ea. Itaq; uẽditor pro emptore, proxeneta uel mediator pro altero contrahente, niſi uterq; conſenſerit, donator pro donatario, colonus pro domino, fideiuſſor pro debitore, teſtimonium non dicunt. Accur. in d.l. Omnibus. Legatarius uero cuius utiq; intereſt ultimam uoluntatem non perire, cum & legatum interiret, iuxta l.j.ff. De codicil. rectè tamen adhibetur teſtis in cauſa teſtamentaria, cum fauore ultimæ uoluntatis, tum propter multitudinem ſeptem teſtium, quæ ſuſpitionem mitigat. l. Qui teſtamento. in princi. ff. De teſtamen. Qui teſtamento (inquit) hæres inſtituitur, in eodem teſtamento teſtis eſſe non poteſt. Quod & in legatario & in eo qui tutor ſcriptus eſt, contrà habetur. Semper itaq; ad excutiendam teſtium fidem in cauſis, quibus aliquando præfuerunt officio, cura, aut ſolicitudine, reſpiciẽdum eſt, primum an de eo quod ipſimet egerunt, an de alieno facto producantur. Nam proprij facti, uehemẽter ſuſpecti teſtes ſunt. Deinde, num ullius damni periculum, uel utilitatis argumentum, ex condemnatione aut uictoria producẽtis, rediturum ſit ad teſtes. Vt ecce Sempronium cõſtituo procuratorẽ uel nuntium, ad numeranda decem Titio creditori meo. Is negat ſe recepiſſe. Vocatus ego in ius ad probationem ſoluti debiti,

*biti,produco Semproniũ teſtem, ſed minus idoneũ. Quia
ſi acceptam pecuniam fortè non numeraſſet Titio, utiq;
tenebitur mihi mandanti.Bart.in d.l.Omnibus.*

*Semper autẽ intellige has perſonas,uel ob geſtum offi-
cium,uel ob affectum propriæ cauſæ, non admitti pro eis
quibus præfuerunt, uerum aduerſus eos produci,nihil ue
tat,cum etiam generale hoc ſit in omnibus penè teſtium
perſonis,exceptis impijs, famoſis & ijs qui ad teſtimoniũ
dicendũ inuiti non coguntur,ut infrà dicemus: teſte Bar.
ſecundum Accur. in d.l.Omnibus.Et l.ult.ff. De teſtib.*

XXI. *Excommunicati uerbo Dei in Eccleſia: uel im-
periali autoritate,quos bannitos uocant, meritò repellũ-
tur,xxiiij. q.j. Miramur.Extant de imperiali banno mul
torum Cæſarum nuper editæ Conſtitutiones.*

*Apud Hebræos excõicati, Apoſynagogi dicebantur,
quaſi ſynagoga exacti et extorres. Nũc excõicatos uoca
mus,quibus ſcilicet humanitatis Ius uiciſsitudoq; officiorũ
interdicitur.Et ſicut, quos maiore execratione mulctan-
dos eſſe Eccleſiaſtica autoritas cẽſuit,anathema appellãt
ex eo quòd in cippis expoſita eſt eorũ deteſtatio & pro
ſcripta. Sic rebelles imperatoriæ cẽſuræ, denuo excõicari
ſolẽt bãno(ut utar uerbo uulgari)duplicato,mit der acht
und aueracht. Quam pœnam Romani olim interdictionẽ
ignis & aquæ nũcupabant,mutuatã à Græcis,apud quos
Draco,cũ de cædibus ferret Legẽ Atheniẽſibus,ſtatuit ho
minẽ homicidã, aqua ablutoria, libationibus, crateribus,
ſacris,& foro arceri,quo magis terribile peſtilensq; ſce-
lus uideretur hominẽ alterũ alterius interemptorem eſſe.
Hæc pœna erat proxima capitis ſupplicio, cũ uſus ignis
& aquæ interdiceretur, ſine quibus nec ortus hominis,
nec uitæ progreſſus cõſtare poſsit,quare & in nuptijs ute
bantur.Et Scæuola aquæ & ignis ſolẽnitatẽ,pro nuptijs*

*dixit in l.penulti.ff.*De *donatio. inter uirum & uxorem.*

Poſteà uerò,ut multæ fuerũt & rerũ & Legum *uiciſſi tudines,loco interdictionis ignis & aquæ,ſucceſſit depor tatio,cum quis retenta libertate,* Ciuitatẽ *perpetuo exilio amittebat,aduocata ei interim aliqua inſula in qua degeret,quæ dicebatur media capitis diminutio.* Vlpianus *in l. ij.* §. Conſtat. Martianus *in l.* Quidam *ſunt.ff.* De *pœ.* §. Maiore. Inſtit. De *capit.diminu.* Hodie *inſtar interdictio nis reductum eſt,ut ſuprà diximus.*

XXII. Motus *officio in quo deliquit, ſuſpectus eſt ne in teſtimonij quoq; munere debitã fidẽ fallat.l.ij.ff.* De Senato. Caſſius Lõginus(*ait* Martianus)*nõ putat ei permittendũ,qui propter turpitudinẽ à* Senatu *motus,nec re ſtitutus eſt,iudicare uel teſtimoniũ dicere.* Quia Lex Iul. *repetũdarum, hæc fieri uetat.* Paulus *in l.* Cum Prætor. §. Nõ *autẽ.ff.*De *iudici.l.ij.& l.* Iudices. C. De *dignitati.*

XXIII. Teſtes *non rogati in negotio, ut memoriæ commendarent ea quæ agerentur,quanquam adeſſent co ràm,repellũtur à teſtimonio in cauſis quæ ſpecialiter hoc exigunt.* I. Rogandi *ſunt teſtes in cõtractibus ex ſcripto factis.* §. Et *licet.in* Auct. De *teſtib.* II. In *teſtamentis faciendis.l.* Hac *conſultiſſima.in prin.* C. De *teſta.l.*Teſtiũ. Et *auct.*Rogati. C. De *teſt.* III. In *matrimonio.xxx.q.v.* Noſtrates. IIII. In *diuortio,quod* Chriſtianis *ex una tan tum adulterij cauſa permittitur.l.* Nullum *diuortium.ff.* De *diuor.* V. In *ſolutione eius pecuniæ, quam teſtator in ſacculo cõſignatam depoſuit.l.j.* §. Si *pecunia in ſacculo. ff.*Depoſit.

His *autem caſibus,ei qui dicit teſtes fuiſſe rogatos,incumbit probatio.l.* Ab *ea parte.ff.* De *probatio.* Alioqui *regulariter,ad faciendam fidem rei geſtæ,ſatis eſt teſtimo nium eius qui adfuit etiam non rogatus.* Caius *in l.* Ad

ſidem. ff. De teſtib. Vnde, quòd à Tabellionibus rogantur teſtes in quibuſcunq; negocijs, extra iuris neceßitatem ad cautelam pertinet, minime tamen nociuam. Specula. in tit. de teſte. §. j. uerſic. Sextus ſi depoſitarius.

XXIIII. Verboſi teſtes ſuſpecti ſunt, iuxta uerißimum prouerbium, Loquacitati raro deeſſe mendacium. l. ul. C. De donatio. Quid enim (inquit) uerbis opus eſt, quæ rerum effectus nullus ſequitur? Vani ergo & mendaces præſumuntur uerboſi homines.

DE DICTIS TESTIVM.

PRincipio, In criminalibus cauſis, & quæ his ſimiles cenſentur in magnis pecuniarijs litibus, ut omne periculum falſitatis facilius euitetur, teſtes apud Iudicem ipſum præſentari debēt, & ſic teſtimonium dicere. Auct. Apud eloquentißimum. C. De fide inſtrumento. Auct. Ad hæc. C. De Iudici. Et in Auct. De teſtib. §. Et quoniam. Quare Adrianus princeps Iunio Ruffino Proconſuli Macedoniæ reſcripſit, teſtibus ſe non teſtimonijs crediturū. Aliam enim exiſtimabat longéq; maiorem autoritatem præſentium, aliam teſtimoniorum quæ recitari ſolent. Quæ crimina (inquiens) obiecerit apud me Alexander Apro, quia non probabat, nec teſtes producebat, ſed teſtimonijs uti uolebat, quibus apud me locus nō eſt. Nā ipſos interrogare ſoleo. Rectißime ſenſit prudentißimus Imperator. Multa enim obſeruanda ſunt Iudici in perſona teſtis præſente: ueluti, mutatio uultus in pallorem aut ruborem, titubatio & inconſtantia loquendi, trepidatio corporis, & alia huiuſmodi: cum ſit difficile, crimen non prodere uultu: Et præclare natura, quæ ſimulationi ſedē in fronte, ſermoni in ore dedit, ut cōſpicuo in loco diu fallere non poſſent. Fit enim perraro, frons ut ita ſermoni

ſubſer

ſubſeruiat, aut uerba fronti conueniāt, quin male conſcia mens quoquo modo prodatur. Scitum etiam illud aiunt, diu neminem perſonam ferre poſſe. Vnde Archadius in l. de minore. §. Plurimum. ff. De quæſtio. *Plurimum quoque (ait) in excutienda ueritate, etiam uox ipſa & cognitionis ſubtilis diligentia affert.* Vt interim hic animaduertant Magiſtratus, quàm probè fungantur iudicandi munere, & quantam adferant Reipublicæ perniciem: taceo de priuatis litigatorum diſpendijs, cum paßim in omnibus cauſis examinationem teſtium delegant alijs, adeoq́; ſolis tabellionibus omnium rerum ignorantißimis. Nec uerò quicquā hunc errorem excuſat, quòd dicunt omnia teſtimonia cum ſuis circunſtantijs diligēter deſcribi, idq́; ſatis uideri. Specula. in tit. De teſte. §. Nunc tractandū. uerſic. Hoc autem ſciatis quòd is. Nam, dic mihi rogo, quibus pennis depinget, aut qua uerborum phraſi aſſequetur tabellio habitum uultus in teſte toties immutati, quem uix oculis intentis apprehendere poſſumus? Et uide, quid Spec. dicat in eod. tit. De teſte. *Nec iudex (inquiens) hoc officium, in quo tota uis cauſæ eſt, notario cō mittat. Videndo enim præſentem teſtem iudex ex ſermone uiuo æſtimare poteſt, non abſentem ex ſcriptis alienis.* Quam ob cauſam Adrianus Iunio Varro Legato Ciliciæ ſic reſcripſit, *Tu magis ſcire potes, quanta fides habenda ſit teſtibus.* l. Curent. ff. De teſtib. *Curent Magiſtratus (inquit Venuleius) cuiuſque loci teſtari uolentibus, & ſeipſos & alios teſtes uel ſignatores præbere, quo facilius negotia explicentur & probatio rerum ſalua ſit.*

II. *Teſtium dictis nulla fides adhibetur, niſi prius aduerſario præſente iurent ſe in cauſa ueritatem dicturos,*

eorum quæ ſciuerint, omnemq́; falſitatis calumniam euitantios. l. Si quando. In princi. Et l. Iuriſiurandi. C. De teſtib. Cuius Iuramenti effectus eſt, ut eius Religione adigantur teſtes ad dicendum, quicquid de toto negotio uiderint coràm uel audiuerint. Nam pro utraq; parte ueritatem pandere debent. Auct. Sed iudex. C. De Epiſc. & cleric. Et in Auct. De teſti. §. Et quoniam. Accur. in Auct. De ſanct. Epiſc. §. nulli.

Igitur, ſi teſtes interrogati, uel ſua ſponte apertius aliquantò pinguiusq; dicant de his quæ ad cauſam pertinent, quàm in poſitionibus ſeu articulis litigatorum, non ſatis planis, comprehenduntur: non ſunt teſtimonia eorum improbanda, quaſi ultra ſeriem præſcriptam, præſertim à non interrogatis, prolata. Nam ſemel iam atque iterum diximus, teſtes introduci ad dicendũ ea quæ cauſam contingũt, argu. l. ij. ff. De Iuriſ. omni. iudic. Et quanquam poſitiones eduntur & articuli, non tamen litigatores uidentur renuntiare his, quæ teſtes fortè rem melius tenẽtes, ad cauſam ſuã pro ueritate dicturi ſint. agr. l. j. ff. De hæredi. inſtit. Qui neq; legaturus eſt quid (inquit Vlpianus) neque quenquam exhæredaturus eſt, quinq; uerbis poteſt facere teſtamentum, ut dicat, Lucius Titius mihi hæres eſto. Non tamen per huiuſmodi breuitatis ſtudium adimitur ampliſsima teſtandi poteſtas. Quinimo poteſt Iudex, &, ſi ad excutiendam ueritatem conducere uideat, debet etiam interrogare teſtes extra poſitiones & articulos de appendicijs cauſæ, præſertim, ſi aduerſarius id petat in ſuis interrogatorijs, poſt litem conteſtatam: cum id nulla Lege prohibeatur, argu. l. ulti. in fi. ff. Quod met. cauſ.

Verũ eſt, quod ante litem conteſtatã teſtes ad proban-
dam

dam aliquã exceptionem dilatoriã producti, nõ debeant interrogari de negotio principali, nõdũ diſcutiẽdo. Quẽadmodũ ſi de poſſeßione fuerit cõtrouerſia, non ſunt interrogandi de proprietate, quum alterũ cum altero non oporteat inuito actore cõfundi. Spec. *in tit.* De teſte. §. j. *uerſic.* Itẽ *quòd depoſuit ſuper alio. c.* De teſtib. *eod. tit. in fi. ff.* De peti. *hære.* V*bi loquens de aſſerente ſibi extra teſtamentũ libertatem, audiendo quidẽ illo pendente hæreditatis cõtrouerſia,* Dũmodo *(inquit) prædicatur iudici liberalis cauſæ, ne ullum adminiculũ libertatis ex teſtamẽto admittatur. l.* Si *duo patroni.* §. Idẽ I*ulianus ſcribit. ff.* De *iureiurã.* N*ec pati eis (ait) iudex debet, ſi tentauerit is probare, furẽ eum eſſe. l. ulti.* C. Q*ui legi. perſo. ſtand. in iudi. hab. l. j.* §. Idẽ Cornelio Proculo. *ff.* De *quæſtion.* T*ractans enim de ſeruis nõ interrogandis in dominum:* N*ec quidẽ (inquit) ſi ultrò aliqd dixerint, obeſſe hoc domino.*

Poſſunt *tamen ob reuerentiam* Dei, *cuius nomen frequenter in uanum dehoneſtari ſolet à peierantibus, ſi maluerint litigatores, præſertim hi, aduerſus quos producuntur, remittere teſtibus iuramentum, ut ſine eo dicant ueritatem, argu. l. j. ff.* De *feri.* E*t l. ulti.* C. De *tempo. appella.* A*ccurſ. in d. l.* I*uriſiurandi.*

III. T*eſtimonia eorum, qui non uocata parte aduerſa recepti fuerint, carent fide & nihili reputantur.* Q*uia præſentia, uel per contumaciam abſentia aduerſarij requiritur, cum ſua non mediocriter interſit uidere teſtium perſonas quales ſint, & utrum iurauerint.* I*tem, exhibere iudici interrogationes, ſi uoluerit, teſtibus ſigillatim prælegẽdas ut reſpõdeãt.* I*n* A*uct.* E*t hic uerò multoties.* De *teſti.* Oportet *& illũ (inquit, ſcilicet aduerſariũ) in ea* Ciuitate *cõſtitutũ in qua teſtationes dãtur, admonitũ à iu*

dice ſiue à defenſore, præſentem eſſe, & audire atteſtatio nes. l. Si quando. C. De teſtib. l. Si poſtulauerit. §. Quæſtioni. ff. Ad leg. Iuli. de adulte. Quæſtioni (inquit) intereſſe iubentur reus reáue, & patroni eorum, & qui crimen detulerit, interrogandiq; facultas datur patronis. Quos locos iuris ſine calumnioſa interpretatione, ſic exaudire oportet, ut receptioni teſtium partes interſint. Non uerò, quòd litigatores ſub tempore dicendi teſtimonij ſeu examinationis, adeſſe permittant, ſicut multis Ciuitatibus Tyrannus mos obtruſit. Nam, quid aliud hoc eſt, quàm libertatem dicendi teſtibus adimere? Quare cõmuni cõſuetudine receptum eſt, ut examinatio teſtiũ, ſemotis arbitris fiat apud Iudicẽ, excipiẽte notario omnia quæ dicuntur & reſpõdentur ad interrogata. l. Nullũ. C. De teſtib. Vbi loquens de priuilegio fori non opponendo ad definiendam teſtificandi improbitatem: Huiuſmodi præſidio (inquit) denudato, ita adiudicantis intrare ſecretum. In Auct. d. §. Et hic uerò multoties: mox declarans quomodo intelligi uelit præcedentia uerba, Audire atteſtationes: Etenim (inquit) publicabuntur. Quaſi dicat, Ex recitatione audiet, non ex ore teſtis, cui interim ſub iureiurando dato ſilentium indici ſolet uſq; ad publicationem. Spec. in tit. De teſte. §. Nunc tractandum. In princi.

IIII. *Teſtis, niſi legitimam cauſam addat, per quam uериſimile fiat, eum certo ſcire quod dixit, eleuari poteſt teſtimonium eius. l. Cum hi. §. Vult igitur. ff. De tranſactio. Vult igitur oratio (inquit Vlpianus) apud Prætorem de iſtis quæri, in primis de cauſa tranſactionis, deinde de modo, tertio de perſonis tranſigentium. l. Solam. C. De teſtib. In Auct. eod. tit. §. Et licet dudum. Aut etiam (ait) cauſam teſtimonij fortè faciant manifeſtam. l. Hæ enim. in princi.*

princi.ff.De ſuſpect.tuto. Decreto igitur(inquit)debebit cauſa remouendi ſignificari. l.j.C. De apoch.public. lib. x. Quod tamen tunc obtinet, cum teſtes interrogantur de cauſa ſcientiæ. Alioqui, ſi breuitatis fortè ſtudio ipſi ultro non addant,nihilo tamen minus ualet dictum eorum. Accurſ.in d.l.Solam. Spec. in d.tit.§.j.uerſic. Item,quòd interrogatus nō reddit cauſam. Vbi Ioannes Andreæ teſtatur ſic obſeruari conſuetudinem. Neque enim præſumitur aliud dixiſſe teſtis,quàm reuera ſciat,memor ſui iuramenti.j.q.vij.Sancimus huiuſmodi.

Cum autem ineptam rationem adfert, totum teſtimonium facit inutile, quatenus ad eam facti ſpeciem attinet, cuius cauſam inutilem dixit. Nam,quod præterea ad rem in alijs ſpeciebus prolatū eſt, quare ſuam fidem ſeorſum non habeat? Non obſtat l.Falſa.ff. De condi. & demonſtra. Falſa demonſtratio(inquit Paulus) neque legatario, neque fideicommiſſario nocet. Quoniam ibi de ultima uoluntate tractatur, quæ dependens ex ſola teſtatoris autoritate,ſi quomodocunq; apparuerit,nihil curatur de cauſa adiecta. Hic uerò de teſtificationibus loquimur, quæ non in arbitrio teſtis, ſed in cognitione ueritatis conſiſtunt. Scire nanque ueritatem rerum,niſi per cauſam,non poſſumus,ut tractat Io. An.apud Spec. in d. §.j. Verſic. Sed quid ſi cauſam inſeruit.

Cauſam itaq; teſtis accipere oportet eam,quæ de proprijs ſenſibus corporeis profertur, non de alienis:utpote, quia ipſe uidit,audiuit,guſtauit,tetigit,uel olfecit. Si quidem de his quæ in facto uerſantur, et ſenſu corporeo percipi poſſunt,interrogandus ſolum eſt,& reſpondere cogitur, non de Iure aut alijs argumentis, quæ intellectus cenſuram requirunt. Cæterū, ſi quid ex alio didicerit uel

audiuerit teſtis, cum ipſe interim abſuiſſet, non creditur ei.l. Teſtiū. C. De *teſtib.* Vbi *loquens de ſcriptura debitorum, aduerſus quam ſolutio quoque, aut ex ſcripto, aut quinq; teſtibus probanda fuerit,* Hiq; (*ait*) *cū ſacramenti religiōe depoſuerint, ſub ſua præſentia debitū eſſe ſolutū.*

Præſentem *enim hic intelligimus, qui coràm percepit quid ageretur aut diceretur.l.* Coram.*ff.*De *uerbo. ſignifi.* Coram Titio(*inquit*)*aliquid facere iuſſus, non uidetur præſente eo feciſſe, niſi is intelligat.* Itaque *ſi furioſus, aut infans ſit, aut dormiat, nō uidetur coram eo feciſſe.* Qui *tamen eò loci fuit, unde uocē exaudire potuit, quā ſcilicet familiariter notā habuit, præſens utiq; cenſendus eſt. l.j. §.* Eodem *autem tecto.ff.*De Senatuſ.S*yllania.*

teſt. de alie. val.

Aliquando *etiam teſtimonium de alieno auditu ualet.* I.Cum *de cognatione uel affinitate tractatur,* Modo *tamen teſtes ſint omni exceptione maiores, qui dicant ſe audiuiſſe à maioribus ſuis, & aperta computatione diſtinguant gradus, uiderintq; ipſi perſonas, de quarum cognatione quæſtio eſt, ſeſe pro talibus mutuo geſsiſſe. c.* Licet *ex quadam.*De *teſtib.* Quod *niſi admitteretur, impoſsibile fuerit conſanguinitatem docere, argu.l.* Non *facile. ff.* De *gradi.* II. Cum *quæritur de memoria uetuſti operis.l.* Si *arbiter.ff.*De *probati.l.ij.§.*Idem Labeo.*ff.*De *aq. plu ui. arcend.* Nec *utique* (*inquit*) *neceſſe eſt ſupereſſe qui meminerint, uerumetiam ſi qui audiuerint eos qui memoria tenuerint.* III. Ad *probandam famā recipiuntur teſtimonia alieni auditus.* Nā *fama à for faris, hoc eſt, loquor, eſt incertus rumor de re aliqua, bonus uel malus, ſine cognitione ueri.* Quanquam *rumor propriè de recenti uolat per ora hominum: fama etiam appellatur de re inueterata, firmataq; in huiuſmodi opinione, quamuis incerta.*

Vergilius

Vergilius eleganter, Fama malum, quo nõ aliud uelocius ullum, Mobilitate uiget, uiresq́; acquirit eundo.

V. *Obſcura uel ambigua teſtimonia, rectè impugnantur. Cum enim ubique commendetur apertus ſermo, in atteſtationibus tamen totius litis diſcrimen complectentibus, uerba requiruntur certa & expedita. Iterum ergo teſtis obſcurè dicens interrogandus eſt, uel ſi abſens aut mortuus denuo interrogari non poteſt, ut ipſe mentem ſuam declaret, poteſt Iudex interpretari dictum eius, modò tale ſit quod interpretationem admittat, tam in ciuilibus quàm in criminalibus cauſis. c. Cum clamor. De teſti. argu. l. In prætorijs. ff. De Præto. ſtipula. Et l. Hæredes. §. j. ff. De teſtament. Poterit'ne (inquit) poſtea declarare de quo ſenſerit? Et puto poſſe. Nihil enim nunc dat, ſed datum ſignificat.*

Sic autem eſt interpretandum, ut res potius ualeat quàm pereat, ſemper tamen aduerſus producentẽ. l. Quoties in actionibus. ff. De reb. dubi.

VI. *Cum teſtis non ſimpliciter dicit, ſed uariè profert eandem rem, indicium eſt non leue, aut ignorantiæ aut mendacij, quorum utrumque ſuſpectum facit, adeoq́; inualidum teſtimonium. Sicut enim ignoranti aut etiam dubitanti teſti non creditur, ita multò minus mentienti & falſum dicenti, ulla fides eſt adhibenda. l. ij. ff. De teſti. Et ideo (inquit Modeſtinus) teſtes qui aduerſus fidem teſtationis ſuæ uacillant, audiendi non ſunt. Veriſsimum eſt, quod dici ſolet, Mendacem diu memorẽ eſſe oportere, ne ſubinde inter dicendum ſui ipſius oblito uerum excidat.*

Poteſt autem teſtis non ſolum redargui falſitatis & mendacij, quo tẽpore diſputãtur dicta eius, & tum extra ordinem puniri à Iudice: uerumetiã finita cauſa accuſari

poteſt de falſo.l. Nullũ. C.De *teſtib. l.* Qui *falſo.ff. eod. tit.l.*Eos *qui.ff.*Ad Leg. Cor. *de falſ.l.*Ex *liberis.*Et *l.*V=*nius.*§.T*eſtes. ff.* De *quæſtionib.* Litigatores *quoque de damno per mendacium teſtis illato, poſſunt eum conue=nire.argu.iij.q.ix.* Nibilominus. Quocirca Auguſtinus *in c.*1.De *crimi.falſ.* Falſidicus *teſtis (inquit) tribus perſonis eſt obnoxius.*Primum Deo, *cuius præſentiam contemnit.* Inde Iudici, *quem mentiendo fallit.* Poſtremo *innocenti, quem falſo teſtimonio lædit.* Reus *autem eſt falſi, non ſo=lum qui falſum profert, ſed & qui ueritatem occultat ca=lumnioſè.*

VII. T*eſtimonia, quæ ſolam negationem continent, nullo loco, tempore, aut alia certitudine mixtam, meritò eleuantur: quia is qui negatiuam ſententiam profert, ni=hil dixiſſe uidetur.* Cum *per rerũ naturã, negationis nul la ſit probatio.l.* Actor.C.De *probati.*

VIII. *Si teſtes, non ſeorſum & ſigillatim, ſed ſimul o=mnes examinati fuerint, præſumitur quòd alter alterum inſtruxerit.*Cum *enim poſterior, prioris teſtimonium co=ràm intelligit, facilè poteſt ſententiam eius ſequi & ap=probare, etiam ſi de tota cauſa nihil ſciat.*Vnde *corruptiſ ſima conſuetudo eſt, qua ſic obſeruatur multis in locis.* Producuntur *ſimul omnes teſtes, inter quos eligitur u=nus, qui omnium nomine dicat, ſcilicet, egregiè doctus, ſi non etiam corruptus à producente, quid potiſsimum di=cendum ſit.*T*um* Iudex *interrogans eos,* Quid *ſcitis (in=quit) de hac cauſa?* Ibi *cum primus dixerit, reliqui quoq; ad teſtimonium eius ſe referunt.* Et *is qui à libellis adeſt, eodem errore, deſcriptis aliquot uerbis primi teſtis, ita ſubdit,* Secũdus *teſtis idẽ dixit.* T*ertius quoq; idem.*Deus *bone, quid aliud hoc eſt, q̃ apertiſsimam anſam porrigere mendacijs?*

mendacijs? ut Spec. tractat in tit. De teſte. §. j. uerſic. Itẽ, Quod nõ fuerũt ſigillatim. Et. §. Nũc tractandũ. in prin.

DE INTERROGATORIIS TESTIVM.

AD *inueſtigandam rerum controuerſarum ueritatem, permittitur litigatoribus, aduerſus quos teſtes producuntur, ut interrogationes ex ſcripto edant iudici, ſecundum quas petant, eos de circunſtantijs cauſæ diligenter examinari. Quod ſi uel negligentia, uel calumnia ſecus fiat, teſtimonia pereant, niſi denuo interrogentur teſtes, etiam poſt publicationem. c. Per tuas. De teſtib. l. ulti. ff. De interroga. actioni. Si tamen ſuperuacaneum quid fuerit in exhibitis interrogatorijs, poteſt iudex, imò debet reijcere, cum aduerſario non detur copia ante publicationem. Quemadmodum etiam tenetur iudiciali officio, ſine ullius interpellatione, teſtes non idoneos, palàm repellere. Innocen. c. Intimauit. De teſtib. Accur. in l. iij. In prin. ff. eo. tit. argu. l. Quos prohibet. ff. De poſtulan. Quos prohibet Prætor (inquit) apud ſe poſtulare, omnimodò prohibet, etiã ſi aduerſarius eos patiatur poſtulare.*

Eadẽ ratione, ſi litigatores, uel per ſimplicitatem, uel inopiã, nullas ediderint interrogationes, aut minus ad rẽ pertinẽtes, utiq; Iudex, exẽplo Adriani Principis, interrogare eos debet. Ex quo natũ eſt, quod adijci ſolet nunc interrogatorijs, Reliqua ſupplebit induſtria iudicis.

Primum itaq; teſtes interrogãdi ſunt de qualitate perſonarum ſuarum, utrum idonei ſint, an non, ſecundũ locos exceptionũ ſuperius de perſonis teſtium traditos. Et ſi quem mouerit, quaſi nimis durũ ſit urgeri teſtes ad cõfeßionẽ proprij criminis. l. Nimis graue. C. De teſti. Imo, nec audiendum eſſe eum, qui allegat propriam turpitudinem. l. 1. interrog. pr.

nem.l. Tranſactione finita.C. De tranſactio. *Is meminerit, priuatis grauaminibus uel incommodis, publicam utilitatem præferendam eſſe, propter quam receptũ conſtat, ut teſtis reſpondere cogatur de his, quæ generaliter deſcripta ſunt in l.iij.ff.* De teſtib. Et iiij. q.iij. §.Si teſtes. De *alijs uero in ſpeciem criminibus interrogari non debeat,* Ioan. Andre. apud Specula. in tit. De teſte. §. Iam de interrogatorijs. uerſic. Sed nunquid quæritur ab eo.

Deinde, *quatenus ad teſtimoniorum fidem excutiendam attinet, interrogandi ſunt de cauſa ſcientiæ: uidelicet, utrum uiderint, audiuerint, uel alio ſenſu corporeo perceperint id quod dicunt uerum eſſe.*

Item, *an noſcant perſonas controuertentium, qui uocentur, & ubi habitent. Verum de habitu corporis, & qualitate ueſtium, nimis curioſa fuerit interrogatio. Niſi ſint ſuſpecti de mendacijs. Nam tunc omnium rerũ, quibus ueritas apprehendi, & mendacium detegi poßit, circunſtantiæ diligẽter inquirendæ ſunt: Veluti, de ſtatura, de ueſtitu, de modo loquendi, quibus uerbis uſi ſint contrahentes, an ſteterint uel ſederint, quis prior uenerit & receſſerit, ſub quo Imperatore, ac alijs huiuſmodi, arg. c.* Occidit.xxiij.q.viij.

De *die & hora tunc neceſſario interrogandus eſt teſtis, cum prius factum derogat poſteriori, aut contrà, poſterius priori.l.* Quoties. ff. De regul. Iur. l. In operis. ff. *locat.l.* Sed & poſteriores. ff. De legi. l. Cum hic ſtatus. §. Ait oratio. ff. De dona. inter uir. & uxor. l. Pacta nouißima. C. De pact. *Sunt etiam quædam negotia, ex quorum natura ſpecialiter exigitur probatio tẽporis, diei & horæ, ut in l.* Aut qui aliter. §.j. ff. Quod ui aut clam. l. Optimam. C. De cõtra. & cõmitten. ſtipula. l.j. §. Interdictum

autem

autem hoc.ff.De ui & ui armat.Hic igitur, ſi teſtes nihil dixerint,aut diuerſum de tempore, non ualent eorũ teſtimonia.iij.q.ix. Nihilominus. Alioqui regulariter admittuntur in contractibus, etiam ſi de tempore non dixerint, aut interrogati reſponderint ſe non recordari,per l. Libellorum.ff.De accuſatio.Neq; autẽ diem (inquit) neq; horam inuitus comprehendet. Tempus enim faciliter memoria excidere ſolet pleriſq; obliuioſis hominibus, ſcilicet,cum in ſpeciem de die & hora quæritur. Cæterum,ſi omnes teſtes producti ſuper articulo temporis mentionẽ faciente, dixerint ſe non meminiſſe, quo anno aut menſe factum ſit, aduerſus hos maxima naſcitur præſumptio mendacij.Ioan. Andre.apud Specula.in titu. De teſte.§. Iam de interrogatorijs.uerſic. Licet autem teſtis interrogatus.De qualitate uero temporis,an fuerit dies clara aut nebuloſa,& cætera id genus,non ſunt interroganda,niſi ob ſuſpicionem,ut ſuprà.

Deniq;, interrogationes captioſæ prohibentur, ut ſi Iudex uel litigator quærat, utrum teſtes credant eſſe uerum quod dixerint: & incauti reſpondeant, utiq; hoc ſe credere. Tum exinde uoluerit impugnare teſtimonia, quaſi incerta ſint ex opinione tantum inani. Subijciamus exempla interrogationum in cauſa iuriſdictionis.

I. Si teſtes, ſecundum poſitiones actoris, dicant eum à ſubditis reputari Magiſtratum et habere Iuriſdictionem, interrogandi ſunt, quid ſit Magiſtratus & Iuriſdictio: quomodo ſciant aduerſariũ quaſi poßidere, adminiſtrare,& agere Magiſtratum,ubi,quando,& qua in re hæc fieri uiderint? quibus & quot præſentibus?

II. Si dicant,aduerſario fuiſſe præſtitam à ſubditis obedientiam,quærẽdum fuerit, Quid ſit obedientia? Quando,ubi,

do, ubi, à quibus, & in quorum præſentia præſtita ſit? Si teſtentur ſe audiuiſſe, quærendum ſtatim à quo, ubi, quãdo, & quoties audiuerint? An ſuo uel alieno nomine aduerſarius ſit uſus obedientia?

III. *Si teſtes dicant, ab aduerſario in tali Magiſtratu latam fuiſſe ſentẽtiam, quæratur in qua cauſa, inter quos, ubi, quãdo, an ex ſcripto, an ex non ſcripto, quibus præſentibus. Et utrum huiuſmodi ſententia tranſiuerit in rem iudicatam, & ſit demandata executioni? Vtrũ ſit appellatum ab ea?*

I. *In cauſa matrimonij, ſi dicant ſecundum poſitionem actoris conueniſſe de ea re cognatos, interrogandi ſunt de cauſa ſcientiæ, qua hora, quo die, quo anno, in cuius domo, in qua parte domus, quos uicinos habeat illa domus, quibus præſentibus?*

II. *Si aſſerant per uerba præſentis temporis fuiſſe contractum matrimonium, quærendum eſt, quomodo ſciant, quænam dicantur uerba præſentis, & quæ futuri temporis? uter prior ſtipulatus ſit ab altero, uir'ne à muliere, an mulier à uiro, an ſtatim ſecuta ſit reſponſio? An'ne proceſſerit res ad copulationem in conſpectu eccleſiæ, quibus modis, an annulo aureo, aut argẽteo facta ſit, utrum ſtando an ſedendo, ſerio'ne an per iocum? utrum metus interuenerit, an ſponte cõtraxerint? Quo anno & menſe, qua hora? An noſcant contrahentes matrimonium? Num ſciant aliquod impedimẽtum legitimum huiuſmodi nuptiarum? An traduxerit eam domum & tractauerit more maritali?*

De fama interrogandi ſunt, quid ſit fama, ubi, quoties, & à quibus audiuerint? Quando cœperit talis fama? utrũ amico aut inimico affectu uidebãtur primi autores famæ?

In

In cauſa emptionis & uenditionis, quærendum eſt, An de precio conuentum ſit, & quanto? utrum data fuerit arra? Solutum'ne ſit precium, an fides de eo habita? an res fuerit tradita? Num uenditor fuerit dominus rei traditæ? Ac ita ferè de mutuo alijsq́; cõtractibus ſentiendum eſt, ut de his potiſsimum inquiratur, ſine quibus legitime non conſiſtunt. Ex contractuum uerò cauſis, de dominio quæritur.

Ad probandam poſſeſsionem, ſi teſtes dicant aduerſarium poſsidere domum, inueſtigare oportet, An uiderint eum cũ ſua familia eandẽ domũ habitare adinſtar aliorũ uicinorũ? an ibi negotia ſua gerens merces importauerit & exportauerit? Si de fundo cõtrouertetur, utrum uiderint eum arare, ſeminare, metere, inuehere frumenta, per ſe uel per alios, & cætera id genus agriculturæ officia. Sin autem de re mobili diſceptetur, quærendum eſt de uſu eius, puta, quando & quoties uiderint aduerſarium ueſte litigioſa indutum, palam'ne an clam?

Eodem modo circa quaſi poſſeſsionem iuris uel artificij, An uiderint teſtes, aduerſarium publice exercentẽ huiuſmodi artificium? Num res ex arte paratas expoſuerit uenales? An audiuerint eum reputari artificem ab alijs eiuſdem artis peritis?

Vnde conſtat forma interrogandi circa præſcriptionem, quæ ex poſſeſsione contingit tantum ut de numero annorum inquiratur, & an tot annis continuo poſſederit? Num de ea interim fuerit conuentus in iudicio?

Filiatio quoq; & reliqua cognatio, quoniam in iure conſiſtit, per cauſas de ea quærendum eſt, quas poſsint teſtes corporali ſenſu apprehendere: An noſcãt eos, ex quibus natum ſe dicit aduerſarius? Conſtet'ne inter eos legi-

timum matrimonium? An uiderit & audiuerit eoſdẽ aduerſarij parentes ſe mutuo appellaſſe coniuges, ac tali affectu geßiſſe? Num audiuerint aduerſarium ab eis fuiſſe nuncupatum filium, & conſueto amore ſemper educatum? An audiuerint uicinos quoq; reputaſſe uerum matrimonium, & aduerſarium ex eo genitum eſſe?

In criminalibus quoq; cauſis, interrogandi ſunt teſtes diligenter de iniuriæ circunſtantijs, quis cœperit iniuriã admittere, ob quã cauſam, quibus uerbis aut factis? Quid reſponderit aut fecerit aduerſarius? Et ſi dicant uim fuiſſe factam, ut uis repelleretur, quærendum eſt, utrum incontinẽti, an ex aliquo interuallo ſit facta defenſio? Quibus armis, quibus auxiliãtibus, quo loco, quomodo? Num alia uia reus potuiſſet inuaſorem repellere, aut effugere, quàm ut eum planè occideret? Quî ſciat omnia iſta?

Similiter circa furtum interrogandi ſunt teſtes, Num uoluntate domini acceperit rem qui furti accuſatur? An ſit ea familiaritate domino iũctus, ut ueriſimiliter credere potuiſſet, ſe uolẽte eo accipere? Vtrũ ſciãt, cũ alijs quoq; aut furtis aut uitæ ſceleribus inquinatum eſſe?

Alias interrogationes tu ipſe ad exemplum prædictarũ non difficulter colliges, ſi expendas rerũ circũſtantias.

DE FIDE DIVERSORVM TESTIMONIORVM EXCVTIENDA.

SAepißime contingit apud Iudicem, teſtes diuerſa ac planè pugnancia dicere. Nam aliâs unus atq; idem teſtis, ſibijpſi cõtradicit, aliâs unus à multis, aliâs deniq; plures à pluribus diſſentiunt.

I. Cum idem teſtis ſibi ipſi contradicit & ex diametro ſecum pugnat, neceſſario ſequitur, in altera parte mentiri eũ & falſum dicere, ideoq; non ualet teſtimoniũ eius. I.

Cum

Cum precũ.C.De *libera.cauſ.l.* Proſeſsio *tua.* C. De *mu-neri.patrimo.c.*Licet.De *probati.* Cum *alij (inquit) ſibi-met in ſerie teſtimonij contradicant.iij.q.ix.*Puta,*niſi in-continẽti anteaquàm à* Iudice *diſceſſerit, corrigẽs alterũ dictũ,oſtenderit ſe errore lapſum ſubitaneo.l.* Si *poſtula-uerit.* §.j. *ff.* Ad *leg.* I*uli.de adulte.l.* Quicquid *aſtrin-gendæ.ff.*De *uerbo.obligatio.l.*Repeti.*ff.*De Quæſtioni.

II. Cum *unus teſtis multis contradicit,uel uariat ab eis, nihil obeſt teſtimonijs reliquorum.* Quia *uox unius ad-uerſus multos admittenda non eſt.c.* Veniens. De *teſtib.* Niſi *teſtes ſint in aliquo inſtrumento deſcripti, quorum unus totam rem dubiam facit uariando uel contradicẽdo. l.j.in fi.ff.* Quemad.*teſtamen.aperian.* Cæterum,*ſi ſinguli repugnent ſingulis,aut uarient,nulli creditur,quia in te-ſtimonio ſuo ſingulares ſunt, ut uocant : & ſuperius di-ctum eſt, unum teſtem non mereri iuſtam fidem, propter ſuſpectam naturæ inconſtantiam:quia omnis homo men-dax.c.*Bonæ *memoriæ* Magontinenſis.De *electioni.* Sin-*guli tamen ueſtrum(inquit) eſſent in ſuo teſtimonio ſin-gulares.*

III. Cum *multi teſtes,multis repugnãt, uel diuerſa di-cunt: primum tentanda eſt cõcordia per interpretationẽ, nõ abhorrentẽ tamen à iure et æquitate.* Vt *ſi unus quin-decim, alius decem, tertius uiginti annos atteſtetur .c.* Nihil *obſtat. cum ſeq.* De *uerbo. ſignifi.l.ob carmẽ.* §. *ulti.ff.*De *teſtib.* Si *uerò tam magna fuerit teſtimoniorum diuerſitas uel repugnantia, ut interpretationi ad con-cordiam non ſit locus: tunc ad comparationem perſona-rum reſpicere oportet, ut ſemper ſeniorẽ iuniori, hono-ratum plebeio,uirum fœminæ,ingenuum libertino, præ-feramus.l.ulti. ff.* De *fid.inſtrumen.l.* Semper.*ff.* De *iur.*

immuni.l.

immuni.l. Non debet.ff. De dolo malo.l. In multis.ff. De ſtat.homi.l. Filia. C. De inoffici.teſta.l. Si cũ dotem. §. Eo autẽ tempore.in fi.ff. Solut.matrimo. Item, inculpata uita præditũ reprehenſibili, locupletẽ egeno, extraneum cognato, niſi de ipſa cognatione quæratur. Deniq; hominem integrũ, diffamato.l.iij.in prin.ff. De teſtib. §. Sancimus. In Auct.eod.tit.l. Spadonem. §.ulti.ff. De excu.tuto.l. Cum hi. §. Sed & perſonarum.ff. De tranſactioni.l. Capitalium.in fi.ff. De pœni.c. Licet cauſam. §. Quanquam autem. De probationi.

Quòd ſi qualitas perſonarum par ſit inter teſtes, ab utroq; uel altero litigatorum productos, uel ſaltem non tam magna, ut fides inde ſtatui poßit: tunc uidendum eſt, qualia ſint teſtimonia, hoc eſt, quàm uериſimilia, quàm naturæ negotij conuenientia, ut inde Iudex alia præferat alijs.l. Ob carmen. §.ulti.ff. De teſtib. Si uero (inquit Archadius) ex his quidam eorum aliud dixerint, licet impari numero, credendum eſt, quod naturæ negotij conuenit, & quod inimicitiæ aut gratiæ ſuſpicione caret: confirmabitq; Iudex motũ animi ſui ex argumẽtis et teſtimonijs, & quæ rei aptiora & uero proximiora eſſe cõpererit. Nõ enim ad multitudinẽ reſpici oportet, ſed ad ſyncerã teſtimoniorũ fidẽ, & teſtimonia quibus potius lux ueritatis aßiſtit. Adde l. Si plures.ff. De accuſatiõi. Vbi Bar.

Deniq;, ſi teſtes & perſonarũ & teſtimoniorum fide ſunt pares, tum demum ex numero eorũ res eſt ſtatuenda, hoc eſt, quibus oporteat potius accedere. Idq; ſentiens Calliſtratus in l.iij. §. Eiuſdem quoq;.ff. De teſtib. Aliâs (inquit) numerus teſtium, aliâs dignitas & autoritas, aliâs ueluti conſentiens fama, confirmat rei de qua quæritur fidem.c. In noſtra præſentia.eo.tit. Mandamus (ait)

quatenus

quatenus ſi teſtes utrinque producti, eiuſdem honeſtatis & æſtimationis extiterint, cum conſtet, teſtes monachorum eſſe teſtibus archidiaconi numero pauciores, pro archidiacono ſententiam proferatis.

Integrius enim iudicium eſt, quod plurimorum ſententijs minime ſuſpectis confirmatur. lxiiij. diſt. c. Prudentia. l. ulti. in fi. C. De fideicommiſ. l. j. In princi. ff. De uent. inſpicien. In Auct. De teſtib. § Si uerò quidam apertè. Duo tamen affirmantes, præferuntur decem negantibus. Accur. in l. diem proferre. §. Si plures. ff. De arbit.

Ex his apparet in excutienda teſtimoniorum fide, gradus obſeruandos eſſe, ne confundatur animi motus & cæcutiat in dijudicanda ueritate. Primum enim, reſpicienda eſt autoritas perſonarum, quæ uerſatur in dignitate, moribus, & grauitate. l. ij. ff. De teſtib. Quid enim, ſi duo uel tres redempti nequam contradicant uni bono uiro? Deinde, teſtimoniorum fides ad cauſæ naturam exigenda eſt. Poſtremo, perpendi oportet numerum teſtiũ. Sicut enim nonnunquam aliquid præſtatur multitudini, ita rurſus periculoſum eſt turbam ſequi. Vnde totam hanc rem Iudex cenſendo magis ſecum ex bono & æquo, quàm ex ſubtili nimis argumẽtorum ratione, deliberare poteſt & debet.

Cæterum, ſi teſtes, non refert ab uno an ab utroque controuertentium producti, perſonarum integritate, teſtimoniorũ fide, & numero fuerint pares, humanius eſt, ut pro reo iudicetur. l. Maiorem. ff. De pact. l. ulti. C. Qui bon. ceder. poſſ. Tutius enim eſt, ne innocentia prematur, abſoluere, quàm condemnare in rebus omnino dubijs. l. Arrianus. ff. De actioni. & obligationi. l. Reſpiciendum. ff. De pœn. Porrò, ſi erroris periculum ſubire oporteat, melius eſt de iniqua miſericordia, quàm iniuſta crudeli-

tate rationem reddere, ut eſt xxvj .q. vij. Allegunt.

Quod tamen obtinet, niſi actor fauorabilem cauſam perſequatur: puta, libertatis, dotis, matrimonij, pupillorũ, uiduarum, pauperum, fiſci, aut ſimile, pro qua reſpõdere melius ſit. l. j. in prin. ff. Solut. matri. l. Inter pares. ff. De re iudic. l. Lege Iulia. ff. De manumißioni. l. j. C. Quam inter pupil. & uidu. l. Si pars Iudicantium. ff. De inofficio. teſtamen. l. Vt inter diuinum. C. De ſacr. Eccleſi. xxxiij. q. ij. Si quis acceperit. c. ulti. De re iudicat. Cum autem neuter litigatorum actoris magis quàm rei partes ſuſtinet: utpote, ſi duo uel plures aduerſus tertium cauſam agant, uel ab eo conueniantur ſimul, tunc cum difficile ſit omnibus planè paribus, alterum alteri per iudicem præferri, res eſt diuidenda inter eos æquali cõmodo: aut, ſi id fieri non poßit, ſorte dirimenda. l. Si cum ambo. ff. De iudi. xxvj. q. ij. Sors.

Præterea, Si teſtes inſtrumento repugnãt, ſic accipiendum eſt.

I. Si contrà dixerint ſcripturæ, ad quã ipſi fuerint propter fidem adhibiti, oportet eos præferre, cum tota autoritas tabularum ex teſtium comprobatione dependet. c. Tertio. De probati. l. j. in fi. ff. Quemadmo. teſta. aperian. Si quis neget (inquit) ſigillũ ſuũ agnoſcere, nõ ideo quidem minus aperiũtur tabulæ, ſed aliâs ſuſpectæ fient. Et in Auct. De inſtru. cautel. §. Si uerò tale quid. Si uerò (ait) tale aliquid cõtigerit, quale in Armenia factum eſt. Et aliud quidem faciebat collatio literarum, aliud uerò teſtimonia: tunc nos quidem exiſtimauimus, ea, quæ à uiua dicuntur uoce & cum Iureiurando, hæc digniora fide quàm ſcripturam ipſam ſecundum ſe, ſubſiſtere: ueruntamen, ſit hoc iudicantis prudentiæ ſimulatque religionis, ut ue=

ut ueracibus potius pro talibus credat.

II. *Si alij teſtes non adhibiti cum ſcriberetur, impugnẽt inſtrumentum: animaduertendum eſt, utrum producantur principaliter ad probandam falſitatem alicuius inſtrumenti, quod non ſimul cum teſtimonijs, ſed ſeorſum profertur ad probandum aliquid. Nam hoc caſu paribus teſtibus præfertur ſcriptura: utpote, ſi tres teſtes dicant inſtrumentum falſum, non audientur: quia & in tabulis inſtrumentorum duo teſtes, unà cum notario qui tertius eſt, adhiberi ſolent. Niſi igitur quatuor ſaltem aut quinq; boni uiri atteſtentur falſitatem, ſtabitur. l. Domitius inſtrumento. Labeo. ff. De teſtament. l. Cum precibus. C. De probationi. c. Cum Ioannes. De fid. inſtru.*

III. *Cum de falſitate principaliter, neq; accuſando neq; excipiendo tractatur, ſed unà ad probãdam intentionem exhibentur inſtrumentum & teſtes, qui examinati diſſident ab inſtrumento: nulla certè regula hic comprehendi poteſt, ſed qualitas cauſæ docebit iudicem, quid horum magis ſequi oporteat. Nam quædã per teſtes melius probantur, ut conſanguinitas, adulterium: Nonnulla ex diuerſo commodius per inſtrumenta, ueluti, acta Iudiciorũ, res antiquitus geſtæ. Nam ſolet teſtium fides, ex tẽporis diuturnitate uariari. l. iij. §. Duæ. ff. De Carbonia. edict. l. In cauſæ cognitione. ff. De damno. infect. Sunt inſuper nonnullæ ſcripturæ, quas non licet teſtibus impugnare, ut ſunt, monumenta publica, libri ciuitatum, & cætera huiuſmodi. l. Cenſus. ff. De probationi. l. ulti. C. arbit. tutel.*

Quod itaque dici ſolet in litibus exercendis eandem uim obtinere, tam fidem inſtrumentorum, quàm depoſitiones teſtiũ. l. In exercẽdis. C. De fid. inſtrumẽ. l. Iudicia. C. De rei uendic. Et l. Scripturas. C. Qui potio. in pigno.

habean. Ita accipiendum eſt, ad iuſtam probationem alterutrum ſufficere, aut idoneos teſtes, aut non ſuſpectum inſtrumentum, ſcilicet ubi ſine contradictione profertur. Si uerò impugnatur inſtrumenti fides, ad ſuperiorem diſtinctionem recurrendum eſt.

Vbi uerò diuerſæ ac repugnantes ſcripturæ ab eodem litigatore proferuntur, ibi planè nulli credendum eſt. L. Scripturæ. De fid. inſtrumen.

FINIS.

AMPLISSIMO DECVRIONVM ORDINI CIuitatis Colonienſis S.

QVOTIES *elegãtem illã Reipublicæ olim* Roman*æ faciem, ex literarũ monumentis intueor, ampliſsimi iuxtà atque prudentiſsimi uiri, multa ſanè uirtutum exempla protinus occurrunt, quorum omnium mihi longè præclariſsimum hoc uidetur, quòd in quolibet diſciplinarum genere, tot eruditos & graues uiros aluerit, qui poſteritati quoque, nedum ſuo ſeculo, eſſent profuturi.* Porrò, *ſi* Ro*manorum opulentias, ſi compoſitã uiuendi rationem domi, ſi bella & res foris geſtas perpendamus, nimirũ, quàm infracto ſemper fuerint animo, quàm ſæpe potiti uictoria, quàm celebres egerint triumphos, omnium ſeculorũ magnificentiam facilè ſuperantes: quis diffitebitur iſta tunc incredibilem gloriam apud omnes peperiſſe?* Atta*men ſi propius rem inſpiciamus, momentanea ſunt, & penè cum autoribus ipſis genuinum ſplendorem amiſerũt: Sed bonarum literarum utilitas ad nos uſq; permanauit,*

ut hanc quoque gratiam Deo *optim.maxi.debeamus, qui mira quadam prouidentia,uoluit per* Romanos *nobis leges omnibus modis iuſtas, omnisq; humanitatis plenas promulgari.*Fortunæ *ac bellorum geſta, legimus quidem & admiramur: ſed diſciplinarum commoda quotidie ſentimus,nec quicquã poteſt dici uerius quàm illud:* Cedant *arma togæ.* Quinimo *&* Romani *ipſi uiderunt tandem, quid profuerat tantam bellorum moleſtiam foris eſſe ſuſceptam, cum tandem domi laxatis nonnihil uirtutum habenis,literarum ſtudia paulatim negligerentur, conquaſſata per diſſenſionem* Republica. In *ſumma,nihil aliud eſt, quod æternam* Romani *nominis memoriam conſeruat, quàm bonarum literarum obſeruantia.*Hæc *eſt uera* Romanorum *laus & commendatio.* Eodem *propemodum argumento hanc florentiſsimam* Rempublicam *hiſce diebus hoſpes perluſtrans, plurima uideo ac ſplendida optimarum rerum exempla, quibus nõ obſcurè ſtatui poteſt,* Coloniam *inter excellentiſsimas* Germaniæ *urbes, omnibus modis adnumerandam eſſe:ſiue initia eius & progreſſum:ſiue uetuſtiſsima aliarum rerum monumenta: ſiue loci amœnitatem & fertilitatem: ſiue populi frequentiam, fortunas,opes: ſiue ædium magnificentiam & commoditatem:ſiue denique ueſtram in gubernanda* Repub. *dexteritatem, expendamus.* Veruntamen *inter hæc omnia non ultimo loco ad ueram laudem accedere, omnes boni uiri mecum exiſtimabunt, & haud dubiè grata poſteritas in uobis commendabit, quòd tam illuſtre bonarum literarũ* Gymnaſium *rectiſsimè conſtitutum eſſe uolueritis.* Vnde *tot eruditi uiri ad* Rempublicam *gubernandam quoquò uerſus, non ſecus quàm ex* Papiniana *olim* Romanorum *ſchola, doctiſsimi iuris anteſignani, prodierunt.*Hoc *enim*

nomine Germania uobis plurimum debet: quandoquidem ex iſto diſciplinarum theſauro ditantur omnes: nimirum, quòd ueram diuitiarum rationem, ex literis & bonis moribus oportet metiri. Sed & in hoc liberalitatem ueſtram belliſsimè exercetis, quòd nonnullos adoleſcentes ueſtro ſumptu hic gentium alitis, ſuæ ſcilicet patriæ poſt completa ſtudia, obſecuturos. Quid enim humanius, quid utilius, quid glorioſius hoc beneficio alijs Ciuitatibus uideri poßit? De præceptorum uerò huius Academiæ facundia, eruditione, diligentia & aßiduitate, quid attinet dicere, imò quis dicendo adſequatur debitum uirtutis præconiū, quod omnem uerborum copiam, aut (quod de me uerius dico) inopiam, ſuperat? Sed interim diſcipulorum conditio, quos ſanè hac in Academia & moribus & literis ornatißimos uideo, quinimo experior quotidie, facilè demonſtrat præceptorum excellentiam: nec ſcio an aliud ſit certius argumentum, quàm quòd inſignis diſcipulus, commendet præceptoris operam. Accedit quoque memorabile his omnibus indicium, quòd Colonienſis Academia quatuor fratres atque iam nunc ætate florida uiuentes, paucis annis in Iure Doctores exhibuerit, & certè doctißimos: exemplum medius fidius dignum ut literis commendetur, quale ne Valerius quidem habuit, cum illuſtrium uirorum catalogum recenſeret. Quid autem dicendum fuerit de uiris patricijs: quos Colonia in omni diſciplina conſummatißimos ſibi ad Reipublicæ cōmodum educauit? inter quos Ioānes ille Rinkius præcellens Iuris Doctor, ipſi quoque Italiæ non ignotus, ex Rinkiorum Colonienſi familia, minimè certè pœnitenda progenitus, incredibile dictu, quantum huic Ciuitati & Gymnaſio ſplendorem adferat, quàm amplectatur bonarum

rum literarum ſtudioſos: quàm adhortetur omnes ad hæc ſtudia: quamq; liberaliter ſuo ære (quod plerique teſtantur) multis occaſionem dederit, ut hic gentium profiterentur literas. Proinde, cum hoc uiro bene actum eſſe cenſeo, qui ampliſsimas rerum fortunas quas poſsidet, ipſe ſua uirtute adornat, nō uerò ex illis quicquam decoris ei adijcitur. Habet opes ad quem uſum comparatæ ſunt, ut ueram exerceat liberalitatem: de quo optimo ſtudioſorum Mecœnate mihi alio rerum argumento plura ſunt ſcribenda. Interim ex his tam euidentiſsimis rei literariæ argumentis, nihil opus eſt, Magnifici uiri, ut uobis Academiam hanc ueſtram commēdem. Gaudeo enim uos omnes hac in re optimi Magiſtratus officio fungi, ac planè tales eſſe, quibus gratia magis debeatur, quàm admonitio. Rectiſsimè nimirū uidemini dictū illud amplecti: Felices admodum uideri Reſpub. quibus eruditi præſunt. Quo nomine congratulor uobis, quòd tam ſyncero erga bonas literas fauore, apud omnes ueram ac perpetuam nominis gloriam ſitis comparaturi. Mihi quidem omnium minimo, id muneris ſubeundum fuerit, ut toto conatu inuitem Germanos noſtros, ne dubitent, ne cunctentur, liberos ſuos his præceptoribus ad uirtutem expoliendos tutò cōmendare, uiſuri quàm nō ſit fallax, nec ullis fortunæ procellis ſubiecta, literarij ſtudij merces & gloria. Et ſi qua in re præterea uobis & uniuerſæ Reipublicæ, cuius nunc hoſpitem ago, obſequi poſſe uidear, bona fide pro uiribus præſtabo.

Interim ualete in Chriſto felices.

TEMPORA PRAESCRIPTIONVM,

de quibus inferius tractabitur.

XX.	*horarum*		I.		*Anni*
I.	*diei*		II.		
II.			III		
III.			IIII.		
IX.			V.		
X.		Dierum	VII.		
XIIII.			X.		
XV.			XII.		
XX.			XIIII.		
I.	*menſis*		XV.		
XL.	*dierum*		XVIII.	Annorũ.	
VI.	*hebdomadarũ*		XX.		
L.	*dierum*		XXV.		
II	*menſium*		XXX.		
III.	*menſium*		XXXV.		
C.	*dierum*		XL.		
IIII.			L.		
VI.		*Menſium*	LX.		
IX.			LXX.		
X.			C.		

Tempus, cuius initium memoriam exceſſerit.

Et hæc quidem tempora, Romani iuris anteſignani in Republica quæ tum erat, pro conditione illius ſeculi, conuenientiſsima iudicabant. In quibus tamen non ita nobis præiudicatum eſſe uolebant, ne poſteritatis ratio haberetur, quid quo tempore fieri magis expediret. Qua ex re factum eſt, quòd in Germania noſtra, Principes & Ci-

uitates

uitates ea quibuſq; rebus tempora præſcribunt, quæ loci, rerum, & perſonarum conditio atq; neceßitas cum primis requirit. Proinde, ſi quis æqui & boni exempla deſiderauerit, hic campus eſt latißimus, in quo exerceri poteſt æquitatis cenſura: Nimirum, quòd nullum tempus quibuslibet negocijs præſcribi poßit, niſi adhibita in conſilium æquitate.

VSVCAPIONVM ET PRAESCRIPTIONVM

tempora ex iure ciuili, ad conſeruandam omnium rerum oportunitatem.

QVAM NECESSARIA SIT *ratio temporis.*

QVO'D *in omnibus rebus bene feliciterq; conſtituendis, plurimum refert, temporis habere rationẽ, natura ſatis manifeſtum eſt. Attamen pleriq;, cum id non credant, cogũtur experiri, atq; ſtultorum magiſtro, exitu, tandem bellißimè docẽtur. Nemo enim commodum uoti ſui ſucceſſum ſperabit, qui tempeſtiuitatem aut ignorat, aut contemnit. Quis non uidet agriculturam, ſationes, meſſes, uindemias, inſitiones, propagationes, in tempore utiliter exerceri: at contrà, neglecta oportunitate, omnia iſta, aut calore, aut gelatione prorſus interire? Quotum exiſtimabis ſine periculo nauigaturum, nullo temporis diſcrimine obſeruato? An non palàm conſtat, uſum optimarum herbarum, adde etiam quotidiani cibi, prorſus nihil*

prodeſſe nobis, aut etiã nocere, niſi in tempore ſumamus? Quis item Principes feliciter adiuerit extra tempeſtiuitatem? ſicut Horatius, mittens olim Auguſto Cæſari librũ, diligenter monebat portitorẽ, ut tempeſtiuiter adiret, ac molliſsima fandi tempora obſeruaret. Quò ferè pertinet, quod Imperatores in l. Ciuitas. C. De offic. recto. prouinci. Ciuitas (inquit) Rhodiorum iniuriam ſuam non tam decenter, quàm ſerò conqueſta eſt.

In ſumma, omnis humana actio, ſuam expoſcit tempeſtiuam occaſionem: quam niſi mordicus retineamus, res ipſa unumquenq; docebit, quàm uerum ſit, quod dici ſolet, Noſce tempus: poſt feſtum uenire miſerrimum eſt.

Alioqui uidebimus, quàm ſæpe nobis ex lucro damnum, ex uoluptate moleſtiã, ex amicitia ſimultatẽ adferet neglecta tempeſtiuitas: Vt mihi inſanire uideantur, qui nihil referre putant in rebus publicis ac priuatis, quid quoquo tempore fiat.

Quocirca rectiſsimè ueteres oportunitatis uelut imaginem multis in locis depictam habebant, quò magis admonerentur uel ipſo aſpectu. Pinnis enim inſiſtentem expreſſerũt, quòd ſemper uoluatur, & certo loco ſtare nequeat: Talaria pedibus geſtantem, quia uolucris ſit: facie crinibus tecta, quod agnoſci nolit, niſi à diligẽtiſsimo obſeruatore: Occipiti caluo, ne teneatur fugiens: Nouaculam dextra tenentem, ut elapſa præſcindat omnem ſpem: Pediſſequam habentem pœnitentiam: ſcilicet, quæ neglectæ occaſionis exigat pœnas. Hæc ferè Eraſmus.

Cæterum, Iuris Ciuilis conſultiſsimi autores, tam uarijs rerum omnium exemplis permoti, exiſtimauerunt, in Ciuilibus quoq; commercijs, cum ad acquirẽda dominia, tum ad reliquas negociorum expeditiones tempora quæ-

dam,

dam, uelut repagula, cõſtitui oportere: ut unuſquiſq; ſciret, quãdo, & quãdiu aliquid facere aut nõ facere liceret: de quibus hoc libello diſſerere, operæ preciũ exiſtimaui, ad retinendam in Republica gerẽdarũ rerũ oportunitatẽ.

DE SIGNIFICATIONE uſucapionis, & præſcriptionis. C. 2.

PRincipio, uideamus quid ſignificent hæc uerba, Vſucapio, & Præſcriptio, quorum mentionem in Titulo fecimus. Quippe, uerborum prior, rerum potior eſt interpretatio, exemplo Vlpiani in l. j. ff. Si cert. petat.

Vſucapio itaq; inde dicta eſt, quòd per uſum aliquid capit & aufert. Vſus enim per lapſum temporis adimit res corporales & incorporales priori domino, & transfert in alium. Sic pignoricapionem olim dicebant, quam nunc captionem, et ablationem pignorum nuncupamus. Gellius lib. VII. exiſtimat uſuſcapionẽ & pignoriſcapionẽ, duplicatis ex integro uocabulis, dici oportere. Interdum tamen extra compoſitionem, interiecta qualibet uoce profertur, ut eſt apud Paulum in l. Nunquã. §. ulti. ff. De uſucapioni. Si defunctus (inquit) emit, hæres autem putat eum ex donationis cauſa poſſediſſe: uſu eum capturum, Iulianus ait. Vſucap.

Præſcriptio, apud Iuriſconſultos, pro exceptiõe accipitur. Nam præſcribere, ſignificat ſtatuere aliquid, & certo ordine concipere. Vnde actiones præſcriptis uerbis appellatæ ſunt, quòd generali quadam uerborum ſerie, ut uarijs cauſarum figuris pro re nata commodè deſeruirent, concipiebantur: cũ interim aliæ actiones ſpecialem & nominatam formulam haberẽt. Cæterũ exceptiões quoq; reorũ, ne pro arbitrio paßim extra rem proponerentur (ut nunc ſæpe fit) olim, adinſtar actonum, certis formulis pſcrip.

ſormulis conſtitutæ fuerant. Igitur meritò præſcriptiones nuncupatæ ſunt, ſiue ex longa poſſeßione, ſiue ex alijs diuerſis temporũ diffinitionibus. eſſent productæ, ut eſt Tit. ff. De diuerſ. tempor. præſcriptio. Modeſtinus in l. Nihil. in princi. ff. De inofficio. teſtamen. Vtrobiq; enim (inquit) præſcriptione ſubmouebitur. Et in l. Qui agnitis. ff. De exceptio. ſeu præſcriptioni. non ſemel exceptionem rei iudicatæ, uocat præſcriptionẽ. Qua ratione iungebatur datiuo caſui: ut, præſcribo tibi, præſcribo illi. Macer in l. iij. in princi. ff. De præuaricato. Nam ſi reus (ait) accuſatori publico iudicio ideo præſcribat, quòd dicat ſe eodem crimine ab alio accuſatum, & abſolutũ, &c. Papinianus in l. Intra quatuor annos. in princi. ff. De diuerſ. tempor. præſcripti. Poſt quatuor annos (inquit) ſecundo delatori uenienti, prior nunciatio, quò minus præſcriptione temporis ſubmoueatur, non proderit.

Recentiores uerò Legum interpretes, neglecta Romani ſermonis puritate, Vſucapionẽ & Præſcriptionem in ſignificatione confundunt, in qua utiq; diſcrimen eſt: rurſus in re ipſa ſæpe differentiam conſtituunt, cũ nulla ſit. Primum enim, utrumq; uerbum iungunt accuſatiuo, ut uſucapio domũ, præſcribo domum, ueſtem, fundũ: non animaduertẽtes, quòd præſcribẽdi ſignificatio, magis ad exceptionem pertineat, etiamſi effectus retinẽdi dominij plerunq; ſequatur. Deinde Vſucapionem trahunt ad res mobiles, præſcriptionem ad res immobiles, per l. ij. C. In quib. cauſ. ceſſ. long. temp. præſcrip. In ſeruorum (ait) proprietatis negocio, cum uſucapio locũ habeat, ad quæſtionem longi temporis præſcriptionem ſuperfluò peruenitur. Ex quo loco ueriſimile eſt natum hunc errorẽ, cum tamen ex diametro probet diuerſum. Nam Imperatores

ibi

ibi præſcriptionē ſeu exceptionē longi temporis appellant, cum tamen tractetur ſolū de proprietate ſeruorū, & ſic rerum mobiliū. Ergo præſcriptio non pertinet duntaxat ad res immobiles, ſicut nec uſucapio ſemper ad res mobiles. Paulus in l. Furtū. Et l. Quare. ff. De uſucapio. Loquēs de fundo alieno ſine ui poſſeſſo. Quare ipſe quidem (inquit) non poteſt uſucapere. Et in l. Nunquàm in uſucapionibus. in princip. ff. eod. titu. ſic dicit: Vel poſt longum tempus uenditionis peractum uſucapi non poſſe, quia Iuris error ſit.

Obſeruandum igitur ſummatim ſic fuerit, Vſucapionem referri genuina ſignificationis ui ad acquiſitionem rerum mobilium uel immobilium. Quam ob cauſam Tit. ff. De uſucapionib. eſt in lib. Pandectarū I I I. qui tractat de acquirendis rerum dominijs. Præſcriptio autem, ad ius excipiendi principaliter pertinet. Vnde Tit. De diuerſ. tempor. præſcription. lib. V I. poſt reliquas exceptionum ſpecies, generaliter ſubiungitur. Latius igitur patet ſignificatio Præſcriptionis, quàm Vſucapionis. Omnis enim ratio temporis (quæ ut oportunitas ſeruetur, exceptionē ſeu defenſionem alicui parat) rectè dicitur Præſcriptio, nō item Vſucapio. Vnde nihil uetat Præſcriptionē triennij, nuncupari exceptionem, quam poſſeſſor bonæfidei in rebus mobilibus acquirit, quanquàm & rectè agat.

Hæc omnia manifeſtiſſimè apparent ex §. Et cum hoc. Inſtit. De uſucapionib. Vt res quidem (inquit Iuſtinianus) mobiles, per triennium: immobiles uerò per longi temporis poſſeſſionem (id eſt, inter præſentes decennio, inter abſentes uiginti annis) uſucapiantur. Enimuerò quod Accurſius ibi comminiſcitur de propria & impropria ſignificatione, uanum eſt.

Quid

QVID SIT VSVCAPIO, quid item Præſcriptio. C. 3.

POſt interpretationem uerborum, uideamus nunc res ipſas. Vſucapio itaq;, eſt adiectio dominij, per continuationē poſſeſsionis temporis lege diffiniti, autore Modeſtino in l.iij.ff. De uſucapio. Quòd aũt Paulus ille Caſtrenſis aduerſus hãc diffinitionē rixatur, nihil moror, explicaturus quàm poſſum craßißimè mentem & conſilium Iuriſconſulti. Nam ſi ſummo iure, & ad normam (ut ſic dixerim) mathematicam rem exigamus, quis ignorat omnem definitionem in Iure periculoſam: rarumq; eſſe in tam magna negociorum uarietate, ut non ſubuerti poßit? l. Omnis definitio. ff. De regu. iur.

Duxit autem Modeſtinus hanc definitionem ab officio uſucapionis, cuius exitus & propriũ eſt, ut per eã acquiratur dominium, quod alioqui in rebus bona fide traditis nunquã certò conſtare poſſet, quia propter infinitam rerum uarietatem incertum eſt plerunq;, utrum tradens ſit dominus, an non ſit. Repetamus autem Modeſtini uerba propter commodiorem interpretationem.

Dominij.) In hoc articulo ſuborta eſt diſputatio inter Doctores Iuris Ciuilis, utrum dominium directũ uideatur adijci, an utile. Tametſi uerò in re ipſa non ita magnus ſit fructus, maluerunt tamen diſſentire. Martinus gloſſator dixit, directum dominium acquiri longo tempore. Accurſius utile tantum conceßit. Bar. in Auct. Niſi. C. De bon. mater. ſequitur Accurſium, per l. j. §. ulti. ff. De aqu. & aqua pluu. arcen. Quem locum pro ſumma ratione ſuæ opinionis adfert: de quo mox uidebimus.

Cæterum, ſententiam Martini uerißimam eſſe, probabunt

habunt ea ferè omnia, quæ de ratione temporis infrà tractabimus. Interim, quòd alij uerba Legum, quæ adquiſiti per longam poſſeßionem dominij mentionem faciunt, interpretantur de utili dominio, caret ratione & autoritatis exemplo, ut in l. Traditionibus. C. De pact. Quid enim urget ibi & in hac definitione, nō propriè intelligi uerba dominij?

Imò & d.l.j. §.ulti. aduerſatur Accurſio, tantum abeſt quòd eius errorem confirmet. Quare uerba ipſa Vlpiani ſunt nobis excutienda. Eritq; iſta (inquit) quaſi ſeruitus, in quam rem utilem actionem habemus, uel interdictum. Certè, hæc clauſula, non pertinet ad ea, quæ ſuperius de uetuſtate dixit, ſed potius ad præcedentem clauſulam de ſeruitute naturali. Ea enim ſeruitus, quæ ab inferiore agro ſuperiori debetur natura, quaſi ſeruitus erit, & uendicabitur utili in rem confeſſoria actione. Verum illa, quæ per uetuſtatem acquiritur, eſt directa, quod ſatis ſuperq; oſtendunt uerba (Velut iure impoſitam ſeruitutem). Nam ſignificant proprietatem, & referuntur neceſſariò ad materiam uetuſtatis, quam ibi quoque tractat Vlpianus. Vt interim uideas, quàm periculoſum ſit, non ſatis perſpecta Lege, ſtatim pronunciare.

Et mediusfidius, qui tam faciliter loquuntur de ratione temporis, hi non perpendunt uim eius, nec uident quàm facilè multa poßint euerti, ſummo totius Reipublicæ incommodo, niſi tempori plurimum tribuamus, accedente Iuris autoritate. Porrò, ſi regna mutat, adeoq; totū orbem in alios atq; alios mores transformat ſucceſſus temporis: cur non etiā priuatarum rerū dominia pleno iure poßit adijcere? Proinde faceſſant diſputationes ocioſæ, adhæreamus (quando euidens ratio diuerſum

non

non poſsit) uerbis Legislatorum. *Sicut enim omnium rerum, ita & directorum dominiorum, per uſucapionem uiciſsitudo eſt.*

Per continuationem poſſeſſionis.) E*cce, primum omniũ requiritur poſſeſsio, ac illa quidem continua.* N*am ſatis conſtat, ſine poſſeſsione uſucapionem non procedere,* Licinio R*ufino autore in l. Sine poſſeſsione. ff.* De *uſucapioni.* R*urſus non poteſt uera atq; probabilis cenſeri poſſeſsio, niſi ſit continua: quoniam per intercapedinem poſſeſsionis, ferè ſemper incidere ſolet conſcientia rei alienæ, quæ impedit ius uſucapiendi.*

C*ontinua autẽ poſſeſsio dicitur, non ſolum quæ penes unum atq; eundẽ ſemper eſt, uerum etiam quæ ab uno ad aliũ legitime tranlata fuerit.* E*tenim tẽpora poſſeſsionis, quibus autores bona fide poſſederunt, meritò debent prodeſſe & reputari ad complendã uſucapionẽ ijs, qui in locum eorum ſuccedunt, ſiue ex contractu, ſiue ex ultima uoluntate.* P*uta hæredibus accedit poſſeſsio teſtatoris, & emptor utitur tempore uenditoris, nec ſolum immediati, ſed etiam ulterioris.* N*iſi fortè medius aliquis ex autoribus non poſſediſſet, quia tunc non poſſet per rerum naturam cenſeri coniuncta ſeu continua poſſeſsio.* S*cæuola in l.* De *acceſsionibus. in prin.* V*enuleius in l.* I*n uſucapione. §. j. ff.* De *diuerſ. tempor. præſcription.*

H*is nihil obſtat, quòd hæreditas iacens, necdum adita, complet cœptam à defuncto uſucapionem: quaſi hinc effici poſsit, etiam ſine poſſeſsione uſucapionẽ procedere:* Q*uia hæreditas antea quàm adeatur, repræſentat perſonam defuncti.* N*eratius in l.* C*œptam. ff.* D*e uſucapioni.* H*ermogenianus in l hæreditas. ff.* De *acquiren. rer. domini.* H*æreditas (inquit) in multis partibus* I*uris pro*

domino

domino habetur. ideoq; hæreditati quoq; ut domino per ſeruum hæreditarium adquiritur.

Cæterum, poſſeßionem hic iuſtam quoq; intelligi oportet, quoniã uerba definitionis cũ effectu ſunt accipienda. Itaque poſſeßio ut ſuam uim ac poteſtatẽ habeat, poßitq; ſuppeditare conditionẽ uſucapiendi, requirit legitimũ titulum, & bonam fidem: deniq; & rem quæ uſucapionem admittat: quæ qualia ſint, uideamus.

Titulus eſt per quem indicatur nobis aliqua poßidendi legitima cauſa, ſufficiens ad dominium adquirendũ uel directo & immediate, uel ſaltem mediante uſucapione, de qua nunc tractamus. Dicitur enim titulus à tuendo, quòd factum autoris tueatur, indicans ueritatem cuiuslibet rei: Vt ſi quis alterius fortè generis quicquam eſſe contẽdat, recurratur ad titulum. Tales in iure Tituli ſunt, Pro ſoluto: Pro emptore: Pro hærede: Pro donato: Pro derelicto: Pro legato: Pro dote: His enim Titulis indicantur legitimæ cauſæ ſeu formulæ per Iuris autoritatem confirmatæ ad acquirendam poſſeßionem: & proinde ex poſſeßione, aliâs dominium, aliâs uſucapiẽdi conditionem, de quibus tractatur lib. Pãdectarum III. Vt ecce, ſi quis impugnet poſſeßionem uel uſucapionẽ meam, quaſi iniuſta ſit, mox recurro ad titulum, & indico mihi talem rem ex contractu, puta emptionis & uenditionis, fuiſſe traditam. Certè hæc demonſtratio tuebitur me, alioqui Iure ſuccumbentem. Adeò his titulis nulla poſſeßio, nulla uſucapio, bonũ initium, & felicem exitum habere poteſt. Neque enim ex omni cauſa licere debuit unumquenque ſibi pro inſatiabili adfectu, poſſeßionem aſſerere, & ſic uſucapere rem alienam: ſed oportebat cum primis dominij transferendi rationem (quæ maximam inter mortales diſſenſionem pa=

rere ſolet) certo & immutabili ordine conſtare. Quò pertinet quod Paulus in l.ij.§.j.ff. Pro hæred. Quod uulgò (inquit) reſpōdetur, cauſſam poſſeßionis neminē ſibi mutare poſſe: ſic accipiendum eſt, ut poſſeßio non ſolum ciuilis, ſed etiam naturalis intelligatur. Et propterea reſponſum eſt: neque colonum, neque eum apud quem res eſt depoſita, aut cui commodata eſt, lucri faciendi cauſſa pro hærede uſucapere poſſe. Et in l. Non ſolum.§.j.ff. De uſucapio. Sic itaque conſtat, quòd traditio ex legitima cauſa ſeu titulo producit poſſeßionem: & rurſus poſſeßio, producit uſucapionem & dominium. Quæ omnia ſic cohærent, ut intellectu Iuris ſeparari non poßint, ſi conſtare debeat uſucapio.l. Traditio.in fi.ff. De acquirē. rer.domi. Falſum eſt enim Accurſij commentum, quòd uerba (Vt per hanc) non referantur ad poſſeßionem. Vnde fit, quòd aliâs dicitur titulus poſſeßionis, aliâs titulus uſucapionis. Vlpianus in l.j. in princi. ff. Pro dot. aliâs denique, ſpecies poſſeßionis, ut in l.ij. in princip.ff. Pro ſuo. Eſt præterea titulus quidam generalis, uidelicet, Pro ſuo, cum dominium nobis acquiri putamus, & ex ea cauſa poßidemus, ex qua acquiri ſolet, ſiue Iure gentiū, ſiue iure Ciuili. Qua ratione & ante uſucapionē cenſetur quis pro ſuo poßidere. Comprehendit enim hic titulus generaliter omnes dominij acquirendi cauſas, ut quoties dico rem meam eſſe, nec addo cauſam ſpecialem, uideor omnes cauſas dicere. Concurrit etiam cum titulo ſpeciali. Nam ex cauſa emptionis, & pro emptore, & pro ſuo poßideo. Idem in re legata, uel donata, uel alijs quibuſcunq; modis legitimè tradita. Vlpianus in l.j.ff. Pro ſuo. Paulus in l. Poßideri autē.§. Genera poſſeßionū. ff. De adquiren. uel amitten. poſſeßio.

Bona

Bona fides quoque neceſſario requiritur in traditio=ne,& cū poſſeßione continua eſſe debet,ut procedat uſucapio. Iulianus in l. Qui fundum. §. Qui bona fide. ff. Pro emptor. Neq; enim uſucapiēdi conditio, ad defendendam hominum malitiam introducta eſt,ut alter alterius res ut=cunque nactus,ſciens retineat & cōtractet: uerum ad tu=endam innocentiam pertinet eorum,qui ignorantes nan=ciſcuntur ex legitima cauſa poſſeßionem alienæ rei: quod frequētißimè accidere poteſt:& toleratur,ſcilicet ne quis ſub bona fide damnum incurrat. Vnde etiam Publiciana in rem actio proficiſcitur.

Bona fides autem,eſt ſyncera cōſcientia, unumquenq; certò excuſans de ignorantia rei alienæ,quam uel tradit alij,uel accipit ab alio. Nemo ſanè conſcientiam ſuam ue lut mille teſtes,fallere poteſt, ſi utcunq; aduerſario uel Iu dici imponat. Eadem ratione mala fides,eſt læſa conſcien tia,quæ accuſat & conuincit aliquem non ignorare rem alienam eſſe, quam per fraudem, uel tradit, uel accipit. Hanc igitur bonam fidem,cauſam eſſe ſeparatam ab alijs, facile uel hinc apparet: quia non recte conſequitur, eum habere bonam fidem,qui titulum habet ſeu poſſeßionem. Et ex diuerſo qui bonam fidem habet, is per hoc titulum & poſſeßionem non probat. Sicut qui ſciens alienam rem emit,uere quidem emiſſe dicitur,& ſpecioſum in hoc titulo prætextum poßidendi habet: attamen non uſuca=piet in æternum, quia bona fide caret & læſa conſcien=tia poßidet. Ex contrario ſi quis bona fide exiſtimet ſe rem emptionis titulo poßidere, falſa tamen opinione per errorem concepta,ut cum nulla unquàm emptio interceſ=ſerit: ei certè nihil proderit bona fides,quia in facto circa titulū errat. Vlpia. in l. Celſus. ff. De uſuca. Paulus in l. ij.

ii 2 in prin.

*in prin.ff.*Pro *empto.*Et *in l.j.in princip.ff.*Pro *donatio.* Niſi *tamen iuſtam erroris cauſam habuerit ex alieno facto.* Africanus *in l.* Quod *uulgò.ff.* Pro *emptor.* Neratius *in l.ult.ff.*Pro *ſoc.* Solus *enim error alieni facti,non etiam proprij,excuſat bonæfidei poſſeſſorem.*Error *uerò* Iuris, *ſemper nocet ei,nec ſinit procedere uſucapionem.*Puta,*ſi emptio quidem uerè facta ſit,ſed* Iure *non ualeat, quia à pupillo ſit emptum ſine autoritate tutoris.* Pomponius *in l.* Vbi *lex.ff.*De *uſucapioni.* Vbi *lex(inquit)inhibet uſucapionem,bona fides poßidenti nihil prodeſt.*Paulus *in l.* Nunquam.*in princip.ff.eod.titu.*Cuius *diuerſitatis rationem eleganter tractat* Neratius *in l.* In *omni.ff.* De *iur. & fact.igno.* Cum *ius(inquiens)finitum eſſe & poßit & debeat: facti interpretatio plerunque etiam prudentißimos fallat.*

Et *hæc quidemomnia ſic habent de bona fide ipſius poſſeſſoris,quæ continua eſſe debet uſque ad exitum uſucapionis,præſertim apud nos hodie,qui charitatis arctißimam uim,*Deo *autore agnoſcimus,quam gentes olim ſub umbra naturalis rationis uidebant,inter prima* Iuris *præcepta recēſentes,ne quē lædamus calumnioſe.* Innocētius Romanus Pōtifex *in c.ult.de præſcrip.* Quoniā *omne (inquit)quod non eſt ex fide,peccatum eſt.* Et *paulò infrà:* Vnde *oportet,quòd qui præſcribit,in nulla temporis parte,rei habeat cōſcientiam alienæ.* Vlpianus *in l.* Sed *& ſi lege.*§.De *eo.ff.*De *pet.hæredita.* De *eo autem(ait)loquitur* Senatus, *qui ab initio mente prædonis res hæreditarias adprehendit.* Quòd *ſi ab initio quidem iuſtam cauſſam habuit adipiſcendæ poſſeßionis: poſteà uerò cōſcius, ad ſe nihil hæreditatem pertinere, prædonis more uerſari cœpit : quamuis nihil* Senatus *de eo qui uidetur,puto tamen &*

men & ad eum mentem Senatuſconſulti petinere. Parui etenim refert, ab initio quis doloſe in hæreditate ſit uerſatus, an poſteà hoc facere cœperit. Et hactenus quidem de bona fide poſſeſſoris.

Sed quid dicemus de mala fide autoris, qui rem alienam ſciens tradit, nec dixit accipienti, An noceat poſſeſſori, cum ſit bonæfidei? In hoc apud ueteres nonnihil uariatum eſt. Iuriſconſulti Romani quoniam frequētiſsimè accidebat, res à malæfidei poſſeſſoribus tradi, cum id accipiens diuinare non poſſet, exiſtimabant fraudem autoris nihil obeſſe ſucceſſori, qui ex titulo particulari rem accepiſſet, nec uellet uti acceſsione autoris. Vlpianus in l. An uitium. in princip. ff. De diuer. tempo. præſcript. Et in l. Apud Celſum. §. De autoris. ff. De dol. & met. exception. De autoris (inquit) dolo exceptio emptori non obijcietur. Si autem autoris acceſsione utitur, æquiſsimū uiſum eſt, eum, qui ex perſona autoris utitur acceſsione, pati dolum autoris. Et per hoc æquè traditur, rei quidem cohærentem exceptionem etiam emptori nocere: eam autem, quæ ex delicto perſonæ oriatur nocere non oportere. Et hoc in titulo particulari. In titulo autem uniuerſali, perfidia teſtatoris nocebat, & nunc quoque nocet hæredi. Iulianus in l. Cum hæres. ff. De diuerſ. tempor. præſcripti. Cum enim hæres (inquit) in ius omne defuncti ſuccedit, ignoratione ſua defuncti uitia non excludit.

Hodie uerò mala fides autoris, nocet omnibus ſucceſſoribus, etiam particularibus quantumuis bonæfidei, uſque ad xxx. annos, ſcilicet cū uerus dominus ignorat rei ſuæ alienationem factam. Quod ſi intellexerit quocunq; modo, nec uoluerit perſequi ius ſuum, ſufficit longum tempus ad defendendum bonæfidei poſſeſſorem, nec obſtat au-

toris uitium. Auct. Malæfidei. C. De præſcription. long. tempo. Cõſtituit hoc Iuſtinianus reſpiciens ad puritatem Chriſtianæ religionis, quæ non admittit ullo modo iacturam proximi ignorantis. Quod tamen quomodo intelligendum ſit, inferius apparebit. Interim uideamus quanto tempore debeat eſſe continua bonæfidei poſſeßio.

Temporis lege diffiniti.) Varijs aũt modis ab olim diffinita ſunt tempora ad uſucapiendum, alijs aliam diuturnitatem ipſis dominis ut res ſuas inquirerent, ſufficere exiſtimantibus. In hoc tamen conſenſerunt omnes, quòd tempus diffinitum cõtinuò numerari oporteret. Paulus in l. Nunquam. §. j. Caius in l. Naturaliter. ff. De uſucap. Quod utiq; non tam dura interpretatione accipiendum eſt, ut à momento ad momentum tempus computandum eſſe credamus: ſed ita, quòd dies cœptus, habeatur pro cõpleto. Vlpianus in l. In uſucapionibus. cum l. ſeq. ff. eo. tit.

Sed quantum ad diffinitionem temporis attinet, cuius hic fit mentio, ueteres olim ad uſucapionem rerum mobilium, ubique annum cõſtituebant, immobilium uerò biennium, ſed in Italico duntaxat ſolo. Noluerũt enim in Prouincijs itidem procedere uſucapiones rerum immobilium: ſicut & ius patriæ poteſtatis, proprium erat ciuium Romanorum. §. Ius autem. Inſtit. De patri. poteſta.

Iuſtinianus uerò ſublata locorum differentia, conſtituit, ut res mobiles triennio, immobiles autem longi temporis poſſeßione, id eſt, inter præſentes decennio, inter abſentes x x. annis uſucapiãtur. Inſtit. De uſucapio. in prĩn l. j. C. De uſucap. transforman. Vnde conſtat, apud ueteres dictam fuiſſe longam poſſeßionem, duorum annorum, quam nunc x. & x x. annorum appellamus. Et hactenus de uſucapionibus, quæ ad acquirendum do-

niniuм

minium principaliter pertinent.

Præſcriptiones uerò quæ aliò ſpectant quàm ad rerum dominia, de quibus etiam in hoc libello tractaturi ſumus, hoc modo licebit deſcribere. Præſcriptio, *eſt legitima diffinitio temporis, ideo conſtituta, ut in omnibus negocijs oportunitas cum tranquillitate retineatur.* Nec *ſanè opus eſt hic ſuperuacanea declaratione.* Nemo *enim non uidet, has omnes præſcriptionum ſpecies eò pertinere, ne quid in* Republica, *uel tardius, uel præmaturius, fieret, quàm æquum & bonum uideretur.* Porrò, *in rebus tractandis, aliâs ad diligentiam exercendam, aliâs ad præcipitationem euitandam, urgendi ſumus præfixis temporum metis.*

Vt *ecce, præſcriptiones* x x x. & x l. *annorũ, primario reſpectu ad acquirendum dominium non ſunt introductæ, cum* x. & x x. *annorum ſufficerent: nec igitur ad hoc principaliter ſpectant.* V*erũtamen ſi quis tanto tempore poſſederit, ex iuſta cauſa & bona fide, haud dubiè uſucapiet.* Q*uia ſi* x x. *anni ſufficiunt, multò magis ſufficient* x x x. & x l. Iuſtinianus *in l.* Si *quis emptionis. in prin.* C. De *præſcrip.* x x x. *anno.*

Q*uorſùm igitur reſpiciunt iſtæ præſcriptiones longißimi temporis?* Ad *hoc nimirum introductæ ſunt, ut eſſet aliquis extremus litium terminus inter homines quomodocunque poßidentes, ne propter paucos malos, omnia dominia prorſus perpetuò eſſent incerta. l.* Cum *notißimi. in princip.* C. *dict. titu.* Perſpeximus *(inquit* Iuſtinus*) hoc quoque emendare, ne poſſeſſores eiuſmodi propè immortali timore teneantur.* Erant *autem huiuſmodi longißimæ præſcriptiones antiquis* Legislatoribus

incognitæ, quòd proculdubio lites nõ tam eſſent frequentes, quàm poſterioribus ſeculis in maiorem ſemper diſcordiam degenerantibus, omnia tribunalia rixis ſcatere cœperunt. Itaq; mens Imperatorum non fuit: per diffinitionem longiſsimi temporis, calumniam malæfidei poſſeſſorum defendere, aut dominos facere eos, qui iure fieri non poſſent propter læſam alienæ rei conſcientiam: ſed quòd eſſet ſemel finis litium, ne poſt tantum tẽpus admitteretur ullus actor ad diſputãdũ de bona aut mala fide poſſeſſoris. Neq; enim credendũ fuit, omnes homines fraudulentos fore. Quòd ſi utcunq; unus aut alter futurus eſſet, certè non debuit idcirco uniuerſa Reſpublica æternis litibus conquaſſari, & ſub incerto relinqui, num quis ſecurè res ſuas poſsideret. Proinde, ob publicam tranquillitatem conſtitutum eſt, omnes actiones tam in rem quàm in perſonam, ſpeciales iuxtà & uniuerſales, uel præſcriptionẽ xxx. annorũ eleuari poſſe. Et generaliter, cuilibet iuri, priuato uel publico, ſaltẽ xl. annis præſcribi, ut poſſeſſor qualiſcunq;, poſsit longiſsimi temporis exceptionem, uel ante, uel poſt litem conteſtatam opponere. l. Sicut. Et l. Omnes. C. De præſcripti. xxx. anno.

Effectus ergo longiſsimæ præſcriptionis eſt, ut & ipſa bonæfidei poſſeſſori, multò magis quam longi temporis uſucapio, ex legitima cauſa procedens, præſtet actionem & exceptionem. Actionem ſi poſſeſsionem amiſerit, ut repetat: Exceptionem, ſi alius aduerſus eum egerit, ut ſe defendat. Alioqui, malæfidei poſſeſſor, exceptionem duntaxat habet: non quòd lex eius dolum probet aut defendat, ſed ut ſit finis litium. d. l. Si quis emptionis. §. j. Porrò iſtæ regulæ Iuris naturalis, Nõ concupiſces rem alienam: Malæfidei poſſeſſor nunquàm uſucapit: in ſuo per-

durant

durant ordine, non refutantur à Iure Ciuili. Deutero.v. & c. Vigilanti.c.ult.De præſcrip. Quare unumquenque oportet examinare ſeipſum, qua fide poßideat, ſciturus, in ſpeciem nihil ad ſe pertinere longißimi temporis exceptionem, quia uicioſam poſſeßionem nõ iuſtificat, multò minus tunc dat dominium: ſed duntaxat generaliter omnibus cõtrouerſijs poſt tantum tẽpus præcludit uiam. Vnde imperator in d. §.j. indignum præſidio Iuris pronuntiat malæfidei poſſeſſorem.

Sed aget'ne bonæfidei poſſeſſor pòſt completam uſucapionem aduerſus uerum dominum, ad quem fortè peruenit poſſeßio? Reſpondeo: Vtiq; agere poteſt, ſicut Accurſius in l. Si quis emptionis. in prin. C. De præſcript. xxx. anno. rectè probat ſecundum Ioannem, bonis rationibus. Quia ſi uſucapio transfert dominium à domino, cur non etiam ius agẽdi, in bonæfidei poſſeſſorem? l. Eum qui ædes. ff. De uſuca. Item, ſi ante cõpletam uſucapionem habet ius agendi, cur non poſteà plus iuris habuerit?

QVO IVRE INTRODVCTA SIT *uſucapio & præſcriptio.* C. 4.

QVò *magis intelligatur uis ſimulatq; utilitas uſucapionis & præſcriptionis, exerceamus hic æquitatis inueſtigationem, re in utranq; partem expẽſa, Iuriſconſultorum exemplo in l.j. §. Quæſitum eſt. ff. Quor. legato. Et l.j. §. Accuſa. ff. Ad Senatuſconſul. Turpilia.*

In primis itaq; uideri poſſet alicui, uſucapionẽ & præſcriptionem iniquam eſſe. Eſt enim iuſtißima regula: Id quod noſtrum eſt, ſine facto noſtro ad aliũ transferri non poteſt. Pomponius in l. Id quod noſtrum. ff. De regu. Iur. Et propterea Labeo in l. In omnibus. ff. De actio. & obligatio. In omnibus (inquit) quæ dominium transferunt, arg. q usuc.

concurrat oportet affectus ex utraque parte contrahen-tiũ. Sed in uſucapione & præſcriptione, regulariter nullum factum, nullus affectus domini interuenit. Ergo fuerit iniuſtum, auferri ab eo dominium.

2. *Præterea: Tempus neq; conſtituere poteſt, neq; tollere obligationem. l. Obligationum ferè. l. Placet. ff. De actio. & obligatio. Dominium autẽ maius eſt obligatione. Igitur abſurdum uidetur, per tempus tolli dominium, cum id quod minus eſt, uidelicet obligatio, tolli non poßit.*

3. *Denique, Natura æquum eſt neminem cum alterius detrimento locupletiorem fieri debere. l. Nam hoc natura. & l. Hæc conditio. ff. De condict. indebit. l. Rerum quidem. in fin. ff. De acti. rer. amota. l. Si pupilli. §. Sed & ſi quis. ff. De negot. geſt. l. Iure naturæ. ff. De reg. Iur. & l. Siquis. §. ult. ff. De inſtito. actio. Cum autem uſucapio & præſcriptio adijciat dominium alienæ rei, certè locupletari uidetur poſſeſſor cum aliena iactura, refragante æquitate.*

His atque alijs id genus primo aſpectu ſpecioſis rationibus, incautior quis facilè falli poßit, niſi alterã quoque partem oculatus inſpiciat, ut certè pleriſque erroris anſam præbuit, quòd rem uſucapionis ad ueram normam æquitatis non ſatis exegerunt.

Itaque neminem latet, Alienationes inter homines frequentißimas eſſe, cum per contractus, tum per ultimas uoluntates. Quid enim frequentius eſt, quàm quòd res quibus indigemus, ab uno transferantur ad alium, propter uſum tranſigẽdæ uitæ neceſſarium? arg. l. ult. ff. De Legi. Iam nemo factum alterius ſcire poteſt, utrum tradens ſit dominus, an nõ ſit. Proinde, ſi dominus eſt, dominium tradendo transfert. Si non eſt dominus, nihil ad eum qui acci

pit, transfertur. Vlpianus in l. Traditio. in princip. ff. De acquirendo rerum dominio. Si igitur liceret priori domino quocunque tempore uenienti, petere rem à poſſeſſore, ſequeretur ferè neminem aliquid ſecurè poßidere: cum poſſeſſor nollet petitori, nec petitor poßidenti cedere, concurrentibus ad rixas cognatis utriuſque partis, non poſſet conſtare ulla in Republica tranquillitatis ſcintilla.

Itaque extrema rerum neceßitas, & publica ſalus exigebat, temporum diffinitionibus & uſucapionum modis, dirimi infinitas controuerſias hominum, quas auaritia, omnium malorum radix, ſæpe ſuppeditat. §. Conſiderauimus. ad fi. In Auct. Vt iudic. ſine quo. ſuffragi. Habes igitur ineuitabilem cauſam introducendæ uſucapionis & præſcriptionis: reſtat, ut obiecta declaremus potius q̃ refellamus, quia non refragantur, ſi rectè percipias.

Principio, non oportet ignorare, gradus quoſdam eſſe in colligendo Iure & æquitate. Nam ſicut in rerum natura aliud alio melius & deterius eſt, ut dicit Vlpianus in l. Vbi autem non apparet. in prin. ff. De uerbo. obliga. Ita inter Iuris & æquitatis regulas, alia ſuperior eſt, alia inferior; ſiue de negocijs, ſiue de delictis tractetur. Conueniens autem eſt, inferiorem regulam, ſuperiori cedere. argumen. l. j. §. ulti. ff. De aqu. plu. arcend. Si tamen (inquit Vlpianus) Lex non ſit agro dicta, agri naturam eſſe ſeruandam, & ſemper inferiorem ſuperiori ſeruire, atque hoc incommodum naturaliter pati inferiorem agrum à ſuperiore. Inferior æquitatis regula eſt, Ea quæ ſemel placuerunt, eſſe ſeruanda. Vlpianus in l. j. in prin. ff. De pact. Superior regula eſt, Pacta quæ turpē cauſam cōtinent, nō ſunt obſeruāda. Paulus in l. Si unus. §. Pacta. ff. eo. ti. Hæc

enim

enim ad publicam utilitatem, illa ad priuatam refertur.

In re propoſita igitur, cum ea quæ ſuperius allegata ſunt, pertinent ad priuatum commodum, uel incommodum, & unius uel alterius perſonam ſolum reſpiciunt: Vſucapio autem & præſcriptio publicam utilitatem, atque (ut uerè dixerim) ſtatum Reipublicæ concernũt. Ergo quæ diuerſis rationibus ſic generaliter diſcreta ſunt, ea certè nihil repugnãt. Videmus tamen in ſpeciem, quomodo non aduerſentur uſucapioni & præſcriptioni.

Primum argumentum ductum ex regula: Id quod noſtrum eſt, ſine facto noſtro ad alium transferri nõ poteſt: nihil prorſus obſtat. Quia utiq; in uſucapione & præſcriptione quodammodo adfectus alienandi dominij interuenire cenſetur, cum quis tanto tempore rem non perſequitur & negligit, iuxta l. Alienationis. De uerb. ſigni. Quanquam ſi donemus exempli cauſa, rem alicui poſt tanta temporum interualla propter publicam pacem planè auferri, non tamen id fuerit iniuſtum: quandoquidem propter utilitatem publicam, ut boni ſint quieti, & mali terreãtur, permiſſum eſt, uel ultimo ſupplicio, uel alio modo ipſam quoque perſonam ſcelerati hominis è medio tollere, quæ nullis utique bonis æſtimanda fuerit.

Secũda uerò obiectio, quæ à ſimulitudine obligationis colligitur, multò minus quicquam efficit. Quia non loquitur allegata l. Obligationum. de tempore uſucapionis uel præſcriptionis: ſed de tempore oportuno à contrahentibus diffinito, quòd ipſo quidem Iure, neq; conſtituit, neq; adimit obligationem: ueruntamen per exceptionem tollit. §. At ſi ita. Inſtit. De uerbo. obliga. l. iiij. ff. De ſeruituti. Proinde, neque hic, cum de uſucapione tractatur, dicimus ſufficere tempus nudum: ſed exigitur ex legitima cauſa

traditio:ex traditione poſſeßio bonæfidei: poſtremo uſus tanti temporis. Manca igitur collectio eſt: Tempus non producit obligationem: Vſucapio fundatur in tempore: Ergo uſucapio eſt iniuſta.

Tertia deniq; ratio,quæ ducitur ex l. Nam hoc natura.ff.De condict. indebit. *non ſolum non impugnat, uerũ etiam efficaciſsimè defendit uſucapionem.* Nam potius *is,qui poſt tanta temporis interualla non petit rem,afficere uult poſſeſſorem detrimẽto,hoc eſt,iactura rei, uel æſtimationis.* Ille *uerò,qui pro ſuo, bona cõſciẽtia rem diffinito tẽpore poßidet,* Iure *ſuo utitur, nec ulli facit iniuriã.*

Vides,*quàm ſumma æquitate cõſtent uſucapiones & præſcriptiones? quàm longè referat publicam utilitatem præferri priuatis commodis?* Vt *interim indubitatum ſit, tota uia errare illos,qui præſcriptiones diſtinguũt in fauorabiles,odioſas,rigoroſas, & mixtas: ex quorum numero* Gratianus *quoq; eſt,ſalua uiri reuerentia.xvj.q.iij.* §.Præſcriptionum. Reſpexerunt *enim duntaxat ad priuatorum utilitatem,cum (ut iam probatum eſt) omnes uſucapiones & præſcriptiones,à breuißima uſq; ad longißimam, ex eadem cauſa ſint, uidelicet publicæ ſalutis & tranquillitatis.*

Sic ergo colligendum eſt: Quicquid publicè *prodeſt, ſummo fauore dignum cenſetur:* Omnis *præſcriptio ſeu diffinitio temporis,ad retinendam oportunitatem & concordiam,publicè prodeſt:* Ergo *fauorabilis eſt cenſenda.* Maiorem *eleganter probat* Cicero *lib.*Offici.1.Et *de ſenectute diſſerens,refert* Q.Fabium Maximum,*cum* Augur *eſſet, dicere ſolitum:* Optimis *auſpicijs ea geri, quæ pro* Reipublicæ *ſalute fierent: quæ contra* Rempublicam *ferrentur, contra auſpicia fieri.* Iuſtinianus *in l.j.*§. ult.

ult.C.De caduc.tollend.Et in Auct.De hæredib. & Falcidi.in prin.Pomponius in l.j.ff.Solut matri. Dotium cauſa(inquit)ſemper & ubique præcipua eſt.Nam & publice intereſt,dotes mulieribus conſeruari.Sunt id genus infinitæ ſentẽtiæ in Legibus. Minorem uerò tradunt Caius in l.j.ff.De uſucapio.Neratius in l.ult.ff.Pro ſuo. Quinimò,ex his quæ dicta ſunt conſtat, quòd uſucapiones introductæ ſint, etiam illorum ipſorum intereſſe, quorum res uſucapiuntur.Nam ſi eis permitteretur, nulla temporis ratione habita,in rem agere:poſſent & alij ſimili Iure aduerſus eos uti:futurumq́; eſſet,quòd nihil ſecurè poſſiderent,ſicut Imperatores grauiter reſcripſerũt quibuſdam,poſtulantibus reſcindi cõtractum emptionis & uenditionis,in l.Ratas manere.C.De reſcinden.uenditio.Iunge l.Cum notiſſimi.in prin.C.De præſcri. xxx.annor.

IN QVIBVS CAVSIS CESSAT *uſucapio & præſcriptio.*

QVanquàm autem utilis, adeoq́; neceſſaria res ſit uſucapio & præſcriptio, non tamen tam indiſcriminatim procedit,ne aliquando propter uarias rerum ac perſonarum circunſtantias deneganda ſit.

In primis itaque malæfidei poſſeſſor non uſucapit, nec ullo temporis lapſu rem alienam acquirere poteſt, ut ſuprà probatum eſt. Modeſtinus in l.Bonæfidei.ff.De uerbo.ſignificatio.Bonæfidei emptor (inquit) eſſe uidetur, qui aut ignorauit eam rem alienam eſſe: aut eum, qui uendidit, ius putauit uendendi habere, puta procuratorem, aut tutorem eſſe.

Sed quare in materia uſucapionis præcipuè bonæfidei poſſeſſor ſignificat eum, qui rem à non domino accepit: cum in omni contractu oporteat interuenire bonam fi-

dem

dem, alioqui ex dolo malo præcedente aut incidente, irritum ſit quod agitur? Vlpianus in l. Et eleganter in princip ff. De dol. malo. Reſpondeo: Ius & conditio uſucapiendi, principaliter dependet ex bona fide, hoc eſt, ex iuſta ignorantia rei alienæ. Ergo appoſitiſsimè is, qui per uſum temporis rem ſuam facit, bonæ fidei poſſeſſor nuncupatur, quia Lex illam bonam fidem agnoſcit, ſupplet, tuetur: per hoc tamē nemini permittitur mala fides, & dolus in alijs negotijs. Quemadmodum enim contractus bonæ fidei dicuntur, in quibus per legitimam interpretationem ueniunt etiam ea, quæ contrahentes fortè ob ſimplicitatem non ſatis expreſſerunt, ad differentiam contractuum ſtricti iuris, in quibus non habetur ratio niſi eorum, quæ uerè ſunt & nominatim acta, non autem ad differentiam contractuum ex calliditate & dolo malo procedentium: Ita bonæ fidei poſſeſſores appellantur, ad differentiam eorum, qui ratione ueri dominij, quod à domino in eos trāſlatum eſt, poſsidēt: in qua poſſeſsione nulla interpretatione aut ſupplemento Legis opus eſt: Non autem ad differentiam illorum, qui per fraudem uel rapinam poſsident, quos nunquam uſucapere expeditum eſt.

Quid autem dicemus poſt completam uſucapionem ſeu præſcriptionem, ſi mala fides & conſcientia rei alienæ incidat, num reſtituere uero domino debeat? Panormitanus ſecundum Gloſſam in c. Vigilanti. De præſcriptio. argumentatur ſummo iure, nunquam eſſe reſtituendam rem ſemel uſucaptam. Mihi uerò Alani ſentētia uidetur æquior, ut diſtinguamus inter titulum ſeu cauſam poſſeſsionis oneroſam, & lucratiuam. Nam qui ex cauſa oneroſa, utpote emptionis, rem poſſedit & uſucepit, is cum detrimento ſuo nō uidetur teneri ad reſtituēdam eam, utut reſciuerit

ſciuerit alienam eſſe. Iuſte enim poßidet, quia autore Prætore, aut Lege poßidet. l. Qui Prætore. ff. De acqui. poſſ. Auguſt. vij. diſtinct. Quo Iure. Si uerò ex cauſa lucratiua, ſcilicet donationis, rem habeat, debet eam uero domino, etiam poſt uſucapionem reſtituere. Nullum enim in hoc patitur damnum, exemplo l. Quod autem. §. Simili modo. ff. Quæ in fraud. credito. Nec uidetur (inquit Vlpianus) iniuria affici is, qui ignorauit: cum lucrum extorqueatur, non damnum infligatur. Hic enim obſtant naturalia & Diuina præcepta: Non furaberis: Non concupiſces rem alienam.

Illud ignorandum non eſt, quòd in dubio præſumitur bona fides, niſi probetur contrarium. Qui enim dolum ſeu malam fidem allegat, agendo uel excipiendo, probare debet. l. Quoties. §. Qui dolo. ff. De proba. l. Super ſeruis in prin. C. Qui milita. poſſ. uel non. lib. XII. Licere dominis (ait Iuſtinianus) adire competentem Iudicem, & ſuam ignorantiam eò, quòd contrarium minime probatur, oſtendere.

II. Aduerſus Leges humanas, nulla annorum præſcriptio admittitur. l. Vbi lex. ff. De uſucapio. Vbi lex (inquit Pomponius) inhibet uſucapionem, bona fides poßidenti nihil prodeſt. Multò minus ergo aduerſus Diuinas & naturales Leges ualebit ullum longum tempus. Quia Diuina & naturalia Iura, ſemper manent firma atq; immutabilia. §. Sed naturalia. Inſti. De Iur. nat. genti. & Ciuil. Adeò, ut nullus error Iuris naturalis ueniam mereatur. l. Venia. C. De in Ius uocã. Alioqui & furta, homicidia, rapinæ, ac alia id genus delicta, per tẽpus excuſari poßent, quoniã his (autore Sathana) nihil in mũdo antiquius eſt. Accedit quòd Romanus Pontifex, negat ullam hominis

diſpenſ

diſpenſationem admitti aduerſus Ius *naturale & Diuinum.c.Literas.*De *reſtitu.ſpoliato.c. ultimo.* De *præſcriptionibus.*

III. *Coloni, precario poßidentes, uſufructuarij, creditores, commodatarij, depoſitarij,* Emphyteotæ, Vaſalli, *ſuperficiarij, item generaliter omnes, qui alieno nomine poßident, aduerſus eum à quo poſſeßionem habent, nullo temporis prætextu iuuantur: quia bona fide carent, ſcientes proprietatem rei ad alios pertinere, quanquam & ipſi ius in ea habeant.l.ij.*C.De *præſcriptio.* xxx.*annor.§.*V*ſufructuarius.*I*nſt.*Per *quas perſo.nob.acquir. l.* Non *ſolum.§.*Q*ui pignori.ff.*De *uſucapio.l.* Nec *creditores.*C.De *pignora.actio.*V*nde nihil huic refragatur id quod dicitur in §. Si quis per* xxx.*annos. Si de feu.defunct.cõten.ſit inter domi. & agna.*V*aſal.in uſib. feudo.* Q*uia non præſcribit domino in proprietate: ſed ſolum in eo, quod inueſtitus uideatur uaſallus poſt tantum tempus, etiam ſi reuera non ſit unquam ei tradita poſſeßio, quæ propriè eſt inueſtitura.cap.j. in princip.* Q*uid ſit* I*nueſtitu.*I*bidem.*

Huc *pertinet, quod* Vlpianus *in l.* Nunquam*. ff.* De *uſucap.* Nunquam *(inquit) ſuperficies ſine ſolo capi longo tempore poteſt.* Q*uaſi dicat:* A*duerſus dominũ ipſum cuius ſolum eſt, non poteſt uſucapio procedere.* I*us autem ſuperficiei, utiq; per tempus acquiritur.l.*C*um ſponſus.§.*I*n uectigalibus.ff.*De Publicia. Adde *l.*Generaliter*. ff.*De *acquiren.poſſeßio.*

IIII. *Subditi, aduerſus legitimam obedientiam* Magi*ſtratus, nullam præſcriptionem allegare poſſunt.* E*nimuero,* I*ure* D*iuino & humano talis obedientia præcipitur,* A*poſtolus* Rom. xiii. *& in* A*uct.* Vt *omn.obedi.*

Vide Covar. de antiquit. temp. in 4. par. sect. materia ista n°. 12.

Iudicib.prouinciar.in princi.§.j.& ij.Si quis autem uoluerit eximi Iudicum poteſtati,faciat id quod bonum eſt, & non timebit magiſtratum.

V. Res mobiles, furtiuæ, uel immobiles ui poſſeſſæ, uſu non capiuntur, etiam ab ijs qui bona fide eas acceperint: propter uitium furti & uiolentiæ, quod ſequitur res ipſas,quocunque peruenerint, excepto domino apud quẽ purgatur hoc uitium. §.Furtiuæ. Inſti. De uſucapi. Paulus in l.iiij.§. Quòd autem.Et §. Tunc in poteſtatem.ff. eod.tit.

Sed hic fortè dubitauerit aliquis, Si uitium ſequitur rem quoquò uerſus, quomodo locum habebit uſucapio? Nam primum alienans rem, utiq; intellexit alienam eſſe. Ergo furtum fecit alienando, iuxta uulgatam regulam. Reſpondet Iuſtinianus in §.Sed tamẽ.Inſtit.dict.tit.Paulus in l.Poteſt pluribus.ff.eod.tit.Poteſt (inquit) pluribus modis accidere, ut quis rem alienam, aliquo errore deceptus, tanquam ſuam uendat fortè, aut donet: & ob id à bonæ fidei poſſeſſore res uſucapi poßit: ueluti ſi hæres rem defuncto commodatã,aut locatam, uel apud eum depoſitam,exiſtimans hæreditariam eſſe,alienauerit: Item, ſi quis aliqua exiſtimatione deceptus, crediderit ad ſe hæreditatem pertinere, quæ ad eum non pertineat, & rem hæreditariam alienauerit. His caſibus nullum contrahitur in re uitium: furtum enim ſine affectu furandi nõ committitur. Ergo,nihil eſt,qd' uſucapionẽ impediat.Paul. in l. Furtũ.in pri.ff.eod.tit.Et in hoc nihil mutatũ eſt hodie.

In rebus autẽ immobilibus expiditior olim erat uſucapiendi cauſa,quoniã furtum earũ non cõmittebatur, abolita quorundam ueterũ ſentẽtia. Vnde,ſi quis ſine ui nanciſcebatur alieni fundi poſſeßionem,quæ uacaret, uel ne-

gligentia

gligẽtia domini, uel quia dominus ſine ſucceſſore deceßiſſet, uel quòd hæres poſſeßionẽ nõ apprehẽdiſſet, uel quia dominus tã diu abſuiſſet, ut uериſimile uideretur cũ dereliquiſſe poſſeßionẽ: his ſpeciebus ipſe quidẽ primus poſſeſſor uſucapere nõ poterat, quoniã intelligebat ſe alienum poßidere, & ob id mala fide poßidebat. Sed ſi alij bona fide accipienti tradidiſſet, is uſucapiebat. §. Quod autem. Inſtit. De uſucapionib. l. Quare ipſe. ff. eod. tit.

Iuſtinianus uerò non ab re conſtituit, eos qui uacuam poſſeßionem alienæ rei propria autoritate occupant, ſi fures ſubtilitate Iuris uideri non poſſunt, certè prædones cenſendos eſſe. Ideoq; nullam hodie uſucapiendi conditionem, ex delicto poſſunt alijs, utut bona fide accipientibus, adferre. l. ult. C. Vnde ui. Ridiculum etenim eſt (inquit) dicere uel audire, quòd per ignorantiam alienã rem aliquis quaſi propriã occuparit. Omnes autem ſcire debent, quod non ſuum eſt, hoc ad alios modis omnibus pertinere. Præſcriptio tamen xxx. annorum locum habet: non, quia lex probet huiuſmodi poſſeßionem, multò minus quòd dominum eum per uſucapionem faciat: ſed quia generaliter neminem uult audiri poſt tanta tempora, non uult turbari publicam tranquillitatem æternis litibus, propter alios quoque poſſeſſores longißimi temporis, qui utique boni uiri ſunt, & res ſine fraude habent.

VI. Res ſacræ, ſanctæ, publicæ, tributa & id genus res Ciuitatum, nullã admittũt uſucapionẽ. Caius in l. Vſucapionẽ. ff. De uſucapioni. §. Res fiſci. Inſtit. eod. tit. l. Cõpetit. C. De præſcripti. xxx. anno. l. Via publica. ff. De uia public. Multò minus ea quæ ſupremæ poteſtati reſeruata ſunt, tolluntur ullo tempore, ut uulgò appellant Regalia: de quibus in Titul. Quæ ſint regalia. in uſibus

ſeudo. Huc *pertinet.* C. Ne *rei domini. uel templo.*

V I I. Dos, *ante ſolutum matrimonium à præſcriptione exempta eſt.* Triphonius *in l. Si fundum. ff.* De *fund. dotal. l.* In *rebus. §. ulti.* C. De Iur. *doti.*

V I I I. Quod *contra* Legem Iuliam *repetundarum turpiter datum eſt* Iudici, *cuius & manus & oculos innocentes eſſe oportet, nulla uſucapione adquiritur illi, uel hæredibus eius.* Idem *dicendum eſt de uenditionibus aut locationibus, pluris minoris'ue eo nomine factis, quoniam irritæ ſunt, nec ullo tempore confirmantur.* Paulus *in l.* Quod *contra. ff.* Ad Leg. Iuli. *repetun. l.* Bonæ*fidei. in princi. ff.* De *acqui. rer. domi.* Quare *autem* Leges *tam uehementer execrentur corruptũ animi iudicium in* Magiſtratibus, *eleganter tractat* Iuſtinianus *in* Nouel. Vt Iudic. *ſine quo. ſuffrag. §.* Tametſi *enim.* Et *profecto (inquiens) quod ſacra docent eloquia, admiratione dignum ſimul & uerißimum eſt, nempe, auaritiam omnium malorum matrem exiſtere: & maximè, cum animis non priuatorum, ſed* Magiſtratuum *innaſcitur.* Quis *enim abſque metu periculi non furetur, quis non ſecurè latrocinetur, conuerſis ad* Magiſtratum *oculis, uidens'que, illum omnia auro habere uenalia, confidens fore, ut nihil tam turpe admittat, quod non data pecunia poßit redimere?*

I X. Seruitutes, *quæ continuum uſum non recipiunt, uſu quoque non capiuntur, ut ſunt ferè ſeruitutes urbanæ & ruſticæ.* Paulus *in l.* Seruitutes *prædiorum. ij. in prin. ff.* De *ſeruituti.* Nemo *enim (ait) tã perpetuò, tamq; continenter ire poteſt, ut nullo momento poſſeßio eius interpellari uideatur.* Veruntamẽ, *cum prædijs ipſis, quibus debentur, uſucaptis, ſimul etiã ad bonæfidei poſſeſ-*

ſores

ſores perueniunt, & quantum ad effectum rei attinet, quodammodo uſucapi uidentur. Sic accipe Vlpianum *in l.* Si *aliena.§.j.ff.*De *uſucapio.*Et Paulũ *in l.* Quædã Caium.*in l.* Seruus, *qui bona fide.§.*Incoporales.*ff.*De *acqui.rer. domini.*Et *ibi* Accurſius *tractat.* Cæterũ, *ſeruitutes quæ continuã cauſam habent, ſicut aquã ducere, tignum immiſſum habere, uſu rectè capi adinſtar rerũ immobilium* x. *annis inter præſentes, &* xx. *inter abſentes, abſolutũ eſt, in l.* Si *quis diuturno. in princi. ff.* Si *ſeruit. uendicet. l.* Si *aquam per poſſeßionem.* C. De *ſeruitu. & aqu.* Nec *in his requiritur titulus, ſed ſatis eſt annos probare, qui incipiunt à die, quo uſus eſt quaſi poſſeſſor ſeruitute, ſcilicet non ui, non precario. d.l.* Si *quis. in principi.* Paulus *in l. ulti.* Seruitute *(inquit) uſus non uidetur, niſi is qui ſuo iure uti ſe credidit.* Vlpianus *in l. j. §.* Iulianus *ait. ff.*De *itine. actuq. priuat.*

Quòd *autem paulò antè dictum eſt, ſeruitutes quæ continuam cauſam non habent, non uſucapi, intelligendum eſt de tempore* x. xx. xxx. & xl. *annorum, non de eo tempore cuius non extat memoria apud homines uiuentes, quando cœperit.* Vlpianus *in l.j.§.ult.ff.*De *aq. pluui. arcen.* Si *tamen (ait) agri* Lex *non inueniatur: uetuſtatem uicem* Legis *tenere.* Paulus *ibidem in l.ij.§.*Idem Labeo. Planè *(inquit) ſi foſſam iure factam, aut cuius memoria non extat, agi tecum poſſe aquæ pluuiæ arcendæ, ut reficias.* Et *in §. ſeq. pulchrè declarat, quomodo probetur, non extare memoriam.* Vlpianus *in l.* Hoc *iure. ff.* De *aq. quotidi. & æſtiu.* Ductus *aquæ (ait) cuius origo memoriam exceſſerit, iure conſtituti loco habetur.* Quæ *iuriſconſultorum reſponſa, ſi diligenter conferas, uidebis quantam uim habeat tempus in uicißitudine rerum mor-*

talium.Eſt enim uice Legis,eſt uice cõſtituti,eſt loco conſenſus:breuiter,nihil non poteſt mutare, ut deſinant quidam mirari,quomodo directum dominium tribuat. Sic etiam, ubi interdicitur uſucapionibus, ibi utique tam infinitum tempus locum habet. Quod nota diligenter ad ſtabiliendam omnium rerum præſentem Politiam, qua contenti eſſe debemus, & non ita faciliter ad innouationes externarum rerum moueri, ſicut nunc plerique ſuadent.

25. an. X. *Minoribus* XXV.*annis, quibus olim per reſtitutionẽ in integrum ſubueniebatur,hodie nulla præſcriptio opponi poteſt ipſo Iure.Iuſtinianus in l.ult. C.In quib.cauſ.in integ.reſtitu.nõ eſt neceſſa. Melius etenim eſt(inquit)intacta eorum Iura ſeruari, quàm poſt cauſam uulneratam remedium quærere. Tritum adagium eſt apud Suidam: Satius eſt initijs mederi,quàm fini.*

Sæpe tamen præſcriptio currit minori, aduerſus quam reſtituitur ſi petat. Primum, præſcriptiones temporales Statutorum,ubi de damno minoris euitando tractatur, nõ procedunt Ipſo Iure aduerſus eum. In lucris uerò captandis,minori præſcribitur, ſed reſtitutio nõ eſt deneganda. Bar. in l. Omnes populi .ff. De Iuſtiti. & Iur. Deinde: Præſcriptiones teſtamentariæ,hoc eſt,quas teſtator diffiniuit agendis negotijs,minori obſtant, ſed tamẽ reſtituendo in integrum.Vlpianus in l.iij. §. Et ſi.ff. De minorib. Et ſi(inquit)hæres ſit inſtitutus, ſi à patre in diebus centum emancipatus ſit, moxq; patrem debuerit certiorare, nec fecerit.

Ad hæc præſcriptiones temporales in Iudicijs obſeruandæ per autoritatem Legis uel Iudicis.Veluti, de proſequenda cauſa,de exhibendis inſtrumentis, de appellationibus, & cæteræ id genus,tenẽt minorem, niſi reſtitutionem

nem impetret. Vlpianus in l. Ait prætor. §. ulti. ff. De minori. Item (ait) in eremodicijs eis ſubuenitur. Eremodicia, pro eo dixit quod eſt, deſertis cauſis non proſequi iudicium, & abeſſe. Denique præſcriptiones temporales quibus contrahentes ex placito utuntur, puta, de ſoluendo intra certum tempus precio, uel de tradenda re, nocent ſimiliter minoribus. Paulus in l. Aemilius Larianus. ff. De minor. Bar. in l. j. ff. Ex quib. cauſ. maior. Adde quòd præſcriptio aduerſus exceptionem non numeratæ pecuniæ, currit minori, uerum reſtituendus eſt. l. Si intra. C. De nõ nume. pecuni.

Sunt tamen quædam præſcriptiones, ſine ulla ſpe reſtituendi procedentes aduerſus minorem. Vt ſunt accuſationes iniuriarum, & accuſatio Iure mariti: item cauſa ſtatus defuncti, & non numeratæ dotis. Triphonius in l. Auxilium. ff. De minori. Papinianus in l. ij ff. Ne de ſtat. defunct. Nec in ea re (inquit) quæ publicam tutelam meruerit, pupillis agentibus reſtitutionis auxilium tribuendum eſt. l. Si mater. C. eod. tit. Et Nouell. De tempo. non ſolut. pecu ſuper dot. §. Si autem neq;.

XI. *Aduerſus eũ, qui legitimè impeditus eſt quo minus agat, æquũ eſt nullã præſcriptionem temporis procedere, durante impedimento. l. j. §. Dies autẽ. ff. Quand. appelan. ſit. l. Contra maiores. C. De inoffi. teſtamen.*

XII. *Filiofamiliâs dum in poteſtate patris eſt, nulla præſcriptio nocet, quin aliquando Ius ſuum perſequi poßit. Quoniam ſub poteſtate (etiam ſi uellet) agere non poteſt, ideóque nihil eſt quod ei imputetur quare non agat. l. j. §. ulti. C. De Annal. except. l. Quemcunq;. in fi. uoq ɔꟷ'Ↄ. quæ liber.*

XIII. *Tempore bellorum, præſcriptiones ceſſant do-*

*nec finiantur tumultus.l.*Ab *hoſtibus.* C. *Quib.non obiji.long.tempo.præſcript.*Idem *ſentiunt* I*uriſperiti de magna peſte.* B*ar.in l.naturaliter.ff.*De *uſucap.per l.ulti.* C. De *fundis* Li*mitrophis.lib.* XI.Et *ſi ab alijs*(*inquiunt* I*mperatores*) *poßidentur, cuiuslibet ſpatij temporis præſcriptione ceſſante, ab uniuerſis detẽtatoribus uendicandos.*Erant *autem huiuſmodi fundi ad hoc deputati, ut annona inde proueniens duceretur in caſtra militum limitaneorum, id eſt, qui in limitibus imperij excubãt aduerſus incurſionem* B*arbarorum.*

XIIII. Q*uo tempore iacet hæreditas, præſcriptiones ceſſant,& certè æquum eſt hoc tempus immune conſeruari,ut tractãt* Doctores *in l.*Licet.De I*ur.deliberan.*

DE INTERRVPTIONE VSVCApionis & præſcriptionis.

PEr *interruptionem quoq; impediuntur uſucapiones & præſcriptiones.*Paulus *in l.ij.ff.* De *uſucapio.* V*ſurpatio (inquit) eſt uſucapionis interruptio.* Oratores *autem uſurpationem frequentem uſum uocant.*I*taque ſecundum ſubiectam materiã oportet interpretari hoc uerbum: ut cum de* I*ure uſucapiendi tractatur, accipiamus uſurpationem,pro interruptione,ſicut in l.* N*aturaliter. ff.dict.tit.* Cum *uerò alibi incidit eius mentio, intelligamus uſum frequentem,& nonnunquam* T*yrannum illũ, morem.* Vlpianus *in l.* I*niuriarum actio.§.ulti.ff.*De *iniuri.*V*ſurpatum tamen*(*inquit*) *& hoc eſt* (*tametſi nullo* I*ure*) *ut quis prohiberi poßit ante ædes meas uel prætorium meum piſcari.*

E*ſt autem duplex interruptio:* N*aturalis &* Ciuilis, *ſicut & poſſeßio bifariam conſideratur.* N*aturalis contingit extinctis his, quæ ad ſubſtantiam uſucapionis naturali*

turali ratione requiruntur, ut ſunt, poſſeßio, titulus, bo=na fides, & res ipſa non uitioſa. De *poſſeßione, loqui=tur* Caius *in l.* Naturaliter. *ff.* De *uſucapioni.* Naturali=ter(*inquiens*) *interrumpitur poſſeßio, cum quis de poſ=ſeßione ui deijcitur, uel alicui res eripitur.* Quo *caſu non aduerſus eum tantum qui ui eripit, interrumpitur poſſeſ=ſio, ſed aduerſus omnes.* Accurſius *uoluit emendare uer=ba* Iuriſconſulti, *nec percepit hanc phraſim.* Loquitur *enim* Iuriſconſultus *de interruptione poſſeßionis, per quam uſucapio procedebat aduerſus omnes.* Ergo *inter=rumpitur aduerſus omnes, hoc eſt, omnes uti poſſunt be=neficio interruptionis.* Adde *l.* Cum *notißi.* §. Imò & *illud.* C. De *præſcrip.* x x x. *anno.* De *titulo, tractat* Vl=*pianus in l.* Pomponius. §. Quæſitum. *ff.* De *adquiren. poſſeßio:* Et *quidem (ait) in emptoribus poſſeßio inter=rumpitur: uidelicet, ſi alius acquiſierit rem.* Marcellus *in l.* Qui *bona fide. in princip. ff. eod. tit.* Qui *bona fide(ait) fundum alienū emit, eundē à domino conduxit. quæritur, utrū deſinat poßidere, an non?* Reſpondit: In *promptu eſt ut deſierit poßidere.* Paulus *eleganter in l. ij.* §. *ulti. ff.* Pro *empto.* De *bona fide autem, ſuperius dictum eſt, quòd in=cidente quandocunq; mala fide uſucapio non procedat, iuxta illud:* Non *concupiſces rem alienā.* De *re deniq;, aut prorſus interēpta, aut in aliud corpus translata, adi* Pau=*lum in l.* Qui *uniuerſas.* §. j. *ff.* De *acquiren. poſſeßio.* Et Pomponium *in l.* Rerum *miſtura. ff.* De *uſucapio. ubi tria corporum genera eleganter diſtinguit ac declarat, qua=tenus miſtura eorum interrumpat uſucapionem.*

natur. inter. poss.

Ciuilis *interruptio eſt, quæ per autoritatem* Iuris *im=pedit uſucapionē, etiam ſi prædicta ad naturam eius re=quiſita non deficiant.* Veluti, *per uocationem in* Ius, *per* civi. interr

litis conteſtationem, uel ſi aliquo facto interpelletur præſcriptio. Vt ſi debitor præſcripturus iam iam actioni, tradat pignus, uel aliam cautionem, uel ſoluat uſuras creditori: ipſe enim aduerſus ſe uſurpat, præſcriptionem ciuiliter. l. Cum notiſsimi. §. Imò & illud. C. De præſcrip. xxx. annorum.

Differētia inter Naturalem & Ciuilem interruptionem ſuprà tetigimus. Nā Naturalis tam latè patet, ut exinde nulla præſcriptio, ſiue aduerſus interrumpentē, ſiue aduerſus quemcunq; alium procedere poſsit, niſi denuo cœpta & cōtinuata. l. Naturaliter. ff. De uſucapion. Ciuilis uerò, ſoli interpellanti prodeſt, aduerſus alios interim nihilominus procedente præſcriptione. Papinianus in l. Intra quatuor. ff. De diuerſ. temporali. præſcripti. Et hæc quidem generaliter dicta ſint. Videamus autem propius & in ſpeciem, quomodo interrumpantur uſucapiones & præſcriptiones, & in primis rerum corporalium.

Vſucapio triennij, non niſi per ſententiam Iudicis interrumpitur. Quare ad complendam quidem uſucapionem, nihil nocet poſsidenti, ſi in Ius uocatus, aut litē conteſtatus cum aduerſario fuerit. Caius in l. Si poſt acceptū. ff. De Rei uendica. Paulus in l. ij. §. ulti ff. Pro empto. Si rem alienam (inquit) emerim, & cum uſucaperem, eandem rem dominus à me petierit: non interpellari uſucapionem meam litis conteſtatione.

Vſucapio longi temporis, litis cōteſtatione interrumpitur, ſed nō ſola citatione. Vt ecce, poſsides bona fide rē alienam. Petiturus eā, uocat te in ius: adhuc nō interpellatur tua poſſeſsio ad complendam uſucapionē. Conteſtatur aduerſarius litem tecum. Iam incipit deficere uſucapio, nec procedit tibi, etiamſi per moram ſequentis Iu-

dicij compleas uſucapiendi tempus. Reſpicitur enim retrò ad litis conteſtationẽ. Sic intellige l. Moræ litis. C. De Rei uendicatio. Et ſemper eſto memor æquitatis, quæ dictat utiq;, rem alienam poſt conteſtatam litẽ uſucaptam, reſtitui oportere, ne actori totis uiribus ad recuperandam rem ſuam incũbenti, obſit tempus Iudicij, quod ad iuuandam uniuſcuiuſq; iuſtam cauſam nõ ad nocendum eſt introductum. Et hic eſt uerus ſenſus l. Si poſt acceptum. ff. De Rei uendicatio.

Præſcriptiones longiſsimi temporis XXX. *&* XL. *annorum, per ſolam in Ius uocationem interpellantur, multò magis ergo per litis conteſtationem & ſententiam Iudicis. l. Sicut. §. Quæ ergo. & l. Cũ notiſsimi. C. De præſcriptio.* XXX. *anno. Hæc de ciuilibus cauſis.*

Præſcriptiones temporales quæ actionibus ex delictis obſtare ſolent, per ſolum libellum qui Iudici olim non ab re primum omnium exhiberi ſolebat, interrumpuntur. Igitur haud dubie etiam per uocationẽ in Ius & per litis conteſtationẽ. l. Mariti. §. Quinquennium. Et §. ſeq. ff. Ad Leg. Iuli. de adul.

Præſcriptiones deniq; abſolutæ (ut ſic dicam) quæ ad adquiſitionem dominij non pertinent, ſed alio modo obſtant facientibus aliquid, aut præmaturius, aut tardius quàm par eſt interrumpuntur omnibus prædictis modis, & præterea libello ſupplicatorio Principi porrecto, qui in hoc articulo uim Iudicialis libelli habet. l. j. & ij. C. Quand. libel. Princip. dat. Idem dicendum de annalibus Prætorijs præſcriptionibus, hoc eſt, quæ ex Statutis municipalibus deſcendunt. Hæc de rebus corporalibus.

Incorporaliũ uerò rerũ uſucapiones, ueluti Seruitutũ, libertatis, et aliorum Iurium, ſic interpellantur. Primum,

amiſſa

amiſſa poſſeßiõe prædij cui debetur ſeruitus, uel cuius libertatem erat uſucapturus, ſi ad tempus ſtatutum, puta x. *annis inter præſentes, aut* x x. *inter abſentes, poſſediſſet continuo, ceſſat uſucapio.l.* Si *ædes in fi. ff.* De *ſeruitu. urba. præd.* N*atura enim (ait* I*ulianus) ſeruitutum ea eſt, ut poßideri non poßint: ſed intelligatur poſſeßionem earum habere, qui ædes poßidet.* Deinde*, ſi impediatur uſus illius ſeruitutis uel cuiuslibet* I*uris.* Q*uia cũ patientia illius, cui præſcribitur, ſit de ſubſtantia uſucapiendæ ſeruitutis: ceſſante ea, nõ procedit uſucapio ſeu præſcriptio.* Deni*q;, per litis conteſtationẽ interpellatur uſucapio* I*uriũ, ſicut ſuperius de rebus corporalibus dictũ eſt.*

Sed *quid, ſi propter aduerſarij potentiam, uel abſentiam, uel aliud impedimentum, non liceat eum in* I*us uocare, multò minus cum eo litem conteſtari?* R*eſpondeo: ſufficere proteſtationem apud* I*udicem factam, ſecũdum formam. l.* V*t perfectius.* C. De *annal. exceptio.* E*t* xvj.*q.* iij. §. Poteſt. Q*uòd ſi neque proteſtandi fuerit copia, ſufficit publica inſinuatio.*

DE HORA, DIE, MENSE, ET *anno, quatenus ad* I*us attinet.*

H*Oræ, uocantur partes in quas diſtinguitur dies.* H*æ principio duodecim inſtitutæ ſunt, qui numerus lõgo tempore cuſtoditus eſt, donec in* XXIIII. *horas dies apud* R*omanos diuideretur.*

Dies *itaq; apud uarias* Gentes *uariè accipiebatur.* N*ã apud* R*omanos, à media nocte ad mediam noctem ſequẽtem, finiebatur, ut in l.* M*ore. ff.* De *feri.* M*ore* R*omano (inquit* Paulus*) dies, à media nocte incipit, & ſequentis noctis media parte finitur.* I*ta quicquid in ijs uiginti quatuor horis, id eſt, duabus dimidiatis noctibus, et luce media*

actum

actum eſt:perinde eſt quaſi qualibet hora lucis actũ eſſet. Apud Aegyptios *ſimili modo obſeruabatur.* Apud Athe*nienſes totum id tempus quod ab occaſu ad occaſum eſt, dies habebatur.* Nunc *ab ortu, ad occaſum ſolis, uulgò nuncupamus diem, more (ut paulò antè dictum eſt) uetuſſimo, quo dies primum in* XII. *horas eſt diuiſus.* Vnde Chriſtus *ſeruator noſter* Ioan. XI. Non'ne*(inquit)* XII. *ſunt horæ diei?* Et Geneſis I. Et *diuiſit lucem à tenebris, appellauitq; lucem diem, & tenebras noctem.* Quò re*ſpexit* Proculus *in l.* Hæc *uerba. ff.* De *uerbo. ſignifica.* Diſiunctiuum *eſt (inquit) ueluti cum dicimus,* Aut *dies, aut nox eſt, quorum poſito altero, neceſſe eſt tolli alterũ.* Et Claudius Saturnius *in l.* Aut *facta. ff.* De *pœni.* Tem*pus (ait) diſcernit emanſorem à fugitiuo: & effractorem uel furem diurnum, à nocturno.*

Præterea, dies accipitur pro tempore interminato, Id*q; fœmineo genere, ut,* Longa *dies nihil non in aliam transfert faciẽ.* Vnde *eſt iſta locutio:*Promittis *annua, bima, trima die, hoc eſt, tẽpore unius, duorũ, trium annorum, dare decem?* Vlpianus *in l. iij. ff.* De *annu. legat.* Si *legatum (inquit ſit relictum, annua, bima, trima die (triginta fortè) dena per ſingulos debentur annos, licet non fuerit adiectum,* Aequis *penſionibus.* Et *probat ibi* Vlpianus, *idem* Ius *eſſe, ſi teſtator decem, trima die legauerit.* Quod *nota.*

Quomodo *igitur (dices) intelligendus fuerit dies in* Iure Ciuili? Reſpondeo:*ſubiectam materiã eſſe reſpiciendam.* Nam *cum aliquid tractatur, quod aliam rationẽ in luce, aliã in tenebris habet, antiquiſſima & uulgaris diei appellatio retinenda eſt.* Sinautem *quæratur de continuo temporis ſucceſſu, ſequi oportet* Romanam *inſtitutionẽ,*

ut in

ut in materia præſcriptionū. Nam tempus ita noctu procedit, ac die, ad complendam uſucapionem. Vlpianus in l. In uſucapionibus. & l. ſeq. ff. De uſucap. Ideoq; (inquit) qui hora ſexta diei calendarum Ianuariarum poßidere cœperit, hora ſexta noctis pridie calendas Ianuarias implet uſucapionem.

Hebdomadæ, quas Latini ſeptimanas appellant, ſeptē dierum hic intelliguntur, ſecundum communē uſum. Alibi tamen de ſeptenario numero quarumcunq; rerum dicuntur. Vnde Leuit. xxv. Numerabis quoq; tibi (inquit dominus ad Moſen) ſeptem hebdomadas annorum, id eſt, ſepties ſeptem annos. Quòd autem Iuſtinianus in l. ij. §. Quod cœleſti. C. De ueter. Iur. enuclean. de numero ſeptenario ſcribit, quaſi naturam & artem numerorū in ſe contineat, nihil moror, multò minus quod Accurſius ibi adijcit de trinitate, & numero quaternario. Vnde credo ſumptam diſtinctionem inter naturalem & artificialem diem: quam cum anxie tractent plerique, nihil planè ad uſum forenſem reſpiciunt, quorſum pertineat, nec admodum probari poteſt.

Menſes autē, anni diuiſionē conſtituunt, ſicut horæ, diei. Menſium uerò alij ſunt xxxi. alij xxx. dierū. Februarius xxviii. dies habet. Quot igitur dierum accipiemus menſem cū eius mentio inciderit? Iuriſperiti rectè tradunt, appellationē Menſis ſic interpretandam, ut inciderit quo tēpore uertitur controuerſia, teſte Bar. in l. Cū biſextus. ff. De uerbo. ſigni. Vt ecce: Si diffinitum fuerit tempus alicui, uel deſignatus terminus ſub Iunio, computabuntur xxx. dies, ſi ſub Iulio, numerandi ſunt xxxi. Niſi tamen circunſtantia cauſæ deſideret diuerſum.

Annus denique, apud Romanos uariè obſeruabatur, uſque

uſque ad tempora Caij Iulij Cæſaris, qui omnẽ rationem temporum uagam adhuc atq; incertam, ordine diſſiniuit, Suetonio & Plinio autoribus. Nam annũ in CCCLXV. dies extendit. Iulianus in l. Si ita uulneratus. §. j. ff. Ad Leg. Aquil. Nam qui prior (ait) uulnerauit, tantũ præſtabit, quãti in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis ex die uulneris trecentis ſexagintaquinque diebus.

Reſpexit autem Cæſar ad curſum ſolis, qui totidem diebus & quadrante, curſum ſuũ conficit. Et ne huic dierum numero ad annum conſtituendum quadrans deeſſet, uoluit, ut quarto ſemper anno, Sacerdotes qui menſibus ac diebus faſtis & nefaſtis præerant, unum intercalarent ſeu interponerent diem, uidelicet eodem tempore quo anteà totus Menſis intercalari ſolebat, hoc eſt, ante quinq; ultimos dies Menſis Februarij, idq; biſextum appellari iuſsit. Vnde iam nunc quartum quenque annum dicimus biſextilem. Quia duobus continuis diebus bis dicimus: ſexto calendas Martias, duos dies pro uno computantes. Vt ſit biſextum, quaſi bis ſextum. Cuius meminit Celſus in l. Cum bis ſexto. ff. De uerbor. ſignificatio. Cum bis ſexto (inquit) calendas eſt: nihil refert utrum priore, an poſteriore die quis natus ſit. Nam id biduum pro uno die habetur, ſed poſterior dies intercalatur, non prior.

Initium uerò anni Romulus olim Martio dabat, cuius Menſis prima die ignem nouum incendentes, annum auſpicabantur. Deinde Numa Pompilius, adiectis duobus Menſibus, Ianuario & Februario, Ianuarium tanquam bicipitis Dei reſpicientis tranſacti anni finem, & proſpicientis principium futuri, primum eſſe uoluit, ſicut & nunc eſt.

Hebræi, in Menſe nouarum frugum annum initiabãtur

tur Exo. XIII. *Hodie* (*inquit* Moſes) *egrediemini menſe nouarum frugum.* Et *ibidem capi.* XII. Menſis *iſte* (*ait*) *uobis principium menſium, primus erit in menſibus anni.*

Nos *hodie principium anni nõ ab re tribuimus natiuitati beatiſsimæ ſeruatoris noſtri* IESV CHRISTI, *ut ab illo die ſupputemus annum.* Enimuerò *cum hæc ſcriberem, annus fuit à* Chriſto *nato milleſimus quingenteſimus trigeſimusoctauus.*

Annus *autem alia inſpectione eſt duplex: uidelicet cõtinuus & utilis.* Continuus *eſt, in quo dies ad momentum reputantur, nullis agendi obſtaculis interim exceptis.* Vt *in uſucapionibus. l.* Nanq;. §. j. ff. De *uſuca.* Vtilis *autem annus, conſtat ex eo tempore, quo licet agere, quia adeſt reus, item &* Iudex. *l.* j. ff. De *diuerſ. & temporali. præſcripti.* Quam *differentiam hodie quoq; ſeruamus, præterquàm in in integrum reſtitutione.*

Illud *ſanè non eſt prætereundum, quòd cum annus omnes menſes ſemel concludat: tempus cenſetur omnibus rebus agendis aptum & ſufficiens.* Vnde Legislatores *plerunq; appellationem competentis temporis, de anno interpretari ſolent, ut eſt uidere in l.* Fortiſsimi. C. De *erogand. milita. anno. lib.* XII. Quod *& prouerbialis hyperbole oſtendit.* Nam *cum moram longam ſignificamus, ſolemus dicere,* Annus *eſt.* Terenti. Et *noſtin'* (*inquit*) *mores mulierum? dum moliuntur, dum comuntur, annus eſt.* Non *eſt proinde ulla in* Iure, *annali præſcriptione frequentior.* Et *pleræque* Ciuitates, *ad omnia paſsim negotia anni tempus diffiniunt.* Quod *tamẽ nimis durum exiſtimo, propter immenſam rerum uarietatem.* Certè *non poteſt illa qualiſcunque obſeruantia, ad abſentes pertinere & aduenas.*

Tractant

Tractant igitur Iuriſperiti hanc quæſtionem: Vtrum ualeat ſtatutum Ciuitatis: quòd niſi quis intra annum & diem perſequatur Ius ſuum, exinde non admittatur. Bar. in l. Omnes populi. ff. De iuſtici. & iur. uidelicet in repetitione, uidetur ſentire, quòd hoc ſtatutum non ualeat. Cui ſubſcribit Anto. de Bruti. in c. ulti. De præſcript. Ioan. Andre. in c. ij. De except. lib. VI. Sed idem Bar. in l. Sequitur. §. Si uiam. ff. De uſucap. Et in l. Cum notiſſimi. C. De præſcript. trigin. anno. alijsq́; locis, contrarium diffinit. Accedit glo. in c. j. §. Porrò: Qualit. olim poter. feud. aliena. quam Bal. ibi & probat & commendat. Ang. in l. ij. ff. De uſufruct. ear. rer. que uſu conſumun. Iaſon Inſtit. De act. In princ. Et hæc poſterior Bartoli ſentẽtia, quòd tale Statutum ualeat, Iure eſt ueriſſima, quoniam propius accedit ad dirimendas lites hominum in eadem Ciuitate, & (ut dici ſolet) naui, uitam agentium, inter quas pernicioſæ ſunt diſcordiæ. Hactenus de explicatione Vſucapionum, & præſcriptionum generaliter diximus: reliquum eſt, ut exempla in ſpeciem uideamus.

DE ACQVIRENDO RErum dominio.

I. SI is cui ad tegularum, uel columnarum uſucapionem x. dies ſupereſſent, in ædificium eas conieciſſet, nihilominus eum uſucapturum, ſi ædificium poſſediſſet, Pomponius ſecundum Labeonem probat, in l. Rerum miſtura. §. Labeo. ff. De uſucapio. x. dierum.

II. Eum qui uiæ, itineris, uel alterius Iuris quaſi poſſeſſionem habet, Prætor tuetur, modo eo anno ſit uſus tali iure ſaltẽ modico tẽpore, hoc eſt, xxx. diebus. l. j. §. Hoc interdicto. ff. De itine. actu. priua. xxx. dierũ.

III. Poſſeſſor bonæ fidei triennio uſucapit res mobiIII. annorũ.

leſ, & adquirit directum dominium. Inſtit. De uſucap. in princ. Olim annus dabatur.

IIII. annorum. IIII. *Bona Fiſco uacantia, ſi ab alijs poßideri cœperint, quatuor annis uſucapiuntur. Numerabitur autem quadriennium ab eo die, quo denunciatum eſt procuratori fiſcali bona uacare, puniendo certè ob negligentiam ſuam. l. j. §. Diuus Pius. ff. De Iur. fiſc. l. j. C. De quadrien. præſcript. Tractatur in l. ſecunda. C. Commu. De uſucapionibus.*

x. annorũ. V. *Res immobiles, cum titulo iuſtam cauſam poßidendi, hoc eſt, formulam acquirendi dominij iure probatam, x. annis inter præſentes uſucapiuntur. Inſti. De uſucapi. in princ. l. j. C. De uſucap. transfor.*

xx. annorũ. VI. *Inter abſentes acquiruntur res immobiles xx. annis, ut probatur in locis iam allegatis. Et hoc tempus nũc uocatur longum, ſcilicet x. & xx. annorum. l. Si quis emptionis. C. De præſcript. xxx. annor.*

Eodem tempore xx. annorum, defenditur libertas. l. ij. C. De præſcript. long. tempo. quæ pro liberta. Sed ex diuerſo, contra libertatem non opponitur hæc præſcriptio, id eſt, in homine libero non acquiritur hoc tempore ſeruitus, & ne quidem ſexaginta annis. l. ulti. C. De præſcripti. xxx. annor. l. ult. C. Vbi cauſ. ſtat. ag. deb. Libertas enim omnibus rebus fauorabilior eſt, dicente Caio. ff. De regul. Iur.

Sed qui ſunt accipiendi præſentes, & qui abſentes? Iuſtinianus in l. ult. C. De præſcript. lõg. tempo. diffinit abſentes eos intelligi, qui nõ in eodẽ loco, id eſt, in diuerſis Prouincijs domiciliũ habent. Præſentes autẽ, qui eiuſdem prouinciæ habitatores ſunt. Itaq; locũ domicilij, nõ de eadem Ciuitate, ut alibi, ſed de eadẽ prouincia uult intelligi.

De

DE EXCEPTIONIBVS.

I. CReditor qui per chirographum ſuum fatetur, aut xxx. dierũ.
circumducit inſtrumentum debiti, uel etiam red=
dit debitori, ſpe futuræ ſolutionis, quæ tamen non ſequi=
tur, habet triginta dies ad proponendã apud Iudicem ex
ceptionem non numeratæ pecuniæ. l. In contractibus. §.
Supereſt. C. De non numera. pecuni.

II. Si uerò debitor chirographo ſuo, aut inſtrumento pu II. annorũ.
blico fateatur ſe debere, numeratamq; eſſe talem pecuniã,
puta decem, conceditur ei biennium ad intẽdendam que=
relam ſeu exceptionem non numeratæ pecuniæ, quam
numeraturum ſibi creditorem omnino ſperauerat, ſiue ex
mutuo, ſiue ex alijs quibuslibet contractibus. Nam non
pertinet exceptio nõ numeratæ pecuniæ ad mutuũ dunta
xat, ſicut prima facie uidentur indicare uerba: uerume=
tiam ſi debitor traditionem rei ex alio contractu bona
ſpe confiteatur, poteſt excipere intra hoc tempus, non
eſſe ſecutam. l. In contractibus. in princ. C. De non nume=
rat. pecun.

III. Si dos cauta & inſtrumento comprehenſa, non ta= III. menſiũ.
men numerata, & matrimonium intra biennium ſolutum
non fuerit: tunc oportet maritum uel eius hæredem intra
tres menſes à die ſoluti matrimonij, opponere exceptio=
nem non numeratæ dotis. Auct. Quod locum. C. De dot.
non numerat.

IIII. Maritus legitimæ ætatis, ſoluto intra biennium I. anni.
matrimonio, habet annum ad excipiendum de dote cau=
ta nõ numerata: poſtea minime audiendus. Hæredes quo=
que eius debent quæri intra annum à die mortis. l. ulti.
in fi. Et Authen. Quod locum. C. De dot. caut. non nu=
merat.

xxx. annorum.

V. Vt ſemel eſſet inter homines terminus & finis litium quarumcunque, optima ratione introductum eſt, ut poſſeßio triginta annorum omnibus præſtet ſecuritatem. Habent enim ſaltem exceptionem tam longæui poſſeſſores, qua ſe tueantur aduerſus omnes actores, etiam ſi titulum & cauſam ſuæ poſſeßionis probare non poßint. Nam ſi & titulum oſtendere, & bonam fidem ſyncera conſcientia profiteri poſſunt: haud dubiè datur eis actio, nedum exceptio. l. Si quis emptionis. §. Quòd ſi quis. C. De praeſcript. triginta annor.

xl. annorũ.

VI. Sunt quædam actiones, quas præcedente temporis diffinitione tolli non oportet: eas igitur x l. annis omnibus modis tolli uoluerunt Imperatores. Exemplum eſt de actione hypothecaria in l. Cum notißimi. in princ. Et §. j. iunct. l. Omnes. C. De præſcript trigint. annor. Et ſicut tempus uiginti annorum dicitur longum, ita triginta annorum nuncupatur longißimum. Quod diligenter obſerua.

Tẽpus quod excedit hominũ memoriam.

VII. Cum cœptæ poſſeßionis nulla prorſus apud homines uiuentes extat memoria, uſucapiendi ſpecies eſt omnium efficacißima. Poſt tantum enim ſeculũ, nullo probationis genere homini poßibile eſt, aut defendere, aut impugnare fidẽ poßidentis. Quamobrem ceſſat tunc neceſſariò omnis diſputatio de Iure poſſeßionis, uel alterius rei. & hæc eſt ratio, quare tam immenſo tempore id acquiri permittatur, quod alioqui nullam ſupradicti temporis uſucapionem admittit, ut tractat Barto. cum alijs in l. Si publicanus. §. ulti. ff. De publica. & uectigali. l. Hoc Iure. §. Ductus aquæ. ff. De aqu. quotid. & æſti. l. j. §. ult. ff. De aqu. pluu. arcen. Iaſon in l. Is qui putat. ff. De acquiren. poſſ.

Quomodo

Quomodo autem probari debeat, memoriam non extare, nemo melius quàm Paulus ipſe tradit in l. penul. ff. De probat. Et in l. ij. §. Idem Labeo ff. De aq. pluu. arcē. his uerbis: Idem Labeo ait, cum quæritur, an memoria extat facto opere, non diem & Conſulem ad liquidum exquirendum, ſed ſufficere ſi quis ſciat factum, hoc eſt, ſi factum eſſe non ambigatur. Nec utique neceſſe eſſe, ſupereſſe, qui meminerint: uerum etiam ſi qui audierint eos, qui memoria tenuerint. Plura hac de re ſcribenda uiderentur, niſi temporum duntaxat rationem obiter tractandam ſuſcepiſſemus.

DE ACTIONIBVS.

I. Is qui emit iumentum ornatū, quod deinde ſine ornamētis traditur, poteſt emptor aduerſus uenditorē Redhibitoria actione, ut ornamenta quoque tradat, intra LX. dies experiri. l. Aediles. ij. in prin. ff. De Aedilit. edict. LX. dierum.

II. Si quis ita emat, ut niſi res empta placuerit, redhibeatur, nullo tamen adiecto tempore: licebit redhibere intra LX. dies utiles, poſtea non audietur. l. Quòd ſi nolit. §. Si quid ita. ff. De Aedilit. edict. LX. dierum.

Sed quid ſi paciſcātur cōtrahentes, ut ſemper liceat ad nutum emptoris redhibere? Reſpondeo, ualere pactum. Vlpianus in d. §. Si quid ita. ff. De Aediliti. edict. Si uerò (inquit) conuenerit, ut in perpetuum redhibitio fiat: puto & hanc conuentionem ualere. Item ſi tempus ſexaginta dierum præfinitum redhibitioni præterierit: cauſa cognita iudicium dabitur. Ex quo loco haud dubiè probatur, pactum redimendi (ut uulgò nuncupamus) in contractibus redituum, bono Iure cenſeri ualidum. Quod cum nonnulli putent uſurarum, inſinuant ſeſe neſcire quid ſit uſura, & qualis ſit emptorum redituum contractus, de

quo aliâs. Interim, redhibere eſt, facere ut rurſus habeat uenditor, quod habuerat. Et quia reddẽdo id fiebat, idcirco redhibitio eſt appellata, quaſi redditio. l. Redhibere. in pirnc. ff. De Aedil. edict.

II. mẽſium. III. *Venditor debet certiorem facere emptorem, quid morbi uitij'ue in re uẽdita ſit. Quod niſi faciat, datur aduerſus eum intra duos menſes Iudicium redhibitorium. l. j. §. Aiunt Aediles. Et l. Si uenditor. ff. De Aedili. edict.*

III. menſiũ. IIII. *Nuncians alicui nouum opus, debet eam cauſam quàm primũ liceat, proſequi: ne ceſſans à cœpto ædificio, & temporis, & ſumptus iacturam patiatur. Vnde Iudex tenebitur hanc controuerſiam intra tres menſes diffinire. Quòd ſi qualitas negotij longius tempus requirat, poteſt is cui nunciatum eſt, cautionem fideiuſſoriam exponere, uidelicet demoliturum ſe opus ſuis ſumptibus, ſi non rectè ædificatum eſſe, pronunciatum fuerit. Sic enim & ædificanti, & nuncianti ſatis cõſulitur. Vlpianus in l. De pupillo. §. Si is cui. Et in l. Stipulatio. §. Siquis autẽ. ff. De oper. nou. nunciatio. l. j. C. eod. tit. Accedit l. ulti. De ædifi. priua. quam tamen citra neceſſitatem, in uarios ſenſus retorquent.*

VI. menſiũ. V. *Actionem redhibitoriam ad id quod intereſt actoris, intra ſex menſes intendere oportet. Vlpianus in l. Sciendum. §. ulti. Papinianus in l. Cum ſex. ff. De Aedilit. edict. Cum ſex menſes (inquit) utiles, quibus experiundi poteſtas fuit, redhibitoriæ actioni præſtantur: licet non uidebitur poteſtatem experiundi habuiſſe, qui uitium fugitiui latens ignorauit. Item adde l. ij. C. De Aedilit. acti.*

I. anni. VI. *Actio quanto minoris Prætoria, cõpetens ei, qui uitioſum animal ignorãs emit, anno finitur. l. Sciẽdũ. §. ult. ff. De Aedilit. edict. l. ij. in fi. C. De Aedil. actioni.*

Cum

VII. Cum per deiectionem uel effuſionem, liber homo perimitur, actio deiecti annalis eſt. In alijs uerò caſibus perpetua. l. Si uerò plures. §. Hæc autem actio. ff. De his qui deiece. uel effude. 1. anni.

VIII. Actio de dolo malo, hodie durat biennio continuò à die admiſſi doli, ſiue adſit, ſiue abſit dolum paſſus. Adeoq; tota cauſa debet intra biennium diffiniri. l. ulti. C. De dol. mal. Vbi Doctores admonent lectorem, quàm ſpeciale ſit in hoc iudicio, quòd doli mali perſecutio nón perpetuatur litis conteſtatione, quæ utique omnes actiones temporales, ſolet facere perpetuas. II. annorũ.

IX. Aeſtimatio quadrupedis in Iudicio Legis Aquiliæ, ex primo capite, ſit quãti in eo plurimi fuerit. l. ij. in prin. Et l. In Lege Aquilia. ff. Ad Leg. Aquil. Ex tertio autem capite de ruptis, fractis, exuſtis rebus, fit æſtimatio, quanti ea res in diebus triginta proximis fuerit. l. Si ſeruus. §. Tertio cap. ff. Ad Leg. Aquili. 1. anni.

X. Accuſatio peculatus, quinque annorum eſt. l. Peculatus crimen. ff. Ad Leg. Iulia. pecula. Peculatus autem crimen eſt, cum intercipitur pecunia deſtinata, uel Religioni, uel uſui publico. Pœna eius, eſt deportatio. l. j. ij. & iij. ff. dict. tit. V. annorũ.

XI. Omnis actio iniuriarum annalis eſt, quicquid nonnulli diſputent diuerſum eſſe de iniuria (ut ipſi uocant) reali. l. Si non conuitij. C. De iniur. Hæc enim interpretatio, ut poſt annum nõ detur ob contumeliam actio, propius accedit ad manſuetudinẽ, quam charitas à nobis exigit: uidelicet ut ad remittendam, non ad perſequendam iniuriam ſimus propenſi. Et profectò grauiſſima pœna adficitur aduerſarius, cum iniuriæ nobis illatæ obliuiſcimur, iuxta illud: Mihi uindictam, & ego retribuam illis. 1. anni.

1.diei. XII. *Si inter Chriſtianos fratres (loquor de uniuerſa Republica) ſuboriatur diſſenſio: eam iubet* Apoſtolus *eodem die, ante ſolis occaſum dirimi, ne latius ſerpat ad omnia mala.* Epheſiorum *quarto* : Iraſcimini*(ait)* & *non peccetis. ſol ne occidat ſuper iram ueſtram.*

Hanc catholicæ præſcriptionis ſpeciem ideo inſerui, ut uideres, bone lector, longè admodum præſtare, in materia iniuriarum, ferre Legem *obliuionis, quàm iudiciariæ perſecutionis.* Et *tutiſſimã eſſe interpretationem ſemper, quæ tendit ad præripiendam litium occaſionem.*

1.anni. XIII. *Actiones quæ ex* Romani Prætoris Iuriſdictione *proficiſcuntur, plerunque intra annum exerceri poſſunt.* Siquidem & *ipſius* Prætoris *apud* Romanos, *intra annum erat imperium.* Inſtit. De *perpe.* & *tempora. action. in princ.*

Ciuitates Germaniæ *multum imitantur* Prætorẽ Romanũ, & *ferè in ſtatutis ſuis ſemper utuntur annali præſcriptione, ut ſuprà dictum eſt.*

xxx.dierũ. XIIII. *Si accuſator fuerit impeditus legitimè, aut mortuus, poteſt quidem accuſatus petere aboleri nomen ſuum, hoc eſt, abſolui ſe à iudicio: attamen permittitur ipſi accuſatori ceſſante impedimento, uel hæredi eius, intra* xxx. *dies utiles, repetere ex integro reum,* & *de eodem crimine denuo accuſare. l.iij.* §. *ulti.* Et *l.* Hi *tamen. ff.* De *accuſationi.*

xxx.dierũ. XV. Ei *qui criminaliter accuſatus olim de una* Prouincia *ad aliam exhibendus erat, ut ab eo* Iudice *damnaretur, triginta dies dari ſolebant ad componendas res ſuas. l.ij.* C. De *exhibend.* & *tranſmitten. reis.* Hodie *uerò iſtæ tranſmiſſiones non ſunt in uſu.*

1.anni. XVI. Is *qui rem litigioſam alienat in hoc, ut actor du*

riorem

riorem habeat aduerſarium: intra annum de eo quod intereſt actoris, conueniri poteſt.l. Vel poſt annum.ff. De aliena.Iudici.mutan.cauſ.fact.

XVII. Qui pecuniam accepiſſe dicitur,ut alij negotiũ faceret, uel non faceret, is intra annum in quadruplum, poſtea in ſimplum,actione in factum conueniri poteſt.l.j. ff.De calumniato. I. anni.

Negotium autem facit, qui per calumniam fingit litem,cũ iure nullam habeat, uel eam quã exercere debeat, diſsimulat in detrimentum alterius,utroq; caſu corruptus pecunia. Vlpianus in d.l.j.uocat ſordidam concuſsionem, quæ à tranſactionis officio longe diſtat. Tranſactio enim quærit pacem,& finem litium: calumnia diſcordiam parit & diſpendium. Tranſactio ex bona fide procedit: calumnia ex dolo malo: tantoq; magis nocet, quanto latentius procedit ad nocẽdum. De calumniatoribus,alibi ſcribendum fuerit.

XVIII. Is qui uim fecit,intra annũ utilem recte conuenitur,tametſi nihil ad eum peruenit.l.ij.C.Vnde ui. I. anni.

DE IVDICIIS.

I. CVm recuſatur Iudex ob quamcunque cauſam, oportet litigatores intra tres dies eligere arbitros,de recuſatione & tota cauſa cognituros.l.ulti.C.De Iudic. Ilico autem (inquit Iuſtinianus) id eſt, intra triduum proximum, ſine ulla dilatione compelli arbitrũ uel arbitros eligere,& apud eos litigare: ne & datus Iudex remoueatur,& alter non eligatur. III. dierum.

II. Iudices olim functi officio ſuo tenebantur in eadem prouincia uel Ciuitate cui præfuiſſent, quinquaginta diebus palàm commorari,ut de culpa fraudibusq;,ſi quas admiſiſſent, conuenirentur, ac rationem redderent: id L. dierum.

quod uulgò ſubire Syndicatum, Latine autẽ cauſam dicere, & cauſæ dicendæ obnoxium eſſe, nuncupamus. l. j. C. Vt omn. Iudic. tam Ciuili. quàm milita. Idẽ obſeruabatur de aſſeſſoribus & Conſiliarijs Iudicum. l. iij. C. De aſſeſſoribus. Conſiliarios Iudicum (inquiunt Imperatores) & Cancellarios, & eos, qui domeſticorum funguntur officio, poſt depoſitam adminiſtrationẽ quinquaginta dies in prouincijs reſidere præcipimus. In Italia apud Bononienſes, uidi huius Syndicatus ueſtigia obſeruari in poteſtate (ut ipſi uocant) & Iudice, qui ne ciuibus ſuſpectus ſit, ex aliena Republica ſolet accerſiri ſolenniter.

xx. dierum. III. Iudices obnoxij cauſæ dicendæ uel Syndicatui, ut dictũ eſt, cũ cõueniebãtur, ne fortè innocẽtes iniqua dilatione grauarẽtur, intra xx. dies aut abſoluẽdi, aut cõdemnãdi erãt. l. j. §. ult. C. Vt omn. Iudi. tã Ciuil. quàm milit.

ii. menſium. IIII. Actor olim anteà quàm libellum Iudici exhiberet, ſatiſdare tenebatur cõteſtaturum ſe intra duos menſes litem cũ aduerſario. Quòd ſi ſua culpa ſecus contingeret, reſtituturum ei duplum totius damni. Auct. Libellum. C. De litis conteſtation. Bartolus & alij dicunt, hoc Ius in deſuetudinem abijſſe: ſed neſcio quàm feliciter, adeo nunc ſcatent omnia tribunalia calumnijs litigatorũ, præſertim in differendis controuerſijs, Bonos uiros ſemper excipio.

I. anni. V. Actori poſt tria citatoria Edicta contumaci, datur annus: quo elapſo, Iudex cognita cauſa proferre debet ſententiã. Nouell. De litigioſ. §. Porrò (inquit Iuſtinianus) Cum omnes controuerſias præciſis ambagibus uolumus ad finem decurrere: illorum etiam uerſutijs aduerſamur, qui actiones tantummodo proponunt, nolunt autem eas ad terminum uſq; litis perſequi, dicentes legem eſſe, quæ uetet, ne quis proprias actiones exercere compellatur

pellatur inuitus. Quæ uerba propterea addidi, ut uideas inſigne exemplum Acribodicæi ac iniqui interpretis, cuius alibi mentionem fecimus.

VI. Altero litigatorum concludente in cauſa, ſi alter (fortè per calumniam, differendæ litis gratia) dicat ſe habere quod adhuc proponat cauſæ ſuæ deſeruiens: debet Iudex tribus temporibus dilationem ei concedere xxx. dierum, qui ſunt tres menſes: ut omnem malitiam eius ſuperet. Deinde omnino proferet ſententiam, ut probatur. Nouell. Vt cum de appella. cognoſc. §. Sed præſenti. Intellige autem quòd ſingulis temporibus interueniat Edictum (ut dicunt) citatorium, ne non uocato litigatore uideatur dicta ſententia. III. menſiū.

VII. Is qui petit dilationem ad producendos teſtes uel inſtrumenta, tres menſes ad ſummum impetrabit: ſcilicet cum teſtes uel inſtrumenta in eadem prouincia ſunt, in qua lis agitur. l. j. C. De dilationi. III. menſiū.

VIII. Si teſtes uel inſtrumenta quibus litigatores ad inſtruendam cauſam ſuam uti uolunt, fuerint in tranſmarina prouincia: dantur eis ad productionem, nouem menſes. d. l. j. C. De dilation. Quod ita iudicantes conſtitutum (inquiunt Imperatores) ſentire debebunt, ut in hac ratione non ſibi conceſſum intelligant dandæ dilationis arbitrium: ſed eandem dilationẽ ſi rerum urgentiſsima ratio flagitauerit, et neceſsitas deſideratæ inſtructionis exegerit non facile amplius, quàm ſemel, nec ulla trahendi arte, ſciant eſſe tribuendam. IX. menſiū.

IX. Quòd ſi ex uicina Prouincia, non tamen tranſmarina, fuerint exhibendæ probationes litigatorum: tunc ſex menſes concedentur. Ead. l. j. VI. menſiū.

X. Omnes cauſæ criminales, intra biennium diffiniri debent, II. annorũ.

bent, Et hæc eſt inſtantia, hoc eſt, tempus exercendi Iudicij, uidelicet à litis conteſtatione, ad ſententiam uſque, in cauſis criminum. l. ulti. C. Vt int. cert. temp. crimin. quæſtio termine. Neque enim expedit criminales quæſtiones cum acerbitate litigantiũ diu ſuſpendi. Quapropter Iuſtinianus ibi addit pœnam aduerſus negligentes Iudices.

III. annorũ. XI. *Inſtantiæ cauſarum Ciuilium, præfinitur tempus triennij, poſt quod Iuſtinianus uetat ullã in Iudicio cauſam prorogari. l. Properandum. in princip. C. De Iudici. Ne lites (inquit) fiant penè immortales, & uitæ hominum excedat modum.*

Cæterum, neutram præſcriptionem in exercendis Iudicijs corruptum hoc ſeculum ſeruat: ſed ferè in arbitrio litigantium eſt, quanto tempore maluerint cauſas prorogare, immemores planè Iuriſiurandi aduerſus calumniam præſtiti. Vnde tandem ſumptuum & moleſtiæ pertæſi tenuiores, Iuri ſuo plerunq; cũ lachrymis cedere coguntur. Huius autem grauaminis culpam Imperator in d. l. ulti. reijcit in Iudices. Hoc enim (inquiens) iudicialis magis eſſe poteſtatis nemo eſt qui ignoret. Nam ſi ipſi maluerint, nullus tam audax inuenitur, qui poßit inuito Iudice litem protelare.

Sed ut in hoc genere, Magiſtratuum noſtrorum ultrò ſuſcipiam patrocinium, ego certè puto hodie culpam immortalium litium magis in procuratores ignauos (abſit uerbo iniuria) reijciendam eſſe, qui tam ſurſum ac deorſum circumuoluunt cauſas, ut Iudices planè ſcopum rei non poßint percipere. De qua re in formula ſcripſi.

IIII. mẽſiũ. XII. *Condemnatus per ſententiam Iudicis ad ſoluendum, olim habebat duos menſes Iure Ciuili: nunc quatuor habet. Calliſtratus in l. Debitoribus. ff. De re iudica.*

l. ij. &

l.ij.et iij. C.De *uſur.rei* Iudica. Quod *tempus tamen breuius ſtatui ſolet multis in locis.*

Illud quoque nullo modo prætereundum eſt: quòd appellatio quidem duorum menſium, continetur LX. *diebus:* Legiſlatores *tamen humanitatis cauſa, quoniã multa ſæpe inter os & offam ſolent incidere, quibus diſtrahamur inuiti ab inſtituto noſtro, adiecerunt unum diem, ut qui* LXI. *die uenerit, audiatur.l.* Vbi Lex.*ff.* De reg. Iur. *Simili gratia receptum eſt quòd dicimus, annum & diem concedi his, qui intra annale tempus aliquid dare aut facere debent.* Vt *uel hinc uideas, quàm ſint humanitatis plenæ* Leges Romanorũ, *quas inſulſiſsimis plerunque diſputationum nænijs dilaceramus.*

XIII. *Si quis poſt latam ſentẽtiam, intra* x. *menſes probare poſsit aduerſarium ſuum dediſſe aliquid aut promiſiſſe* Iudici, *audietur ad retractandam ſententiam, quæ alioqui* Iure *non ſubſiſtit, propter enormitatem criminis, ut eſt uidere* Nouell.Vt *litigan.iur.in exord.lit.§.* Si *quis autem litigantium.* Idem *eſt de arbitris.* Vlpianus *in l.* Ita *demum.ff.* De *recep.arbit.* Et *ideo (inquit) ſiue arbitrũ quis corrupit uel pecunia, uel ambitione, uel aduocatum diuerſæ partis, uel aliquem ex his, quibus cauſam ſuam commiſerat: ex doli clauſula poterit conueniri.* Accedit *l.* Venales.C.Quand.*prouoca.non eſt neceſſ.* x.*menſium.*

XIIII. Iudicem Eccleſiaſticum, *qui per gratiam uel per ſordes aduerſus iuſtitiam pronunciat, ſuſpendendum eſſe per annum unum ab officio ſuo,* Romanus Pontifex *iubet, in c.j.§.* Si *quietem.* De *ſenten.& re* Iudica.*lib.*VI. I.*anni.*

XV. Iudex *poteſt emendare ſententiam à ſe dictam, uel etiam ſupplere in his, quæ ad conſequentiã eius pertinẽt, ſeu acceſſoria ſunt, uidelicet, eodem die quo lata eſt.* Pau- I.*diei.*

lus in l.

lus in.l. Acta. Hermogenianus in l. Actorum.ff. De re iudica. Sed totam prorſus mutare ſententiã, & denuò iudicare, non poteſt. Alfenus in l. Cum quærebatur. Vlpianus in l. Iudex poſtea, quàm.ff.eod.titu. Semel enim (inquit) malè ſeu benè functus eſt officio. Vtrunq; declaratur in l. Paulus reſpondit reſcindere.ff.dict.titu.

I. diei. XVI. Contumax aduerſus quem pronunciatum eſt in iudicio, ueniens confeſtim, hoc eſt, eodẽ die, iudice adhuc pro tribunali ſedente, reſtituitur ad cauſam. l. Diuus Antonius. ff. De in integ. reſtitut. Et obſerua hic quam interpretationem admittant: Illicò, confeſtim, & id genus alia.

DE TESTIBVS.

xv. dierum. I. TEſtes quidem inuiti coguntur ad perhibendum ueritatis teſtimonium: ſi tamen non in loco iudicij domicilium habent, non ſunt retinendi ultra xv. dies, ne nimis grauentur. Poſteà uerò ſine permiſſu Iudicis impune diſcedunt, nec deinceps inuiti ad teſtificandum iure uocantur. l. Si quando. C. De Teſtib.

II. dierum. II. Interrogatoria (ut nunc dicimus) ſecundum quæ examinandi ſunt teſtes aduerſarij, exhibenda ſunt Iudici intra duos dies, hoc eſt, toto eo die quo teſtes producuntur, & ſequente. Sic enim accipiendum eſt, cum Iudices deſignant ad hoc terminum Iuris. Specula. in Titu. De teſte. §. Item de interrogatorijs.

DE APPELLATIONIBVS.

I. diei. I. LItigatoribus permittitur ex nõ ſcripto prouocare à ſententia Iudicis, modo fiat illico, hoc eſt, eodem die, anteà, quàm Iudex & litigatores ad alios actus diuertant. Macer in l. ij. ff. De appellat. Sed ſi (inquit) apud acta quis ipſo die uoce appellauerit: ſatis erit, ſi dicat:

cat, Appello. Accedit l. Litigatoribus. C. eod. tit.

II. Ei qui ſuam cauſam agebat, niſi ſtatim appellaſſet (ut iam dictum eſt) dabantur olim in cauſis proprijs duo dies ad prouocandũ. l. j. §. Biduum. ff. Quand. appell. ſit. Et l. Qui ſuſpectum. ff. De appellatio. II. dierum.

III. In cauſis alienis, dabantur tres dies ad appellandum à ſentẽtia Iudicis. l. Eos. §. Si autẽ. C. De appellatio. III. dierum.

IIII. Appellatio à ſentẽtia Iudicis, poſt biduum quoq; & triduum, hodie admittitur intra decem dies. Quod tempus ei, qui uel per ſe, uel per procuratorẽ defenſus eſt, continuo à die ſententiæ reputatur. Abſenti uerò citra contumaciam, nec defenſo, currunt x. dies à tempore quo reſciuerit ſententiam aduerſus ſe dictam eſſe. Auct. Hodie autem. C. De appellationi. l. Ab eo. C. Quomo. & quand. Iud. Et Nouel. De appella. in princip. Nec eſt prætereundum, quòd in d. l. Ab eo. Imperator dicit (Illico) ſignificans tamen decem dies, qui hodie conceduntur appellantibus, ut Accurſius quoque rectè intelligit. Proinde, obſerua quàm uarijs modis accipiantur hæc uerba: Illico, ſtatim, mox, item longum tempus, & cætera huiuſmodi. x. dierum.

V. Cum appellatum eſt, habetur etiam humanæ fragilitatis ratio, quæ facit, ut concedantur x. dies ad emendandam appellationẽ, ſi fortè ad alium Iudicem appellari debuiſſet (quippe obſeruandi ſunt gradus Magiſtratuum in prouocationibus) aut ſi totius appellationis cũ pœniteat, quandoquidem ſæpe non niſi Cadmeam uictoriam reportant prouocãtes, hoc eſt, plus impendunt quàm tota lis ſit. l. Si quis. C. De appellationi. Si quis (inquiunt Imperatores) libellos appellatorios ingeſſerit: ſciat ſe habere licentiam arbitrium commutandi & ſuos libellos recuperandi, x. dierum. Cadmea vi[ctoria]

cuperandi, ne iuſtæ pœnitudinis humanitas amputetur.

Sed hic meritò quis hæſitauerit: An non liceat Magiſtratibus cuiuslibet loci aliter ſtatuere, aut etiam prorſus adimere prouocationis formam & tempus? Reſpondeo: Breuius quidem tempus ſtatui poſſe, ſicut in multis Ciuitatibus obſeruatur triduum antiquitus cōceſſum, ſed aboleri planè per deſuetudinem, aut tolli per autoritatem beneficium appellandi, minimè gentium licet. Non deſunt tamen qui & hic diſputant, ad diſſentiendū potius quàm ad docendum ſtudioſi: nec deſunt Ciuitates, quæ ſtatuunt ſub interminatione, & obſeruant, ne extra muros (ut dicunt ipſi) appelletur. Verum littus arant, tentantes rē illicitam, quæ nullo Diuino aut humano Iure defendi poteſt: ut rectiſsimè ſentit Bartolus cū alijs pleriſq; in l. Omnes populi. ff. De Iuſt. & Iur. Primum enim, eſt cōtra naturalem defenſionem. Deinde, Iuri Ciuili prorſus refragatur. Deniq;, occaſionē dat grauiſsimè delinquendi. Quid enim aliud dicit aut cogitat is, qui non uult appellari à ſua ſententia, quàm hoc, Nolo exigi iudicium meum ad iuſtitiæ regulas: uolo obſeruari decretum meum, ſiue iuſtum ſit, ſiue iniquum? Quid ſequitur? nempe iſtud: Sic uolo, ſic iubeo: ſit pro ratione uoluntas. Cur non audendum, cum nemo ſit meæ ſententiæ futurus cenſor? Hinc uides, bone lector, non tam facilem cenſeri rem, quàm uerba ipſa præ ſe ferre uidentur: cum quis dicit aut ſtatuit, ne à ſententia ſua appelletur, ſicut aliâs plura de hoc ſcribemus. Interim admonendi ſumus, licere & ipſis litigatoribus conuenire de tempore prouocationis expediendæ apud Iudicem appellatum. Imò & conſentire inter ſe poſſunt litigatores, ut tota cauſa ad cognitionē ſuperioris Iudicis perducatur ſine ulla appellandi ſolennitate:

tate; quoniam nullus in hoc grauatur, cum ipſi conſentiũt. Et ita uidi in Cæſareo tribunali cauſam fuiſſe admiſſam ex ducatu Megelburgenſi.

VI. Appellans à ſentẽtia diffinitiua, habet triginta dies ad petendum Apoſtolos, hoc eſt, literas dimiſſorias. Numerabuntur hi dies à dicta Iudicis ſententia, non ab interpoſita appellatione: in quo articulo pleriq; errant. Et Iudex tenetur intra hoc tempus dare Apoſtolos, alioqui cum Officialibus ſuis puniendus. l. Quoniam Iudices. Et l. Iudicibus. C. De appella. Hoc tempus uulgò nuncupant terminum Iuris ad dandum Apoſtolos: quorum ſignificationem eleganter tractat Macer, in l. unica. ff. De libel. dimiſſori. Poſt appellationem (inquiens) interpoſitam, literæ dãdæ ſunt ab eo, à quo appellatum eſt, ad eum, qui de appellatione cogniturus eſt, ſiue Principem, ſiue quem alium: quas literas, dimiſſorias, ſiue Apoſtolos appellant. Senſus autem literarum talis eſt: appellaſſe (puta Lucium Titium à ſentẽtia illius, quæ inter illos dicta eſt. Adi l. Eos. §. ult. C. De appella. xxx. dierũ.

VII. Apellanti à ſententia parium curiæ, dantur VI. hebdomadæ ad proſequendam appellationem. c. Sancimus. Quo tempo. mil. inueſtitu. pete. debe. In uſib. feudor. Interim Vaſallus non eſt priuandus poſſeſſione feudi ſui, quia pendet adhuc appellationis cauſa, iuxta l. iij. C. De appellat. VI. hebdomadarum.

VIII. Qui abſente Iudice apud notarium appellauit, is debet intra triginta dies ſcriptũ appellationis inſinuare Iudici. Quod ſi non fecerit, præſumitur ei renuntiaſſe, ut tractatur in l. Iudicibus. C. De appella. xxx. dierũ.

IX. Si Iudex delegatus noluerit dare Apoſtolos, reijcens planè appellationem, conceduntur prouocanti quatuor IIII. menſiũ

menſes, ut hac de re apud delegantem Magiſtratum quæratur. l. Si appellationem. in fi. C. De appella. Alioqui, regulariter non oportet Apoſtolos denegare, ſaltem refutatorios, hoc eſt, quibus declaret inferior Iudex non admiſſam fuiſſe appellationem ex tali cauſa. Solent etiam acta Iudiciaria nonnunquam loco Apoſtolorum deſignari. Nam ſatis eſt appellanti, quòd teſtimonium habeat qualecunque, uidelicet prouocationẽ interpoſitam, & Iudici inſinuatam fuiſſe. Vnde Notarius quoque (ſi utcunq; Iudex temere noluerit) poteſt Apoſtolos teſtimoniales dare.

VI. menſiũ. X. *Regulariter appellanti à quocunque ordinario Iudice, ſi non admittatur prouocatio, aut non dentur Apoſtoli: ſex menſes præſtantur, ut interim ad ſuperiorem Iudicem de hoc querelam perferat. l. Si appellationem. C. De appellation.*

I. anni. XI. *Appellans debet proſequi cauſam appellationis intra annum: quo elapſo, prior ſentẽtia rata manet, niſi longius tempus impetratum fuerit. Auct. Ei qui. C. De tempori. appellatio.*

II. annorũ. XII. *Appellantibus ex legitima cauſa, ne Ius ſuũ perſequerentur impeditis, indulgetur bienniũ. d. Auct. Ei qui.*

Circa appellationem itaque, principaliter tria obſeruabis tempora: Primum, interponendæ: Secũdum, inſinuandæ: Tertium, proſequendæ appellationis. *[Tempo]ra circa [appe]l. obser.*

DE DILATIONISVS IVDICIO*rum & contractuum.*

II. dierum. I. *Qui promittit pecuniã aut factum in diebus, non adijciens quibus: is poſt biduũ tenetur. l. Inter illam. ff. De uerbo. ſignifica. Ita datam cõditionem (inquit Iabolenus)* ILLVD FACITO IN DIEBVS: *ſi nihil præterea fuiſſet adiectum, in biduo conditionem*

impleri

impleri oportet. Accurſius rectè notat idem dicēdum eſſe, ſi promittat quis ſe daturum, aut facturum in annis. Nam de duobus proximis intelligendum eſt. l. Libertas. §. ulti. ff. De manumiſ. teſtamen. Quod non eſt contemnendum, propter uarios contractus in quibus non conuēnit de certo tempore. Alioqui, cum placuerit contrahentibus certum tempus adijci, & per errorem omiſſum eſt, nihil agitur: quando de grauamine eius tractatur, qui non obſeruat diē: Vt eſt accipienda. l. Ita ſtipulatus ſum te. in prin. ff. De uerbo. obligatio. ī anis

II. *Siquis petijſſet aduerſarium ſuum de una Prouincia ad aliam exhiberi, & in ius trahi: actor contumax olim expectabatur x. diebus, quibus elapſis, abſoluto reo condemnabatur in expenſis & damnis: ut eſt uidere Nouell. De exhiben. & introducen. reis. in princi. Sed hodie tales exhibitiones ſunt abolitæ, ut ſuprà quoq; diximus. Actor enim ſequitur forum rei. l. ij. Et l. In criminali. C. De Iuriſdict. omni. Iudic.* x. dierum.

III. *Reus conuentus, accepto libello per quem edita eſt actio, habet inducias xx. dierum, ut deliberet, utrum contendere uelit, an cedere in iudicio. Auct. Offeratur. C. De Iudic. Cæterum, Iudex poteſt pro qualitate rerum ac perſonarum, breuiores aut prolixiores inducias concedere: debet quoq; ſpectari locorum cōſuetudo. l. Præſides. Et l. Oratione. ff. De feri. Quò pertinet quod Vlpianus in l. Nonnunquam. ff. De iudic. Et in l. ij. ff. De re iudic. Qui pro tribunali (inquit) cognoſcit, non ſemper tempus iudicati ſeruat: ſed nonnunquam prorogat, nonnunquam arctat, pro cauſæ qualitate, & quantitate, uel perſonarum obſequio, uel contumacia.* xx. dierum.

IIII. *Debitoribus fiſci petentibus dilationē ad ſoluen-* II. menſiū.

dam pecuniam fiſco debitam duo menſes indulgendi ſunt in minoribus pecuniarum ſummis.l.In fraudem.§.Fiſcalibus.ff.De Iur.fiſc.

Sed quæ ſunt minores ſummæ pecuniarum? Tractatur hoc in l.j.C.De defenſori.Ciuitat. In minoribus (inquit) cauſis, id eſt uſque ad quinquaginta ſolidorum ſummam acta iudicialia conficiat. Quo loco ſolidi, pro aureis non aliter accipiuntur, quàm in §.ulti.Inſtit.De pœn.temer.litiganti. Alio modo intelligendus eſt ſolidus in l.Si libertus.ff.De in Ius uocand.

II. menſium V. Is qui compenſationem opponit fiſco, debet intra duos menſes probare debitum, poſteà non admittitur cōpenſatio.l.Aufertur.§.Qui cōpenſationē.ff. De Iur.fiſc.

III. menſiū. VI. Si debitores fiſci non habeant pecuniam quam ſtatim ſoluant, dilationem humanitatis gratia, trium menſium; obtinebunt in maioribus pecuniarum ſummis.l. In fraudem.§. Fiſcalibus debitoribus.ff. De Iur. Fiſc. Quæ autem cenſeri debeant maiores ſummæ, facilè patet ex his, quæ de minoribus ſummis diximus.

II. mēſium. VII. Fideiuſſores qui promittunt reum Iudicio ſiſti, liberantur poſt duos menſes, ſi actor interea non fuerit litem conteſtatus. Quia differens tam diu Iudicium, cenſetur à lite uelle diſcedere: niſi fortè, uel ex ſcripto ſolenni, uel ad certum tempus, uel in cauſa publica fideiuſſerint.l.Si fideiuſſor.§. Sancimus itaque.C. De fideiuſſoribus & mandatori. Quo loco Iuriſperiti ſcribunt, eum quoque uideri ex ſcripto, ſeu in ſcriptis fideiußiſſe, qui apud Notarium poſt fideiußionem confitetur ſe promiſiſſe Iudicio ſiſti. Quod diligenter obſerua, ut ſcias qui nam dicendi ſint contractus ſcripti: & quomodo ſcriptum contractū facias, nulla initio interueniente ſcriptura.

Cauſa

VIII. *Cauſa clericorum præciſis dilationibus, intra duos menſes diffinienda eſt, ne à Diuini cultus officijs, quibus addicti ſunt, diu diſtrahantur.* Nouell. Vt cleric. *apud prop.* Epiſc. §. *Si uerò aut propter.* Et §. *Si tamen de criminibus.* II. menſiũ.

IX. *Clerici abſentes, quorum præſentia in* Eccleſijs *deſideratur, uocandi ſunt per tria* Edicta *publice propoſita.* Deinde, *ſi intra ſex menſes non uenerint, priuãdi ſunt beneficijs.* c. Ex *tuæ.* De *cleric. non reſidenti.* VI. menſiũ.

X. *Fideiuſſores* Iudicio *ſiſtendi cauſa dati, poſſunt intra ſex menſes purgare moram ſui principalis, uidelicet allegatis cauſis probabilibus, quare die præfinito ad* Iudicem *non uenit. l.* Sancimus. C. De *fideiuſſori.* VI. menſiũ.

XI. *Legatione publica functi, habebant olim quaſi pro beneficio uiciſſim, uacationem ab honoribus unius anni.* Modeſtinus *in l.* Non *ſolum. in princip. &* §. Annus. ff. De *excuſatio. tutor.* Annus *autem (inquit) continuorum dierum ſcrutabitur, ex quo quis reuerſus eſt, rectam uiam dirigens uel dirigere debens, non eam quæ eſt ex circuitibus.* Quod *argumẽtum non contẽne, aduerſus eos, qui cũ per compendia rerum aliquid agere poſſent, ipſi ſibi ſunt cauſa differendi negocij: cur enim his ſubueniendum fuerit?* Obſerua *etiam hic, quanti olim apud* Romanos *erat excuſari ab honoribus uel uno anno:* Et *ſimili propemodum ratione, magnum immunitatis beneficium exiſtimabant, excuſari à tutela & curatione minorum.* Sunt *hoc ſeculo qui ambiunt utrunque, tantum abeſt quòd uelint excuſari.* I. anni.

XII. *Qui dotem promiſit, ni ſoluat intra biennium, tenetur poſtea ad emolumentum eius. l. ultim.* §. *ultim.* C. De *iur. dot.* II. annorũ.

II. annorũ. XIII. *Si quis in longum tempus conducta domo uel fundo, diſtulerit toto biennio penſionem ſoluere, is poteſt Iuris remedio expelli, non obſtante conuentione. l. Quæro. §. Inter locatorem. ff. Locat.*

III. annorũ. XIIII. *Emphyteota, triennio differens annuæ penſionis ſolutionem, poteſt per dominum prædij poſſeßione deſtitui. Iuſtinianus in l. ij. §. Sin autem nihil. C. De Iur. Emphyteu. Voléti (ait) ei licere eum à prædijs emphyteuticarijs repellere. Quæ uerba nonnulli interpretantur nimis durè de uiolentia armorum priuata. Hinc nemo non habet in ore, Dominus fundi poteſt Emphtyeotam triennio non ſoluentem, propria autoritate expellere. Rogo quid aliud hoc eſt, quàm ſuppeditare occaſionem rixarum & armorum? Quid enim ſi Emphyteota nolit expelli, & opponat uim? Rectius igitur ex æquo & bono ſic accipies Iuſtinianum, ſicut in præfatione Inſtitutionum dicit, ut per legitimos tramites expellat calumniantem Emphyteotam. Nunquàm enim permittitur uis, niſi nominatim, & ſecundum naturam permittatur. Vt ibi: Vim ui moderata tutela, repellere licet.*

Emphyteoſis autem, uel (ut quidam rectius dici probant) Emphyteuſis, contractus eſt inter emptionem & uenditionem: item locationem & conductionem, medius & ſpecialis, de quo tractatur in Ti. C. De Iur. Emphyte. Et in §. Adeò autẽ. Inſtit. De locationi. & conductio.

III. annorũ. XV. *Qui honores olim geßiſſet, ei cõcedebatur immunitas ut intra triennium nõ uocaretur ad alia id genus munera. l. Ab honoribus. C. De munerib. & honori. lib. x.*

V. annorum. XVI. *Scholaris qui bonas literas quinquẽnio non exercet, amittit priuilegia Iuris, quæ ſunt in Auct. Habita. C. Ne fili. pro patr. Non enim uidetur animum diſcendi*

hab

habere, qui præclaras diſciplinas tanto tempore negligit.argumen.l.penult.C.De commeat.lib.XII. Quod nota propter exemplum aliorum abſentium.

XVII. Ad diſciplinam Iuris Ciuilis, quinquennium diffinit Iuſtinianus in præfatione Pandectarum.§.Et quod iam primis. Quocirca & hoc ſtatutũ eſt: quod ante quinquennium nemini prorſus liceat patronum cauſarum in Iudicijs agere.l.Petitiones.C.De aduoca.diuerſo. Iudicio. Nec de cætero (inquit) quenquam antequam per ſtatuta tempora Legum eruditioni noſcatur inhæſiſſe, ſuprà dicto conſortio ſociari. Vtinam hoc ſeculo noſtri Magiſtratus uellent eam conſtitutionem mordicus obſeruari ab omnibus cauſidicis. V. annorũ. ad diſcip. ...

DE AETATE HOMINIS.

I. PRimus ætatis gradus eſt infantia, intra annum ſeptimum. Rectè enim infans dicitur, quaſi nullis idoneus officijs: quia conſilio prorſus caret, ac primæuæ innocentiæ, qua Deus ab initio creauit hominem, exemplum nobis refert. Quamobrem etiam nullius delicti culpam admittit.l. Infans.ff. Ad Legem Corneliam, de ſicarijs. VII. annorũ

II. Impuberes ab anno ſeptimo uſq; ad annum ſeſquiundecimum, proximi cenſentur infantiæ, ſimiles planè furioſo & infanti, quantum ad delinquendi adfectum attinet. Quia huius ætatis pueri bonum & malum non adhuc poſſunt diſcernere, adeoq; intellectu carent.§.Pupillus.Inſtitu.De inutil.ſtipulatio. X. annorum pxi. infan.

III. Ab anno ſeſquiundecimo, uſque ad annum decimũquartum. Impuberes cenſentur proximi pubertati, & doli capaces, ideoq; & furtum, & iniuriam admittere poſſunt.l.Pupillum.in princip.ff. De reg.Iur.l.Impuberem. XIIII. annorum. pxi. pub.

ff.De furt.& l. Sed & ſi quocunque.§. Quòd ſi impubes.ff.Ad leg.Aquil.Et hæc ita ſe habent in maſculis.Fœminarum uerò infantiam Accurſius extendit uſq; ad annum ſeſquidecimum,in dict.§.Pupillus.

XII.annorũ IIII. *Fœminæ intra duodecimum ætatis annum cẽſentur impuberes.Quare ante eam ætatem matrimonium nõ rectè contrahunt,quia uiripotentes non ſunt.Inſtitu.De nupti.in princip.Et quib.mod.tutel.finit.in princip.Nec poſſunt tales puellæ teſtari.l.iij.§.Lege Iulia.ff.De teſti. & §.Præterea.Inſtitu. Quib. non eſt permiſſ. face. teſtament.*

XV.annorũ. V. *Pubertas in Iure nuncupatur ætas XV. annorum.Interim enim ab incunabulis,pueri uocantur impuberes, retinendi ſub diſciplina parentum aut tutorum. Rectè ergo obſeruatum eſt olim,ne cõtraherent nuptias ante annũ ætatis decimũ & quintũ.§.Enimuero.Nouell.de tẽp. non ſolu.pecun.ſup.dot.Siquidem compertum habemus (inquit Iuſtinianus)eos qui quàm celerrime nuptias contrahunt,ad illas non minores quindecim annis accedere. Hodie uerò publica honeſtas, neq; hanc puerilem ætatem admittere debet ad onera matrimonij:Et uehementer ſtulti fuerint parentes,qui liberis ſuis infirmo adhuc,aut etiã nullo conſilio præditis, rem tantam aggredi permittunt.*

Veteres olim ſolebant ex habitu & inſpectione corporis æſtimare pubertatem,nedum ex annis,uidelicet maſculorum,non etiam fœminarum. Quod Iuſtiniano propter pudicitiam retinendam meritò diſplicuit, uolenti quòd poſt decimum & quartum annum maſculi, cœpto decimo & quinto:fœminæ autem poſt duodecimum,illicò reputarentur puberes,finireturq; tutela:Inſtit.Quib.mod. tutel.finit.in princip.

Adoleſ

VI. Adoleſcentes, qui moribus & ſolertia prædití ſunt, tametſi legitimam ætatem nondum expleuerint: anno tamen uigeſimo poſſunt impetrare ueniam adminiſtrandarum rerum. l. ij. in prin. C. De his qui ueni. ætat. impetra. xx. annorũ

VII. Fœminæ quas morum honeſtas commendat, anno decimo & ſeptimo ueniã ætatis impetrare poſſunt, ut pro maioribus (quantum ad rerum domeſticarum adminiſtrationem attinet) cenſeantur. l. ij. §. Fœminas quoque. C. dict. titu. xvii. anno

VIII. Cum relinquuntur alimenta maſculis uſque ad pubertatem, intelligi oportet annum ætatis decimum & octauum. Modeſtinus in l. Mela ait. in princip. ff. De alimen. & cibari. legat. Certe (inquit) ſi uſque ad pubertatem alimenta relinquantur: ſi quis exemplum alimentorum, quæ dudum pueris & puellis dabantur, uelit ſequi: ſciat Hadrianum conſtituiſſe, ut pueri uſque ad decimum & octauum, puellæ uſque ad decimum quartum annum alantur. Animaduerte hic, bone lector, quantam uim habeat humanitatis ratio, ut pubertatis quoque reputatio illi cedat. Eſt'ne enim humanum, ut alimenta in pubertatem puero relicta, porrigantur nonnihil ad robuſtiorem ætatem, qua poßit ſeipſum alere? Inſuper & hoc pondera diligenter, quod Modeſtinus dicit, Siquis exemplum alimentorum, quæ dudum pueris & puellis dabantur, uelit ſequi. Nam hinc apparet, Iuriſconſultos exempla nobis in uſucapionibus & præſcriptionibus diffiniuiſſe. quæ pro ratione cuiuslibet loci, temporis, & perſonarum, ſequi, aut etiam uariare liceat. xviii. annorum.

IX. Minores intra annum uigeſimum, ſi quam rem immobilem donauerint (non tamen propter nuptias) habent repetitionẽ: poſteà non audiendi. l. ulti. §. Cum aut. C. Si xx. annorũ

mai. fact. aliena. rat. habue.

xx. annorũ X. *Ad teſtimonium in cauſis criminalibus, requiritur ætas xx. annorum. l. In teſtimonium. C. De teſtib.*

xiiii. annorum. XI. *In cauſis ciuilibus, admittuntur puberes poſt annum decimum & quartum ætatis expletum. Ideoq; & matrimonium contrahere, & teſtari poſſunt Romano Iure. Inſtit. De nupti. in princip. l. Senium quidem. Et l. ſequen. C. Qui teſta. facer. poſſ. l. Qua ætate. ff. De teſtamẽ. l. Si frater. C. eod. titu. Et Nouell. Vt ſponſa. larg. §. Et hoc quoque.*

xxv. annorum. XII. *Legitima hominis ætas, poſt quintum & uigeſimum annum reputatur. Interim nanque minores appellantur, iuuandi propter ætatis imbecillitatem. l. ult. C. De his qui ueni. ætat impetra. Vlpia. in l. j. ff. De mino. xxv. ann. Nam cum inter omnes (inquit) conſtet, fragile eſſe & infirmum huiuſmodi ætatum conſilium, & multis captionibus ſuppoſitum, multorumq; inſidijs expoſitum. Et inferius: Apparet minoribus annis xxv. eum opem polliceri. Nam poſt hoc tempus compleri uirilem uigorem conſtat. Et ideo hodie in hanc uſque ætatem adoleſcentes curatorum auxilio reguntur: nec antè rei ſuæ adminiſtratio eis committi debebit, quamuis bene rem ſuam gerentibus.*

xx. annorũ XIII. *Lege Iulia cautum eſt, ne minor xx. annis iudicet. Quare nec arbiter eligi poteſt, neque pœna ex ſententia eius committitur. l. Cum Lege Iulia. ff. De arbit.*

xxv. annorum. XIIII. *Minor xxv. annis nõ poteſt cõſtitui procurator ad Iudicia. l. Exigẽdi. C. De procurat. Sanè (inquit Alexander) quòd necdum legitimam ætatem idem filius tuus compleuerit, ob hoc quidem depellere à procurationis officio cum Iudex non iniuſtè potuit.*

Paroch

XV. *Parochos & Preſbyteros, moribus, ſciētia, & ætate graues, ſaltē* XXV. *annis maiores eſſe uult* Romanus *Pōtifex in c.*Licet *canon.* §. Quia *tamen.c.*Cū *in cunctis.* §. *Inferiora.*De *elect. lib.* VI. *Auct.Preſbyteros.* Et *l.* Si *quenquam.*C.De Epiſc.*& clcri.* — xxv. *annorum.*

XVI. Viduam *appellat* Apoſtolus, *quæ non minor ſit annis* LX. *& unius uiri defuncti uxor.*1. Timoth. *quinto.* — LX. *annorū.*

XVII. *Aetatē hominis firmiorem,*David *extendit uſq; ad* LXX. *annum,ut ab eo tēpore ſit labor & dolor.*Pſal. LXXXIX. — LXX. *annorum.*

XVIII. *Vſusfructus municipio legatus, centum annis durat, quia is finis uitæ longæui hominis eſt.l.*An *uſusfructus.ff.*De *uſu.& uſufruct.legat.* — C. *annorum.*

XIX. *Maiores* LXX. *annis, erant olim immunes à tutelis, & ab omnibus muneribus perſonalibus. l.ij. in princip.ff.*De *excuſatio.tutor.l.* Maiores.*ff.* De *iur. immunita.l.*Si *ultra.*C.De *decurio.lib.*XII. *Semper enim in* Ciuitate Romana *ſenectus uenerabilis fuit, eundemq; penè honorem ſenibus, quem magiſtratibus exhibebant.l.* Semper.*ff.* De Iur. *immunita.* Quocirca *rectiſsimè dixit* Ennius, Moribus *antiquis, res ſtat* Romana, *uiris'que.* Et *perpende in d.l.* Maiores. *quòd qui ingreſſus eſt ſeptuageſimum annum, nondum tamen egreſſus.non recte dicitur maior* LXX. *annis, nec habet immunitatem.* — LXX. *annorum.*

Hæc fere ſunt quæ in Iure Ciuili *de ætate hominis tractari ſolent: tametſi* Varro *cum alijs ætatem abſolutè partiatur in infantiam, pueritiam, adoleſcentiam, iuuentam, & ſenectutem, poſt quam tandem pueritia redit, & ſenex bis puer eſt, ut dici ſolet.*

DE AET

DE BELLO.

III. dierum. I. Bellum, ſi triduo anteaquàm committatur, denunciatum fuerit hoſtibus, uulgò exiſtimatur planè honeſtum. Contrà, niſi ſit indictum, omnes putant infame. Et hanc uocant diffidationem, quæ non minus quàm trium dierum tempus complecti debeat. Vnde eſt Titu. De diffidatio.

Sed ô uanum hominum cæcitatem, qui putamus bellum ex eo cumprimis iuſtum cenſeri, ſi præcedat denunciatio: non perpendentes interim rem & cauſam ex qua procedat, plerunque etiam obolarem. Quantò rectius Plato negauit ullum bellum inter homines cenſeri iuſtum? Seditio eſt (inquit). & Chriſtus ſeruator noſter, Matt. v. At ego (ait) dico uobis: quòd quiſquis iraſcitur fratri ſuo temere, obnoxius erit Iudicio.

Sic igitur ſtatuamus, Nullum bellum ideo licitum uideri poteſt, quod triduo prius indictum ſit, aut etiam ſi placet, decennio: niſi ſyncera conſcientia ſuſcipiatur: pro tuendis bonis aduerſus malos: ac legitima & neceſſaria ratione: ab ijs, quibus Deus commiſit gladiū. Et hæc eſt ſumma eorū, quæ Iuriſperiti argutè magis, quàm utiliter diſputāt de bello, in l. Vt uim. ff. De Iuſt. et iu. ac alijs locis.

III. dierum II. Vulneratus, ſi mortuus fuerit intra triduum, præſumitur uulnus letale fuiſſe. Poſtea uerò, non ex uulnere, ſed ex alia accidente cauſa cenſebitur defunctus, ut Bar. cum alijs probat in l. ult. in fi. ff. Ad Leg. Cornel. de ſicari. Angel. & Alexand. in l. Si quis cum aliter. ff. De uerborum obligationibus.

al empti tri mort. imi. vend. Eadem ratione probant Doctores: Si animal emptum, triduo mortuum fuerit, imminere hoc detrimentum uenditori, quoniam ex uitio morbi ante uenditionem contracti

tracti, cenſetur perijſſe. l. Si uerò. §. Qui pro rei. ff. Qui ſatiſdare cogantur. Nonnullæ Ciuitates utuntur ad hoc præſcriptione decem & quatuor dierũ, ut ſi tam diu uulneratus ſuperuiuat, reputant eum aliunde, quàm ex uulnere mortuum.

DE ERRORE ADVOCATORVM.

I. ADuocatorum error, ex continenti, id eſt, triduo reuocandus eſt, uidelicet quando litigatores ſunt præſentes: alioqui error Iuris & facti, uſq; ad ſentẽtiam emendari poteſt ab alijs. l. j. & ult. C. De error. aduoca. l. Error. C. De Iur. & fact. igno. l. Iudices. C. De iudic. III. dierum.

II. Aduocatis quorumcunque Iudiciorum, etiam ſi commeatum, hoc eſt, ueniam abeundi à Magiſtratu impetraſſent, non licebat olim ultra bienniũ abeſſe, ſub pœna amittendi officij. Erant enim apud antiquos, aduocati & numero, & ordine certo in matricula deſcripti. l. ulti. C. De aduocat. diuer. Iudic. II. annorũ.

DE HAEREDIBVS.

I. HAeres, ob publicam honeſtatem, intra nouem dies ab obitu illius cui ſucceſſit, nulla de re nomine defuncti moleſtandus eſt. Quòd ſi ſecus fiat, inutiliter agitur. Donandum enim hoc tempus eſt luctui, commiſerationis & modeſtiæ cauſa. Auct. Sed neque. C. De ſepulc. uiolat. In multis Ciuitatibus longius tempus indulgetur hæredibus: & meritò, ut occurratur impudentiæ illorum, qui ne moribundo quidem parcerent, & funeribus moleſtiam, aut etiam iniuriam inferrent. Quod tamen ſub pœna tertiæ partis bonorum, & infamiæ prohibitum eſt, in Auct. Item qui. C. dict. tit. IX. dierum.

II. Cum uenditur, aut relinquitur ancilla uel ſeruus, ut manumittatur, nec apparet de tẽpore quo manumitti debeat, II. & IIII. menſium.

beat, certè niſi intra duos mēſes manumißio ſiat, poſteà ipſo Iure contingit libertas inter præſentes.l.ult.ff.Qui ſin.manu.ad liberta.perueni.Inter abſentes IIII.*menſibus.l.ulti.ff.eod.tit.*

III.*menſiū.* I I I. *Hæres an uoluerit hæreditatem adire ſeu agnoſcere, deliberādi gratia tres menſes habet, à die quo ſe hæredem eſſe intellexit.l.Sācimus.§. Similiq; modo.C.De iur. deliberan. Interim ergo conueniri non poteſt à creditoribus defuncti.l.Sancimus.§.Donec tamen.C.eo.tit. Et eodem tempore debet hæres ſcribere omnium bonorum Inuentarium, ſi modo adſit hæreditas.*

I.*anni.* I I I I. *Hæres abſens à loco in quo eſt tota hæreditas, uel maior eius pars: debet intra annum curare ut perficiatur inuentariū.l.ult.§.Si autē à locis.C.De iur.deliberā.*

C.*dierum.* V. *Ad petendā bonorū poſſeßionē proximitatis & cognationis nomine, centū dies olim dabantur utiles, ex eo tempore quo primum reſciuiſſet mortem cognati.l.ij.C Qui admit.§.Liberis itaq;.Inſtit. De bono.poſſeſſ.*

I.*anni.* V I. *Liberis emancipatis, & parentibus, bonorū poſſeßio intra annum concedebatur. Verum hodie ſublata eſt ferè differentia emancipationis.§.Liberis itaq;.Inſtit.De bono.poſſeſ.l.j.§.Largius.ff.De ſucceſ. edict.l. Si cohæredi.§.ult.ff.Quis ord.in bono.poſſeßio.ſeruet.l.Emancipata.C.Qui admit.De hoc aliàs dicetur.*

VI. *menſiū.* V I I. *Hæres quem pater exhæredato filio inſtituit, debet intra ſex menſes adire hæreditatem, ſi modo ſit præſens: ne querela inofficioſi teſtamenti, quam ante aditam hæreditatem filius proſequi non poteſt, calumnioſe impediatur.De abſente, eſt annus conſtitutus.l. Scimus anteà. §.Illud præterea.C. De inofficio.teſtamen.*

IIII. *mēſiū.* V I I I. *Hæredes eius qui pendente appellatione mortuus fu*

· ham· quis· ad psiq·
gl· vltra id est Superat
fun·

tuus fuerit, non ſolum habent tempus quod defuncto ad proſequendam appellationem reliquum fuit, uerum etiam quatuor menſes conceduntur illis poſt deliberationem de adeunda hæreditate, numerandi. l. ult. C. Si penden. appel. mors interuener.

IX. *Si hæredes in Ius uocati non exoluerint legata intrà ſex menſes, legatarij uel fideicommiſſarij ſunt mittendi in poſſeßionem bonorum hæredis, quorum fructus tantiſper percipient, donec uoluntati teſtatoris ſatisfiat. l.* Is *cui legatorum.* §. Imperator Antoninus. *ff.* Vt *in poſſeſ. legato. l.* Certa *eſt forma.* C. *eod. tit.* VI. menſiũ.

X. *Hæredes qui legata ad pias cauſas intra ſex menſes non ſoluunt, à tempore inſinuati teſtamenti: tenentur poſteà ad omnia emolumenta, & ad id quod intereſt legatariorum, ſolutionem non fuiſſe protractam.* §. Sinautem. *Nouell.* De Eccleſiaſti. *titu. Quid eſt autem legatum pium? Breuiter hoc eſt, quod Religioni, bonis literis, & paupertati relinquitur. In his enim uera pietas exercetur.* VI. menſiũ.

XI. *Hæredibus hodie ſiue præſentibus, ſiue abſentibus, non ultrà nouem menſes conceduntur ad deliberandum, amputatis alijs dilationibus. l. ult.* §. Sed quidam. C. De Iu. deli. IX. menſiũ.

XII. *Hæres qui uiolenter abſtulerit alicui rem à defuncto donatam, tenetur intra annum in quadruplum, poſteà in ſimplum. l. j.* C. De *ui bono. rapto.* I. anni.

XIIII. *Hæres uel executor teſtamentarius, niſi intra annum ſoluat legata ſecundum uoluntatem teſtatoris, amittit hæreditatem & executionem.* §. *Si quis autem nõ implens.* Nouell. De *hæred. &* Falcid. Auct. Hoc *amplius.* C. De *fideicommiſ.* I. anni.

Et ne hic erres, ſciendum eſt, hæredem quidem ſtatim cogi poſſe ab adita hæreditate, ut rem legatam tradat, nec toto anno expectandum eſt neceſſario. Cæterum, ſi tanto tempore hæres ſolutionem legatorum, ſine legitima cauſa diſtulerit, pœna hæc locum habet. Sic intellige l. Si liber homo. §. Cum res. & l. Si domus. §. In pecunia. ff. De legat. j.

I. anni. XIIII. Filius ſi fortè dixerit ſe nolle adire hæreditatẽ maternam, poteſt nihilominus mutata uoluntate, intra annum adire. l. Filij. ff. Ad Senatuſ. Tertul.

DE ADVLTERIO.

I. anni. I. MAritus poteſt adulterũ cũ uxore ſua deprehenſum, quem aut nolit, aut nõ liceat occidere, per horas diurnas nocturnasq; non plures quàm x x. retinere, teſtandæ eius rei cauſa, ut ſine fraude Iure ſuo utatur. Vlpianus in l. Capite quinto. ff. Ad Leg. Iul. de adulteri. Ergo arbitror (inquit) etiam in parte id ſeruãdum, quod in marito expreſſum eſt. Sed & ſi nõ in domo ſua maritus deprehẽderit, poterit retinere. Sed ſemel remiſſus adulter, reduci non poteſt. Quid ergo ſi euaſerit? an reductus cuſtodiri uiginti horis poſsit? Et puto, hic magis dicendum, reductum retineri poſſe, teſtandæ rei gratia. Quod adijcitur, Teſtandæ rei gratia: ad hoc pertinet, ut teſtes inducat teſtimonio futuros accuſatori, deprehenſum reum in adulterio. Hæc uerba recenſui, quoniam uehementer in alijs quoque factorum articulis deſeruire nobis poſſunt. Cæterum hodie nunquàm licet occidere in adulterio deprehenſum, quod olim liberius concedebatur.

x x. horarũ. II. Suſpectus de fuga, multò magis in crimine deprehenſus, poteſt retineri x x. horis, ut interim Iudex adeatur, per l. Ait Prætor. §. Si debitorem. ff. Quæ in fraud. cre-

di. Si

di. Si debitorem meum (inquit Vlpianus) & complurium creditorum conſecutus eſſem fugientem, ac pecuniã ſecū ferentem, & abſtuliſſem ei id quod mihi debebatur, &c. Sic enim rectè colligunt Doctores exemplo adulteri retinendi, hunc quoque articulum diffiniendum eſſe.

III. Miſſo olim repudio propter adulterium, uel mortua uxore de adulterio ſuſpecta: ſerui uxoris poſt repudium, uel poſt mortem eius, duobus menſibus in ſeruitute neceſſariò manebant, nec antea manumittebantur: quos interim maritus poſſet pro eruenda ueritate ad torturam petere. Vt ſi probatum eſſet adulterium, dos cederet marito: ſin minus, redderetur hæredibus mulieris. l. ulti. C. Ad leg. Iuli. de adulte.

Diuortium autem ſeu repudium, olim ex multis, atque non ita grauibus cauſis admittebatur: ut eſt uidere in l. Conſenſu licita. C. De repudi. Vtebantur autem Romani ad hoc ſolennibus uerbis, ſicut & Interdictis, & alijs rebus ſerijs. Caius in l. ij. ff. De diuort. In repudijs autem (ait) & renunciationibus comprobata ſunt hæc uerba, RES TVAS TIBI HABETO: item hæc, TVAS RES TIBI AGITO. In ſponſalibus quoque diſcutiendis placuit renunciationem interuenire oportere. In qua re hæc uerba probata ſunt, CONDITIONE TVA NON VTOR. Adhibebantur item teſtes ſeptem, ciues Romani puberes, ne res præcipitanter agi uideretur. Paulus in l. Nullum diuortium. & in l. iij. ff. d. tit. Hodie uero non niſi ex adulterio diuortium permittitur. Matth. v. & c. iij. De adulteri. & ſtupr. II. mẽſium.

IIII. Maritus habet LX. ad accuſandam uxorem de adulterio Iure mariti. Poſteà non aliter quàm extraneus, admittitur. l. Iure mariti. C. Ad Leg. Iul. de adulte. Iure LX. dierum.

nn autem

autem mariti accuſare, eſt in accuſando hæc habere ſpecialia. Primum, ut præferatur omnibus alijs accuſare uolentibus, etiam patri adulteræ. Secundum, dies prædicti ad accuſandum marito ſunt utiles, alijs continui. Tertium, ſine ſubſcriptione, & ſine pœna calumniæ accuſat. Quartum, ex ſola ſuſpicione accuſare poteſt, ut tractatur in d.l. Iure mariti. & l. Quamuis. C. eod. tit.

vi. *mēſium.* V. *Accuſaturus mulierem de adulterio extraneus, habet ſex menſes à die diuortij utiles. l. j. §. Accuſationem ff. Ad Senatuſcon. Turpilia.*

v. *annorum.* VI. *Adulterij accuſatio, poſt quinquennium cōtinuum nō auditur, ſiue mulier, ſiue maritus ſit accuſandus. Computatur autem à die admiſſi criminis. Papinianus in l. Quinquennium. ff. Ad Leg. Iul. de adulter. Nam dari ſex menſes utiles, ſic eſt accipiendum: ne crimen quinquennio continuo ſopitum excitetur.*

xiiii. *annorum.* VII. *Minor poſt pubertatem, hoc eſt, poſt decimumquartum annum, committit adulterium, non intra eam ætatem. l. Si minor. ff. Ad Leg. Iul. de adulteri. Quanquā nonnulla crimina, impuberi quoque non cedant impunè.*

xxx. *dierū.* VIII. *Senatuſconſultum, quod factum eſt apud Romanos de liberis agnoſcendis, permittit mulieri, parenti'ue eius in cuius poteſtate eſt, uel ei cui mandatum eſt ab eis: ſi putauerit ſe prægnantem poſt diuortium, denuntiare id marito intra xxx. dies à diuortio numerandos. Si maritus non adfuerit, denunciabitur parenti in cuius poteſtate eſt; aut ſi neutrius copia fuerit, ad domum eorum fiet denunciatio. l. j. §. Permittitur igitur. ff. De liber. agnoſcen. l. j. §. Mulier autem. ff. De uent. inſpici. Hodie uerò, non niſi ex cauſa adulterij fit diuortium, quo caſu*

hæc

hæc quoque deſeruire poſſunt, ut ſuprà dictum eſt.

IX. Mulier prægnans, ultimo ſupplicio adficienda, ſeruabitur XL. diebus etiam poſt partum, humanitatis gratia, ut rectè probat Accurſius in l. Prægnans. ff. De pœn. arg. l. ij. §. Si non oportet. ff. Si quis cautioni. Si tamen (inquit Vlpianus) poſt partum decubuerit, probandum erit, quaſi ualetudine impeditam. XL. dierum.

DE RESCRIPTIS ET nouis conſtitutionibus.

I. SI princeps reſcripſerit, aut mandauerit aliquem ſeuerius, quàm æquum eſt, puniri, hoc eſt noua quadam & inuſitata forma: tunc non ſtatim condemnandus eſt reus, ſed triginta diebus ſuperſedendum eſt, ut interim adfectus Principis nimium fortè per falſas delationes exacerbatus, ad clementiorem ueritatis cognitionem perducatur. l. Si uindicari. C. De pœn. Digna ſanè optimorum Imperatorum uox eſt, omnibus Magiſtratibus imitanda, ne primis ſtatim animorum motibus iudicent, multò minus peſtilentiſsimis quorũlibet delationibus auſcultent: ſed cauſa prius diligenter cognita, ex æquo & bono ſtatuant omnia, adhibito bonorum uirorum conſilio. XXX. dierũ.

II. Nouæ conſtitutiones non ſtatim obtinent, atque ſcriptæ ſunt: ſed poſt duos menſes ab inſinuatione earum receptæ, ligãt generaliter omnes. Vnde eſt tit. Vt fact. nou. Conſtitu. Auguſtinus pulchrè iiij. diſtinct. c. In iſtis. Leges inſtituuntur (inquit) cum promulgantur: ſed firmantur, cum moribus utentium approbantur. niſi ergo poſt inſinuationem recipiantur Conſtitutiones, uidebuntur abrogatæ: ut hodie propemodũ infinitæ ſunt Leges, quæ nunquam in uſum forenſem perductæ ſunt. II. menſium.

DE MINORIBVS.

L.dierum. I. QVando minorũ ætas, omniũ maximè requirit tuitionẽ, receptũ eſt quòd tutor deſignatus nõ appellet: ſed intra quinquaginta dies excuſationem ſuam proponat. Inſti. De excuſation. tutor. §. Qui autem. Et l. Scire oportet. §. Aliud autem inuenimus. Et §. Quinquaginta uerò. ff. eod. tit. Nunc rariores ſunt excuſationis cauſæ, ſi locuples ſit puer: imò, controuertunt ſæpius, quisnam in tutela præferri debeat. Agè ſcis cauſam? Olim reputatum eſt magnum onus: nunc pro lucro habetur (exceptis bonis ſemper uiris) adminiſtrare tutelam. Et tamen nihil eſt officioſius, quàm pupillum, & uiduam ſuſcipere ac tueri.

IIII. mẽſiũ. II. Tutor, uel curator cuiuslibet generis, excuſationem ſuam quam (ut iam dictum eſt) propoſuit, intra quatuor menſes perſequi debet: niſi per aduerſariam partem impediatur. l. Quinquaginta. & l. ſeq. ff. De excuſat. tuto.

VI. mẽſium. III. Tutor qui intra ſex menſes non collocauerit pecunias pupillares ad emolumenta: rectè ob hoc conueniri poteſt. l. Si tutor. ff. De adminiſtra. tutor.

V. annorũ. IIII. Re minoris alienata titulo oneroſo, puta, emptionis uẽditionis, ſine decreto Prætoris, ſi maior factus tacuerit per quinquennium à die uigeſimiquinti anni numerandum: ualebit alienatio propter tacitam ratihibitionem. l. ulti. C. Si maior fact. rat. habue. Aliud eſt in titulo lucratiuo, ut ſuprà diximus.

XII. annorum. V. Minor XXV. annis ſi matrimonium contraxerit, nec receperit dotem quam confeſſus ſit ſe recepiſſe: habet fauore quodam ætatis XII. annos, intra quos intendat querelam non numeratæ dotis. Auct. Si minor. C. De tempo. in integ. reſtitutio.

Si

VI. Si puellæ relicta fuerint alimenta uſque ad puberta= tem, oportet eam alere uſque ad XIIII. ætatis annum. l. Mela ait. in princ. ff. De aliment. & cibari. legat. XIIII. annorum.

VII. Minor ſi non propoſuit querelam non nume= randæ dotis: hæres eius habet quinquennium ad peten= dam in integrum reſtitutionem. Auct. Si minor. C. De tem por. in inte. reſtitutio. V. annorum.

VIII. Pueri ante annum decimum & quartum, non ſunt ad iuramenta cogendi. xxij. q. v. c. Pueri. Rectè qui= dem. nam huiuſmodi ætas, grauitatem Iuriſiurandi non ſa tis perpendit, & quàm magno periculo ſuſcipiatur. XIIII. annorum.

IX. Minoribus datur hodie quadriennium continuum ad petendum in integrum reſtitutionem: olim annus erat utilis. l. ult. C. De tempori. in integ. reſtitutio. IIII. annorum.

DE TESTAMENTIS.

I. RElictum uxori à marito, uel ex diuerſo marito ab uxore, ſub cõditione, SI SECVNDAS NON CONTRAXERIT NVPTIAS, non rectè petitur intra annum. Poſtea uerò admittitur petitio, expoſita cautione: quòd ſi aliquando mutata ſententia contracturus fuerit nuptias, reſtituturũ ſeſe rem ipſam cum fructibus. Nouel. De nupt. §. Vnde ſancimus. I. anni.

II. Separatio bonorum defuncti, intra quinquennium ab aditione numerandum, poſtulanda eſt. l. j. §. Quod di= ctum eſt. ff. De ſeparatio. Vt autem intelligamus quid ſit, & quo conſilio introducta fuerit ſeparatio iſta: audia= mus Vlpianum in l. j. in princ. ff. eod. titu. Sciendum eſt (inquit) ſeparationem ſolere impetrari decreto Præto= ris. Solet autem ſeparatio permitti creditoribus ex his cauſis: Vtputa debitorem quis Seium habuit. Is deceſſit. hæres ei extitit Titius. non eſt hic ſoluendo. patitur bo= V. annorum.

norum uenditionem. creditores Seij dicunt bona Seij ſufficere ſibi, & dicunt creditores Titij contentos eſſe debere bonis Titij, & ſic quaſi duorum fieri bonorum uenditionem. Fieri enim poteſt, ut Seius quidem ſoluendo fuerit, potueritq; creditoribus ſuis uel ita ſemel, etſi non in aſſem, in aliquid tamen ſatisfacere. admiſsis autem commiſtisq; creditoribus Titij, minus ſunt conſecuturi, quia ille non eſt ſoluendo: aut minus conſequentur, quia plures ſunt hi creditores. Eſt igitur æquiſsimum, creditores Seij deſiderantes ſeparationem, audiri: impetrareq; à Prætore, ut ſeparatim quantumcunque creditoribus præſtetur. Hæc Vlpianus. Interim tu perpẽde, candide lector, quàm commodum tibi tuisq; futurum eſſe poſsit hoc conſilium in uſu forenſi, ubi caſus euenerit, ut in tempore petas bonorum ſeparationem. Nam quòd hic quinquennium conceditur: intelligi oportet cum omnia adhuc ſunt integra, cum nulla bonorum uenditio facta eſt: alioqui ſis memor, ut citius petas hoc beneficium longè maximum.

v. annorum. III. Hæres extraneus aperiens teſtamentum eius, qui in propria domo necatus eſt, antea quàm de familia eiuſdem ſit habita quæſtio, aut alia inquiſitione conſtiterit quomodo necatus ſit teſtator: poteſt accuſari intra quinquennium ad pœnam legitimam centum aureorum. l. Lege Cornelia. §. ult. l. In cognitione. & l. j. ff. De Senatuſcon. Syllania. Cum aliter (inquit Vlpianus) nulla domus tuta eſſe poſsit, niſi periculo capitis ſui, dominis cuſtodiã tam ab domeſticis, quàm ab extraneis præſtare ſerui cogantur: ideo Senatuſconſulta introducta ſunt de publica quæſtione à familia necatorum habenda.

v. annorum. IIII. Querela inofficioſi teſtamẽti, intra quinquenniũ ab adita hæreditate rectè proponitur. l. Scimus antea. §.

Illud

Illud præterea. & l. Si quis. C. De inofficio. teſtament. Ni ſi tamen legitima cauſa impediat. l. Contra maiores. C. eod. tit.

Et quando in mentionem quinquennij iam rurſus incidimus, hoc certè prætereundum non ſiat: Quòd tempus quinquennale, uocatur luſtrum: in quot annos olim prædia locari ſolebant. Luſtrum enim a luendo, hoc eſt, ſol= uendo dictum eſſe, Varroni placet, quoniam quinto quoque anno uectigalia tributaq; exigebantur. Vlpianus in l. Si quis nec cauſam. §. Res pignori. ff. Si cert. petat. Nã & ſi colonus (inquit) poſt luſtrum completum fructus perceperit, condici eos conſtat. luſt.

Præterea, quinquennium dicitur multum temporis, in l. j. §. Quod dicitur. ff. De ſeparatio. Quod dicitur (inquit Vlpianus) poſt multum temporis ſeparationem impetrari non poſſe: ita erit accipiendum, ut ultra quinquennium poſt aditionem numerandum ſeparatio non poſtuletur.

V. De ſtatu defunctorũ qui ſine inquietudine uiã liberã egerunt, non oportet poſt quinquenniũ controuertere à die mortis. l. j. ff. Ne de ſtat. defuncto. & l. j. C. eod. tit. C. annorum.

VI. Parens ſolus adit hæreditatem liberis infantibus, ex teſtamento, uel ab inteſtato delatam, ſiue eos in poteſtate habeat, ſiue non habeat. Maiori autem VII. annis delatam hæreditatem, ipſe puer conſenſu parentis, uel ſi parentem non habeat, autoritate tutoris, adire debet. l. Si infanti. C. De iur. deliberan. VII. annorum.

VII. Teſtamentum legitimè perfectum, nudis uerbis reuocari non uidetur, niſi allegans reuocationem huiuſmodi teſtamenti, poſt mortem teſtatoris duo probauerit: Alterũ, quòd teſtator aptis, minimeq; dubijs reuocãdi uerbis X. annorum.

X. Ne hæres teneatur ultra ualorem hæreditatis, cum multi ſunt creditores defuncti, conſultum eſt ut perficiat inuentarium bonorum quæ in hæreditate ſunt intra L X. dies: idq; præſentibus legatarijs, fideicommiſſarijs, creditoribus, et Notario publico, ſi modo in Ciuitate aut Prouincia adſunt. l. Scimus. §. Sin autem dubius. C. De iur. deliberan. Et hoc eſt beneficium Inuentarij, quod Iuſtinianus donat omnibus hæredibus. Nouell. De hæredi. et Falcidi. §. Hinc nobis. Vnde uulgò dicimus, Hæreditatẽ adiri beneficio Inuentarij. L X. dierum. ſpa· qu'i · ad pficiēn· ·

DE GLANDE
legenda.

GLandem, hoc eſt, quemcunq; fructum, ex arbore tua in alienum ſolum decidentem, tertio quoq; die legere potes: modo exponas cautionem damni infecti, id eſt, quòd legendo glandem, nullum damnum uicino ſis allaturus. l. Iulianus §. Glans. ff. Ad exhibẽd. l. j. ff. De gland. legend. III. dierum.

DE CVSTODIA
carceris.

CVſtos carceris olim intra triginta dies, nomina, cauſas, ætatem, & omnem conditionem uinctorum Iudici denunciabat, ut tantò melius de condemnatione, aut relaxatione eorum tractari poſſet. l. ulti. C. De cuſtodi. reor. Vbi Doctores notant, cauſam uinctorum non eſſe protrahendam ultra menſem. Quòd certè & humanum, & æquum eſt. XXX. dierũ. cām vinct· ñ vltra m··

DE FEVDO.

I. CVm de inueſtitura feudi controuertitur, poſſeſſio Vaſalli annalis, præiudicat domino ſcienti. c. j. §. Si quis ſe. in fi. Si de inueſtitu. inter domi. & Vaſal. lis I. anni.

oriat. Nam ſciēs, uidetur tacite conſentire. c. j. §. Præterea. Quibus mod. feud. amitta.

I. anni. II. *Dominus ſciens feudum alienatum eſſe, nec reuocans intra annum, non admittitur poſteà, uidelicet, cum nullus agnatorum eſt, qui in feudo aperto præcedat eum. c. j. §. Porrò. Quali. olim poter. feud. aliena. In uſib. feudo.*

Vtrum autem reuocans alienationem feudi, teneatur reddere precium, textus eſt in c. j. §. Titius filios. Si de feud. defunct. conten. ſit. Agnatus enim poteſt recuperare feudum, non reddito precio. Cæterum, emptor actionem habet ex empto aduerſus uenditorem. c. j. De prohibit. feud. alie. per Federic.

I. anni. III. *Feudum alienatum, etiam in agnatos, reuocat proximus agnatus intra annum: Niſi fortè ſciens conſenſiſſet expreſſe aut tacitè. c. j. §. Titius filios. Si de feud. defunct. contenti. ſit inter domi. & agna. Nā remittentibus actiones ſuas, non eſt dandus regreſſus. l. Sequitur. §. Si uenditor. ff. De Aedili. edict. Quòd ſi in extraneum fuerit facta alienatio, triginta annis eam reuocationi ſubiectam eſſe, putat gloſſ. in d. §. Titius filios.*

I. anni. IIII. *Vaſallus debet intra annum & diem petere inueſtituram feudi, quod poſteà amittit, et ad dominum reuertitur, ut eſt Conſtitu. Imperialis. §. Præterea ſi quis. De prohibit. feud. alie. per Federic. c. j. Quo tempo. mili. inueſtitu. peter. debe.*

XXX. annorum. V. *Si quis rem aliquam pro feudo poßideat triginta annis, & exhibeat domino id ſeruitij quod debet, quamuis non ſit inueſtitus: præſcriptione tamen triginta annorum ſe poteſt tueri. c. j. §. Si quis per triginta. Si de feud. defunct. contenti. ſit inter domi. & agna. Vaſal. In uſib. feudo.*

Res

VI. Res communis poteſt dari in feudum. Quòd ſi alter ſocius renuat ſuam partem in feudum dare, nec etiam uoluerit cum Vaſallo diuidere, tunc poteſt conueniri actione communi diuidundo, quæ hoc caſu XL. annis durat, tametſi in alijs ſpeciebus non tam diuturna ſit. c. j. §. Item ſciendum eſt. De not. feudo. XL. annorū.

DE EMPHYTEVSI.

EMphyteota, qui alienandæ Emphyteuſis ſine uoluntate domini poteſtatem non habet, poteſt offerre Ius ſuum domino, ut emat quanti plurimi fuerit. Aeſtimabitur enim precium quod quilibet extraneus daturus eſt. Tum ſi poſt oblatam emendi conditionem, dominus per duos menſes tacuerit, liberum erit Emphyteotæ Ius ſuum cui uolet alienare. l. ulti. §. Sin autem dominorum. C. De Iur. Emphyteo. II. menſium.

DE NVPTIIS.

I. MVlier, mortuo marito, annum luctus obſeruabit ob publicam honeſtatem. Contrahens uerò intra annum, perdit omnia lucra nuptialia, & infamia notatur. l. j. in princi. Et l. ij. C. De ſecūd. nupt. l. j. ff. De his qui notan. infami. Viri uerò, non lugent uxores. l. Vxores. ff. De nupti. I. anni.

II. Mater tendens ad ſecundas nuptias, debet filijs ſuis petere tutores idoneos confeſtim, hoc eſt, intra quatuor menſes. Quod ſi non faciat, cognati petent tutores. l. ij. §. Si mater. ff. Ad Senatuſcon. Tertyllia. l. Nepotibus. C. Qui pet. tutor. Sic enim interpretatur Bartolus hoc uerbum (Confeſtim) in l. Preſbyteros. C. De Epiſco. & clerici. Et in Auct. Matri & auiæ. C. Quan. muli. tut. offici. fung. pot. IIII menſiū.

III. Mulier ſecundas contractura nuptias, niſi intra I. anni.

annum

annum petat tutores (forte cognatis non petentibus , ut ſæpe ſunt negligentes) priuanda eſt ſucceßione eorum. l.ij.§. Confeſtim. ff. Ad Senatuſcon. Tertyllia.l. Omne matri. & l. Matres. C.eod.titu. Quam materiam non inconcinnè tractat Paulus Caſtrenſis in conſilio ccclxiij. incipi. Res iſta modicam dubitationem.

Non ſolum autem tenetur petere tutores, uerumetiam inueſtigare debet mater qualiter adminiſtrent: quomodo filij educantur moribus & bonis literis.l. Matris pietas. Et l.ulti. C.Qui pet.tutor.

Præterea, admonendi ſumus, hæc omnia repetenda eſſe de cognatis, qui niſi impuberi orphano petãt tutores intra annũ, carebũt eius ſucceßiõe.l.Sciãt. C. De legi.hære.

i. anni. *IIII. Soluto matrimonio, permiſſum eſt dotem ſtatim exigere in rebus immobilibus: Verum in mobilibus uel ſe mouentibus, uel incorporalibus, annale tempus obſeruatur.l.j.§.Exactio autem dotis.C.De rei uxori.actio.*

xxv. annorum. *V. Cum pater ſine graui & legitima cauſa negligit filiam dare nuptui, poteſt ipſa ſine conſenſu paterno matrimonium contrahere. Et oportet nihilominus patrem ſuppeditare pro facultatibus dotẽ. Quòd ſi non ob aliam quàm hanc cauſam recuſauerit, uidelicet, quia non conſenſiſſet, cogẽdus eſt per Magiſtratum. Auct. Sed ſi poſt. C.De inoffi.teſtament. Probatur Eccleſiaſti. VII.*

vi. menſiũ. *VI. Qui olim manumittebat ancillam cauſa habendæ uxoris, Iuſiurandum apud Iudicem cogebatur dare, quòd eam intra ſex menſes ducturus eſſet uxorem, ne fortè manumißio fraude, ac libidinis gratia fieret.§. Iuſtæ autem. Inſti. Quibus ex cauſ.manu.non lic.l. Si collactaneus, in fin.ff.De manumiſ.uindict.*

i. anni. *VII. Cum quis olim apud Hebræos duxiſſet uxorem,*

donabatur

donabatur ei immunitas unius anni ab omnibus muneribus, & neq; ad bellum, neque ad aliam quamlibet publicam functionem uocabatur eo anno. Deuter. XXIIII.

Hodie quoq; hunc honorem pleræque Ciuitates rectè præſtant matrimonio, ut primo anno exemptionē habeat onerum publicorum. Probatiſsima ſanè conſuetudo eſt: Nam & Chriſtus uoluit nobis nuptiarum commendationem præſentia ſua & primo omnium miraculo inſinuare. Ioā. II. Vnde conſequitur, matrimonij honeſtatem nō ſatis percipere eos maritos, qui in ultima uoluntate ſua (quod ſæpe uidi) relinquunt aliquid uxori, adiecta cōditione, ſi ſecundas non contraxerit nuptias. Quam conditionē Iuſtinianus approbat Nouell. De nupti. §. Vnde ſancimus, ſicut ſuperius quoq; dictum eſt, haud dubiè ſuaſu Triboniani, hominis ad omnem innouationē facilimi, propter auaritiam, ut Suidas & Procopius de eo ſcribūt. Melius ergo Terentius Iureconſultus dixit: Cum legato adſcripta fuerit conditio, Si non nupſerit: ea reiecta, mulierem rectè nubere, & legatum capere. l. Sed ſi hoc. §. ulti. Et l. Hoc modo. ff. De conditio. & demonſtra. Porrò, dotatas & nuptas eſſe fœminas, ad ſobolem procreandam replendamq; liberis Ciuitatem, maximè neceſſarium eſſe Vlpianus reſpondit. in l. j. ff. Solut. matri. Trib. auar.

Hoc deniq; diuino & naturali Iuri conſentaneum eſt. Apoſtolus de uiduis loquens I. Corinthi. VII. Quòd ſi ſe non continet (inquit) contrahat matrimonium. Nam ſatius eſt nubere, quàm uri. Et iterū I. Timothe. V. Volo igitur iuniores (ait) nubere, liberos gignere, domum adminiſtrare, &c. Item Gene. II. Non eſt bonum, hominem ſolum eſſe. Quare ſi caſus eueniat, exiſtimo ſecundum Romanum & antiquius Ius reſpondendum ac iudicandum

dum eſſe: Videlicet, quòd talis adiecta conditio, habeatur pro nulla. Quid enim intereſt mortui coniugis, ſuperſtitem non contrahere matrimonium?

III. annorũ. VIII. *Mater tenetur naturali Iure alere filium trien-nio, ut abinde cura alimentorũ ad patrem magis ſpectare uideatur. l. Nec filium. C. De patr. poteſta. Et remediũ (inquiunt Imperatores) alimentorum apud Præſidem maiori trimo petendi monſtratum Iure, manifeſtè declarat.*

Trimus puer trium annorũ dicitur: ſicut bimus, quadrimus; duorum & quatuor annorũ: Et anniculus, unius anni. Herodes in omnibus finibus Bethleenũticis quotquot erant bimuli aut minores, interfici iubebat; fruſtra conatus & Chriſtum natum interimere. Matthæi II. Et ſanè uerißimum eſt, Malum conſilium, penè nunquã ſucceßiſſe tyrannis.

III. annorũ. IX. *Si cui relicta ſunt ſimpliciter alimenta, quæ hæres multo tẽpore, hoc eſt, triẽnio præſtiterit: is poteſt hæredẽ conuenire, ut deinde ſemper præſtet. l. j. C. De fideicommiſſ. Hunc fauorem habent alimenta quibus uitam ſuſtentamus, & penè nulla re magis prodeſſe poſſumus proximo.*

III. annorũ. X. *Filius ſi repudiet hæreditatem paternam, poteſt nihilominus intra trienniũ eandẽ adire, modo res hæreditariæ nondũ alienatæ ſint. l. ulti. C. De repudi. & abſti. hæredit.*

DE MVNERIBVS ET *honoribus.*

II. menſium. I. QVi fuerit abſens nominatus ad honores, hoc eſt, ad munera pſonalia cũ dignitate: is habet duos menſes ex eo die quo ſciuerit ſe nominatum, ad proponendam excuſationem uel etiam appellationem. l. j. C. De

tempori.

temporí. appellatio. Iterum hic admonemur, quàm anxij olim eſſent maiores noſtri, ne ad honores deputarentur, in quibus rectè adminiſtrãdis rogo: quid aliud eſt quàm cura & moleſtia?

II. Cum incidit quæſtio uendicandi Decurionis, qui relicta origine, aliò migrauerit, eã oportet intra tres menſes diffinire: alioqui Iudex punitur. l. Generali. C. De Decurioni. lib. x. Decuriones hodie optimo exemplo dixerimus Magiſtratus, qui conſilij ſimul etiam iudicandi cauſa, Senatorio quodam ordine in Ciuitatibus conſcripti ſunt. l. Pupillus. §. Decuriones. ff. De uerbo. ſignifica. Vrbes autem ex quibus olim coloniæ deducebantur. Metropoles dictæ ſunt, quaſi matrices: quandoquidem ſic ſe habet Metropolis ad coloniam, ſicut mater ad filiam. Quocirca Budæus rectè notat, hallucinatum eſſe Gratianum, qui Metropoles, à numero Ciuitatum dici, uerbis Iſidori putauit, xxj. diſtincti. c. Cleros. Nam ea ſignificatione, primam breuem natura haberet, cum habeat longam. Proinde melius illud dictum eſt lxiij. diſtincti. c. Sacrorum: Ad eligendum Epiſcopum, ſufficere Eccleſiæ matricis arbitrium. Vnde Metropolitanus dictus eſt. III. menſiũ. Metrop.

De uendicatione autem Decurionis adiecta cauſa, cuius hic fit mentio, nos alibi diximus.

III. Defenſores Ciuitatum Iureiurando electi, iudicabant olim biennio, alijs poſtea ex deſcripto in matricula circulo & ordine delectis, ut probatur Nouell. De defenſo. Ciuita. §. Iuſiurandum. Et §. ulti. Pleræque Ciuitates, ſingulis annis Magiſtratus mutant, imitantes Prætorij Imperij priſcam conſuetudinem. Et id quod in XII. tabulis eſt: Reliqui Magiſtratus annui ſunto. Et paulò infrà: Ciuitatem annali Lege ſeruanto. II. annorũ.

De

DE SOCIIS.

IIII. mēſiū. SOcius admonitus in iudicio, uel extra iudicium, ut pro parte rata pecuniā, quam alter ſocius in rē communem ſolus impendit, reſtituat: ſi negauerit ſolutionem, poſt quatuor menſes amittit dominium rei communis, quam ſocius ob impenſas poteſt totam uendicare. l. Si fratres. §. Idem reſpondit. ff. Pro ſoci. l. Si ut proponis. C. De ædific. priuat.

DE PECVLIO.

I. anni. I. SI ſeruus alienaretur olim cum peculio, & interim ſine peculio traditus eſſet: tunc uenditor poterat intra annum de peculio conueniri. l. Et ancillarem. §. Si ſeruus alienatus. ff. De peculi.

I. anni. II. Qui filio familiâs ſtudiorū uel legationis cauſa mutuo dederit pecuniam ad neceſſarios ſumptus, quos nec pater Iure potuiſſet negare, is poteſt intra annum agere de peculio, nihil obſtante Senatuſconſulto Macedoniano, cuius mens non fuit tam iuſtis ſubuentionibus interdicere. Nec refert aliquid, utrum filius uiuat adhuc, an ſit mortuus. l. Macedoniani. C. Ad ſenatuſconſul. Macedo.

DE SERVIS.

I. anni. I. SEruus olim qui ignorāte domino ſubrepſit ad ordinem Eccleſiaſticū, poterat intra annū probata ſeruitute, repeti ac uendicari. §. Si ſeruus ſciente. Nouell. De ſanct. Epiſco. Cui ſubſcribit Romanus Pontifex in c. ij. De ſerui. non ordinan.

X. annorū. II. Seruus manumiſſus à Fiſci debitore, qui ſoluendo non eſt, ſi diu in libertate permanſerit, hoc eſt, decennio ſaltem: poſteà non eſt reuocandus in ſeruitutem. l. Si cum fidei commiſſaria. §. Ariſto reſpondit. ff. Qui & à quibus manu. liber. non fiunt. Vides, quàm eleganter Iuriſconſulti

conſulti hic ſint uſi præſcriptionis æquitate, quaſi medio
quodã Iure & tẽperamento inter Remp. quæ utiq; fauo-
rabilis res eſt, & libertatẽ, quæ & ipſa fauorẽ meretur?

DE VARIIS CONTRACTIBVS.

I. SI quis debitores ſuos liberet, malens illis debitum I.anni.
condonari, quàm creditoribus ſuis ſolutum iri, cer
tè non eſt laudanda huiuſmodi fraudulenta liberalitas
quæ nocet alijs. Quare ijdem debitores liberati, poſſunt
conueniri intra annum in id quod facere poſſunt, modo
ſint ignari fraudis, quam liberans eos prætendebat: Nam
participes doli mali tenentur in ſolidum. l. ulti. C. De re-
uocan. his quæ in frau. credi.

II. Si conductores ædium non ſoluant penſionem, & II.annorũ.
præterea latitent, permittitur locatori domum aperire,
& res in ea repertas apud publicam perſonam teſteſq́;
ſigillatim deſcribere, deſcriptaq́; conſignare ut cuſtodian
tur. l. Cum domino horreorum. C. Locat.

III. Mulier intercedens pro alio, iuuatur quidem Sena II.annorũ.
tuſconſulto Velleiano: ſed tamen ſi poſt biennium repe-
tierit eandem fideiuſsionem non habet locum Senatuſcon
ſultum. Quia non eſt ei ſubueniendum, quæ cum euitare
poſſet interceſsionis exactionem, maluit poſt deliberatio-
nem tanti temporis eam confirmare. l. ij. C. Ad Senatuſ-
con. Velleia.

IIII. Qui tacet centum diebus, uidetur ratum habere C.dierum.
negotium pro ſe geſtum, ut tractat Bar. in l. Pomponius.
ff. De negoti. geſt.

V. Promittens pecuniam in tribus terminis (ut dicunt) III.annorũ.
nullo in ſpeciem adiecto tempore, annua, bima, trima, die
tenetur, ut tota ſumma tertio anno ſit ſoluta, ſicut rectè
probat Bar. in l. iij. in princ. ff. De annu. legat. Iaſon in l.

Eum qui calendis.in princ.ff. De uerb.oblig. more ſuo catalogum recenſet eorum, qui ſubſcribunt huic ſententiæ.

X L.annorū. VI. Actio hypothecaria X L.annis conceditur.l.Cū notiſsimi.§.Quamobrem.C.De præſcript.trigin.annor.

X L.annorū. VII. Omnes actiones temporales, per litis conteſtationem perpetuātur, hoc eſt, ad X L. annos extendūtur.l.ulti.C.De præſcriptio.trigin.annor.Cui conſequens eſt alia regula: Quòd actiones quæ tempore triginta annorū non tolluntur, omnibus modis per X L. annos finem accipiunt.l.Omnes.C.eod.tit.

X L.annorū. VIII. Actiones decem uel uiginti annorū, quæ loco pio cōpetunt, non niſi X L.annis tolluntur. Auct.Quas actiones.C.De ſacroſanct.Eccle.Hoc priuilegium eſt pij loci.

X X.annorū. IX. Poſſeſſor bonæ fidei ex legitima contractus cauſa, bonorum Fiſco uacantium, per uiginti annos defenſionē adquirit.l.j.§.Diuus Pius.ff.De Iur.Fiſc.

X.annorum. X. Seruitutes adinſtar uſufructus, adquiruntur per contractus & ultimas uoluntates: Amittūtur autē decē annis inter præſentes.l.Sicut uſufructū.C.De ſeruituti.& aqu.

DE PRIMO DECRETO.

I.anni. I. REo aduerſus quē eſt facta miſsio in poſſeſsionem bonorū ex primo decreto, ut creditor ea teneat & cuſtodiat, datur annus, intra quem rediens auditur, & poteſt recuperare bona ſua: ita tamen, ut reſtituat actori expenſas, & præſtet cautionem idoneam, hoc eſt, fideiuſſoriam, uel pignoratitiam, Iudicio ſiſti. Poſt annum uerò, de recuperanda poſſeſsione non eſt audiendus, ſed tantum de cauſa principali.l.Si quis emptionis.§. Sed & ſi quis. C.De præſcriptio trigin.annor.Auct.Et qui iurat.C. De bon.auto. Iudic.poſsiden. Nouell. De exhiben.reis.§. Si uerò ſemel. Tractat Bar. materiam primi & ſecundi decreti

creti.in l.Si finita.§.Iulianus.ff.De dam.infect.

II. *Miſsio in poſſeſsionem bonorum debitoris ex primo decreto, prodeſt alijs quoque creditoribus intra bienniū uenientibus, ſi modo debitum probauerint.* l. *Cum apud ueteres.in princip.C.De bon.auto.Iudic.poſsiden.* Abſen*tibus autem creditoribus, quadriennium tribuitur. l. ulti. in princip.* C.*eod.tit.* II. & IIII. *annorum.*

DE CONTVMACIA.

I. ABſens *accuſatus de graui crimine,ſi uocatus,intra annum non ueniat, naſcitur contra eum magna reatus cōiectura, quæ facit ut poſtea rediens teneatur innocentiam ſuam probare: cum alioqui ueniente eo, probandum fuiſſet ab actore crimen.l.C.De requir. re.* Huic *coniecturæ accedit quod dicimus, læſam conſcientiam ſemper fugere.* I. *anni.*

II. Bona *propter contumaciam ſeu delictum confiſcanda,intra quinquennium à fiſco uendicari oportet.l.ij.* C. De *uectigali.& commiſ.*Bal.*in l.*Cō*miſſa. ff.*De *publica.* V. *annorum.*

III. *Querelæ falſi, uiginti annis præſcribitur, ſicut cæteris criminalibus accuſationibus.l.* Q*uerela.* C. Ad Legē Corneli.*de falſ.* XX. *annorū.*

DE NAVFRAGIO.

NAuta *qui dicit ſe feciſſe naufragium,debet hoc probare intra annum apud Iudicem loci, ut ei res ſeruatæ reſtituantur:* Poſtea *uerò non auditur.l. ij.* C. De *naufra.lib.* XI. Et *cauſa ad ſummum intra biennium eſt terminanda.l.penult.*C.*eod.tit.* I. *anni.*

Q*uòd autem nonnulli bona naufragorum ſibi prorſus adpropriant prætextu conſuetudinis, crudele & impium eſt,ac meritò damnantur per* Federicū Imperatorē *ſub pœna publicatiōis bonorū.*Auct. N*auigia.*C.De *furt.*

DE COMMISSO.

v.annorum. I. RES quæ in commiſſum cecidit, nõ poteſt peti poſt quinquenniũ à Fiſco, cui non eſt ſoluta debita penſitatio: multò minus petet fiſcus precium eius, ſi fortè non extat. l. ij. C. De uecti. & commiſ.

Commiſſum autem eſt delictum non ſolutæ penſitationis, dictum à committo. Nam committere inter alia ſignificata, pro delinquere, & in peiorem partem aliquid facere accipitur. Vnde Cicero: Non committas (inquit) ut dicendum ſit, non putaram. Et Triphonius in l. Auxilium. in fi. ff. De minori. Et non fit (ait) ætatis excuſatio aduerſus præcepta Legum ei, qui dum leges inuocat, contra eas committit. Itaque is qui non ſoluto uectigali, Rempublicam ſua penſitatione defraudat, multum ſanè delinquit, & meritò res, quarum nomine aliquid ſoluendum erat, amittit. Ideo in commiſſum, uel in cauſam commiſſi dicuntur incidere. l. Commiſſa. ff. De publica. & uectigali.

Vectigal eſt, quod pro deuictis mercibus ſoluitur: quemadmodum portitorium, quod portitori datur.

II. annorũ. II. Si dominus agrum ſuum & tributarium deſerat, poteſt quilibet propria autoritate culturam eius ſuſcipere, ut Reſpublica tributum ſaluum habeat. Cæterum dominus agri deſerti ueniens intra biennium auditur, & reſtitutis expenſis culturæ, poteſt eum recipere. l. Qui agros. C. De omni. agr. deſert. lib. XI.

DE MILITE VEterano.

XX. annorũ. I. VEteranus miles olim poſt uinginti annos conſequebatur immunitatem ab omnibus muneribus, ut eſt Titu. C. De excuſati. uetera. & l. Sed & milites. in princi.

principio.& §. Quandoque autem. ff. De excuſatione tutorum.

Verum hoc intelligendum eſt de militibus honeſtè militia miſſis. Nam apud antiquos, qui militaris diſciplinæ ſtudioſiſſimi fuerunt, triplex contingebat miſſio: uidelicet honeſta, cauſaria, & ignominioſa. l. ij. §. Ignominiæ. & l. Milites. ff. De re milita. Nunc omnia ſine ordine geruntur ad calamitatem ſubiectorum.

II. *Liberta maior quinquaginta annis, operas præſtare patrono non cogebatur olim. l. Liberta. ff. De oper. liberto.* L. annorum.

DE RECEPTIS ARBITRIS.

I. *SI compromiſſum fuerit in arbitrum, oportet eum intra annum facere certiorem de compromiſſo. Alioqui poſt tempus annale, uidentur litigatores, arbitriū eius repudiaſſe, ut probat Barto. in l. Si quis arbitratu. ff. De uerbo obligat.* I. anni.

II. *Aduerſus ſententias eorum, à quibus propter eminentiam Magiſtratus, uel aliam rationem appellare nō licet, utique admittitur ſupplicatio intra bienniū. Auct. Quæ ſupplicatio. C. De preci. Impera. offeren.* II. annorū.

DE DAMNATIS.

CVm quis in metallum damnatur ſine certo tempore, uidebitur præfinitum eſſe decennium. l. Sine præfinitione. ff. De pœn. Quod nota ad alias rerum ſpecies ſimili ratione diffiniendas. X. annorū.

DE MARITO IMPOTENTE uel captiuo.

I. *VXor non debet propter impotentiam ſtatim diuertere à marito: ſed per triennium expectabit, ut interim appareat, utrum ex perpetua, an uerò ex ad-* III. annorū.

 uentitia

uentitia cauſa ſit impotentiæ morbus. Elapſo autem triennio, ſi nihil emendatum fuerit hoc malum, Iuſtinianus permittit diuortium: credo propterea, quoniam uxor reuera non fuit, quæ non conſenſit in uirum impotentem. §. Per occaſionem quoque neceſſariam. Nouel. De nupti. iunct. l. Nihil conſenſui. ff. De regul. Iur.

v. annorum. II. Cum dubitatur olim, num maritus ab hoſtibus captus uiueret, an non: quinquennium expectandum erat, ut interim ueritas exploraretur. §. Sed etiam captiuitatis. Nouell. De nup. & l. Vxores. C. De repudi. Sed conſtitutum eſt poſtea, ut tantiſper expectet mulier, donec certò conſtet maritum eſſe mortuum. §. Quòd autem. Nouell. Vt licea. mat. & aui.

DE REDEMPTIS AB HOSTIBVS.

v. annorum. Redempti ab hoſtibus ære alieno, tenentur & gratias referre, & multò magis precium redemptionis ſoluere. Quòd ſi non poſſunt, æquum eſt, ut redimenti quinquennio ſeruiant. l. ulti. C. De capti. & poſtlimini. reuer. Quod nõ multũ diſcrepat à Lege Moſaica. Deuter. xv.

DE NVNDINIS.

x. annorũ. Nundinarum uſus à Principe ſpecialiter impetratus, amittitur decennio, ſi non utantur impetrantes. l. j. ff. De nundi. Sic de ſeruitutibus non utendo amittendis, ſuprà diximus.

DE LVDO.

l. annorum. Quæ in ludo ultra aureum perduntur, repeti poſſunt intra quinquaginta annos. l. ulti. C. De religio. & ſumpti. funer. Quà ex re æſtimare licet, quàm inhoneſtum cenſeant Leges immodicum ludi abuſum. Cum enim regulariter omnibus actionibus perſonalibus præſcribatur triginta annis, uides hoc caſu repititionem exten di

tendi ad annum quinquageſimũ.l. Sicut. C. De præſcript. trigin.annor. Quod nota.

DE IVBILEO.

Annus quinquageſimus olim apud Hebræos ex Lege Moſaica, uocabatur Iubileus: quo tempore unuſquiſque ad poſſeßiones, & libertatem familiamq; ſuam, quam ob neceßitatem alienaſſet, nec poſſet ſoluere, gratis admittebatur. Nume. xxv. Sanctificabisq; (inquit) annum quinquageſimum, & uocabis remißionem cunctis habitatoribus terræ ueſtræ. Ipſe enim eſt Iubileus. Reuertetur homo ad poſſeßionem ſuam, & unuſquiſq; ad familiam priſtinam: quia Iubileus eſt quinquageſimus annus. L. annorum.

Hæc Politiæ ſpecies optima eſt, & meritò commendanda ſunt omnia Statuta Ciuitatum quæ eòdem tendunt, hoc eſt, ut liberi ac reliqui cognati, per diuturnam ſucceßionem fruantur parentum & maiorum opibus, nomine & familia. Id enim maximè ſecundum naturam eſt. Quamobrem olim non uoluerunt res immobiles alienari paßim in extraneos, ut teſtatur l. Dudum. C. De contrahen.emptio. Dudum (inquiunt imperatores) proximis conſortibusq; conceſſum erat, ut extraneos ab emptione remouerent, neque homines ſuo arbitratu uendenda diſtraherent. Et quanquam ibi reuocetur hoc Ius, multæ tamen Ciuitates mordicus obſeruant, ne poſſeßiones extra familiam alienẽtur: & ut proximus ſanguine, ſit itẽ proximus in contractu emptionis. Huc denique pertinent omnia Statuta quæ tam anxiè præcipiũt, ne ullius rei immobilis alienatio ſit ualida, niſi per inſinuationẽ apud Magiſtratũ, in publicis actis (libros Ciuitatũ uocãt) deſcribatur: Non aliò iſta tendũt, q̃ quòd bona maneãt intra familiã uniuſcuiuſq; ciuis, & præripiatur occaſio clãdeſtinis

alienationibus, quæ alioqui in præiudicium ſanguinis ſæpe contingerent. Nam cum palàm fiunt & ſolenniter alienationes, cuilibet eſt libera interdicendi facultas: poteſt & Magiſtratus oculum adijcere, ne quid perperam agatur. Summa, tanta eſt huius Iuris utilitas cum priuata, tum publica, ut ſi ſingula proſequi debeam, neceſſarium fuerit uel eo nomine iuſtum ſcribere libellũ. Sed aliâs tractabitur latius.

CONSILIA QVAEDAM SEV *cautelæ in materia præſcriptionis.*

I. EXiſtimant Doctores aliquando præſcriptionem, uel Iure communi, uel Iure ſtatutario introductam euitari poſſe. Primũ, Si conuentum fuerit inter contrahentes, & inſtrumento comprehenſum, quòd elapſo tempore per Legem uel Statutum præſcripto, incipiat debitor rurſus debere omnibus numeris quibus antea contractum, & per Notarium deſcriptum eſt debitum. argu. l. Sicut in annos. in princip. ff. Quib. mod. uſufruct. amittat. Bar. in l. Nemo poteſt. ff. De legat. j. Vbi probatur, quòd alioqui ſine hac expreſſa cõuentione, qua mediante nõ uidetur excludi autoritas Legis, ſed magis noua cõſtitui obligatio: non poßit ullo modo fieri directa renunciatio, ne procedat uſucapio uel præſcriptio. Bald. in l. Ipſis rerum. C. Vt in poſſeßio. legat. Certe, non eſt contemnendum hoc conſilium propter Statuta Ciuitatum, quæ (ut ſuprà dictum eſt) modum excedunt, quoniam annali præſcriptione ad omnia paßim negotia utuntur.

II. Conſultum putant, in chirographo debitoris aut inſtrumento ſubiungi clauſulam iuramenti, hoc eſt, quòd debitor confiteatur per Iuſiurandum ſuum ſe obligari,

puta

puta Titio, in decem aureis. Quia actio tunc perpetuabitur, ut probant Bar. & Angel. in l. Nam poſteaquàm. §. Si is. ff. De iureiuran. Habet præterea mentio iuramenti & hunc effectum: quòd inſtrumentum ſine qualibet alia cognitione ſortitur executionem paratam, quoniam Iudex ſtatim debet exequi & cogere debitorem ad ſoluendum, ut notat Bar. in l. ij. ff. dict. tit.

III. Sunt qui ſcribunt, Quòd ſi adijciatur in inſtrumẽto hæc clauſula: Promitto tibi decẽ, ut me quãdocũq; uolueris poßis cõuenire, nõ procedat præſcriptio Statutaria. Angel in l. Quòd ſi nolit. §. Si quid. ff. De Aediliti edict.

IIII. Suadent omnes, quòd in libellis ſeruitutũ aut aliorum Iurium, addatur poſitio ſeu articulus talis: uidelicet, actorem habuiſſe titulum ab eo qui legitimè potuerit dare. Nam ſi poſtmodum nõ probet Ius tituli, ſed duntaxat poſſeßionem x. annorum inter præſentes, uel xx. inter abſentes, obtinebit ſententiam, non ſolum in continuis ſeruitutibus, uerumetiam in diſcontinuis, argu. l. Cum de in rem uerſo. ff. De uſur. & l. Si certis annis. C. De pact. Tradit hanc praxim gloſ. in l. Seruitutes. ff. De ſeruitutibus.

V. Cum ſit Iure conſtitutum ſecundum Ius Diuinum & naturale, malæ fidei poſſeſſorem nunquam uſucapere rem alienã: ſunt qui tentant, num fieri poßit ut etiã malæ fidei poſſeſſor uſucapiat: Ex horum numero Bal. eſt huiuſmodi ferè rerum anteſignanus, in c. ulti. De præſcriptio. Tradit enim: Quòd ſi ſtatuatur in Ciuitate, ut omnia ſtatuta de præſcriptione loquentia habeant uim cõſenſus utriuſq; partis: tunc non proprie dici malam fidem in poßidente rem alienam, argumentis multum debilibus. Et l. Cum donationis. C. De tranſactioni. Et gloriatur cõtra Bal

Baldus de hoc inuento ingenij ſui. Certè eſt ex ingenio ſuo, hoc eſt, ex carnali & cæco conſilio natum, ſine ulla forma & autoritate Iuris. Porrò, ſi mille facias Statuta (tametſi nec illa in fraudem Legis ualebunt) tamen non purgabis conſcientiam malæ fidei poſſeſſoris, quæ ſyncera, non ſimulata requiritur. Proinde hanc poſtremam cautelam Ius non admittet, etiamſi tota Baldi ſchola probet, multò minus æquitas. Neq; uerò tam faciliter imponitur naturali & Diuino Iuri, ſicut Baldus putat. Et eſt mediusfidius appoſitiſsimum exemplū eius quod Iuriſconſultus dicit, Subtilitate Iuris multos pernicioſe errare. l. Si ſeruum. §. Sequitur. ff. De uerb. obliga.

AD LECTOREM.

HAEC habui, candide lector, quæ de temporalibus præſcriptionibus, in gratiam Reipublicæ nunc ſcriberē. Tu ſi quas præterea inter legendum obiter inueneris in Iure Ciuili, eas adijce, & omnibus modis cura ut rectè fruaris. Nam quantum utilitatis adferat in ſingulis rebus, diligenter obſeruata tempeſtiuitas, experieris facililiter, cum ad gubernandam Rempublicam uocatus fueris. Interim ſis memor, oportunum ſemper eſſe, ut nos mutua charitate diligenter præparemus ad eum diem omnibus ex æquo præſcriptum, qui nos ſtatuet ante tribunal Chriſti, ad quem omnes Leges uelut pædagoga, debent manuducere: cui ſoli ſit honor & gloria in æternum, Amen.

FINIS.

Magnifico

MAGNIFICO ET OMNIBVS MODIS EXCEL= lenti uiro domino Ioanni Rinckio Iuris Doctori, [redacted] s.

NACTVS mihi uideor argumentum, Clariſsime uir, quo tuæ dignitati, ſimul atque meo obſequendi officio ſatis fieri poſsit. Quippe, cum libellũ hunc de Iure ſingulari ſtudioſis donandũ exiſtimarẽ, in quo de egregijs perſonis ac diſciplinarũ profeſſoribus multa tractantur: non uidebã cui rectius quàm tibi nũcupãdus eſſet. Primũ nãq; ſingulari prædictus es eruditione, & multa rerũ experiẽtia excellis. Deinde, bonarũ literarũ ſtudioſos uehemẽter amas, ac planè Mecœnatẽ illum Optimi Auguſti Principis à conſilijs, refers. Quod non ideo tantũ ſcribo, quòd ſcilicet ego cũ nuper huc hoſpes aduenirẽ, tuã honeſtiſsimam honeſtis in rebus operã ſenſerim: ſed quia uerũ eſt, & ab omnibus paſsim prædicatur, te bonas literas earũq; profeſſores multo fauore proſequi ſolere. Et rurſus ſingularẽ tuam reliquis in rebus prudentiã, ipſe tu palàm oſtendis, qui ſic uitam inſtituiſti, ut prodeſſe, quàm imperare malis: quippe cũ Magiſtratũ apud Colonienſes tuos rectiſsimè omniumq; conſenſu oblatũ, magno quodã & uerè heroico animo excuſaueris. Et profecto ſatis conſtat, neminẽ honoribus digniorẽ eſſe, quàm qui uehemẽter eos fugiat: ideoq; tuã uirtutẽ uel hoc ipſum argumẽtũ inſinuat omnibus, etiã ſi ego nihil de hoc ſcribã. Illud quoq; palàm eſt, nec mihi apud bonos uiros ullã palpitandi ſuſpitionẽ ingerere poteſt: quòd Rinckiorũ familia, & uetuſtate et gloria maiorũ tuorũ in hac inclyta Coloniẽſi

Republica ſemper emicuerit. Ex *qua iam nunc quoque inter multos* Patritios D. Adolph*us* Rinckius, *patruus tuus, uir certè & moribus & ætate grauis, primarium* Senatorem Conſulemq́; *agit.* Vidiſti *tu olim in* Italia, *cum & ego* Bononiæ *tecum in literis unà contubernium agerem, quantam illi priſcorum* Romanorum *exemplo gloriam exiſtiment, ut reuera eſt, ex familia celebri progenitum eſſe. Sunt enim hæc uirtutis præmia ſecundum naturam honeſtiſsima, quæ mirũ in modum* Reſpublicas *augẽt & illuſtrant: præſertim, ſi (quod tu apprimè feciſti) generis nobilitatem cum bonarum literarum ſplendore coniunxerint.* Ego *nunc reliqua fortunæ bona, uxorem pudicam, liberos elegantes, opulentias ſatis amplas, quanquàm pulchrè tibi accedant, prætereo tamen, cum id tantum agam, ut intelligant boni uiri, quare ſine ullo uanitatis fuco libellum hunc de* Iure *ſingulari, ad te ſcilicet hiſce priuilegijs quæ uirtuti donantur planè dignum, ſcribere maluerim: nempe, ut haberem exemplum domeſticum quod uel coràm demonſtrare liceret.* Interim *hoc quicquid ſit operis & officij, animo (ut ſoles) candido ſuſcipe, & cum primis hoc cura, ne quid me ignorante incidat, quod noſtram hanc cœptam amicitiæ pulcherrimam functionem conturbet.* Raro *enim hiſce tam ſanctis rebus deeſt æmulorum inuidia, qua nonnulli me quàm iniuſtè & immerentem premant, aliâs in ſinu bonorum uirorum uel publicè deflendum mihi fuerit.* Tu *autem cum tuis rectè ſemper uale, & me redama.*

DE IVRE SINGVLARI BREVIS ENARRATIO.

DE IVRE SINGVLARI RECTE diffiniendo.

OPERAEPRETIVM duxi de Iure ſingulari breuiter tractare: præſertim quòd uideam Doctores noſtros hanc optimam Legum partem prorſus non attigiſſe, niſi quatenus ad umbram quandam attinet. Vnde ſtatim incipientes à fine rei, non repetunt principia. Diſtinguunt enim inter priuilegia, reſcripta, indulta, diſpenſationes, beneficia, & alia id genus, deſcribūtq; frigidiſſimè. Sed unde ſint iſta, & quorſum pertineant, non expediunt. Scripſit olim Iulius Paulus apud Romanos Iuriſconſultiſſimus librū de Iure ſingulari, qui utinam extaret, longe maiorem ſuppeditaturus ſtudioſis eius rei cognitionem, quàm hæc rudis enarratio. Verum quando ea nobis felicitas, per iniuriam temporis uel hominum erepta eſt, oportet inire Glauci & Diomedis permutationem, ut noſtris interim utamur qualibuſcunq; interpretatiunculis.

Sic igitur res habet. Officium & natura Legis eſt, ut generaliter ſtatuat de negocijs hominum & in commune. Quod eleganter probat Ariſtot. in Polit. Celſus. ff. De Leg. Nam ad ea (inquit) potius debet aptari Ius, quæ & frequenter & facile, quàm ad ea quæ perrarò eueniunt. Vnde Papinianus in l. j. ibidem, Lex eſt (ait) commune præceptum, uirorum prudentum conſultum.

Naturalis

Naturalis uerò ratio uel Iuſtitia, per quàm dirigitur uolũtas humana ad politicã uitam, circunſpicit in ſingulas circunſtantias, num rectè ſit omnibus Ius ſuum diſtributum, unde etiam Græcis νόμος dicitur. Tum ſi quid inuenit quod non ſatis rectè poſitum ſit ſub communi præcepto, id eximit, & priuato, hoc eſt, ſingulari Iure donat. Quia ueteres priua dixerunt, quæ nos ſingula dicimus: ſicut & Vlpianus. ff. Si cert. peta. Singularia (inquit) quædam præcepta ſunt circa pecuniam creditam. Quaſi dicat: extra communes Iuris regulas, quædam peculiariter obtinent in contractu mutui.

Itaq; Ius quod ſic conſtitutũ eſt ſeorſum & ſigillatim, appoſitiſsimè dicitur, ſingulare. Et contradicit quidẽ in ſpeciem rationi communis Iuris: cæterũ generaliter conſideratum, uniuerſo Iuri non contradicit, ſed conuenientiſsimum eſt. Alio autẽ & antiquiore uerbo priuilegium dicitur, quaſi priuata Lex, quæ cum diuerſos habeat effectus beneficiendi, eximendi, iuuandi, relaxandi: diuerſis quidem appellationibus eam nuncupare potes: res tamen eadem eſt, nec aliter differt priuilegiũ à priuilegio, quàm lex generalior à lege ſpecialiore, ut infrà dicetur.

Et hoc eſt, quod Paulus. ff. De Legib. Ius ſingulare (inquit) eſt, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem, autoritate conſtituentium introductum eſt. Nam ſi intelligamus, ut prima horum uerborum facies indicat, contra tenorem rationis, hoc eſt, naturalis (quaſi uerò propter priuatam utilitatem ratio recta poſſit euerti) uideretur etiã dicendum, quòd per autoritatẽ hominũ naturalis ratio uincatur: quo dicto quid ſtultius? ut in §. Sed naturalia. Inſtitu. De Iur. natura. Genti. & Ciuili. Accipiendum igitur eſt: contra tenorem rationis,

id eſt,

id eſt, contra regulas Iuris, ratione quadam in commune collectas. Et quod ſequitur: Propter aliquam utilitatē, ſic exaudiendum eſt: ſcilicet, quæ cauſas habeat iuſtas & in natura fundatas. Vnde ceſſantibus illis cauſis, ceſſat Ius ſingulare, nec porrigitur ad alias, ſicut idē Paulus: Quod uerò (ait) contra rationem Iuris receptum eſt, non eſt producendum ad conſequentias. Iulianus ibidem id uocat, ſequi regulam Iuris. Nos appellamus: argumentum ſimilitudinis. Sic interpretari oportet §. Sed & quod Principi. Inſti. De Iur. natura. Genti. & Ciuili.

Priuilegium itaq; (nam hæc uox, ſicut antiquior, ita notior eſt) ſic diffiniemus: Eſt Ius quod contra communem ciuilium ordinationum tenorem, propter aliquam naturalis æquitatis rationem, certa conſtituentium autoritate introductum eſt. Vnde apparet primum, quòd priuilegia contra Ius naturæ uel utilitatem publicam, non magis ſunt priuilegia, quàm tyrannis lex eſt, ut Cicero probat de Legibus diſſerens. Et hic eſt uerus ſenſus. l. ulti. C. Si contra. Ius uel. utili. public. Nam quid iniquum priuilegium efficit aliud, quàm quòd legem & ordinationem Dei ſoluat ſine cauſa?

Deinde, ex prædictis conſtat, quòd uera & iuſta priuilegia, non priuant legem, ut Accurſius putat: Imò ſupplent magis in ea parte ad quam communis regula porrigi non poteſt, ſalua Iuſtitia & æquitate. Id quod idem Accurſius per exempla quæ allegat ipſe, faciliter iudicare potuiſſet, niſi uera principia Iuris illi fuiſſent incognita. Eſt enim Ius cōmune, ut unuſquiſque ſeruet pacta, ſatisfaciat promiſsionibus, liberet fidē ſuā pro ſe uel pro alijs datam. Sunt'ne hæc in commune iuſta? Quid ni? l. j. ff. De pact. Inſt. De fideiuſſorib. in prin. Quid igitur ſi mulier

fideiubeat

fideiubeat aut minor? Eſt'ne iuſtum ut comprehendatur ſub hac regula? Minime gentiũ. Quare non? Quia mulieres ſexu, minores ætate imbecilles ſunt, & multis captionibus ſubijciuntur. Iam cum inter mulieres, & pueros, ac uiros legitimæ ætatis, longa ſit inæqualitas: quomodo communis regula ad eas perſonas pertinere poteſt æqualiter? Ergo exemptæ ſunt alia lege ſpeciali. Ea autem uocatur priuilegium ſeu Ius ſingulare, de quo in tit. ff. ad Senatuſc. Velleia. Eodem modo omnia exempla inferius tractanda potes explicare.

QVOTVPLEX SIT IVS *ſingulare.*

PRimum ſpectemus cauſam priuilegiorum efficientem & autores ipſos. Qua in re illud eſt perpendendum: quòd initio apud priſcos magna ſimplicitate Iuris diſciplinam tractantes, iniquum uidebatur, Leges non omnibus in commune præſcribi. Quam ob rem in XII. tabul. ſic cauetur titu. II. capi. XVI. Priuilegia ne irroganto. Quod ibi latius tractaui. fo. 128. et seq.

Cæterum, poſteriore ſeculo, cum gentes & præſertim Romani, ad propagandas Leges ex naturalibus principijs atq; regularum formis, quotidie redderentur perſpicaciores, uſu rerum & experientia inſtructi: cœperunt paulatim per autoritatem ſuam Ius ſingulare conſtituere in uario hominum ſtatu.

Tandem uerò, ſicut omnium ferè rerum: ita & priuilegiorum nullus modus adhibebatur, conceßis paßim ſine magna ratione exemptionibus à Iure communi. Quod Cicero uehementer improbat. De Legib. Præſertim autem abuſus Iuris ſingularis eo tempore naſcebatur, quo maior cœpit eſſe ex adfectu, quàm ex æquo & bono

libertas imperandi. Videmus & hoc ſeculo priuilegia nõ nunquam ſine delectu concedi.

Hinc facta eſt prima priuilegiorum differentia: quòd quædam cum perpetuã atq; conſtantẽ haberent rationem in natura poſitam, perpetuo etiam nũc competunt ijs quibus data fuerunt. Et conſequenter deſcribuntur inter reliquas Leges perpetuas: quod Doctores appellant, in corpore Iuris incluſa eſſe. Pleraq; uero priuilegia, cum eſſent momentanea, & neq; cauſam haberent perpetuam, neque eo animo à Legiſlatore conceſſa eſſent ut ſemper manerent: non adnumeratæ cæteris ſunt, & fruſtra ponerentur inter alias Leges, cum uſus eorum dudũ expirauerit.

Itaq; nos de his priuilegijs & ſingularibus Legibus in hoc libello exempla quædam tractabimus, quæ extant in libris Iuris Ciuilis, quoniam uſus eorum perpetuus eſt in eo perſonarum uel cauſarum genere, in quo conceſſa ſunt. Porrò, hoc Ius ſingulare optimam cauſam habet in natura. De alijs uerò indultorum ſpeciebus, illud generaliter admonere uolumus: Quòd tametſi Magiſtratuũ autoritas poßit propter aliquam utilitatem ſoluere uincula Legum cõmunium, ut tractatur in §. Sed & quod Principi. Inſti. De Iur. natura. Gent. & Ciuili. nec ſemper & in omni re exigẽda ſit ratio quare aliquid cõcedatur, ſicut probat Iulianus in l. Non omnium. ff. De legib. Attamen ea poteſtas non eſt ultra modum ad omnes adfectus extendẽda, & præſertim, ne alij graue damnum adferatur, iuxta l. Seruitutes. §. Publi. ff. De ſeruitu. l. Si quis ſepulchrum. in prin. ff. De religio. & ſumptib. fune. Et l. ij. C. De preci. Imperato. offeren. l. Nec auus. C. De emãci.

Eſt'ne ergo differentia inter Iura ſingularia, quatenus ad cauſam efficientem & magiſtratuum autoritatem

attinet? Certè ita ſunt priuilegia à minimis conceſſa, ſicut à maximis. Nam & Magiſtratus municipalis ſi remittat alicui collegio uel corpori, ſutorum puta aut fabrorum, ſtatuta eius Ciuitatis: priuilegium eſt & Ius ſingulare. Illud potiſſimum refert, quòd inferior Magiſtratus, non remittit Legem ſuperioris extra locum ſuæ Iuriſdictionis, iuxta regulam l. ult. ff. De Iuriſdicti. omni. Iudic.

In ſumma, Omnibus Magiſtratibus ſemper hæ ſententiæ in concedendis priuilegijs, ob oculos uerſandæ ſunt: Quantò plus liceat, tam libeat minus. Item: Multa licent, quæ nō æquè expediunt ſemper, ut Apoſtolus quoq; admonuit. Lex quoq; duodecim tabularum, cum timeret abuſum in dandis priuilegijs futurum, planè prohibuit eorum irrogationem, ut ſuprà dictum eſt.

Secunda priuilegiorum diuiſio, ex cauſa materiali proficiſcitur. Modeſtinus. ff. De reg. Iur. Priuilegia (inquit) quædam cauſæ ſunt, quædam perſonæ. Et ideo quidem ad hæredes trāſmittūtur quæ cauſæ ſunt: quæ perſonæ ſunt, ad hæredes non tranſeunt. Quod Paulus quoque ſub appellatione beneficij refert in l. In omnibus cauſis. ff. eod. titu. Hoc enim ſpectandum eſt: Vtrum conditio perſonarum: an uerò cauſarum circunſtantia id exigat, ut eximatur generali ratione Iuris. Qua in re non illud ſolum euениri ſolet, ut uni aut alteri perſonæ detur priuilegium: ſed aliquando uel corpori, uel uniuerſitati totiq; ordini perſonarum quæ ſint eiuſdem qualitatis, ſolet concedi. Quæ ferè perpetua ſunt. l. Forma. §. Quanquam. ff. De cenſib. Exempla uidebimus infrà.

Quædam deniq; priuilegia mixtam quodāmodo cauſam habere cēſentur, ut perſonarum quidē conditio uideatur eſſe cauſa eorum, ſed non ſola. Qualia ſunt mino-

rum &

rum & mulierum priuilegia, quæ perſonis donata ſunt: non tamen cum perſona ſtatim finiũtur. l. Non *ſolum. ff.* De *reſtitu. in integ. l.* Sed *Iulianus. §.* Quanquàm *autẽ. ff.* Ad *Senatuſcon.* Macedonia. Et *l.* Hæ *actiones. ff.* Ad *Senatuſcon.* Velleia. *Magno igitur iudicio, hoc eſt, naturali ratione, perpendendæ ſunt priuilegiorum cauſæ, quæ ubi deſunt, priuilegijs in* Republica *nihil eſt pernicioſius.*

DE VARIIS NOMINIBVS *Iuris ſingularis.*

REm *ipſam ut potui compendio quodam in priuilegijs oſtendi, modo non admodum refert quo nomine à* Iurecõſultis *appelletur.* Communiſſima *tamen apud* Romanos *appellatio fuit, ut talis conceſſio diceretur,* Ius *ſingulare, ad differentiam* Iuris *communis.* Item, *priuilegium, uetuſtiore uerbo, quod nunc receptum uidetur & uulgò notum.* Item, *beneficium, quia beneficit ijs, quibus conceditur contra* Legem *communem.* Quare *ut aliquid præſtet* Magiſtratus *indulgentia dignum, latiſſimam admittit interpretationem, non iniurioſam tamen. l. ult. ff.* De *conſti.* Prin. Item, *reſcriptum, & diploma* Principale, *dicitur aliâs: quanquàm id aliquanto ſit generalius, quia non tantum* Ius *ſingulare* Principes, *uerumetiam commune & ab omnibus ſeruandum, reſcribere ſolent.* Itẽ, Conſtitutio *perſonalis nuncupatur in §.* Sed *& quod* Principi. Inſtit. De *Iur. natura.* Gent. & Ciuil. *l. j. ff.* De *conſtit.* Princip. Item, *auxilium, fauor, gratia.* Vnde *uulgò dici ſolet,* Omne Ius *habet annexam gratiam.* Quod *nemo unquam grauius tractauit quàm* Marcellus *in l.* Reſpiciendum. *ff.* De *pœn.*

In *iure* Pontificio *diſpenſationes quoq; uocantur.* Cuius *tamen uerbi uim plerîq; nõ percipiũt, qui relaxationẽ*

tantum communis Iuris ſignificari putant. Porrò, qui diſpenſat Ius, is cuique ſuum diſtribuit, & curat ne alicui fiat iniuria, ne quis lædatur: quod ſummum Iuſtitiæ munus eſt. Et ſanè neſcio an omnes diſpẽſationes id faciant. Item, indulta frequenter dicuntur & immunitates. Item, Modeſtinus in l. Si duas. ff. De excuſatio. tut. Hæreſes Leges appellat, quaſi priuatas, ſingulares.

Vnde uides, quàm facili negotio omnes iſtæ appellationes diſcerni poßint, quanquàm eôdem tẽdant, modo rem ipſam rectè teneas quam ſignificant, hoc eſt, Iuris ſingularis uim ac poteſtatem, quæ (ut ſuprà dixi) conſiſtit in recta diſtributione, in beneficentia, pietate, clementia, fauore, & utilitate.

Sed dicet aliquis: Quonam igitur modo differunt Ius priuatum, & Ius ſingulare, quia utrumque ad priuatos pertinet? Reſpondeo: Ius priuatum eſt, quod ad ſingulorum utilitatem pertinet generaliter. §. ult. ff. De Iuſti. & Iur. Ius uerò ſingulare, quod ad ſingulos in ſpeciem refertur, puta, ad unum corpus uel genus hominũ, aut etiam ad unum duntaxat hominem, uel ad unam cauſam. Igitur Ius priuatum eſt genus: Priuilegium uerò eſt ſpecies. Sicut cum populariter loquimur: Ius eſt totum, Lex pars Iuris eſt: Vt ſit priuilegium, quaſi priuati Iuris communis, priuata ſeu ſingularis Lex. Videamus igitur exẽpla aliquot priuilegiorum.

PERPETVA QVAEDAM IVRIS naturalis priuilegia.

I. VIs'ne beneficium, ut nobilem conſequaris ſtatum & ualde magnificum Magiſtratum? Impera tibi ipſi. Et ſanè maius te ſequetur Imperium, longeq; glorioſiores expectabis triumphos, quàm ſi multas hoſtium

copias proſtraueris.

II. *Quæris'ne indultum ut cito proueharis ad diuitias? Contemne opes. Nam maximæ ſunt diuitiæ, non deſiderare diuitias, cum auaro deſint tam quæ habet, quàm quæ non habet. Et is omnia poßidet, qui nihil petit.*

III. *Poſtulas te quadam locupletißimi uectigalis donari gratia? Vtere parſimonia. Nam hæc optimum uectigal eſt, tum parans, tum conſeruans diuitias.* Nouell. *Vt determ. ſit nume. clerico. §. Cum uerò* Deo. *Præterea (inquit Iuſtinianus) ſi non oportet undiq; ad ſumptum poſſeßiones conquirere (nam id inſatiabili cuidam auaritiæ, ſimul & impietati proximum eſt) ſed ex moderatis facultatibus ſumptum temperare.*

IIII. *Ambis, ut ſingulari quodam Iure concedatur tibi bellum, quod communi Lege interdictum eſt priuatis? Pugna cum uitijs. Et ſumma fortitudinis laus te ſequetur, qui tam ſtrenuos hoſtes deuiceris.*

V. *Optas per priuilegium te eximi ab omnium metu, ſcilicet ne quiſquam tibi ſit timendus? Cura ne cõſcientiam tuam timeas. Nullus enim grauior imminere poteſt aduerſarius, quàm tu ipſe tibi.*

VI. *Cupis te immunem eſſe ab omni Magiſtratus Iuriſdictione? Fac quod bonum eſt: & feres honorem à Magiſtratu, non pœnam,* Roma. XIII.

VII. *Deſideras meliorem ex priuilegio quam gubernas Ciuitatem? Cura ut meliores educentur ciues bonis literis & moribus.*

DE PRIVILEGIO SENATVSCONſulti Macedoniani.

H*Vius priuilegij cauſam ut rectè percipiamus, referendum prius eſt Senatuſconſultum quod apud Roma-*

nos optima ratione fictum eſt: Verba Senatuſcōſ. (inquit Vlpianus) hæc ſunt: CVM INTER CAETERAS SCELERIS CAVSAS MACEDO, QVAS ILLI NATVRA ADMINISTRABAT, ETIAM AES ALIENVM ADHIBVISSET: ET SAEPE MATERIAM PECCANDI MALIS MORIBVS PRAESTABAT, CVM PECVNIAM (NE QVID AMPLIVS DICATVR) INCERTIS NOMINIBVS CREDERET: PLACERE, NE CVI, QVI FILIOFAMILIAS MVTVAM PECVNIAM DEDISSET, ETIAM POST MORTEM PARENTIS EIVS, CVIVS IN POTESTATE FVISSET, ACTIO PETITIOQVE DARETVR: VT SCIRENT, QVI PESSIMO EXEMPLO FOENERARENT, NVLLIVS POSSE FILIIFAMILIAS BONVM NOMEN, EXPECTATA PATRIS MORTE FIERI.

Grauiſsimū ſanè ſenatuſconſultū, per quod introductū hoc Ius ſingulare fuit. Nam *Macedo primus omniū inſigni quadā auaritia inductus, mutuā cœpit dare pecuniā filijs familiarū, ut poſt mortē patrū ſoluerent ſub fœnore magno. Quæ res ſi illi ſucceſsiſſet, multi haud dubiè fuiſſent ſimili uerſura pecuniarum, talem fœnerandi cōmoditatem ſecuturi, cum adoleſcentes nullam uſurarum quantitatem repudiaſſent. Tandem aſtricti per obligationem, fuiſſent ſæpe inſidiati uitæ parentum. Idq́; eſt quod Paulus in l. iiij. §. Is autem ſolus. eod. tit.* Nam *pecuniæ datio (inquit) pernicioſa parentibus eorum uiſa eſt.*

Fuit igitur optimū remediū, negare prorſus actionem creditoribus. Præſertim quòd pœnam adijcere nō potuerunt Legiſlatores cōtractui omnibus modis Ciuili, & qui in ſeipſo nihil turpitudinis cōtinet. Quanquàm effectum

rei con

rei conſiderando, maxima quæ huc quadrare uidebatur, pœna erat, ut pecuniam mutuo datam amitteret perfidus creditor, ſcilicet nulla illi conceſſa perſecutione.

Quocirca illud perpendendū eſt, Quòd unius hominis manifeſta improbitas, occaſionem dedit prudentiſſimis uiris, ut futuras eiuſdē farinæ fraudes & auaritiam aliorū cōpeſcerent huius Senatuſconſulti priuilegio. Sic & Calpurnia quædā, cauſam dedit Edicto Prætorio, ne mulieres pro alio poſtularent. Vlpianus in l. j. ff. De poſtulan. Sexum quidē (inquit) dum fœminas prohibet pro alio poſtulare. Et ratio quidē prohibendi eſt, ne contra pudicitiā ſexui congruentē, alienis cauſis immiſceant: ne uirilibus officijs fungantur mulieres. Origo uerò introducta eſt à Calpurnia improbiſſima fœmina: quæ inuerecundè poſtulans & Magiſtratum inquietans, cauſam dedit Edicto. Calp.

Ex his omnibus uides, ſolam Macedonis malitiam non fuiſſe cauſam Senatuſconſulti: ſed & pernicies parentum quæ futura erat ex tali abuſu mutuādi: itē corruptio adoleſcentum inde ſecutura, cum primis perpendebatur uelut legitima ratio, ob quam contractus ille mutui generalis, in filiofamiliâs ſpecialiter ceſſaret. Initium autem talis ineundi conſilij fuit Macedo, qui ſuo fœnerandi ſcelere id effecit, ut primū Senatus eam cauſam aliqua Lege diffiniendā eſſe animaduerteret, ne traheretur ad exēplū, et Paulatim adcōſuetudinē. Hoc ſeculo multa turpiſſimarū rerū exēpla ſunt, quæ meritò tandē ad aliquā Legislationē Magiſtratus noſtros prouocare debēt: aut potius ut iā latas Leges aliquāto diligētius renouent ac cuſtodiant.

Videamus nunc, quibus modis hoc priuilegium concludi debeat, ne quis in tam ſolēni cōtractu mutui, grauetur.

1. Si quis patremfamiliâs eſſe crediderit, non uana ſim-

plicitate deceptus,nec Iuris ignorantia: ſed quia publicè paterfamiliâs pleriſque uidebatur:ſic agebat: ſic contrahebat:ſic muneribus fungebatur:ceſſabit Senatuſconſultum, & habebit actionem Iure communi is qui mutuum dederit,autore Vlpiano in l.iij.ff.Ad Senatuſc. Macedo.

II. Senatuſconſulti exceptiò conceditur filiofamiliâs & patri eius,ut ſe aduerſus actionem Iuris communis tueantur.Ergo ubi non eſt opus exceptione:puta, cum ipſo Iure communi,non ualet contractus:ibi nullus priuilegij eſt uſus,quoniam communia auxilia ſufficiunt:Veluti, ſi pupillus uel filiusfamiliâs det mutuò pecuniam:quia non eſt mutuum,& poſſunt à parente nummi,ſi extent,uendicari.Conſumptis uerò his, condictione ſine cauſa rectè agetur.Niſi uoluerit pater ratum habere filij contractum. Ead.l.iij.& l.ſeq.ff.dict.tit.

III. In alijs contractibus quàm mutui,ceſſat Senatuſconſultum:utpote non in hoc editum, ne filiusfamiliâs ullo modo poſſet negociari: ſed ne mutuam pecuniam inutiliter & cum pernicie acciperet.l.iiij.§. Is autem ſolus.ff.eod.tit.

IIII. Si fideiuſſerit pro alio filiusfamilias,non iuuatur Senatuſconſulto.Niſi fortè color quæſitus ſit,ut accepturus ipſe mutuã pecuniã,fideiuberet,alio ſcilicet reo dato. Nã hæc fraus nocet creditori ſcienti. Vlpianus in l.Itẽ ſi filusfamiliâs.& l.ſeq.in prin.ff.Ad Senatuſcon.Mace.

V. Pecunia mutua in rem patris,uel ſtudiorum cauſa utiliter accepta,facit ceſſare cauſam Senatuſconſulti, ut meritò non iuuetur.l.Sed Iulianus.§. Sed & filiusfamiliâs. Et §.proinde ſi acceperit.ff.eod.tit.

VI. Si alia fuerit iuſta cauſa ob quam filiusfamiliâs acceperit mutuò pecuniam,quippe quam ſoluerit legitimis

credit

creditoribus ſuis: Vel ſi pater eius ratum habuerit, ſoluendo mutuum: Aut ſi ipſe filius, paterfamiliâs factus, ſoluerit partem: nõ erit locus Senatuſcon. Ead. l. Sed Iulianus. cum ij. ll. ſeq. Paulus in l. Si tamen ſciente. Ibidem.

Illud autem diligentiſsimè obſeruandũ eſt: Quòd tametſi filij familiarum cum fideiuſſoribus ſuis: item, parentes eorum perpetua exceptione tuti ſint: quam adeoq; filius ipſe exemplo mulieris intercedentis poſt ſententiam poßit opponere: tamen ſi ſoluerint, non repetunt. Quia obligatio naturalis manet. Vlpianus in l. Sed ſi paterfamiliâs. §. ulti. Et l. Tamen ſi non oppoſita. Paulus in l. Quia naturalis. ff. Ad Senatuſc. Macedonia. Quia hi demum (inquit Vlpianus) ſolutum non repetunt, qui ob pœnam creditorum actione liberantur: non quoniam exonerare eos Lex uoluit.

DE PRIVILEGIIS fideiußorum.

PRincipio admonendi ſumus: eorũ qui pro alijs promittendo intercedunt, multas eſſe differentias. Alij enim fideiuſſores ſunt: alij adpromiſſores, alij mandatores, alij ſponſores, alij conſtitutores.

Fideiuſſores ſunt, qui alienæ promißioni accedunt, nõ refert utrum ante uel poſt obligationem principalis debitoris. §. Fideiuſſor. Inſti. De Fideiuſſori.

Adpromiſſores, nihil aliud ſunt quàm fideiuſſores. l. v. ff. De uerb. obligatio. Satiſacceptio (inquit Pomponius) eſt ſtipulatio, quæ ita obligat promiſſorem, ut adpromiſſores quoque ab eo accipiantur, id eſt, qui idem promittant. Sic enim legendum eſt: non expromiſſores, quod multos fefellit.

Sponſores ſunt, qui ſua ſponte quidem nec rogati in-

tercedunt pro debitore,habent tamen actionem mandati. His proximè accedunt expromiſſores, qui nouatione facta,debitum alterius in ſe transfundunt : præſertim,cum ipſe principalis non eſt efficaciter obligatus.l.In eo quod plus.§.j.ff. De reg.Iur.l.Et eleganter.§.Seruus.ff. De dol.mal.& l.Hoc Iure.ff.De donatio.

Mandatores,qui alicui ſunt autores,mandantq; ut pecuniam det mutuò, aut ut tempus ſolutionis proroget.l. Si uerò non remunerãdi.§. Si poſt creditam.ff. Mandat.

Conſtitutores ex diuerſo,qui pro alio ſe ſoluturos conſtituunt,ſequũtur obligationẽ. Id quod nudo tantum pacto uel etiam per Epiſtolam fieri poteſt,ut in l.Quidam. ff.De conſti.pecu. Diſtant autẽ multum a fideiuſſoribus: quia ex quocunq; debito poteſt quis conſtituere, non tantum id,quod ipſe conſtituens,ſed & quod alius debet.

Fideiuſſores itaque ſeu adpromiſſores duo præcipua habent beneficia à duobus Imperatoribus conceſſa:Alterum epiſtolæ diui Adriani Imperatoris xv. in §.Si plures.Inſtit.De fideiuſſor. etiam mentio in l.Inter fideiuſſores.ff.eod.tit.Alterum uerò,nouæ conſtitutionis Iuſtiniani Cæſaris,Nouell.De fideiuſſori.§.Si quis igitur.

Primum beneficium eſt huiuſmodi. Nam multi fideiuſſores pro uno debitore intercedentes, poſſent cõmuni Iure conueniri in ſolidum,ad inſtar eorum qui mandant uel iubent credi pecuniam.l.Creditor.§.Duobus.ff.Mãda.l. ult.ff.Quod iuſſ.Sed hoc priuilegiũm habent,ut teneatur quilibet eorum pro rata parte.Veluti ſi tres fideiuſſerint in quindecim, tenebitur quilibet eorum in quinq;. Et ſi unus de toto debito conueniatur,rectè excipiet & allegabit hoc beneficium. Tractant tamen Doctores in dict.§. Si plures. aliquot exceptiones poſt Accurſium, quas huc referre,

referre, extra rem mihi uidebatur.

Secundum huius priuilegij caput ex Nouell. *paulo ante citatis, ſic intelligendum eſt. Ante hanc conſtitutionẽ Iuſtiani liberum erat creditori, utrum debitorem principalem an uerò fideiuſſorem cõuenire mallet. l.* Non *rectè. in princip.* Et *l.* Iure *noſtro.* C. De *fideiuſſori. Cæterũ Iuſtinianus conſtituit, ut debitor principalis prius quàm fideiuſſor conueniretur: ſi modo præſens eſſet: Quo nõ ſoluente, tum primum à fideiuſſore debitũ exigi poſſet. Unde fit ut alio nomine beneficium excuſſionis appelletur, meritò, cum bona debitoris ad quem ea res principaliter pertinet, principio ſint excutiẽda, experiũdumq; an ſpes ſit conſequendi ab eo debiti. Fideiuſſorem enim ueluti in ſubſidium teneri æquum eſt, atque eo animo ſe obligare uidetur quilibet interceſſor, ſi bene perpendas rem, ut nõ antea ſoluat, quàm ſi non ſoluat debitor.*

Huic autem beneficio quantum ad utrũque caput attinet, hoc eſt, tam Epiſtolæ Diui Adriani, *quàm nouæ conſtitutioni, fideiuſſores renuntiare poſſunt, quoniam fauorem eorum duntaxat reſpiciunt. Unde fit, quòd in omnibus ferè inſtrumentis fideiuſſorijs reperias talem renuntiationem, quæ ualet quidem ſi prius admoniti atque edocti fideiuſſores, ita renunciauerint. Sed uereor ſæpe cõtingere, ut ne uerbo quidem mentione facta de huiuſmodi beneficijs apud fideiuſſores: ſcribant tamen notarij renunciaſſe eos, quia ſcilicet formulis inſtrumentorum ita ſcriptum ſit:* Et *renunciauerunt prædicti fideiuſſores coniunctim & diuiſim beneficijs* Epiſtolæ *diui* Adriani, *& nouæ conſtitutionis ac omnibus alijs priuilegijs. Verum boni uiri hoc obſeruabunt, num illi de quorũ fideiuſſione tractatur, renũciauerint, an nõ: ut ſcribãt ea quæ uiderũt*

& aud

& audiuerunt. Nam quid ad eos de præſcriptis in genere formulis inſtrumentorum?

In hac autem materia renunciationis, meo quidem iudicio utiliter quæri ſolet: utrum renunciatio nouæ conſtitutionis ſic facta, Fideiubeo pro Titio, & promitto me ſoluturum liberè & ſine quauis exceptione: habeat Iuris effectum. Communis eſt ſententia Doctorum, quòd non adimat fideiuſſori conuento iſtud beneficium. Nam naturæ fideiuſsionis ineſt, ut prius conueniatur debitor, quàm fideiuſſor. Quod cum indocti non intelligant, craſsiore Minerua ſic eloquuntur: Fideiuſsimus quidem, ſed non ad hoc ut ſolueremus. Si adijcerent, Antequam principalis debitor conueniatur: uerum dicerent.

Itaque cum probè negari non poſsit quin ea ſit natura fideiuſsionis: ſequitur ergo, uerbis generalibus renuntiationē nō intelligi de eo quod naturaliter ineſt cauſæ. arg. l. Quæro. §. Inter locatorem. ff. Locat. Locatio enim fundi facta cum pacto de non expellendo conductore infra certum tempus, intelligitur ſecundum naturam locationis; uidelicet, ſi penſionem ſoluat, ac conductum fundum ut oportet, colat.

Nihil obſtant hæc uerba, Liberè & ſine exceptione. Intelligitur enim fideiuſſor promiſiſſe (Liberè) quantum ad ius & naturam fideiuſsionis. Et (Sine exceptione) ſcilicet friuola. Non tamen per hoc legitimis exceptionibus renunciat. c. Ex parte. ij. De offici. delegat. Et ita ex facto reſpondiſſe Ludouicum Romanum, teſtis eſt Iaſon. l. j. C. De ſacro. Eccle. allegans conſilium eius ccij. Incipiens, Allegatione eximij Doctoris.

DE IVRE SINGVLARI SEV *beneficio reſtitutionis in integrum.*

QVòd hoc priuilegium cauſam habeat in natura poſitam, eleganter probat Vlpianus in l.j.ff. De minorib. Hoc edictum (ait) Prætor naturalem æquitatem ſecutus propoſuit, quo tutelam minorum ſuſcepit. Nā cum inter omnes conſtet, fragile eſſe & infirmum huiuſmodi ætatis conſilium, & multis captionibus ſuppoſitum, multorumq́; inſidijs expoſitum: auxilium eis Prætor hoc edicto pollicitus eſt, & aduerſus captiones opitulationem.

Perpende rogo uim horum uerborum, excute poteſtatem Iuris. Nam cum iſta legis, non oportet te ſola uerborum ſerie contentum eſſe, quaſi uerſeris in recitanda hiſtoria, quæ geſtorum admiratione ſolet oblectare auditorem. Verum contemplanda mens eſt Iuriſconſulti, & conferenda ad formulam naturalis rationis.

Declarans autem ibidem grauiter Vlpianus ætatis modum: Adparet (inquit) minoribus annis xxv. eum opem polliceri. Nam poſt hoc tempus compleri uirilem uigorē conſtat. Et ideo hodie in hanc uſque ætatem adoleſcētes, curatorum auxilio reguntur, nec antè rei ſuæ adminiſtratio committi debet, quamuis bene rem ſuam gerentibus.

Ex eadem Iuſtitiæ regula, maioribus etiam interdum ſuccurritur, qui uel per legitimam abſentiam, uel per aduerſam ualetudinem, cum ſeſe defendere non poſſent, læſi ſunt, & reſtituuntur in integrum, ut neq; in damno, neq; in lucro ſint. Quare Vlpianus in l.j.ff. Ex quib. cau. maior. Huius Edicti (inquit) cauſam nemo non iuſtiſsimam eſſe confitebitur.

Committitur hæc tam ſancta functio, ut pleraq; alia, officio Iudicis: quoniam in talibus beneficijs ex æquitate

product

productis contra regulas Iuris communis, non potuit cō modè ſtatui actio, quæ continere ſolet quod cuiq; ſuo Iure debetur. Reſtituit itaq; Iudex tum minorem tum maiorem xxv. annis ex legitima cauſa: reſcindens quicquid obſtat læſis, & reſtituens priſtinam actionē, quæ inde dicitur reſciſſoria. Paulus in l. Quòd ſi minor. §. ul. ff. De minorib. Docet Bart. in l. Ab hoſtibus. §. Sed quod ſimpliciter. ff. Ex quib. cau. maior.

Nō tamen paſſim & ſine delectu minoribus (ut ad eos in ſpeciē redeamus) ſubueniatur hoc auxilio reſtituendi.
I. His enim qui ſobriè rem ſuam adminiſtrant, non datur reſtitutio, etiam damno adfectis. Nec enim euētus damni, reſtitutionem indulget: ſed aut incōſulta eorum facilitas, aut dolus malus aduerſarij, quorum alterū probare oportet minorem. Alioqui, id quod non ætatis lubrico, ſed fato, cuiuis patrifamiliàs quamuis diligentiſſimo contingeret, non affert reſtitutionē. d. l. Verum. §. Sciendū aūt eſt.
II. Non reſtituitur is qui utitur Iure communi: quia nullam poteſt allegare læſionem, ſecutus id quod Iure facere debuit. l. ult. C. De in integ. reſti. mino. l. Inter eos fideiuſſores. §. Cum inter. ff. De fideiuſſ. Cum inter fideiuſſores (inquit Papinianus) actione diuiſa, quidam poſt litem conteſtatam ſoluendo eſſe deſierunt: ea res ad onus eius qui ſoluendo eſt, non pertinet. Nec auxilio defendetur ætatis, actor. Non enim deceptus, uidetur Iure communi uſus.
III. Liberis & libertis, propter reuerentiam parentibus ac patronis debitam, negatur reſtitutio: quoniam ab ipſis non cēſentur facile lædi. l. ij. C. Qui & aduer. quos in integ. reſtit. non poſtulet.
IIII. Minor dolo malo aſſerens ſe minorem, hoc mendacio

dacio perdit beneficium reſtitutionis. Nam errãtibus uel circumuentis non etiam fallentibus, Iura ſubueniunt. l. ij. C. Si mi. ſe maio. dixer. Veruntamen ſi in hac quoq; confeßione errauerit, uel circunſcriptus ſit ab aduerſario, audiendus erit. Dolus autem minoris in dubio non præſumitur, ſed ab aduerſario probandus eſt. l. iij. C. eod. tit.

V. Repulſo ſemel à petitione reſtitutionis, iterum non conceditur: niſi fortè noua cauſa ſuperuenerit. l. j. & l. iij. C. Si ſæpi. in integ. reſti. poſtulet.

VI. Impetrãtibus ueniã ætatis à Principe, meritò nõ ſubuenitur, ne ſub autoritatis Principalis fiducia cõtrahẽtes cũ minore, uideãtur decepti. l. j. C. De his qui ueni. æta. imp.

VII. Si negotiũ in minore ætate geſtũ, ratum habuerit maior expreſſe, uel tacitè per quinquẽniũ, non eſt reſtituẽdus. l. j. C. Si ma. fact. rat. habuer. l. ult. C. Si mai. fact. aliera. habu.

VIII. In delictis minor non meretur reſtitutionẽ, utiq; in atrocioribus, niſi quatenus interdum miſeratio ætatis ad mediocrem pœnam Iudicem produxerit. Triphonius in l. Auxiliũ. ff. De min. xxv. an. l. j. C. Si aduer. delict. Verum, ſi extra dolũ malũ aliquid imprudenter geſſerint, ſubuenitur illis. Vlpianus in l. Si ex cauſa. §. j. ff. eod. titu.

Sunt & aliæ aliquot exceptiones, quas ſtudioſi facile ipſi adſequentur.

DE PRIVILEGIIS ILLVſtrium perſonarum.

SVmmopere cauendum duxerunt ueteres, ne maiores Magiſtratus redigerentur paßim in ordinem uſque ad contemptum. Id quod in iudicijs futurum erat, niſi temperamento quodam reſtrinxiſſent ſummi Iuris regulam, quæ in Sacroſancta Iuſtitiæ officina, omnes homin

hominès facit pares. Ideo illuſtrium, & maiorum Magiſtratuum perſonis priuilegia indulſit.

I. *Poſſunt in quibuslibet cauſis etiã criminalibus, per procuratorem litigare, cum id priuatis paßim non liceat.* Nouell. *Vt illuſt. in pecunia. omn. mod.* Ne *cogantur (inquit) aut aßidere cum* Magiſtratibus, *quo ipſi loco iudicant: aut rurſum adſtare tanquam litigatores.* Vtrinque *enim res cum periculo fit, ſiue dignitates adficiantur contumelia, ſiue* Iudiciarius *ordo præter dignitatẽ procedat.*

Vides *igitur unde depromptum ſit priuilegium? quantam præ ſe ferat* Aequitatis *rationem?* Principibus *eminentia ſeruatur, & interim iudiciorum dignitati nihil detrahitur.*

II. *Solent tanti principes ſententiam diffinitiuam alijs recitandam mandare. Ac ita quotidie in aulis principalibus fieri uidemus.* Nec *ſolum in ſententijs, uerumetiam in omnibus ferè negotiorum expeditionibus, in quibus utuntur* Cancellarijs *ſuis. Ita tradũt* Doctores *in dict.* Tit. Nouell. *Et eſt textus in c. ult. in fi. De ſen. & re iud. lib.* VI.

His *frequentioribus priuilegijs addes inter legendum reliqua id genus.*

DE PRIVILEGIIS EGREGIArum *perſonarum, & quæ ualetudine impediuntur.*

EGregiæ *perſonæ, ualetudinarij, & ſenes, habent priuilegium, ut ſi eorum teſtimonium in iudicio deſideretur, oporteat eis iuſiurandum mitti domum, ibiq́; Notario excipiente, teſtimonium rogare, quia ad iudicium uenire non ſunt cogẽdi, propter publicam honeſtatem, quæ conditionibus eorum ineſt. l.* Ad perſonas. *ff.* De iureiur. Ad *perſonas (inquit* Paulus*) egregias, eosq́;, qui ualetudine*

dine impediuntur, domum mitti oportet ad Iuſiurandum. Accedit c. Si qui teſtium. De teſti. Domum autem mitti ad iuſiurandum, eſt deſtinare tabellionem ad domũ illius qui ad iudicium uocandus eſſet, ut ab eo ſolitum iuramentum teſtificandi, autoritate Iudicis recipiat, uocato ad hoc aduerſario.

De egregijs autem perſonis exempla ſunt: maiores Magiſtratus, Doctores, & alij quibus Iuris autoritate ineſt dignitas. Bar. in l. j. C. De aduocat. diuerſor. Iudic. Quinimò Iaſon in d. l. Ad perſonas. ſecutus Dominicum in proœmio ſexti, idem reſpondit de eo, qui ad profeſſionem maioris diſciplinæ deſignatus ſit, quem uulgò Licentiatũ dicunt. Is enim Doctorum appellatione continetur, cum de fauore eius agitur, licet in odioſis aliter conſtituatur, exemplo electi & confirmati, ut in Cle. j. De for. competen. Preſbyteri quoque, & Diaconi egregijs perſonis adnumerantur, propter dignitatem eccleſiaſtici officij, ut probat Specula. in Tit. De teſti. §. Sequitur. uerſic. Quid de preſbytero uel Diacono. Mihi uidetur hæc ſententia diuino Iuri conformis.

Interim perpende, id concedi egregijs perſonis propter dignitatem, quod ualetudinarijs neceſſitate præbetur. Porrò, utrobique uerſatur Aequitatis ratio.

Mulieres quoque honeſtæ, habent hoc Ius: non quòd egregiæ cenſeantur, ſed quòd eas etiamſi plebeiæ ſint, nõ deceat uagari, & cœtibus uirorum immiſceri. l. ij. §. Sin autem uel dignitas. C. De iureiur. propt. calum. dand. c. Mulieres. De iudic. lib. VI. Omnibus enim mulieribus cuiuſcunq; ſortis, ex æquo chara debet eſſe pudicitia: ad quã conſeruandam Leges tum hoc, tum alia pleraque auxilia ſuppeditarunt. Et ſanè mulieres eò amplius hac gratia

donantur, quòd ad eas domum mitti poteſt iuſiurandum uel abſente aduerſario, quanquam diuerſum de egregijs perſonis paulò antè probatum ſit. Sic diffinit Bar. in magna Doctorum altercatione. Mihi uidetur textus apertus Nouell. De litigato. & de ſportu. §. Quòd ſi ut ſolet. Si mulier ſit (inquit) quæ propter honeſtatem uitæ, extraneis ſe uiris oſtendere non conſueuit: tunc & abſente aduerſario miſſi cohortales, memorata iuramenta ſuſcipiant.

Valetudinarij, hic ſunt intelligendi, qui graui morbo laborant, nec poſſunt ſine periculo domum egredi, iuxta elegantem diffinitionem Marcelli. in l. Quæſitum. ff. De re iudic. Reſpondit, Morbus ſonticus etiam inuitis litigatoribus ac Iudice, diem differt. Sonticus autem exiſtimandus eſt, qui cuiq; rei agendæ impedimento eſt litiganti.

His adde pauperes honeſtioris familiæ, qui ob uerecundiam in publicum prodire non poſſunt. c. Si qui teſtium. De teſtib. Vbi gloſſ. rectè tractat.

Senes deniq; huc adnumerādi ſunt, hoc eſt, maiores natu ſeptuaginta annis. l. Maiores. ff. De iure immunita. Ratio eſt: Quia ſemper in Ciuitate Romana ſenectus uenerabilis fuit. Et penè eundem honorem ſenibus, quem Magiſtratibus tribuebant. l. Semper. in prin. ff. eo. tit.

Nihil autem mouere nos debet, quòd nonnulli Doctores ſcribunt hanc prærogatiuam ſenibus ferè non admodum ſeruari in uſu. Nam ſi de uſu Legum diſputare uoluerimus, dic rogo quota pars diuinarum & humanarum Legum hodie ſeruetur? Temeritas autem cōtemnentium Leges, ac praua conſuetudo, non immutat bene conſtitutas Leges: niſi certa ratione aliquid communi hominum conſenſu, in deſuetudinem abire manifeſtum ſit. Sed de abrogandis legibus alibi tractatur. in l. De quibus. ff. De

Legb.

Legib. Neglectus enim non ſufficit, ſed contraria obſer=uatio in ſpeciem hic requiritur.

Quærunt autem Doctores, Num huic beneficio poſ=ſit renunciari? Multi multa dicunt. Verior eſt eorum ſen tentia, qui exiſtimant renunciari non poſſe: nempe, quòd non tam priuatis perſonis, quàm publicæ honeſtati dona=tum ſit. Nec aduerſatur c.ij. De iudici. lib. VI. quia pro=pter æquitatẽ nõ admittit locus ille interpretationẽ quaſi loquẽs de muliere, nõ uelit eandẽ neceßitatẽ ſeruari alijs.

Huic conſequens eſt, hoc priuilegium non eſſe arbitra rium, ut quidam putant, quaſi Iudicis arbitrio relinqua=tur, an uelit uel nolit ad egregias perſonas domum mitte=re ad iuſiurandum. Procedit enim (inquiunt) de curialita te. Certè quid ſit curialitas, ipſi uiderint. Huius autem pri uilegij, neceſſariam eſſe cauſam, iure probatur, quam qui non ſequitur, facit contra Ius. Hoc oſtendit uerbum (O=portet) quo utitur Paulus in d.l. Ad perſonas, ut neceßita=tem Iudicibus indiceret. Hæc enim eſt uis huius uerbi, ut in l.j. ff. De Iuſtiti. & Iur. reiecto Accurſij commento, quod omnibus modis falſum eſt. Nam cum Vlpianus di=cit: Iuri operam daturum prius noſſe oportet unde nomẽ Iuris deſcendat: Accurſius aſſerens impropriè locutum, Oportet (ait) id eſt, decet. Certè, ſi ullo in loco hoc uerbũ ſignificat neceßitatem quandam, ibi maximè denotat. Nam ſicut impoßibile eſt hominem ex manibus aut pedi bus agnoſcere, niſi uideas caput & faciem: ita nemo po=teſt perfectam Iuris Ciuilis cognitionẽ adſequi ſine prin=cipijs illis à natura petitis. l.j. ff. De orig. Iur. Qua de re alibi latius. Sic & in l. Si quando. C. Vnde ui. Et quod hu iuſmodi (inquit Imperator Zeno) iureiurãdo dato fuerit declaratũ, Iudicẽ cõdemnare oportet. Faceſſant igitur id

genus ineptiæ, quibus aliâs publicam honeſtatem, aliâs quælibet legum præcepta, torquent ad arbitrariam licentiam, & faciunt cõſilia Iuris, egregiè ſuppeditantes delinquendi anſam, quæ potius eſſet reprimenda.

Itaq; de hoc uerbo (Oportet) ſicut et de reliquis omnibus, ſubiecta materia diligenter reſpicieñda eſt. Verſamur enim hic in priuilegijs, nõ ex autoritate ſolum principis, uerum etiam ex ipſa Iuſtitiæ medulla productis, quæ nec poſſunt ſalua honeſtate mutari.

II. *Prædictæ perſonæ habent & aliud priuilegium. Nam inuiti dicere teſtimonium non ſunt cogendi. l. Inuiti. j. ff. De teſti. Cum tamen regulariter unuſquiſque teneatur perhibere teſtimonium ueritati. l. Si quando. in princ. C. De teſti. Nam cenſetur munus publicum. l. ij. §. Si quis municipalis. ff. Si quis cautioni. Quo loco Vlpianus ſimilitudinem ducit ab eo, qui municipalis muneris cauſa impeditus, ſecundum ſuam promißionem non ſtetit, ad illũ, qui ad teſtimonium deſideratus eſt.*

Intellige autem hoc beneficium habere locum, ubi eſt copia probationum. Cæterum, ſi alia non eſſet probatio, non poſſent hi quoque recuſare teſtimonium, ne ueritas ſupprimeretur, quanquam ad iudicium temere non ſunt uocandi, ut iam dictum eſt. Ita probat Bar. in d. l. Inuiti. ſubſcribentibus alijs, in c. j. De teſti. cogen. & in c. Quanquam. xiiij. q. ij.

DE PRIVILEGIIS, QVAE BONArum literarum profeſſoribus & ſtudioſis data ſunt.

I.

BOnarum literarum ſtudia quantis laudibus & præmijs apud Romanos honorata ſunt, inter innumerabilia

bilia ferè exempla, hoc mihi præclarum uidetur, quòd in laudē Taciti Imperatoris olim acclamare ſolebant, Quis melius, quàm literatus, imperat? quaſi uerò hanc omnium maximam eius uirtutem, ſicut certè erat, exiſtimarent. Et profectò habent bonæ literæ naturalem quandam ac præpotentem in rebus mortalibus uim atq; energiam, ut Cicero eas rectißimè conſueuerit appellare, Diuinæ uirtutis ſempiternas teſtes. Quinimò locus nos delectare ſolet, in quo ſciamus eruditißimos olim uiros ſtudia ſua exercuiſſe. Id quod Romæ ſum expertus, ubi cū pauculos dies agerem, nihil tam curioſè duxi perueſtigādum, quàm quo loco grauißimi omnium diſciplinarum anteſignani habitaſſent, & quàm prorſus immutata eſſent omnia. Cic. de Leg. Me quidem (inquit) ipſæ illæ noſtræ Athenæ nō tam operibus magnificis exquiſitisq́; antiquorum artibus delectant, quàm recordatione ſummorum uirorum, ubi quiſque habitare, ubi ſedere, ubi diſputare ſit ſolitus, ſtudioſeq́; eorum etiam ſepulchra contemplor. Vnde rectè factum eſt, quòd Romani Imperatores literatorum cum primis rationem habentes, multa eis priuilegia concederent, uelut præmia quædam uirtutis. ci.

I. *Federicus Imperator in gratiam ſtudioſorum promulgauit Conſtitu. Habita. C. Ne fili. pro pat. Cuius tria ſunt capita. Primum, quòd omnes qui cauſa ſtudiorum peregrinantur, & maximè diuinarum atque ſacrarum legum profeſſores, ad loca in quibus literæ exercentur, tum ipſi, tum eorum nuncij ueniant ac inibi habitent ſecurè. Securitatem autem ueniendi intelligunt Doctores, exemptionem ſoluendorum uectigalium pro perſona & allatis libris. Item, immunitatem aliorum onerum. Et eſt ratio. Nam alioqui iſtud Ius, nullos haberet effectus ſpeciales.* 3. cap. priu. qui s. studio ... ímunit.

Cum alijs quoque omnibus concedatur ſecuritas uenien=di & habitandi, nedum ſtudioſis bonarum literarum. l. Congruit. ff. De offi. præſi. Oportet ergo ita interpretari, ut aliquid tribuat, ne fruſtra dicatur priuilegium. argu. l. Si quando. in princi. ff. De legat. j. Si quando (inquit A=fricanus) quis uxori ſuæ ea, quæ uiuus donauerat, uulgari modo leget: non de alijs donationibus eum uideri ſentire ait, quàm de his, quæ Iure ualituræ non ſunt. Alioqui fru ſtrà ei legaturus ſit.

Sed quomodo publicanus cognoſcet ſcholarem in i=tinere, ut illi uectigalia remittat? Reſpondet Bartol. in dict. Nouell. quòd ex coniecturis cognoſcetur. Veluti ſi rationem reddere poſſit, ſe haud ita pridem in Academia fuiſſe: uel ſi libros ſecum deferat. Sic & milites ex indicijs iudicantur, quo animo ad Barbaros peruenerint. l. Non omnes. §. À Barbaris. ff. De re mili. À Barbaris (inquit Arrius Menander) remiſſos milites, ita reſtitui oportere. Hadrianus reſcripſit, ſi probabunt ſe captos euaſiſſe, non transfugiſſe. Sed licet hoc liquido conſtare non poſſit, ar=gumentis tamen cognoſcendum eſt. Et ſi bonus miles an=tè æſtimatus fuit, propè eſt, ut adfirmationi eius creda=tur. Si emanſor, aut negligens ſuorum, aut ſegnis, aut ex=tra contubernium agens: non creditur ei, ſi poſt multum temporis redijt. l. fugitiui. C. De ſer. fugiti.

Excipe ſemper illos qui in fraudem uectigalium fin=gunt ſe ſcholares, cum nõ ſint, quibus iſta ſimulatio nihil prodeſſe debet. arg. c. Tuæ fraternitatis. De cleric. nõ reſi.

Quod autem dictũ eſt, de ſtudioſis aduenientibus, hoc repeti debet de abeuntibus, eadẽ ſcilicet ratione. argu. l. Vtimur. ff. Sepulc. uiolat. Legibus nãq; (ait Pomponius) prædiorũ uẽdendorũ cauetur, ut ad ſepulchra quæ in fun

dis

dis ſunt, iter ei, aditus, ambitus funeris faciẽdi cauſa ſint.

Secundum priuilegij caput eſt, Quòd nullus debeat ſtudioſis inferre iniuriam, nec ob alterius delictum, damno eos grauare: hoc eſt, nõ poſſunt capi repræſalijs, ſicut uulgò nuncupamus. Qui autem ſecus fecerint, & Iudices qui hoc uindicare neglexerint, reſtituent res per Iniuriam ablatas in quadruplum, atq; infamia notabuntur: item, dignitate ſua carebunt in perpetuum. Et ratio eſt. Nam multum tribuere oportet ijs, qui multum proſunt. Sed literatorum ſtudijs totus orbis iuuatur: Primum ad cognitionem Dei: deinde ad uitam rectè inſtituendam: deniq; ad conſeruandam omnium uirtutum æternam memoriam. Ergo non ab re, optimus Princeps optimas literas tam ſeuerè tuetur, quibus ſublatis, actũ fuerit de uera hominum felicitate. Ecce quantum æquitatis pondus ineſt huic conſtitutioni: & quàm ſordida curioſitas eſt eorum, qui nullum hac in re diſcrimẽ faciunt, adeóq; cum primis in literatos graſſantur, iniurijs, diffamationibus, rapinis, exactionibus, alijsq́; contumelijs.

Tertium denique caput eſt, Quòd ſi quis litem ſtudioſis inferre uoluerit, datur ijs optio, utrum apud præceptorem ſuum, an uerò apud Epiſcopũ loci, maluerint conueniri. Doctores addunt tertium Iudicem quem eligere poſſunt, uidelicet, ordinarium Iudicem ſeu Magiſtratum, iuxta §. Illud uerò ſatis. in fi. in proœmio Pandectarum. Qui autem ad alium Iudicem ſtudioſos trahere præſumpſerit, etiam ſi cauſa iuſtiſſima fuerit, ea priuatur.

Sed quid dicemus de Rectore, an & illum poſſint eligere? Communis Doctorũ opinio eſt, quòd poſſint. Nec id negat Bartolus, ſi bene perpẽdas eius uerba. Hoc tamẽ inter Rectorẽ et reliquos Iudices intereſt. Quòd ſi apud

Rectorem conueniatur, ceſſat eligendi poteſtas propter iuramentum quo ſe rectori aſtrinxerunt omnes in Academia: ut rectè dicunt in d. Conſt. Habita.

Obſeruandum autem eſt hoc priuilegium eligendi Iudicis: in cauſis ciuilibus & criminalibus locum habere: etiamſi criminaliter tractetur de pœna ſanguinis. Vt eſt communis opinio Doctorum. Verum ſi ſcholares, clerici quoque fuerint, habenda eſt ratio priuilegij, ne apud Ciuilem Magiſtratum conueniatur. De quo dicetur infrà.

Admonendi etiam ſumus: quòd ſcholares habent hanc optionem Iudicum tantiſper, donec ſemel optauerint & elegerint, non ulterius. Nam eligendo unum, uidentur renunciare alijs. c. j. De Iudici. Et hoc probat Bar. eadem Conſti. Habita. Specula. in Tit. de Reo. in princ. uerſi. Itē ſcholaris. Idq́; non ſine ratione. Primū, ne ſemper eligendo, nunquā patiantur litē cōteſtari, & ſic locus detur maliciæ. argu. l. iij. §. j. ff. De eo quod cert. loc. Deinde, quia per electionē acquiritur ius aduerſario. Ergo poſteà uariare nō licet. argu. l. Apud Aufidiū. ff. De opt. lega. l. Huiuſmodi. §. Stichū. ff. De lega. j. Cū autē (inquit Iulianus) ſemel dixerit hæres utrum dare uelit, mutare ſententiam non poterit.

Sed quid ſi Iudex ſpreta electione ſcholaris, pronūciaret ſe Iudicē competentē? Reſpondet Bar. cū alijs, quòd rectè appelletur. Accedit c. Significātibus. De offic. delegat. Nam à ſententia, de iuriſdictione affirmatiuè uel negatiuè lata, rectè prouocatur.

Quocirca Ioannes Andreæ in c. Si diligenti. De for. cōpeten. Et Bal. in Conſt. Habita. admonēt ſcholares, ne appellent ab huiuſmodi pronunciatione Iudicis. Scribunt enim, multò cōmodius eſſe, quòd litem cōteſtētur cum ad-

uerſarijs,

uerſarijs, adiecta proteſtatione, quòd inuiti ad hoc trahantur. Nam lite ſic conteſtata, priuabuntur actores Iure ſuo, quoniam ad uetitum forum traxerũt eos.l. In criminali.C.De iuriſdi.omni.Iudic.Et ſi Iudex ille noluerit eos priuare,tunc rectè appellabunt,& ſuperior priuabit eos. Cæterum ſi à pronunciatione Iudicis appellauerint, nihil præter dilationẽ adſequẽtur: quoniam à principali negocio ſe nõ liberabunt,cum propter citationẽ, actores Iure ſuo priuari non poſſunt, cũ nec uerè dicantur in Ius traxiſſe,ante litẽ conteſtatam.l. Amplius.ff.Rem ra.habe.

Appellabitur autẽ gradatim,de Iudice ciuili,ad ciuilẽ: de eccleſiaſtico, ad eccleſiaſticum Iudicẽ ſuperiorem, ſecundum communẽ ſententiam Doctorũ in d. Conſtit. Habita. Quinimò exiſtimat Baldus ibi, Quòd ſcholares poſſint appellare Principem, prætermiſsis medijs Iudicibus. Et hoc probat ponderãdo uerbum (Defendam) quo utitur Imperator: quaſi ipſum ſe offerat ſtudioſis, uolens ab eis interpellari.

Illud tamen uerum eſt, quòd non habeat locum reconuentio apud Iudicem electum. Quia actor ſua ſponte non eligit hoc iudicium, ſed inuitus cogitur ſubire. Vnde non debet rurſus compelli ad ſuſtinendam reconuentionẽ.l.ij.§. Sed & ſi agant.ff. De iudici.l.ulti.ff. Quod quiſ.iur. Niſi fortè reconuentio fieret ex eodem negotio, & cognitio alterius, ſine altero fieri commodè nec poſſet, nec Iure deberet. Nam tũc admittenda eſt reconuentio ex natura cauſæ.l.j.ff. De qui.reb.ad eun. Iudic.eat.l. Nulli.C.De iudici.Nulli prorſus(inquit Imperator Cõſtantinus) audientia præbeatur, qui cauſæ continentiam diuidet,& ex beneficij prærogatiua id, quod in uno codemq; iudicio poterat terminari, apud diuerſos Iudices

uoluerit uentilare: pœna ex officio Iudicis imminente ei, qui contra hanc ſupplicauerit ſanctione, atq; alium ſuper poſſeſsione, alium ſuper principali quæſtione Iudicem poſtulauerit.

Hoc autem priuilegium in omnibus capitibus ſic determinatur.

I. Ceſſat in ſcholaribus propter delictũ reiectis, aut omnino deletis ex albo, in quo nomina eorũ referri ſolẽt à Rectore, uulgò matriculã uocãt, arg. c. Ex literis. De cõſtit.

II. Non gaudent hoc priuilegio pſeudi illi ſcholares & uagabundi, quorũ in Acсdemijs ferè omnibus bona pars eſt, quibus literæ in patinis, quàm in paginis plus ſapiũt, ut dixit ille. Scholaris enim hic diffinitur, qui continuis literarum ſtudijs hoc uenerando nomine dignum ſeſe demonſtrat. Nec iſtos perditos homines, ac patriæ, parentum, imò ſui prorſus oblitos, quicquam iuuat ad merendum huiuſmodi priuilegium, quòd ſint in albo & matricula ſtudentium deſcripti. Nam intelligitur ſemper, ſi datum nomen ſequatur ſtudendi frequentia, quemadmodũ de Notarijs & apparitoribus in ſimili dicitur, in l. Scriniarios. C. De teſtament. milit. Et ibi Bart. Itẽ, de clericis uacantibus à diuinis officijs, in c. ulti. De reſcript. lib. VI.

III. Non utuntur hoc priuilegio ſtudioſi, qui ab Academia quinquennio abſuerint, quoniam ius ſcholaſticum dicũtur amiſiſſe. l. penulti. C. De commeat. lib. XII. Cæterum, modicum tempus nihil nocet, adeò, ut præſens intelligatur propter animum reuertendi. l. Poſtliminij. in fi. ff. De capti. & poſtli. reuerſ. Siue (inquit) animus ei fuiſſet reuertendi, maneret ciuis. Accedit ſimule. Nam Doctor abiens ad tempus, impetrata uenia, recipiet integrum ſalarium, perinde ac ſi præſens fuiſſet. l. Hac Lege. C. De

proxi.

proxi.ſacro.ſcrini. Et eſt argu.in l.penulti.in fi. C.eod. titu.lib.x i i.ubi uiris memorabilibus, qui ſe ad quietem tranſtulerint, eadem priuilegia ſeruantur, quæ in officio memoriæ habuerunt, hoc eſt, cum ſcrinijs, in quibus epiſtolæ, libelli, ac reliqua cognitionū ſcripta memoriæ cauſa conſeruabantur, præpoſiti adhuc eſſent.

IIII. Si ſcholaris extra Academiam contraxerit, non competit ei hoc priuilegium, etiamſi conferat ſolutionem in locum Academiæ. Nam his ſolum competit, qui in literis uerſantur. l. Hac Lege. C. De priuilegi.ſchola.lib.xii. Vt qui (inquiunt Imperatores) in ſingulis ſcholis militant, & cæt. Et certè longè hæc differunt: contrahere in loco, & conferre ſolutionem in locum. l. Eum qui.§.j.ff. De conſtitu.pecuni.

V. Ceſſat hoc priuilegium, quando ſcholaris conueniretur à uidua, uel alia miſerabili perſona. Nam cum & huiuſmodi perſonæ ſint priuilegiatæ, non poſſet habere locum electio Iudicis, ſed apud illum eſſet cauſa dicenda, ad quem primum uocaretur, ut ſcribūt Doctores in dict. Conſtitu. Habita.

Et ſi dicas, Non'ne ubi duo ſunt priuilegiati, ſecūdum regulā Iuris, potior eſt reus. l. Fauorabiliores.ff. De reg. Iur. ut ſic priuilegia ſcholaris conuenti, uideantur præferenda? Reſpondeo, quòd iſta regula tum habet locum, quando eſt una atq; eadē ratio priuilegiorū actoris et rei. Cæterum, cū maior eſt æquitas in uno, quàm alio: tunc is præfertur, cuius priuilegia ſunt potiora. l. Si apud.ff. De minori. Mulieres autē uiduæ, quæ cuiuſq; potentiam facile perhorreſcit, iuſtior ratio eſt quàm ſcholaris, in hac ſpecie. Ergo nō debet ad alium Iudicem quocūq; priuilegio circūduci. l.j. C. Quād.impera.inter pupill.uel uidu.

Sed

ne alibi quàm apud magiſtrum militum conueniantur. l. Magiſteria. C. De iuriſdict. omni. Iudic. Et eſt ratio: ut non diſtrahantur à militia. Quam ob cauſam conductio & adminiſtratio rerum alienarum militibus interdicitur, in l. Milites. & l. ulti. C. Locat.

Milites autem olim qui dicerentur, declarat Speculator in Titu. De procuratori. §. j. uerſic. Item quod eſt miles. Et Accurſius in l. penult. ff. Ex qui. cauſ. maior. Hodie uerò quanquàm circa militarem obſeruantiam multa nobis è manibus fœdiſsimè lapſa ſint, conuenit tamen communiter inter Doctores, etiam milites noſtros hæc priuilegia habere, ſi modo militiam exerceant. Nam & hodie præſtant ſacramẽtum, & merentur ſtipendia, ſicut olim. l. penult. ff. Ex quib. cauſ. maio. ubi id quod Scæuola dicit, Sine periculo, exaudiunt de periurio. Et l. Qui ſtipendia. C. De procura. Item, defenſione nunc quoq; indigemus, & multo magis. Accedit l. Ex militari. in princip. ff. De milit. teſta. Si itaq; ratio ſit eadem hodie, quare etiam eiſdem priuilegijs non fuerit locus? Et hæc uera ſunt in cauſis Ciuilibus.

In delictis uerò militum, eſt hæc differentia: Quædam enim delicta eorũ ſunt propria, quædam uerò communia. Propria delicta ſunt, quæ milites circa rem militarem admittunt. l. ij. ff. De re militar. Et in his quoq; habent hoc priuilegium. l. De militibus. ff. De cuſtodi. reor. l. Deſertorem. ff. De re milita. Communia uerò delicta ſunt, quæ extra militiam perpetrant, ueluti furtum, latrocinium, & huiuſmodi alia: in quibus non ſeruatur eis hoc beneficium. l. ulti. in fi. ff. De accuſationi. Et ibi Bar. tractat.

II. *Si milites per errorem Iuris, prætermiſerint allegationes et exceptiones peremptorias, poſſunt eas poſt ſen-*

tentiam

Probatur in l.j.C. De Iur. & fact.ignoran.à contrario ſenſu. Nam cum dicat (Cauſam tuam ageres) negat de aliena cauſa, & de alieno actore.

II. Non ſubuenitur militibus, qui ſcientes Ius uel factum, non allegant. Ignorantia enim Iuris, propter ſimplicitatem armatæ militiæ, excuſat eos. Cæterum cum ſciunt, & nolunt ſe defendere, ceſſat ratio ſuccurrendi. Et reſpondebitur eis, quòd res ipſa aduerſatur petitioni, argu.l.Profeßio. C. De mune.patri.lib.x. Ex quo ſequitur, quòd ſi aduerſarius probare poßit, militem in peracto iudicio uſum fuiſſe conſilio Iuriſperitorum, uel ipſum quãdoque Iuri operam dediſſe: ceſſabit hoc priuilegium, ut probant Doctores communiter.

III. Milites poſſunt quidem allegationes ſuas opponere poſt ſententiam, ſed poſt executionem ſententiæ non æquè, ut ſatis probat d.l.j. Tamen (inquiens) ſi nondum ſatisfeciſti. Quaſi dicat: Si iam paruiſti ſententiæ, & ſoluiſti, non audieris. Et Iaſon ibi rectè intelligit, quantum ad hoc beneficiũ attinet, eum quoq; ſatisfeciſſe, qui nondum quidem ſoluerit: ſed tamen qui terminum ſoluendi petierit ab aduerſario.l. Ad ſolutionẽ.C. De re iudicat.c. Ad conſultationem.eo.tit. Vbi ſtatuitur, eum qui dilationem ſoluendi petit, acquieſcere ſententiæ, & propterea appellationẽ tolli, quæ eſt Iuris communis. Igitur quantò magis tolletur Ius ſpeciale militis? argu.l. Eius militis. §.Si militia miſſus. ff. De mili.teſtamen.

IIII. Tametſi milites armatæ militiæ habeãt hoc priuilegium: tamen equites aurati, quos per errorem uulgò milites appellant, non iuuantur. Non quaſi inferioris ſint conditionis: ſed quia ratio quæ huic priuilegio cauſam dedit, nõ accedit eis, qui ſemper prudentia quadã præditi

eſſe

non eſt noſtri inſtituti.

Ruſtici uerò (quoniam ad hos digrediũtur Doctores) eſt unanimis eorum ſententia, quòd ad hoc priuilegium non pertineant. Ratio eſt: Quia nec ruſticis, nec mulieribus ſubuenitur propter ignorantiam Iuris, extra caſus enumeratos, in l. ulti. C. De Iur. & fact. ignoran. Itaq; non debemus hoc priuilegium, quod contra Ius commune ſoli militum ordini datum eſt, ad ruſticos extendere.

Exiſtimo tamen uerum eſſe, quod Barto. in l. j. C. De Iur. & fact. igno. dicit, Ruſticos qui per ignorantiam Iuris defenſiones ſuas obmiſerint, in integrum reſtituendos eſſe ex iuſta cauſa, propter quam Prætor generaliter pollicetur reſtitutionem. in l. j. §. ulti. ff. Ex qui. cauſ. maio. Nam quid æquius, quàm ruſticitati parcere?

Deniq; uidendum eſt, num hoc priuilegium ipſo Iure, an ope reſtitutionis concedatur? Vtilitas huius inueſtigationis eſt magna. Nam ſi competat ipſo Iure, perpetuum eſt. Inſtit. De perpe. & tempo. actioni. in princ. Sin autem præcedente reſtitutione detur, quadriennio continuo tantum durat ſicut ipſa reſtitutio. l. ulti. C. De tempo. in integ. reſtitu. Tandem Bar. cum alijs Doctoribus in d. l. j. probat, hoc beneficium ipſo Iure dari. Nam Imperator utitur uerbo (Permitto) quod eſt præſentis temporis, quo magis ipſam legum indulgentiam ſignificaret, nulla Iudicis reſtitutione indigentem. Hæc enim eſt talium uerborum natura, docente Bart. in l. Iubemus. ij. §. Sanè ſi hæc noſtræ. De ſacroſ. Eccleſ.

III. Milites non poſſunt torqueri, neque pœnis plebeiorum ſubdi, in cauſis criminum. l. Milites. C. De quæſtioni. Idem eſt de ueteranis conſtitutum. in l. Omnes Iudices. C. De decurio. & eo. fili. lib. x.

Hoc priuilegiũ cẽſent ad equites auratos, et ad Docto res porrigẽdũ eſſe. teſte Bar. in l. j. C. De aduo. diuer. Iud.

Excipe tamen milites ignominioſè miſſos, qui pœnis potius quàm beneficijs afficiendi ſunt: ſicut & illi, qui non tam militant, quàm latrocinantur, ut probat l. Milites. C. De quæſtio.

De equitibus auratis præterire non poſſum, id quod doctiſsimus quidã interpres Cornelij Taciti tradẽs: Quæ uerba (inquit) cum perpenderemus nuper, in mentẽ nobis uenit quẽ equitẽ auratũ latinè uocamus, olim eyn Dritter dictum, ob duos adiunctos equites: quemadmodũ pluribus uerbis illic Pauſanias uetuſtũ morẽ explicat, quẽ hodieq; Frãci obſeruãt: Deĩde uerò Ritter. d. litera expũcta.

IIII. Militibus circa ultimam uoluntatem, multæ ſolennitates remittuntur, propter imperitiam & occupationem rei militaris. Vnde ſunt Tituli. ff. & C. De teſtamen. milita. Barto. autem tractat ferè omnes has ſpecies ex ordine. in l. Neque enim. in princ. ff. De milita. teſtamen. I. In forma teſtandi, non ligantur numero ſeptem teſtium. II. Etiam non rogati teſtes admittuntur. III. Si filium ſciens prætereat, ualet nihilominus teſtamentum. l. Qui Iure. l. Milites codicillis. §. Miles in ſupremis. ff. De milita. teſta. l. Sicut certi. & l. ſeq. C. eod. tit. IIII. Quomodocunque ſcribant in charta, aut in clypeo, uel in uagina, adeoq; in puluere, ualebunt teſtationes mentis ſuæ. l. Milites in expeditione. C. dict. tit. V. Agnatione ſui hæredis, non rumpitur teſtamentum. l. Idemq; erit. ff. De milita. teſtament. VI. In codicillis quoq; poteſt hæredem inſtituere. l. Militis codicillis. in princ. ff. eod. tit. VII. Teſtamenta militum facilius quàm aliorum, & irritantur, & confirmantur, inſpecta uoluntate eorum. l. In fraudem.

dem.§.j.& l. Militis codicillis.§. Veteranus. ff. De milita.teſtamen. VIII. *Militi permittitur filio facere teſtamentum, quamuis ſibi non fecerit, aut ſi factum nemo adiuerit.l. Miles ita hæredem.in fi. ff.eod.tit.* IX. *Poteſt miles plura teſtamenta facere, & ſiue ſimul fecerit, ſiue ſeparatim, utique ualebunt.l. Quærebatur.in princi.ff. dict. tit.* X. *Capite damnatus ex militari delicto, recte teſtamentum facit ſuper bonis duntaxat caſtrenſibus. l. Ex militari.in prin.ff. De milita.teſtam.* XI. *Si miles incertus an ſui Iuris ſit, teſtatus fuerit, in ea conditione eſt teſtamentum eius, ut ualeat.d.l. Ex militari.§. Si miles.* XII. *Surdus & mutus miles, teſtari poteſt.l. Iure militari.ff. De milit. teſtament.* XIII. *Deportati, & ferè omnes qui Iure Ciuili teſtamenti factionem non habent, à milite hæredes inſtitui poſſunt.l. Neque omnium.§.j. ff.eod.tit.* XIIII. *Tametſi Iure communi liceat adfectionis gratia donare. l. Adfectionis. ff. De dona. milites tamen non poſſunt aliquid relinquere mulieri, in quam turpis ſuſpicio cadere poteſt.l. Miles ita.§. Mulier. ff. De milita.teſta.l. Mulierē. ff. De his quib. ut indig. Et obſerua hic quàm pulchrum genus beneficij ſit prouidere, ne milites cæco amore à ſcortis ad relinquendum facile omnia, ſeducantur.* XV. *Miles poteſt mori partim teſtatus, partim inteſtatus. d.l. Miles ita.in princ.& l. Certi Iuris. C.eod.tit.* XVI. *Poſſunt milites etiā his qui extranei hæredes eis extiterint, ſubſtituere in his duntaxat quæ ſunt teſtamēto eorū conſecuti.l. Milites etiā.ff. De mili.teſta.l. Cēturio.ff. De uulg. & pupil.ſubſti.* XVII. *Miles exhæredato quoq; et emācipato filio ſubſtituere poteſt, in his ſcilicet quæ ab ipſo ad eū cui ſubſtituit, puenerūt.d.l. Miles ita.§. Exhæredato.*

XVIII. *Verba obiter propter aliud prolata, poſſunt in militis teſtamento diſponendi uim habere.* Vt *ſunt iſta: Fortunato liberto meo do, lego. l.* Ex *his uerbis.* C. De *teſta. mili.* XIX. *Miles poteſt hæredem grauare legatis ultra dodrantem, ut nihil detrahat per legem* Falcidiam. *l. Si certarum.* §. *ulti.* & *l. ſeq. ff. eod. tit. l.* In *teſtamento.* C. Ad *Leg.* Falcidi.

DE PRIVILEGIIS VETEranorum.

VEterani *hic intelliguntur, qui poſt* XX. *annorum ſtipendia uel per honeſtam uel per cauſariam miſsionem à militia ſoluti fuerint.* Cauſaria *autem miſsio propter aduerſam ualetudinem contingit. l.* Qui *cauſaria.* C. De *excuſatio. uetera.* & *l.* Veteranis. C. Quan. *prouoca. non eſt neceſſ.*

Alibi *uerò* Martianus, *ueterana mancipia uocat, ad differentiam nouitiorum, quæ anno continuo in urbe ſeruierunt. in l.* Interdum. §. Quoties. *ff.* De *publica.* & *uectigal.* De *quibus hoc loco non tractamus.*

I. *Veterani,* & *eorum liberi primi gradus, hoc eſt, filij, pœna metalli uel operis publici non afficiuntur, nec fuſtibus cæduntur: ſed ubi atrocitas criminis ita exegerit, relegandi ſunt. l. j.* & *l. iij. ff.* De *priuile. uetera.* Ratio *huius priuilegij ſumitur ex honore qui ueteranis militibus habetur. l.* Honor. C. De *pœni.*

II. *Veterani habent omniũ onerũ ſeu munerũ perſonalium uacationẽ. d. l.* Veteranis. C. Quã. *prouo. nõ eſt nec.*

DE PRIVILEGIIS DOTALIBVS.

QVoniam *ad conſeruandum genus humanum, nihil æquè neceſſariũ ac nuptias, exiſtimat* Iuſtinianus, Nouell. De *reſtitutio.* & *ea quæ parit.* §. Hæc *nos meritò*

mouerunt:

mouerũt:et quia nuptias ſine dote raro cõtrahi uidemus: ideo optimo Iure *dotis cauſa ſemper & ubiq; præcipua fuit,et eſt,multisq; priuilegijs donatur.l.j.ff.* Solu.matri.

I. *Quanquam mater non cogatur pro filia dare dotem, neq; pater de bonis uxoris ullã dandi facultatem habeat. l.* Neq; *mater.* C.De *iur.doti.Si tamen hæretici fuerint parentes,coguntur omnino ſecundum quantitatem patrimonij ſui,dare dotes & donationes propter nuptias liberis ſuis,qui ad ueram & orthodoxam pietatem ac fidem ſeſe conuerterint.l.* Cognouimus.*§.Sed & dotes.*C.De *hæreti.& manichæ.*

II. *Mulier pro alio intercedens, cõfecto eo nomine, publico inſtrumẽto, obligatur quidem* Iure *cõmuni, quanquam iuuetur beneficio* Velleiani.*l.* Antiquæ. *§. ulti.* C. Ad *ſenatuſcon.* Velleia. *Si tamen cum ea ſolennitate dotem promittat pro aliquo,cedit auxilium* Velleiani *ſenatuſconſulti priuilegio dotis:& mulier tenebitur cum effectu ſoluere dotẽ promiſſam.l.Si dotare.d.l.ulti.*C. *eod.tit.*

III. *Quòd ſi quis promittat dotem nulla omnino adiecta quantitate,ſed quodcunq; ipſe arbitratus fuerit: rectè ab eo cui ita promiſit,conueniri poteſt condictione ex ſtipulatu.*Nam *cenſetur quantitatem dotis ad arbitrium boni uiri retuliſſe, quemadmodũ ſi quis tantam dotem promittat,quantam alius arbitrabitur.*Et *intelligitur dos certa, quæ ſecundum patrimonium promittentis, & conditionem eius cui promiſſa eſt,accipienda ſit. l. Si cũ ea.* C. De *dot.promiß.l.*Cum *poſt.§.*Gener.*ff.*De *iur.dot.*

IIII. Mater *duarum filiarum cum iterum nupta eſſet, conſenſit alteri filiæ, ut ſtipularetur dimidiam partem dotis ſibi reſtitui à uitrico, poſt ſolutũ fortè ſine liberis matrimonium.* Deinde *contractis nuptijs, mater teſtamento*

facto, eam filiam quæ ſibi dimidiam dotem reſtitui ſtipulata fuerat, inſtituit hæredem ex triente, hoc eſt, tertia parte bonorum ſuorũ: alteram uerò filiã ex beſſe, hoc eſt, ex octo reliquis partibus. Poſt mortem matris altera filia ſecundum ſtipulationem, petit dimidiam dotem maternã. Soror excipit de dolo: allegans quòd quemadmodũ à matre ex triente inſtituta ſit: ita non niſi tertiam partem dotis peti poſſe, eamq́; dicit fuiſſe uoluntatem matris. Certè, hac exceptione nihil obſtante, filia rectè petit dimidiam partem dotis ex ſtipulatione. Et eſt ratio: quia fauore & priuilegio quodã dotis, præſumitur mater dimidiã dotem donaſſe filiæ inter uiuos, niſi liquidò probetur contrariũ. l. Si ſtipulatio. C. De iur. dot. cuius hic eſt uerus ſenſus.

V. Vbi adhuc matrimonio conſtante, maritus ad inopiã uergit, poteſt mulier nõ ſolum eas res quas pro dote obligatas habet, tenere, & ſe aduerſus alios creditores agentes tueri: uerum & alias res mariti à detentoribus per hypothecariam actionem non minus petere, quàm ſi matrimonium diſſolutum eſſet. l. ubi. C. De iur. doti. Iuncta l. In rebus. C. eod. tit.

VI. Tametſi nulla ſtipulatio pro reddenda dote, interuenerit: nihilo tamen minus de Iure intelligitur interueniſſe. Et eadẽ ratione fauoris, ſi inutiliter fiat iſta ſtipulatio dotis reddendæ, perinde eſt, ac ſi ualida fuiſſet interpoſita. Et propterea dos ſemper exigitur per actionem ex ſtipulatu, ſublata actione rei uxoriæ. l. j. in princ. C. De rei uxo. actio. §. Fuerat. Inſtit. De actio. Quod priuilegium cum actione de dote, tranſit ad quemcunq; ſucceſſorem, ut tradunt Doctores in l. j. C. De priuilegi. dot. Probatur in l. j. §. Illo proculdubio. C. De rei. uxor. actio.

VII. Omnia bona mariti, de Iure ſunt obligata, pro do=

te re

te reſtituenda, in caſibus quibus reſtitui debeat. Ex *ex diuerſo : bona mulieris ſunt obligata pro donatione propter nuptias, etiam ſi utroque caſu nihil de hoc in contractu matrimonij ſit expreſſum.* E*t propterea meritò uocatur tacita hypotheca. l. j.* §. E*t ut plenius.* C. D*e rei uxo. actio*. Hoc *autē beneficium ad quemcunque ſucceſſorem tranſit, cum inſit actioni de dote. eod.* §. E*t ut plenius. in fi.* N*ec mulier huic* I*uri hypothecarum, hodie poteſt renunciare.* N*ouell.* V*t nul.* I*udic. lice. ha. lo. ſer.* §. I*llud.*

VIII. *Si extraneus, hoc eſt, qui non ſit parens mulieris, nec habens eam in poteſtate, det dotem pro ea: is cenſetur donare, & mulier uidetur tacitè ſtipulari, eam dotem ſibi reſtitui ſoluto matrimonio, niſi extraneus ille expreßim pactus uel ſtipulatus fuerit, eandem dotē ſibi reddi. d. l. j.* §. A*ccedit ei.*

IX. Q*uando dos filiæ, ſoluto matrimonio, ad patrē reuertitur, ſiue iure patriæ poteſtatis, ſiue iure pactionis, tunc non poteſt eandē dotem minuere.* N*iſi fortè ſubſtantia patris interim diminuta fuerit aliqua fortuita clade, quam ipſe probare tenetur.* N*ouell.* D*e æquali. doti.* §. Q*uia uerò.*

X. Q*uanquam bona pupillorum uendi non debeant, ſi modò ſeruari poßint: tamen in dotem uel donationem propter nuptias, dari aut etiam diſtrahi poſſunt, ſi fortè uir non aliter matrimonium contrahere uelit, niſi pecunia in dotem numerata. l.* L*ex quæ tutores.* §. P*ræcipimus itaq;.* C. D*e adminiſtra. tutor. l.* S*iue generalis.* §. D*ubitari autem. ff.* D*e iur. dot.*

XI. T*ametſi nemo poßit res, alij purè, uel ſub cōditione ſpecialiter, uel in uniuerſum legatas, alienare aut pignori obligare: cum contra rationem ſit, proprijs uſibus*

applicare id, quod alij per uoluntatem teſtatoris reſtituendum eſt. l. ulti. §. Sed quia noſtra. C. Communi. de legat. Si tamen parens teſtamento facto, & relicta liberis legitima, uoluerit reliqua bona ſua alijs dari: & ea ultima pars non ſufficiat liberis ad dotem uel donationem propter nuptias, pro conditione perſonarum: tunc permittitur eis ultra portionem legitimam, reliqua quoque bona parentis in cauſam dotalem alienare uel obligare, Legatarijs fruſtra reclamantibus. Et eſt ratio. Nam quæ in cõmune omnibus conferunt, his præponimus, quæ priuatim aliquibus expediunt. §. Ea itaque de re. Nouell. De reſtitutio. & ea quæ per. Atque hoc priuilegium (inquit) Iuſtinianus) coniugalibus conuentionibus, exindeq; prouenientibus exactionibus eſto.

XII. Is qui rogatus eſt à teſtatore, ut ſine liberis decedens, id quod tunc ſupereſt ex hæreditate, reſtituat Sempronio: cogitur ad minus quartam bonorum partem illi reſeruare, ob quam & conueniri poteſt, ut caueat uidelicet, quòd quarta pars ſalua ſit Sempronio manſura, niſi huiuſmodi cautionem teſtator emiſerit. Adeoq; hoc uerũ eſt, ut ſi hæres hanc quartam diminuat, cogatur eam ſupplere ex bonis ſuis: aut his deficientibus, poſſunt cõueniri poſſeſſores bonorum eius ueluti in ſubſidium, per Reiuendicationem & per hypothecariam. Ex cauſa tamen dotis pro filia, aut donationis propter nuptias, pro ſeipſo uel filio permittitur huius quartæ deminutio. Nouell. De reſtitution. §. Certè ſi ipſam. Et quidem (inquit) ſi dotem uelit dare aut donationem ante nuptias, cum aliud in bonis non habeat, permittendum illi eſt hoc agere.

XIII. Mulier in tacita hypotheca, de qua ſuperius dictum eſt, præfertur omnibus creditoribus mariti, quibus

&

& ipſis tacite ſunt obligata bona mariti.l. Aßiduis.C. Qui potio.in pigno.habeant.

Sed quid ſi creditores habeant expreſſam hypothecam? Præferendos eſſe creditores mulieri, putat Bart.in eadem l.Aßiduis,& dicit eſſe conſuetudini conſonã hanc opinionem. Sed Iuris ratione probari non poteſt, ut alibi diximus. Competit autem à tempore datæ uel promiſſæ dotis hoc beneficium, quod cum ſoli mulieri detur, non tranſit ad hæredes extraneos: ſed ſolum ad ſuos, quales ſunt, filij, nepotes,& reliqui deſcẽdentes. §. Fuerat.in fi. Inſti.De actioni.d.l.Aßiduis.§. Cũ enim in perſonalibus.

XIIII. Marito propter enormitatẽ delicti proſcripto ſiue deportato, cuius bona publicari & confiſcari oporteat: uxor eius res proprias quocunq; titulo quæſitas, & dotem quam reuera ad maritũ tuliſſe docuerit, præterea donata à marito uel ante nuptias, uel etiam (quantum licet) conſtante matrimonio: mox ſibi uendicare poteſt, ac ueluti iniecta manu, quomodocunq; poßit, occupare.l. Si quis poſthac.C.De bono.proſcripto.

XV. Si mulier in ea opinione ſit, ut credat ſe pro dote obligatam, cum non ſit: quicquid dotis nomine dederit, nõ repetit tanquàm indebitũ, quod aliâs regulariter Iure communi fieri poteſt.l.Cum is qui Pamphilum.§.Si mulier. iuncta l.j.ff.De condicti.indebit.

XVI. Licitum eſt iure paciſci, qua die dos reddi debeat ſoluto matrimonio: ſed eatenus, ut conditio mulieris fiat melior, hoc eſt, ut priore tempore quàm legibus conſtitutum eſt, reddatur. Cæterum quæcunq; pacta conditionem mulieris deteriorem faciunt, ueluti ut tardius dos ſoluatur, non ualent.l. De die, cum tribus ll.ſequenti. ff. De pact.dotali.

XVII. *Si mulier ſoluto matrimonio accipiat per nouationem, & delegari patiatur egentem debitorem, ab hæredibus mariti decepta: tunc nihilominus actio dotis ei manebit ſalua, cõtra hæredes delegantes huiuſmodi debitorem.l.Si cum dotem.§. Si mulier.ff. Soluto matrimoni. Cum tamen de Iure communi, uideretur mulier bonũ nomen feciſſe, hoc eſt, idoneum & ſoluendo reputaſſe eum, quem admiſit ſibi debitorem delegari.l. Inter cauſas.§. Abeſſe.ff. Mandat.*

XVIII. *Si pater in teſtamento ſuo ſcribat quantitatem dotis, quam ab hæredibus filiæ ſuæ nubenti ex hæreditate uelit dari, ac interim ali eã arbitratu boni uiri: certe ſpeciali quodam fauore oportet alimentorũ modum ex quãtitate dotis potius quàm ex hæreditate metiri, habito ſemper ætatis l. reſpectu, hoc eſt, ut cum ætate augeantur alimenta.l. Cum unus.§. Alimentis.ff. De alimen.& cib.leg.*

XIX. *Mulier etiam in actione perſonali de dote, non ſecuto matrimonio, præfertur alijs creditoribus. Vt ecce: ſi ſponſa dederit dotem, & nuptijs renunciatum eſt, ipſa præ cæteris creditoribus quibus cõpetit perſonalis actio, condicit dotem, ſcilicet condictione ob cauſam uel ſine cauſa.l.ij.§.Si ſponſa.ff.De priuilegi.creditor. Et Paulus in l.vj.ff. De rit.nupt. Ideoq́; (ait) poteſt fieri, ut in hoc caſu aliqua uirgo & dotẽ, et de dote habeat actionẽ.*

XX. *Cum multa ſint delictorum genera, propter quæ bona delinquentis publicantur: dos tamen mulieris non publicatur, niſi in caſibus quinq; mulier damnata fuerit: uidelicet maieſtatis Iuliæ, uis publicæ, parricidij, ueneficij, de ſicarijs.l. Quinq; legibus.ff.De bo.damnato.*

XXI. *Res ſiue fundus dotalis, non poteſt alienari per maritũ, etiã cõſentiẽte muliere.l.j.ff.De fund.dotal. Inſti.*

Qui.aliena.lic.uel non.in prin. Quo loco habes rationē, quare mulier alienatiōi cōſentire nō poßit: Ne ſexus (inquit Iuſtinianus) muliebris fragilitas, in perniciē ſubſtātiæ earū conuertatur. Nouell. Vt immo.ant.nupt.donati. §.Si quis igitur. Et hoc adeò uerū: ut de iure Ciuili nihil proſit iuramentum à muliere præſtitum.l. Non dubium, in fi.C.De legib.

Sed in hoc articulo Canones aliter ſtatuentes propter ſalutem animarum, præferendi ſunt. Quare ſi mulieres alienationi dotis uel donationis propter nuptias conſentiant, & præterea iurent ſe non reuocaturas: certè debēt huiuſmodi iuramentū ſeruare, ſine ui tamen et dolo ſponte præſtitum.c. Cum contingat. De iureiuran.

Exiſtimat autē Bar.in l.Qui ſuperſtitis.ff.De acquirē. hæred. Et in l.Generaliter. C. De reb.credit. Quòd filius, nō obſtante iuramēto matris, agere poßit. Quia iuramētum non afficit hæredē, ſed ſolā perſonā iurantis. In quo articulo, qualitas alienationis, rerū alienatarū, & perſonarum, ſuppeditare poteſt Iudici, quid ſtatuendum ſit.

XXII. Si reperiantur duo inſtrumenta eodē die facta, quorū alterū continet maritum eſſe obligatum alicui ex mutuo, atq; eo nomine conſtitutam eſſe hypothecam bonorum ſuorum: alterum uerò inſtrumentum habeat obligationem pro dote, ſimiliter ſub hypotheca: hoc caſu fauore dotis præſumetur inſtrumentum dotale prius factū. l.j.ff.Solut.matri.quam Barto.ita intelligit. Et hoc beneficium tranſit cum dote ad quemlibet hæredem, quia ipſi doti datur.l.In ambiguis.l.De iur.doti.& l.In ambiguis. ff. De regu.Iur. ponderando utrobiq;, quòd textus dicit (Pro dotibus).

XXIII. Actio ex ſtipulatu, cum aliquādo ſtricti Iuris

ſit,

ſit, quatenus tamen pro dote competit, eſt bonæ fidei. §. Fuerat. Inſtitu. De actioni. Naturam (ait Iuſtinianus) bonæ fidei iudicij tantū in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei ſit. Quod priuilegiū itidem porrigitur ad quēlibet hæredē, hanc actionem ex ſtipulatu Iure habentem.

XXIIII. *Cauſa dotis ſummatim tractari debet, ac in ea dilationes omnino ſunt amputandæ. Nec ſanè eſt iniquum, quòd Iudex nonnunquam qualitatem & quantitatem cauſæ, uel conditionem perſonarū in amputanda lite reſpiciat. l. ij. ff. De re iudicat. Clemēti. Diſpēdioſam. De iudici. Et hoc beneficiū ad uniuerſales hæredes trāſit pro qualitate eorū, ut dicit Bar. in l. j. ff. Solu. matri.*

XXV. *Quanquàm nulla ratio ſcripti Iuris permittat reum conuentū cogi, ut inſtrumenta ſua edat, ad fundandam intentionem actoris. l. Qui accuſare. C. De eden. Si tamen mulier pro dote agat, oportet aduerſariū illi edere inſtrumenta, quibus intentionē ſuam muniat & inſtruat. Paulus Caſtrenſis in l. j. ff. Solu. matrimoni. Antonius de Butrio, & Felinus in c. j. De probationi.*

XXVI. *Iudex ex officio ſuo poteſt decernere dotem filiæ, ſi pater abſit, utpote uel captus ab hoſtibus, uel oppreſſus à latronibus. l. Profectitia. §. Sed & ſi proponas. ff. De iur. doti. Quemadmodum & parentes, qui liberos quos in poteſtate habēt, ſine cauſa prohibuerint nuptias cōtrahere, uel qui dotē dare noluerint: ꝑ Iudicē cogi poſſunt, ut pietatē ſequātur. l. Qui liberos. ff. De rit. nuptia.*

XXVII. *Contra actionē de dote non admittitur exceptio uel retentio propter res donatas aut propter res amotas: ſed utrunq; habet ſuas ſpeciales actiones. l. j. §. Taceat. Et §. Sed nec retentio. C. De rei uxori. actio.*

XXVIII. *Filia etiam inuito patre in cuius poteſtate*

eſt,

eſt, poteſt agere pro dote ſua,ſi modo dos ſit aduentitia, hoc eſt,aliunde quàm à patre data:Vel ſi ſit magna, ſicut ex qualitate perſonarum æſtimabitur. Nouell. De æquali. dot.§.Illud quoque.

Cum tamen regulariter cõtrà ſit l.ij.§.Quòd ſi in patris.ff. Solu.matrimo. Dotis enim actio , inter patrem & filiam in poteſtate,communis eſt.

XXIX. Qui legatorũ ſeruandorũ cauſa in poſſeßionẽ mittitur,is ita cuſtodire debet res, ne depereant , deteriores'ue quouis modo fiant.l. Is cui legatorũ.§. Qui legatorũ.ff.Vt in poſſeßi.leg.Si tamen uxor defuncti propter dotem miſſa ſit in poſſeßionem,tunc in cauſam uictus,diminuet ex huiuſmodi bonis.l.penul ff.eod.titu.

XXX. In exactione dotis non reſpicimus locum contractus,ut aliâs plerũq; , ſed locum in quo maritus domicilium habet.l.Exigere.ff.De iudic.

Hæc omnia, & ſi quæ alia in Iure reperias dotis priuilegia,dantur Chriſtianis tantũ mulieribus, non ijs quæ orthodoxam fidem nõ amplectuntur. Nouell. De priuile. dot.hære.mulie.non præſtan.Sicut nec ad illas pertinent, quæ non caſtè uiuunt.§.Illud quoq;. & §.Nouimus autem.Nouell. Neq; uir.quod ex dot.neq.mulie. Adde ibidem.§.Sinautem non ualuerit.De non elig.ſecun.nuben.

DE PRIVILEGIIS PIARVM cauſarum.

COmmuni Iure,dominium ſine traditione non tranſfertur ex cõtractu.l.Traditionibus.C.De pact. Quò tamen magis inter publicam pietatem,et priuata commoda ſit diſcretio, dominium rei, nulla interueniente traditione, pijs locis acquiri poteſt.l.ulti. C. De ſacroſanc. Eccleſi. Quó loco profeſſores Iuris in eam ſententiam conueniunt.

conueniunt.

I I. T*ametſi nemo liberam teſtandi uoluntatem ſibi poſ-ſit præcludere.l.* Stipulatio *hoc modo cõcepta. ff.* De *uer-bo.obliga.* V*alet tamen donatio omnium bonorum præ-ſentium ſimul & futurorum, ſi pio loco fiat.* Nouell. De *ſanct.* Epiſc. *§. Si quæ.* Et *l.ulti.* C. De *pact.* V*bi tra-ctant interpretes poſt* Bartolum.

I I I. *Mulieres pro alio fideiubentes, plerũq; tutæ ſunt.* N*am ſicut moribus ciuilia officia adempta ſunt fœminis, ita multò magis adimendum fuit officium fideiubendi, in quo periculum rei familiaris uerſatur.l.j.ff.* Ad Sena. V*el-leia.* I*n piam tamen cauſam pro alio fide iubenti mulieri, non ſubuenitur.l.penul.* C.*eod.titu.*

I I I I. *Fideiuſſor ex nudo pacto non tenetur, nec oritur actio.l.Si tibi.* C.De *locat & conduct.* Q*ui uerò in piam cauſam quicquam ita pollicitus eſt, obligatur, & conue-niri poteſt.l.ulti.* C. Ad *Senat.* V*elleia.*

V. N*emo priuatim recte ſtipulatur alteri, præter quàm ſi ſeruus domino, uel filius patri ſtipuletur.l.ſtipulatio iſta. §.*Alteri.*ff.* De *uerbo.obligat.* R*atio eſt,* N*ã inuentæ ſunt huiuſmodi obligationes ad hoc, ut unuſquiſq; ſibi acqui-rat quod ſua intereſt.* C*æterum, ut alij detur, nihil intereſt mea.*

Pro*pria tamen cauſa quilibet ſtipulari poteſt, ut in-quit gloſſ.j.q.vij.c.* Q*uoties cordis oculus, quam* Baldus *in l.* Illud. C. De *ſacroſan.* E*ccleſi.ſequitur.* Q*uanquàm alioquin glo.illa nõ reputet hoc eſſe beneficiũ* I*ure* Pon-*tificio.* N*ẽpe, quòd eo* I*ure quiſq; poßit alteri ſtipulari.*

V I. P*acta futuræ ſucceßionis, plena quidem triſtißimi & nonnunquam periculoſi euentus, uiuente & ignorãte eo de cuius hæreditate tractatur, non ualent.l.ulti.* C. De *pact.*

pact. Cæterum ad pias cauſas huiuſmodi pacta tenent, quemadmodum militibus ad expeditionem bellicam tendentibus, non improbantur. l. Licet. C. De pact. Ita probat Baldus in d. l. ulti.

VII. Si quiſpiam cum filios non habeat, omnia bona uel partem aliquam facultatum donauerit, & poſteà liberos ſuſceperit, totum quicquid largitus eſt, reuertitur ad donatorē, expirāte donatiōe. l. Si unquā. C. De reuocā. donati. Sed donatio ad pias cauſas ſic facta, non infirmatur: dicente Bart. in l. Titia Seio. §. Imperator. ff. De legat. ij.

VIII. Ea quæ pro liberalitate præſtantur, non inducunt neceßitatem. l. Seio medico. §. Medico. ff. De legat. iij. l. Cum de in rem uerſo. ff. De uſur. Exemplum inibi eſt apud Barto. de Ruſtico dante annuum munuſculum. Ad pias autem cauſas huiuſmodi præſtationes obligant dantem. l. Priuilegia. & l. Ad epiſtolā. C. De ſacroſanc. Eccle.

IX. Qui rem emit aliena pecunia, ſuam nihilo minus facit. l. Si ex ea. C. De Rei uendic. l. Si patruus. C. Commu. utri. iudi. Sin autem ex pecunia Eccleſiæ quicquam ematur, non fit ementis. l. Si ut proponis. C. De Rei uendica. argu. c. j. De peculi. cleri.

X. Si quis in alieno ſolo ex ſua materia domum ædificet, illius fit domus Iure gentiū, cuius eſt ſolum. §. Ex diuerſo. Inſtit. De rer. diuiſio. l. In tantū. ff. eo. tit. At ſi quis utcunq; in ſuo ſolo ædificet pecunia eccleſiæ: ædificium ſolo nō cedit, imò ſolū ædificio, hoc eſt, ad eccleſiam pertinet quicquid ædificatur, ut adſerit Speculat. in titu. De empti. & uenditi. §. Tertio loco notandum eſt. Verſicu. Quid ſi clericus.

XI. Quoties duobus una res inſolidum uenditur, manifeſti Iuris eſt, eū cui priori tradita eſt, in retinēda re potio

rem

rem eſſe, quanquàm alteri prius uendita ſit. l. Quoties. C. De Rei uendica. l. Si ea res. §. Vterq;. ff. De actioni. emp. Cæterũ, ſi ab eccleſiaſtica perſona, aut Iure pij loci uendatur aliquid duobus, præfertur ille qui prior emerit, ut probat Ioannes Andreæ in c. ij. De his quæ fi. à prælat. ſin. conſenſ. capitu. Ratio, Quia pijs cauſis maxime abeſſe debet eluſio. c. Mulieres. De iudi. lib. VI.

XII. Si in ſtatuto uel in teſtamento, quantumuis generaliter prohibitum ſit, ne fiat donatio: non tamen dicetur prohiberi donatio ad piam cauſam. Nam ſicut ab omni iuramento fidelitatis, perſonam Imperatoris excipi placuit, Conſti. Imperialem. in fi. De prohibi. feud. alienati. per Federi. In uſi. feudo. Ita multò magis cauſam piã ſub prohibitione generali comprehendere non debemus. Vnde ſcitè dixit Bal. in l. Generali. C. De ſacroſanct. Eccleſi. Quòd ſub ſtatutis interdicentibus mulieri teſtationẽ ultimæ uoluntatis, uel obligationem inter uiuos ſine conſenſu propinquorum, nõ comprehenduntur mulieres relinquentes uel obligantes ad pias cauſas. Quia contra hæc priuilegia piarum cauſarum ſtatuta fieri non poſſunt. Subſcribit Bar. in l. Cunctos populos. C. De ſumma trini. & fide catholic.

XIII. Iure communi mandatum finitur morte mandantis, ſi modo res eſt integra. §. Si adhuc retinet. Inſtit. De manda. l. Mandatum. C. eo titu. c. Mandato. De procurato. In fauorem tamen piæ cauſæ durat mandatũ poſt mortem mandantis, ut probat Bal. in Auct. Si qua mulier. ad fi. C. De ſacroſan. Eccleſi. per c. Exijt qui ſeminat. De uerbo. ſignifi. lib. VI.

XIIII. In contractibus innominatis, locus eſt pœnitentiæ. l. j. ad fi. ff. De rer. permut.

In pijs

In pijs uerò cauſis, ad contractum innominatum redu ctis, ut do centum, ut ueſtias pauperes: non æquè licet pœnitere. l. Si quis pro redemptione. C. De donati.

XV. Creditor poteſt cum ſuo debitore paciſci, ut ſibi liceat propria autoritate poſſeßionem rerum obligatarum nanciſci. l. Creditores. C. De pignori. Hæc tamen conuentio ſi fieret cum debitore Eccleſiæ, non ualeret, propter eccleſiaſticarum rerum fauorem ac tuitionem. c. Nulli liceat. xij. q. ij.

XVI. Appellationis alioquin generale remedium, non habet locum in ſententijs piarum cauſarum: & præſertim quando celeritatem deſiderant. l. ult. ff. De appell. recipien. c. Tua nobis. De decim.

XVII. Reus non tenetur, ad fundandam intentionem actoris, inſtrumenta edere. l. Qui accuſare. & l. ult. C. De eden. In pijs uerò cauſis reus tenetur ad editionem iurium, quibus actor intentionem ſuam præmuniat, quemadmodũ in Fiſco dicimus, iuxta l. Ne quiſquam. ff. eod. tit. Sic Romanus Pontifex in c. Cum ſecũdum leges. De hæretic. lib. VI. Argumentatur à Fiſco, ad negotium fidei.

XVIII. Exceptio non numeratæ pecuniæ, intra biennium duntaxat opponi poteſt. l. In contractibus. C. De nõ nume. pecu. Inſtit. De litera. obliga. Cæterum in pia cauſa huic exceptioni ſemper locus eſt. Neque enim hoc caſu ſola confeßio mutuo acceptæ pecuniæ ſufficit: ſed incumbit creditori probatio, pecuniam in uſum pij loci fuiſſe conuerſam. Sic enim diffinit Iuſtianus Nouell. De nõ alie. aut permutan. §. Nos igitur. Et hoc beneficium quidem reputari poteſt, ſi Iuris Ciuilis rigorem ſequamur: Verum æquitate canonica, creditor qui ſcripturã & confeßionem debitoris habet, ſciens ſe non numeraſſe pecu-

niam(ut ſæpe fit)etiam poſt biennium excludi poſſet per exceptionem non numeratæ pecuniæ. Cum poſſeſſor malæfidei nullo tempore præſcribat.c.Poſſeſſor.De reg.Iur. Autore Dyno in c.Locupletari.eod.tit.

XIX. In ferijs non ſolum utilitate hominum conſtitutis,quales deſcribuntur in l.Publicas.C. De feri. Verumetiam honore Dei opti. maxi.præceptis,licitum eſt atque permiſſum,pias cauſas tractare.c.ult.De feri.

XX. Si relicta ad pias cauſas in teſtamento reperiantur deleta uel inducta, ſemper præſumitur id factū eſſe inconſultè,ideoq; ualent.l.Proxime.in fi.ff.De his qui in teſtamen.delent. Argumento à libertate,ad pias cauſas. Aliter autem diſtinguitur in alijs legatis deletis & inductis.l.j. ff.eod.titu.

XXI. Relicta ad piam cauſam determinatè,non poſſunt ad alium,& ne quidem pium uſum conuerti ſine licentia Pontificis,utcunq; hæredes cum legatarijs conſentiant.l. j.De admi.re.ad Ciuita.perti.Cle. Quia cōtingit.in prin. De religio.domib.

XXII. Si quis inter alia multa legata reliquerit in teſtamēto ad piā cauſam:ac poſtea in codicillis detraxerit legatis:nō intelligetur pijs donationibus detraxiſſe,quin integra debeantur. Vt ecce:ſi quis ita ſcribat in codicillis: Quibus in teſtamento dari uolui, ab his peto uti tertiam partem filiæ meæ reddant. Hic pijs legatis in teſtamento factis,nihil adimitur.l.Libertis quos.§.Poſthumis hæredibus.ff.De alimen.& ciba.legat. Argumento ab alimentis, ad pias cauſas.

XXIII. Legatum hoc anno uel hoc menſe,niſi omnibus partibus præteritis anni uel menſis, non rectè petitur.l. Qui hoc anno.ff.De uerb.oblig.

Relatum

Relictum autē ad pias cauſas hoc modo factum, ſtatim peti poteſt. l. Si ita fuerit libertas relicta. ff. De manu. teſt.

XXIIII. Relictum alicui cum ad ætatem decem annorum peruenerit, non rectè petitur ab hærede legatarij ſcilicet, qui mortuus eam ætatem non attigit, ueluti deficiente conditione. l. j. §. Si autem aliquid. C. De caduc. tollen. l. Meuius. ff. De condi. & demonſt.

Quod autem ad pias cauſas ita relinquitur, omnino debetur, etiamſi nunquam ille ad eos annos peruenerit. l. Si ita ſcriptum fuerit. ff. De manumiſ. teſtamen. Loco à libertate, ad pias cauſas.

XXV. Tametſi filij naturales & illegitimi non poßint inſtitui à patre. l. ij. C. De natura. libe. neque ſubſtitui. l. Si is qui ex bonis. ff. De uulga. & pupilla. poſſunt tamen inſtitui ad piam cauſam. Nec deeſt ratio. Cum enim oblatus curiæ imperatoris Iure legitimetur. l. Communium. in princip. C. De natura. liber. quanto magis ille ad ſucceſſionem admittetur, qui ſe pietati deuouerit? Hoc ferè argumentationis genere utitur Imperator in §. Filiusfamilias. Inſti. Quib. mod. ius patri. poteſta. ſolui.

XXXVI. Filius pietati deditus, nō poteſt à patre exhæredari, & quidem ob cauſam ingratitudinis antea admiſſam: ut probant Doctores in l. Deo nobis. Et Nouell. De ſanct. epiſc. §. Nullam uerò. xix. q. iij. c. ulti. Exhæredandi cauſæ ſunt. Nouell. Vt cum de appell. cognoſ. §. Aliud quoque capitulum.

XXVII. In ultimis uoluntatibus exigitur Iure, ut teſtes qui adſunt, ab ipſo teſtatore ad teſtimonium ſint rogati. l. Hac conſultißima. in prin. C. De teſtamen. In relictis autem ad pias cauſas, hanc neceßitatem rogandorum teſtium remitti, ſicut in teſtamento patris inter liberos

facto, tradunt Doctores ſecundum glo. in l. ult. §. ult. C. De codicil. Et in Auct. Inter liberos, C. De teſtament.

XXVIII. Quando duo ſunt teſtamenta, nec ſatis appa ret quod prius, quod'ue poſterius ſit: intelligitur illud po ſtea factum eſſe, quod pias cauſas in ſe continet, ut ualeat. l. j. C. De Iur. fiſc. lib. x. Argumento à fiſco, ad piam cau= ſam. Nam & ibi fauore fiſci præſumitur in dubio, quòd donatio poſt obligationem hypothecæ facta ſit, ut potius fiſco, quam donatario cedat. Cæterum ſecundum regulam Iuris, ubi duo ſunt teſtamenta eiuſdem temporis, utrunq; corruit: ut docet Bart. in l. j. §. Nō autem. ff. De bono. poſ. ſecun. tabul.

XXIX. Quamuis ſubſtitutio uel cōditio iſta, Si deceſ= ſerit ſine liberis, non habeat aliquando locū in eo cui nul la ſpes eſt, iuxta c. In præſentia. De proba. Si tamē talis cō ditio uel ſubſtitutio in piam cauſam ſcripta, puta, hoc pa= cto: Si Caius ſine liberis decedat, ſubſtituo pauperes: erit locus ſubſtitutioni ſemper, & dabūtur bona in alimenta pauperum. §. Sed & hoc præſenti. Nouell. De ſan. epiſc.

XXX. Mulier quæ alioquin in teſtamento non poteſt eſſe teſtis. l. Qui teſtamento. §. Mulier. ff. De teſta. in te= ſtamento tamen piæ cauſæ, teſtimonium dicere non ueta= tur, quemadmodum in ultima uolūtate patris inter libe= ros, ut colligunt interpretes in Auct. Quod ſine ſubſcri= ptione. C. De teſtamen. Bar. in l. j. ff. De bono. poſſeßio.

XXXI. Teſtamentum ſcriptum notis, nō ualet: quia no tæ non ſunt literæ. l. Sed cum patrono. §. ult. ff. De bono. poſſeßio. Valet tamen ultima uoluntas ſic deſignata ad pias cauſas, ad inſtar teſtamēti militis. l. Lucius Titius. ff. De milit. teſta. Imò & nutu teſtatio ad pias cauſas fieri poteſt, dicente gloſſa in c. Cum tibi. De teſta.

XXXII. Ex teſtamẽto non completo, nihil debetur. Is enim qui teſtamentum non cõpleuit, magis cœpiſſe, quàm feciſſe teſtamẽtum dicitur. l. Si quis cum. ff. De teſta. l. iij. C. eod. tit. Sed ſi imperfectum teſtamentũ pias cauſas contineat, ualebit. l. In teſtamento. ff. De fideicom. libert. Argumento à libertate, ad pias cauſas.

XXXIII. Quanquam hæreditate non adita legata non debeantur. l. Si nemo. ff. De teſtamen. tute. l. Eam quam. C. De fideicom. ad pias tamen cauſas relicta, recte petuntur ſine aditione hæreditatis. l. Miles ita hæredem. §. ulti. ff. De mil. teſtamẽ. Vnde etiam rupto teſtamento per querelam debebatur libertas, & ſic pium legatum. l. Cũ filius. in prin. ff. De lega. ij.

XXXIIII. Qui in poteſtate parentis eſt, ius teſtamenti faciẽdi nõ habet, adeo ut quãuis pater ei permittat, nihilo magis tamẽ teſtari poßit. l. Qui in poteſtate. ff. De teſtam. Conſenſu uero patris, ad pias cauſas poteſt relinquere in ultima uoluntate. c. Licet. in fi. De ſepultu. lib. VI.

XXXV. Legato in genere facto, regulariter quod minus eſt ſequimur. l. Qui concubinam. §. j. ff. De legat. iij. Certè maximum nũquam debetur. l. Legato generaliter. ff. De lega. j. Quòd ſi ad pias cauſas in genere quid relinquatur, id quod maius eſt, debetur. l. Titia teſtamento. §. ulti. ff. De aur. & argen. legat. Vt ſi quis ſtipendium pro ſtudioſo in Academia leget, reſpiciendum eſt exemplũ aliquod egregium, pro qualitate hæreditatis.

XXXVI. Teſtator alienãs rem à ſe in teſtamento legatam: nonnunquam ita alienat, ne omnino debeatur. §. Si rem ſuam. Inſtitut. De legat. l. Fideicommiſſa. §. Si rem ſuam. ff. De lega. iij. Nõ idem feciſſe cẽſendus eſt, cum rem quampiam ad pias cauſas reliquerit, ac poſteà eandem

alienauerit, ſi modo quandocunque, uel illa ipſa, uel eiuſdem ſpeciei res in bonis teſtatoris reperiatur. l. *Verum.* ff. De *manu. teſtamen.* l. Filiæ *ſuæ.* §. T*itia uxor.* ff. De cōdit. *& demonſtra.* Accedit *ſimilis admodum ſententia* Barto. *in* l. Placet. ff. De *liber. & poſthu.*

XXXVII. *Mutianæ cautionis neceſſitas, conſiſtit in conditionibus quæ in non faciendo conceptæ ſunt.* V*tpote: Si in capitolium non aſcenderit: Si Stichum non manumiſerit, & ſimilibus.* l. *Mutianæ.* ff. De conditio. *& demonſtra.* E*t dicitur Mutiana, à Mutio autore, quemadmodum* Publiciana, *à* Publicio, I*nſtit.* De *actioni.* §. *Aliæ autem ſunt.* Hoc *autem continet hæc cautio* Mutiana, *ut ſi legatarius contra cōditionem facturus ſit, reſtituat rem legatam cum fructibus.* l. Hæres *meus.* §. Qui *poſt* Mutianam. ff. De conditi. *&* demonſtrati. E*t præſtatur illis quorum intereſt.* Sed *in legatis ad pias cauſas ſub hac conditione relictis, iſta cautione non eſt opus.* l. L*ibertas.* §. *j.* ff. De *manumiſſ. teſtamen.* Loco *à libertate, ad reliquas pias cauſas.*

XXXVIIII. Pendente *conditione ſub qua factum eſt legatum, ſi legatarius interim aut moriatur, aut libertate priuetur, extinguitur legatum, adeò, ut ne quidē unquam reuiuiſcat.* l. Intercidit. ff. De conditio. *&* demonſtratio. *Aliter autem in legatis piæ cauſæ dicendum eſt, quæ ſublato impedimento reuiuiſcunt.* l. *Ariſto.* ff. De *manumiſ. teſtament.*

XXXIX. V*erba quæ adulandi magis quàm obligandi cauſa proferuntur, nō cōſtringunt proferentem.* l. *Si mandauero.* §. *Si tibi* ff. M*andat.* l. *ult* ff. De *teſtamen.* V*nde uulgò dicitur:* V*erba honoris, non obligant.* In *pijs tamen cauſis effectum habent.* l. Paulus *reſpondit.* §. Paulus re

lus reſpondit. ff. De fideicommiſ. liberta. Sunt nonnulli Laudicœnæ (ut ſic appellemus) quibus iſtæ commendationes adulatoriæ plus æquo ſunt familiares. At malum hoc adulandi multò peſtilentius eſt, ſi in aulam quoque principum irrepſerit, quibus aſſentatio ſæpius quàm hoſtis nocuit, ſi res geſtas multorum ſeculorum rectè diſpiciamus. Plerique & nunc fumum uenditant, digni prorſus qui fumo ipſi puniantur, ſicut olim Thurinus ab Alexandro Romano Imperatore punitus eſt, præcone dicente, Fumo punitur, qui fumum uendidit.

XL. Legatum incertum non ualet. l. Titia cum teſtamento. in prin. ff. De legat. ij. ſicut nec ſtipulatio. l. Si ita ſtipulatus fuero te ſiſti. in prin. ff. De uer. obli. Nihilò tamen minus ſi teſtator aliquis dicat, Volo ex bonis meis, ad pias cauſas aliquid diſtribui: ualebit legatum. quanquam nulla quantitas, nullum relicti genus exprimatur. Quæ omnia ex magnitudine aut mediocritate facultatum quas teſtator reliquit, per æſtimationẽ Iudicis diffiniri poſſunt. l. Quidam in teſtamento. ff. De legat. ij. Quæ in reficienda uia publica loquitur. Et l. Stichus liber eſto. ff. De legat. iij. Quæ de danda libertate tractat. Vtriuſque ſimilitudo bona eſt ad probationem noſtram. Accedit l. Si cui. ff. De annu. leg. Et l. penul. ff. De alimen. lega. Valet enim incertum legatum, fauore alimentorum.

XLI. Conditionem in legatis euenientem non trahi retrò, cõmune Ius eſt. l. j. §. Serui appellatione. ff. De ſenatuſconſul. Syllan. Vt ſi quiſpiam Titium ſeruum legauerit, ſi Caius Roma redierit. Iam redeunte Caio, Titius ſeruus debetur ex tempore reditus, non ex eo tempore quo legabatur. Nam interim hæredis fuit. Sed tamẽ fauore piæ cauſæ, cõditio trahitur retrò. Cuius exemplũ eſt in l. Nera

tius ſcribit.ff.De manumiſſ.teſtamẽ. Si quis ſic dederit libertatem ſeruo: Si filius nullus mihi erit cum moriar, Stichus liber eſto. Hoc enim caſu Stichus interim liber eſt ante euentum conditionis, hoc eſt, antequam certum ſit, nullum filium naſci.

XLII. *In legatis nouiſsima ſcriptura ſpectatur, ac multis adſcriptis cõditionibus, ultimam impleri oportet pro conſequendo legato.l. Si mihi & tibi.§. in legatis.ff. De lega.j.l.Quod traditum eſt.ff. De condi. & demonſtrati. In pijs autem cauſis leuiorem conditionem ſequimur: ut illa reputetur ultima, quæ ſit facilior.l. In libertatibus.ff. De manu.teſtamen. Quod intellige, ubi multæ conditiones diſiunctim adſcribuntur.l. Quod uulgò.ff.eod.tit.*

XLIII. *Legatum ad pias cauſas à ſubſtituto factum, debetur etiam ſi ille hæres nõ fiat. Vt ſi quis ita ſcripſerit: Titius hæres eſto: Si Titius hæres nõ erit, Stichus hæres, & pauperibus decẽ dare dãnas eſto. Nam hæc decẽ debẽtur quoq; ab inſtituto hærede, quoniã ab utroq; gradu relicta uidẽtur in gratiã piæ cauſæ.l.ij.ff. De manumiſ.teſt.*

XLIIII. *Tametſi à uerbis teſtatoris facile recedendum non ſit.l. Non aliter.ff. De legat.iij. in relictis tamen piæ cauſæ utcunq; teſtator continuum tempus expreſſerit, locus erit interim petitioni, ſi multa tẽpora ſimul à teſtatore iungãtur, ut l. Fideicõmiſſaria libertas.ff.De fideicommiſſa.liberta.*

XLV. *Legatum propter incertitudinem perſonæ, uitiatur.§. Incertis uerò. Inſtitut. De legat. At fauore piæ cauſæ, ualet.l. Id quod pauperibus. C. De Epiſ.& cler.*

XLVI. *In teſtamento plerunque ſeptem teſtes requiruntur.l.Hac conſultiſsima.C.De teſtament. Cæterum in pijs cauſis duo teſtes cum Parrocho ſufficiunt.c. Rel=*

tum.

tum. De teſtament. Bart. in l. j. C. De ſacroſanct. Eccleſi. Adde: Qui tutelam teſtamentariam, excuſationis Iure ſuſcipere noluerit, à legatis quoque ob hoc factis, ſummouendus erit. l. Qui tutelam. in princip. ff. De teſtamentatute. Et l. Neſennius. ff. De excuſat. tuto. Attamen ſi is qui à tutela ſe excuſat, hoc legatum ad pietatem reſtituere rogatus fuerit, non perit relictum per excuſationem. l. Thais ancilla. §. Tutoris. ff. De fideicommiſſ. libertati. Loco à libertate ad piam cauſam.

XLVII. Quæ ſub conditione iuriſiurandi relinquũtur, à Prætore reprobantur. Vt ecce, ſi quis ita ſcribat: Lego Titio decem, ſi iurauerit ſe Romam ire. l. Quæ ſub conditione. in princip. ff. De conditio. inſtit. Vnde fit, quòd inſtitutione facta ſub duplici conditione: Videlicet iuriſiurandi, & ſimplici: remittitur iuratoria. d. l. Quæ ſub conditione. §. Si quis ſub iuriſiurandi. In pijs autem cauſis legata ſub conditione iuriſiurandi facta, non remittitur huiuſcemodi conditio. l. Si quis libertatem. in prin. ff. De manu. teſtamen.

XLVIII. Modus legatis adiectus, reſpiciens ſolam legatarij commoditatem, non urget ad cautionem præſtandam. Vt ecce, Titio centum ita legatis, ut fundum emeret. Iſta. adiectio emẽdi fundi, eſt modus, & pertinet ad utilitatem Titij. Ergo niſi aliud appareat ex mente teſtatoris, non eſt opus præſtare cautionem. l. Titio centum. in principff. De conditio. & demonſtratio. Si uerò pijs legatis modus adijciatur, ueluti, Lego Sempronio centum, ut duos pauperes ueſtiat: tunc ſemper opus eſt cautione, ad conſequendum legatum. l. Si quis pro redemptione. C. De donati.

XLIX. Legatum ſub modo factum, peti non poteſt niſi

præſtita cautiōe de implēdo modo.l. Quibus diebus.§.fi. ff.De conditi.& demonſtra.Imò niſi cauerit, priuatur legato.l.j.C.De his quæ ſub mod.Argumento à contrario ſenſu. Et tamen in legatis ad pias cauſas,non requiritur cautio,nec amittitur legatum,nō impleto modo,qui ex interuallo adijcitur.l. Imperatores.ff. De manumiſſ. teſtamen. Nam aliud eſt ſi incontinenti adijciatur.l. Libertas quæ.§.Hæc ſcriptura.ff.eod.tit.

ad pias cas. nō fieri nō cautio

L. Conditiones adiectæ legatis, ſecundum regulam Iuris, ſunt omnibus numeris quatenus fieri poteſt, implendæ.l. Meuius.ff. De conditi. & demonſtrati. Remiſſius autem in pijs relictis agitur:quia etiam non omnino conditione impleta, debetur relictum ad pias cauſas.l. Paulus reſpondit.§.Caius Seius.ff.De libera.cauſ.Argumento à libertate ad pias cauſas.Si enim ſeruus uendatur manumittendus, ſi continuo triennio ſeruierit, & nondum exacto tempore triennij fugiat, poſt aliquantulum temporis reuerſus, utiq; manumittetur poſt triennium, quanquàm alioquin ſeruiendi conditionem non impleuerit continuò.

LI. Donatio cui modus adijcitur : ueluti, Dono Titio prædia,ut creditoribus ſatisfaciat:reuocatur per conditionē ob cauſam,non impleto modo:uel agitur ad implendum,actione præſcriptis uerbis.Et eſt in electione petentis, utra actione maluerit experiri.l.ij. De condictio. ob cauſ.l. Cum res. C.De donat. Sinautem Eccleſiæ fiat donatio ſub modo, non poteſt ob illius defectum reuocari.Niſi fortè ſit expreſſe adiectum donationi: ut non impleto modo,donatio ſit nulla.c.Verū.De condi. appoſit.

XII. Tametſi teſtamentarius executor non habeat actionem cōtra hæredem,ad rem quæ alicui relicta eſt.l.Lucius

Titius

Titius.§. Meuia duos.ff. Ad ſenatuſcõ. Trebellia. in pijs tamen cauſis, habet hæres actionem ad rem pietati relictam. Bar. in d.l. Lucius. & in l. Si quis Titio. ff. De leg. ij.

LIII. Non eſt quoq; contemnendum priuilegium: quòd Iudex ex officio ſuo, nemine petente, poteſt curare, ut ea quæ pia ſunt, executionẽ nanciſcantur. Exemplum eſt de dote, quam Iudex poteſt decernere filiæ propter abſentiam, uel captiuitatem patris. arg. l. Qui liberos. ff. De rit. nup. Eſt & aliud exemplum in l. Qui erat. ff. Famil. herciſcun. Vbi prætor iubet hæredem ex parte inſtitutum, ſepelire teſtatorem, & propterea ſeruum diſtrahi. Quòd autem dotis cauſa ſit pia, probatur in l. Cum is qui. §. Si quis mulier. ff. De condict. indebit. Vnde ſequitur haud dubiè: cauſam dotis, ueluti piã, in die feriato tractari poſſe. Vt tractant Doctores in l. Dies feſtos. C. De feri. Spec. in titu. De inſtrumento. editio. §. Nunc uerò aliqua. uerſ. Videtur autem quòd non ex mero.

LIIII. Si quis legatum pium ſine iuſta cauſa differat ſoluere, tantiſper donec in iudicio conueniatur, condemnabitur in duplum æſtimationis rei legatæ. §. Item iux. Inſti. De actio. Quem locũ Doctores tam de hæredibus, quàm de cæteris executoribus teſtamentarijs, rectè accipiunt.

LV. Renuncians hæreditati illius qui fiſco tributum debet, cogitur etiam cedere omnibus rebus, quas ex eiſdem bonis quocunque titulo perceperit à teſtatore adhuc uiuente. l. Hæredes. C. De omn. ag. deſer. lib. xi. Cæterum ſi quis repudiet hæreditatem eius qui debet decimas, priuatur alijs bonis, ſi quæ à defuncto dum uiueret, acceperit. Et ita d. l. Hæredes. limitatur. Quòd autẽ decimæ ſint pia cauſa, apparet ex c. Tua nobis. De decim. Et c. Decimæ. xvj. q. j.

LVI

LVI. Tametſi creditor qui agit hypothecaria cōtra donatarium, probare debet rem ſibi prius fuiſſe obligatam, quàm aduerſario donatam: quia ueriſimilius eſt donationem præceßiſſe. l. De rebus. C. De dona. ant. nup. l. Et quæ nondum. §. Quod dicitur. ff. De pigno. & hypothe. In pijs tamen cauſis oportet donatarium probare, prius fuiſſe factam donationem, quàm hypothecam pro pia cauſa. Quoniam Iuris præſumptio, in fauorem pietatis eſt, uidelicet quòd donatio potius poſt hypothecā & in eius fraudem, facta ſit. Et hoc probatur ſimilitudine fiſci, in quo ita eſt. l. j. C. De Iur. fiſc. lib. x. Ergo & in pia cauſa, quia paribus omnino paßibus in hoc ambulant. l. ult. C. De ſacroſanct. Eccleſ. Nouell. De non aliena. aut permutan. §. Sinimus igitur. Bart. in d. l. j.

LVII. Quanquàm de Iure communi, uerborum dubium in iudicio interpretandū ſit contra reum. l. Inter ſtipulantem. §. j. ff. De uerb. obliga. l. Si quis intentione. ff. De iudic. l. Ambiguis. ff. De regu. Iur. c. Cum adeò. De reſcript. Propter Religionem tamen interpretatio nonnunquam fit pro reo, ſicut etiam propter dotē. l. In ambiguis. ff. De iur. doti.

LVIII. Quemadmodum fauore minoris, mora re ipſa, hoc eſt, nullo interpellante, contrahitur, ut probatur in l. In minorum. C. In quib. cauſ. in integ. reſtit. non eſt neceſſa. Et in l. Titio Seio. §. Vſuras. ff. De lega. ij. Ita etiam pium legatum meretur hanc prærogatiuam. Accurſ. in §. Ex maleficijs. Inſtit. De actioni. Ratio, Quia Eccleſia cum minore & pupillo rectè comparatur. Bart. in l. Reſpublica. C. Ex quib. cauſ. maio. c. Auditis. in fi. De in integ. reſtitutio.

LIX. Alimentorum quoque cauſa, omnibus modis pia eſt,

eſt,ſine qua mortalis hæc uita hominumq́; ſocietas conſta re non poteſt. Vnde nihil uſquam eſt, in quo Chriſtianæ charitatis argumēta euidentius edi poßint uel utilius collocari, quàm alimenta. Itaque huius tam piæ cauſæ multa ſunt priuilegia,quæ Bar.tractat in l.Mela. in prin.ff.De alimen.& cibari.leg. I. Pubertas in maſculo extenditur in decimum octauum annum, in fœmina in decimū quartum. II. Alimenta debentur ex uoluntate nō ſolenni. III. His quibus alioqui legare prohibitum eſt,permittunt Iura relinqui alimeta. IIII. Legatis alimentis, & ſubiecta clauſula generali legatorum derogatoria, nihil detrahitur alimentis. V. Alimenta nominatim relicta,cenſentur à ſubſtituto repetita, quanquam id non exprimatur. VI. Exactio alimentorum præſentium aut futurorum, ut eſt fauorabilior:ita proceſſus habet minus implicitos,& multò cæteris breuiores.l,Si quis à liberis.§.Si uel parens.ff. De lib,agnoſcen. VII. In cauſa alimentorum,non admitti tur appellatio, VIII, Compenſatio in hac cauſa plerunque ceſſat. IX. Alimenta ſine autoritate Iudicis, non remittuntur pactis. X. Cauſa alimentorum, etiam tempore feriato tractari poteſt apud Iudicem.

DE IVRE REVOCANDI DOMVM.

LEgatis,ſiue à principe,ſiue ab aliqua Ciuitate mißis: Item his,qui teſtimonij cauſa uocati ſunt:uel qui iudicandi cauſa in prouinciam deſtinati ſunt: in ſumma omnibus ijs,qui ob aliam cauſam uenerint,datur Ius reuocandi domum, hoc eſt, poſſunt petere, ut cauſa ob quam alibi conueniuntur,remittatur domum,& ad locū in quo domicilium habent.l.ij.§.Legatis.ff.De iudici.c. ulti. De for.competen. Sed hoc in legatis ſpecialius, quàm in alijs obſeruatur:quòd Legati etiamſi in loco legationis contraxer

traxerint, ſi modo ante legationem id factum ſit, non tamen ibi conueniri poſſunt, quin habeant ius reuocandi domum. In cæteris uerò ob aliam cauſam aduenientibus, diuerſum eſt. Nam poſſunt ibi conueniri propter contractum ſuum. d. §. Legatis.

Et ſi quis dicat, hoc priuilegium nihil tribuere legatis aut alijs aduenientibus: quoniam Iure communi quoque actor ſequitur forum rei, & nemo apud non ſuum Iudicem, conueniri debet: Reſpondeo: quòd Bart. & alij Doctores rectè intelligunt dictum §. Legatis. quando huiuſmodi perſonæ propter aliam cauſam aduenientes, conueniuntur in eo loco, in quo utique ordinarius eorum Iudex eſt generalis: nam tunc poſſunt reuocare domum, & petere remitti cauſam ad ſpecialem ordinarium Iudicem. Generales autem Iudices, fuerunt olim præſides: hodie ſunt Principes prouinciarum. Nouell. Vt omnes obedi. Iudici prouincia. §. j. Cõceſſum enim eſt ex æquitate quadam legatis ac omnibus ob aliam cauſam uenientibus, ut poßint uti iure reuocandi domum. Et hoc priuilegium eſt deſcriptum inter communes Leges, non uni ſoli, ſed omnibus huiuſmodi perſonis datum.

Hoc autem Ius reuocandi domum, duobus modis amplificatur.

I. Quia quemadmodum legati, teſtes, appellantes, & cæteri ob aliam cauſam uenientes, conueniri non poſſunt, ne impediantur eorum negocia propter quæ uenerunt: ita multò minus poſſunt repreſaliarum (ut dicimus) autoritate detineri. Bar. in d. §. Legatis. Repreſaliæ autem ſunt, quando princeps aut Ciuitas concedit Ius detinendi perſonas, aut res alterius: ideo, quòd Ius ſuum impetrator adſequi non poßit; ut declarat Bart. in tractatu quem de

repreſal

repreſalijs ſcripſit.

II. Habet etiam hoc priuilegium locum in peregrinis ad pia loca proficiſcentibus. Nam nec ipſi conueniri aut detineri poſſunt, dicente Bart. in loco prædicto. Et meritò. Cum enim Lex dicat, Qui alterius negocij cauſa uenerat, nihil diſtinguens: poſſumus Iure de omni probabili & pio negocio, exempla ponere.

Et ſi dicas: Non licet extendere priuilegium & Ius ſtrictum. Reſpondeo: Vtique licet propter eandem rationem quandoque porrigere priuilegia ad ſimiles caſus, ſi aliud non obſtet, argumen. l. Si ſtipulatus fuero per te. ff. De uerbo. obligatio. Nam ſtipulatio, ſtricti Iuris eſt, & quicquid non exprimitur uerbis, habetur pro omiſſo. l. Quicquid aſtringendæ. in princip. ff. eod. titu. Extenditur tamen nonnunquam ad perſonam uerbis non comprehenſam. Baldus conſtit. cccxcj. incipient. Conceſſus fuit ſaluus conductus. Iam uideamus exceptiones aliquot.

I. Quando legati perfecta legatione aliquandiu ſubſiſtunt: utique conueniri poſſunt. d. l. ij. §. Legatis. Quod ſi eſt in legatis, multò magis idem Iuris erit in alijs: puta teſtibus, appellantibus, & cæteris.

II. Si legati tempore legationis contraxerint, certè conueniendi ſunt, nec habent ius reuocandi domum: ne detur eis contra omnem æquitatem poteſtas, ſub hac ſpecie res alienas domum auferendi. l. Si legationis. ff. De iudic. Sin autem ante legationem ibi contraxerint, habent hoc ius ſoli legati, non etiam alij, ut ſuperius docuimus.

III. Legati ex delictis in legatione commiſsis, coguntur iudicium pati, ſiue ipſi deliquerint, ſiue ſerui eorum. Et hoc in cæteris quoq; ob aliã cauſam ueniẽtibus, reſpõ-

dendum

dendum eſt.l.Non aliâs.§.Legati.ff.De iudic.
IIII. Noc habet locum hoc priuilegiũ in cauſis arduis, & actionibus tempore perituris, & propterea magnam celeritatem deſiderantibus. Nam hoc ius reuocandi domum, per quod differtur iudicium, oportet procedere ſine temporali damno creditoris.l.ij.§.Sed utrum. in fi.ff. De iudic. Eſt argu.in l.ult.ad fi.ff.De feri. Quoties enim res urget, cogẽdi ſumus ad Prætorem uenire. Accedit c. Oblatæ nobis.in fi.De appella.

Obſeruandum quoque eſt diligenter, quòd Iudex non ſtatim allegato priuilegio, cedere debet, ſi fortè aduerſarius neget locum habere ullum priuilegium: ſed cognoſcere prius ſummatim, an competat, hoc eſt, utrum conuentus ſit talis, qui hoc iure reuocandi domum uti poßit. Quòd ſi intelligat priuilegiatum eſſe: tunc iubere debet reum conuentum, præſtare cautionem Iudicio ſiſti in eo loco ad quem reuocat, ac ſtatuere diem in quẽ promittat. Nam cautio nuda, hic intelligenda eſt & ſola promißio: non etiam ſatisdatio, ne ſub difficultate inueniendorum fideiußorum, compellantur iudicium accipere, & ſic contra mentem Iuris fiat, d.l.ij.§.Sed & ſi dubitetur.ff.De iudi.

DE PRIVILEGIIS MISERAbilium perſonarum.

VT dubitationi primum, quænam miſerabiles perſonæ ſint, ſatisfaciamus: minimè ignorandum hoc loco, ex ſentẽtia Bartoli in l.j.C. Quan.Impe.int.pupil.& uidu. miſerabiles haud dubie eſſe, pupillos, uiduas, ægrotos: nimirum quia ab Imperatore nominatim recenſentur. Cæterum, quæ perſonæ his debeant cenſeri ſimules, dicit relinqui arbitrio Iudicis. Ita enim uult intelligi Bartolus. Nam de illis quas Imperator definit, non poſſet Iudex arb

rab. pers

dex aliter arbitrari, quàm quòd ſint miſerabiles: ſed de non expreßis in Iure, ſuccedit arbitrium Iudicis, ut declaratur in c. Ex tenore. De for. competen. Pupillus autem dicitur, qui cum impubes eſt, deſijt in poteſtate patris eſſe, aut morte, aut emancipatione. l. Pupillus. in princ. ff. De uerbo. ſignifica. Vidua, dicitur cuius maritus eſt mortuus, uel etiam quæ nunquã nupſit. l. Malum. §. Vidua. ff. eod. tit. Aegroti denique, quorum hic fit mentio, accipiuntur, qui morbo graui ſunt adfecti, propter quem cuilibet rei agendæ ſunt impares. l. ij. §. Si quis in iudicio. ff. Si quis cautioni. l. Morbus. ff. De uerbo. ſignificati.

Iam uerò cum Chriſtianæ ac naturali pietati conuenientißimum ſit, ſubuenire his qui miſeria quadam ætatis, ſexus, uel infirmitatis oppreßi ſunt, & cuiuslibet potentiam facilè perhorreſcunt, quales ſunt pupilli, uiduæ, ægroti, ac cæteræ perſonæ miſerabiles: optimo Iure Imperator cõceßit eis immunitatẽ: ne quouis pacto extra prouinciam in qua degunt, in ius trahantur. At contrà, huiuſmodi perſonæ miſerabiles poſſunt alios apud principem conuenire. l. j. C. Quan. Impe. int. pupil. & uidu. De Iure quoque Pontificio, ſi Iudices Ciuiles fuerint negligentes, defenſio miſerabiliũ perſonarum ſpectat ad Eccleſiam. c. Ex tenore. De for. competen. c. Ex quibuſdam. in fi. De uerborum ſignificationibus.

Vt autem uim huius beneficij agnoſcas, quærendum erit, quid tribuat hoc priuilegiũ miſerabilibus perſonis. Videtur enim cõmuni Iure omnibus cõceſſum eſſe, ne quis trahatur in Ius extra prouinciam ſuam, ordinario Iudice præterito: Imò ſi quis id præſumpſerit, penitus remittitur ad Iudicem ſuum, qui nunquam requiſitus, Iuſtitiam ei non denegauerat. Nouell. Vt differen. Iudic. §. j. & §.

Si quis uerò æſtimans.& Nouell. De manda.prin. §. Sit tibi quoque.in fin.c.Statutum.§.Cum uerò. De reſcript. lib. VI. Vnde ſciendum eſt, quòd hoc priuilegium multa præſtat miſerabilibus perſonis.

I. Iure communi, ſi Iudex ordinarius eſt negligens, recurritur ad principem, & apud eum aduerſarius conueniri poteſt. Sed miſerabiles perſonæ nõ alibi, quàm in ſua prouincia conueniri poſſunt, etiamſi Iudices ordinarij non adminiſtrent Iuſtitiam aduerſarijs. Nam tunc Imperator debet huiuſmodi cauſam alijs delegare intra eandem prouinciam, ut omnibus modis non aliò trahantur. Bar.in l.j.C.Quan.Imper.inter pupil.& uidu.

II. Si princeps ad preces alicuius reſcripſerit, prouinciales ad alium Iudicem poſſe trahi: his uerbis non comprehenduntur perſonæ miſerabiles: niſi fortè de conditione huiuſmodi perſonarum expreſſa fiat mentio in reſcripto.c.Significantibus.De offici.delegat.

III. Quanquam Iure communi oporteat alios per uiam exceptionis uel appellationis, ad principem uel ad alium ſuperiorem Iudicem confugere.l. Nemo.C. De iuriſdi.omni. iudi. miſerabiles tamen perſonæ per ſupplicationem nudam poſſunt accedere.

Hæc tria qui bene perpendat, fatebitur hoc priuilegiũ non eſſe ſine magno effectu. In Iure quoq; Canonico locus eſt inſignis in c.j.ij.& iij.lxxxvij.diſtincti. Vbi præterea probatur, Iure diuino etiã uiduas, pupillos, ac alias miſerabiles perſonas ab Eccleſia defendendas eſſe.

Non eſt etiam prætermittendum illud, an huic priuilegio poßit renunciari. Nam Doctores ſecundum Accurſium in d.l.j. exiſtimant non poſſe renunciari beneficijs, quæ ob pietatem conceduntur, non ad meritum alicu-

ius

ius. Qua in re quia naturæ accedunt, non poſſunt errare, Eſtote miſericordes.

DE PRIVILEGIIS CREDITORVM.

I.

PVpilli præferuntur cæteris creditoribus in bonis, nõ ſolum ueri tutoris, ſed etiã eius qui pro tutore geßit. l. Dabimusq́;. §. Si quis cũ tutor. ff. De priuilegi. credito. Exempli gratia: Titius cum eſſet tutor Caij pupilli uel cum non eſſet, aſſerens tamen ſe tutorem, geßit negocia eius malè. Vnde ſit debitor eiuſdem pupilli. Deinde Caius ille factus pubes, agit contra Titium quondam tutorem ſuum, de damnis illatis. Iam ſunt & alij creditores, quibus eſt obnoxius Titius: & bona diſtrahenda non ſufficiunt: quis igitur præferetur? Reſpondeo, pupillum quondam eſſe præferendum, ut damnum malæ adminiſtrationis rependatur.

DE PRIVILEGIO MVLIERIS *fideiubentis.*

IVre cõmuni introductum eſt, ut pro eo qui obligatur quomodocunq́;, naturaliter, aut Ciuiliter, poßint alij quoq́; obligari: Scilicet, dũ curãt homines ut diligẽtius ſibi cautum ſit. Hos dicimus fideiuſſores, quaſi iubentes uel ſuam fidẽ eſſe ſequedã, ſiforte debitor nõnihil creditori ſit ſuſpectus. Viderunt enim optimi Legislatores, quàm ſæpe & nequiter imponeretur creditoribus, ut uix ullus eſſet contractuum uſus ſine hoc fideiubendi Iure Inſtit. De fideiuſſori. in princ. §. j. & ij. l. j. & iij. ff. eod. tit.

Tametſi ergo æquum & iuſtum ſit ut is qui ſic fidem ſuam pro altero aſtrinxerit, liberet eam & ſoluat: tamen in hoc facti genere, circũſtantiæ quædam diligenter perpendendæ, & ad Ius naturæ ſunt exigendæ.

Et primum (ut hinc ordiamur) ſexus muliebris rationem habere oportuit, quoniam fragilis admodum eſt, & plerunque incautus. Qua de re Senatuſconſultum factum eſt. Vlpianus in l. j. ff. Ad Senatuſconſul. Velleia. Velleiano (inquit) Senatuſconſulto, pleniſſimè comprehenſum eſt, ne pro ullo, fœminæ intercederent. Nam ſicut moribus, Ciuilia officia adempta ſunt fœminis, & pleraq; ipſo Iure nō ualent: ita multo magis eis adimendum fuit id officium, in quo non ſola opera nudumq́; miniſterium earum uerſaretur: uerum etiam periculum rei familiaris.

Imò, & ſi non ipſa fideiuſſerit, ſed fideiuſſori, ut promitteret pro aliquo, mandauerit, habebit hoc beneficium excipiendi. Vlpianus in l. Si fideiuſſores pro defenſore. ff. Ad Senatuſc. Velleia. l. Si uxor. C. eod. tit.

Quod tamen intellige, ſi creditor qui interceſſorē accepit, ſciuerit hoc fieri rogatu mulieris. Nam ſi ignorauerit: aduerſus exceptionē interceſſoris, replicabit de dolo. d. l. Si fideiuſſores. ad fi. & l. ulti. §. Si mulier. ff. eod. tit.

Præterea non eſt ignorandum: quòd non ſolum mulieri, uerum etiam hæredibus eius competit hæc defenſio. l. Hæ actiones. ff. eod. tit. Et eſt ratio, Quia habet rei perſecutionem. l. Hæredes quoq;. C. eod. tit. Et interdum mulier non modò exceptionē habet, ſed etiam actionem. Veluti, quando ex interceſſione ſoluerit pecuniā, uel debitorem ſuum delegauerit. His enim caſibus condictione uti poteſt. l. Quamuis. §. Interdum. ff. dict. tit.

Deniq; nec hoc ignorandum, quòd beneficium iſtud hodie non ſemper eſt neceſſarium. Nam ſi mulier pro alio intercedat, uel aliter ſe obligare uelit, oportet publicū inſtrumentum ſcribi, & tribus teſtibus ſubſcribi, alioqui nihil ualet ipſo Iure quod agitur, & ſic non eſt opus per

exceptionem elidere intentionem petentis. Sed ſi hac forma non obſeruata, mulier promittat: obligatur quidem, ſed tuta eſt iſta exceptione Senatuſconſulti Velleiani. l. Antiquæ. §. Ne autem. C. eod. tit. Vnde uides, hoc Ius ſingulare, nunc quoque non carere multis effectibus.

Videamus proinde ſpecies factorum, in quibus ceſſet hoc Senatuſconſultum & eius defenſio.

I. Mulier intercedens pro pecunia ob libertatem danda, meritò non iuuatur, propter fauorem libertatis. l. Veterum. C. Ad Senatuſcon. Velleia.

II. Eadem ratione fauoris, mulier intercedens pro dote, non defenditur: ſi modo ſecundum formam ſuperius dictã promiſerit. l. Si dotare. C. eod. tit. Vbi Bart. tractat.

III. Si mulier pro interceſſione ſua acceperit aliquid loco precij, tenebitur cũ effectu. l. Antiquæ. in prin. C. eo. ti.

IIII. Dolus malus excludit mulierem ab hac exceptione: ſi cum ſciret ſe poſſe defendi, interceſſerit nihilo minus animo decipiendi. l. Si decipiendi. in prin. ff. eod. tit. Infirmitas enim fœminarum, non calliditas, auxilium habet. l. ij. §. Verba itaque. ff. eod. tit.

V. Si mulier perfectæ ætatis poſt biennium à tempore interceſſionis ſuæ numerandum, iterum interceſſerit, aut aliam cautionem expoſuerit: poſteà non iuuabitur: cum interim ſatis deliberare poterat. Nam repetita cautione, non tam pro alio uidetur intercedere, quàm ſuam cauſam agere. l. Si mulier. C. eod. tit. Quid ergo ſi intra bienniũ repetierit interceſſionem mulier? Certè hæc repetitio, ueluti immatura, adnumerabitur primæ facilitati. dict. l. Si mulier.

VI. Non iuuatur mulier, quæ in rem propriam interceſſit: Veluti ſi emat hæreditatẽ, in qua eſt æs alienũ quod

in ſe trãſcribit, hoc eſt, promittat alicui pro creditoribus hæreditarijs, qui id debent quod promittit. Hic enim nullum eius detrimentũ uertitur. Idem eſt, ſi pro ſuo fideiuſſore ipſa uiciſsim fideiubeat. l. Aliquando. in prin. ff. eo. ti.

VII. Si mulier ſucceſſerit illi pro quo interceſsit, meritò non opponit exceptionẽ. l. Quamuis. §. Si mul. ff. dict. tit.

VIII. Quando mulier pro alio non intercedit, ſed pro ſe contrahit, ceſſat hoc beneficium. l. Si aduerſarius. in prin. C. eod. tit. Ratio eſt, Quia alioqui nemo cum mulieribus contraheret, ut ſuperius de filiofamiliás dictum eſt. Et hanc rationem conſiderat Iuriſconſultus in l. Si mulier tanquã in uſus. ff. eod. tit. Quod tamen intellige, niſi fraus legi fiat. Vt ſi cum eſſem tecum contracturus, mulier interuenerit: ut res colorem haberet, quaſi cum ipſa contraherem. Nam pœna huius impoſturæ reuera hoc caſu uidetur interceſsiſſe, & iuuatur per exceptionem. l. Quanuis. §. Si cum eſſem. ff. eod. tit.

IX. Si mulier acceperit pecuniam in ſuos uſus, eamq́; poſteà alij dederit: quanquam animum intercedendi ab initio habuerit: nõ tamen per hanc exceptionem defenditur. Quia creditor ueriſimiliter ignorare potuit, quid eſſet actura mulier cum pecunia. Vnde generaliter hæc exceptio tunc locum habet, cum creditor ſciuerit, uel ſcire debuerit, mulierem pro alio intercedere. Nam imputet ſibi, qui contra mentem Senatuſconſulti admiſerit eam ad interceſsionem. l. Si mulier tanquam in uſus. cum l. ſeq. & l. Sed ſi ego. in fi. ff. Ad Senatuſcon. Vellei. l. j. & l. Si fœnebris. C. eod. tit.

X. Quando mulier ſine interceſsione pro alio ſoluit, nõ defenditur: quoniam Senatuſconſultum pertinet ſolum ad interceſsiones: coniectura ſcilicet facta, quòd mulieres

tam

tam faciliter ſoluant quàm intercedant.l. Quamuis.C.Ad Senatuſcon.Vellei.l. Quamuis.§. Planè mulier. iuncta l. Sed ſi ego.in fi.C.eod.tit.

XI. Quando mulieri ſoluta eſt pecunia ab eo pro quo intercesſit, fruſtra opponit exceptionem.l. Si mulier contra Senatuſconſultum.in princi.ff.dict.tit.

Videndum autem eſt,an mulier Iure poſsit renunciare huic beneficio.

Hæc res uariè tractatur à Doctoribus, quibuſdã exiſtimantibus, fauori pro muliere inducto, poſſe renunciari.l.Si quis in conſcribendo. C. De pact. alijs uerò contrà ſentientibus.Sed uerius eſt, Iure non poſſe renunciari huic exceptioni, quanquam conſuetudo renunciationem admittat:ut probat Bar.in l.ulti.§. ulti.ff. eod. tit. Ratio eſt,Quia Senatuſconſultum principaliter reſpexit fragilitatem mulierum.l.ij.§.Verba itaque.ff. Ad Senatuſcon. Vellei. Iam ſi poſſet renunciare huic exceptioni, magis per fragilitatem læderetur ad renunciandum,& proinde nulla eſſet exceptionis utilitas futura. Porrò, ſi mulieres ſunt faciles ad intercedendum, quanto faciliores erunt ad renunciandum fauori ſuo? argumento minoris xxv. annis.l.Interdum.in prin.ff.De minor.Nec poſſet quiſpiam negare ſimilitudinem minoris & mulieris, quia poteſt probari, quòd mulier in caſu nouandi debiti utitur exceptione,qua minor uti non poteſt,ut ſic quodammodo maior ratio uideatur in muliere,quàm in minore.l.Doli mali.in princi.ff.De nouationi.

Quare dicendum eſt, mulierem regulariter Iure non poſſe beneficio ſeu exceptioni Senatuſconſulti Velleiani, quod publica quadam prouidentia factum eſt,renunciare.argu.c.Si diligenti.in prin.De for.competen.

Excipe tamen has circunſtantias.

I. *Quando mulier in iudicio renunciat huic exceptioni. l.ulti.§.Si mulier pro eo.ff.eod.tit.*

II. *Si renunciet Iuris autoritate. Quod tunc fit, cum mater aut auia ſuſceptura officium tutelæ iuxta nouam Conſtitutionem, renunciat priuilegijs ſibi cõpetentibus. Nouell. De hæredi.ab inteſta.§.Ex his.*

III. *Si poſt biennium per renouationem contractus renunciauerit mulier, ceſſat exceptio. l. Si mulier perfectæ ætatis.C.eod.tit.*

IIII. *Cum mulier mediante iuramento renunciat, minimè iuuatur.c. Cum contingat. De iureiurand. Bar.in l. Sciendum.ff.De uerbo.obligatio. Et quidem in prædictis ſpeciebus renunciandi(excepto iuramento) oportet mulierem ante renunciationem admoneri, & inſtrui de priuilegio Velleiani Senatuſcõſulti, ut ſciat ſibi competere: aliâs nõ ualeret renũciatio.l. Mater.ff.De inoffi. teſtam.*

Quid ergo ſi notarius ipſe neſciat quid ſit hoc beneficium, ſequutus tamen communem formam renunciandi, ſcripſerit mulierem fuiſſe diligenter inſtructam de beneficio Velleiani? Albericus de Roſate non indoctus interpres Iuris in l.ulti.§. Si mulier pro eo. ff.eod.tit. exiſtimat, Si iudex, interrogato Notario, deprehenderit inſcitiam eius, non ualere mulieris renunciationem ſine iuramento factam. Quomodo enim potuit admonere mulierem, qui ipſe quid ſit, neſciat? Res ergo ipſa neceſſariò oſtendit, hunc Notarium ſcripſiſſe falſum. Accedit Frederici de Senis Conſi. cxcj. incipiens, Quæritur, an domina Margareta. Ego puto ſententiam Alberici uerißimam eſſe, & multos Notarios (ut dicimus) errare: quòd plerunq; multa in inſtrumento cõplectantur, quæ contrahen

tes nunquam intellexerunt, & fortaßis, ſi tempore contractus admoniti fuiſſent, non annuiſſent. Nihil ad rẽ eſt, *quòd* Raphaël Fulgoſius *in d.l.ulti.hic reclamat, dicens:* Ius *quæſitum parti non eſſe retractandũ.* Quid enim Iuris *potuit quæri contrahentibus ex renunciatione mulieris, quæ non intellexit* Ius *cui renuntiauit?* Quanquam *enim interrogaretur fortè an renunciaret* Velleiano*: non tamen unquam didicit quid eſſet* Velleianum. Quare *neceſſarium eſt, ut aut* Notarius, *aut alius quiſpiam mulierem ante renunciationem diligenter inſtruat de effectu atque uiribus huius beneficij.*

Et *ut dubitatio prædicta de* Notario *ceſſet, an ſciuerit uel ignorauerit, quid ſit* Velleianũ, *conſultum erit, ſummatim adijcere inſtrumento effectũ* Senatuſconſulti Velleiani. Cepolla, *cautela cxcv. incipiente,* Notarius *ſcripſit.* Tametſi *enim multas nõ admodum probandas cautelas is ediderit: hæc tamen non poteſt reijci.*

Denique *non eſt ignorandum: quòd etiamſi ponamus conſuetudinem quæ renunciationes* Velleiani *paßim admittit,* Iure *ualere: nõ tamẽ per hanc renũciationẽ excluderetur mulier à beneficio.l.*Antiquæ.C. Ad Senatuſcon. Velleia.*per quã ipſo* Iure *nõ obligatur niſi promiſerit ſecundũ formã illius* Legis. Quod *meo iudicio nõ eſt cõtẽnẽdũ.* Videmus *enim quàm leuiter procedatur ad renũciatiões* Iuris *ſingularis, quod tamẽ grauißima ratiõe introductũ fuit: quãq; nullũ ſcribatur inſtrumentũ, quin plenũ ſit renũciatiõibus, etiã ſi nunquã factæ ſint.* Et *cũ quẽdã ante aliquot annos* Tabellionẽ *interrogarẽ, cur ſcripſiſſet renũciationẽ, cuius nulla fuiſſet facta mẽtio: quia (inquit) ſic habet formulare* Notariorũ. Adeo *pleriq; homines ſũt inſulſi.* Salua *ſit ſemper bonorũ uirorũ æſtimatio.*

circa tabel T fo. 97.

FINIS.

DE SENTENTIA ET RE IUDICATA.

EXPEDIAMVS paucis ſignificationem tituli. Sententia, aliâs accipitur pro eo, quod uerba ſonant: ut cum dicimus, Vlpianum reſpondiſſe in hanc ſententiã. Aliâs pro lumine orationis, hoc eſt, pro clauſula, quæ breuiter inſigne aliquid oſtendat: Vt, Obſequium amicos: ueritas odium parit. Aliâs, pro animi credulitate, quam quis opinione ſua concipit: Vt, M. Portius Cato rogatus olim ſententiam, oratione longa occupauit tempus. Aliâs deniq; ſententia, iudicialis pronunciatio appellatur, cum ex Lege, uel ex æquo & bono iudicatur. Tum enim Iudex ſancit, declarat, quid Ius uelit, animi quadam cenſura, ſecundum facti qualitatem. Et eo modo accipitur hic ſententia. Quò pertinet, quod Paulus. ff. De arbit. Sententiam (inquit) dicere æſtimatur is, qui ea mente id pronuntiat, ut ſecundum hoc diſcedere eos, qui litigant, à tota controuerſia uelit.

Itaq; Iuriſconſulti ſententiam nuncupant rem iudicatam, ab effectu ſeu fine. Quorſum enim pertinet ſententia iudicialis? Certè ad hoc, ut res controuerſa per eam iudicetur. Quorſum rurſus res iudicata? Ad pacem & tranquillitatem, ſine qua periclitatur Reſpublica.

Eſt'ne igitur differentia inter ſententiam & rem iudicatam? Bartolus, reiecto Accurſij commento, dicit: ſententiam eſſe actum ſeu formulam iudicandi: rem uero iudicatam eſſe eam, in quam tale iudicium exercetur. Vnde ſunt

duo

duo tituli diſtincti. De ſenten.& inter.omni.iudic. Et de re iudic. Sæpe tamẽ promiſcuè alterũ accipitur pro altero.

QVOTVPLEX SIT SENTENTIA.

SEntentia autem Iudicialis, de qua nunc loquimur, eſt duplex: Videlicet, diffinitiua, et interlocutoria. Diffinitiua ſentẽtia ſiue res iudicata eſt, quæ finem controuerſiarum pronunciatione Iudicis accipit: quod uel condemnatione, uel abſolutione cõtingit: autore Modeſtino in l.j.ff.De re iudicat.

An autem intra decem dies dicatur res iudicata, Doctores nimis curioſe diſputant. Nam dubius ille reuocandi iudicij euentus, non mutat generaliter nomen ſententiæ. Et certè reſpecto officio Iudicis, quo ſemel pronũtiando fungitur, ſemper finẽ accipit controuerſia poſt ſententiã.

Interlocutoria autem ſentẽtia dicitur, quæ inter principium & finem cauſæ, ſuper incidentibus quæſtionibus fertur: ueluti, de libello exhibendo, uel corrigendo: de dilatione danda, uel deneganda: aut ſimilibus. c. Significãtibus. De offici. delegat. c. Significauerunt. De teſti.

Hæc rurſus eſt duplex. Nam quædam interlocutio fit ſuper emergentibus quæſtionibus, quæ ordinem iudiciarium reſpiciunt, ut in exemplis prædictis. Quædam uero ſuper emergẽtibus quæſtionibus fertur, quæ cauſam principalem cõtingunt. Et hæc interlocutio habet uim diffinitiuæ ſententiæ: reſpectu quæſtionis, cuius controuerſiam determinat: ut tractatur in l. Si quis iuſiurandum. C. De iureiuran. Bartolus in l. Titia. ff. De accuſatio. l. Si poſtulauit. §. Iubet. ff. Ad leg. Iulia. de adulteri.

DE REMEDIIS ADVERSVS *iniquam ſententiam iudicis.*

VAldè neceſſarium erat, multis remedijs ſubuenire ſubditis,

ſubditis, aduerſus iniquam ſententiam Magiſtratuum: ne premeretur innocentia, & tandem grauaminibus ad intolerabilem iniuriam productis, accideret paßim cōtemptus, & rerum omniū confuſio. Et propterea, ſi perpendas totius Iuris Diuini et humani ſanctiones: ſemper obſeruatur æqualis quædam inter Magiſtratus & ſubditos relatio. Omnes ſubditi obtemperare debent Magiſtratibus. Et ex diuerſo, Magiſtratus honeſta ſemper debent præcipere. Sicut enim Magiſtratuum eſt, rectè imperare: ita ſubditorum eſt, humiliter obſequi. Parentum & liberorum exempla utriq; uerſare debent ob oculos.

Itaq; ui huius relationis, cū multa ſint introducta aduerſus contumaciam ſubditorū coërcendi remedia, ut ſuo loco diximus: uiciſsim certè oportebat ſubditos tueri aduerſus inſolentiam Magiſtratuum. Nullum quippe hominum genus eſt, quod non egeat competente medela: quoniam omnis homo mendax.

PRIMVM remedium eſt appellatio: Eam autē Bartolus ſic diffinit: Appellatio, eſt Ius, per quod prima ſententia tantiſper extinguitur, donec de cauſæ cognitione ad ſuperiorē Iudicem deuoluta, pronunciatū fuerit. l. j. ff. De appellatio. Quæ uerba ſic accipe. Appellatio, ſcilicet à diffinitiua ſententia, de qua loquitur titu. ff. & C. De appellatio. quāquam alias quoq; ſpecies appellationis, de quibus paulo inferius dicetur, ex hac diffinitione poteris cognoſcere. Præterea, appellatio nōnunquā à Iurecōſultis dicitur prouocatio. Nā aduerſus iniquitatē uel imperitiam inferiorū Iudicum, appellamus & prouocamus ſuperiores Magiſtratus. d. l. j. in princip. iunct. §. Si quis.

Vnde apparet, errare interpretes, qui appellatū uocāt, appellantis aduerſariū, hoc eſt, eū, aduerſus quē appellatum

tum eſt: cum appellatus, ſit Iudex ſuperior, quem appel=lat quis pro innocẽtia ſua, nominatim proponit, inſinuat, melius de Iure ſuo cogniturum.

Eſt Ius) *Hoc probat Iuriſconſultus in d.l.j.* §. *Quæ=ſitum. Eſt enim quæſitum (inquit) an appellandi ius ſu=perſit? Sed quale ius eſt? an actio, uel exceptio, aut officiũ iudicis? Doctores hic ſine fructu ſe torquent. Barto. rectè intelligit, quoddam eſſe ius ſpeciale ad extinguendam iu=diciorum iniquitatem in uniuerſum, ut ſequitur.*

Per quod prima ſententia extinguitur.) *Ecce, effectus appellationis. Quia prouocationis remedio, condemna=tionis extinguitur pronunciatum, dicit Iuriſconſultus in l.j. in fi. ff. Ad ſenat. Turpili. Et niſi ſic extingueretur, ualeret ſententia, cum in ea nõ appareat expreſſa iniqui=tas. Porrò per hoc diſcernitur appellatio ab allegatione inualiditatis. Nam ſententia quæ in ipſa uerborum ſtru=ctura continet iniquitatem, ea & ſine appellatione nihil ualet, ut infrà latius dicetur. Sed quoniam ſententiæ ple=rumq; ſic feruntur, ut nullam intelligas iniquitatem, niſi eas ad totam cauſæ ſeriem exigas (quod uocant contra ius litigatoris pronunciare) certè ad extinguendum has ſententias, oportebat auxilium appellationis conſtituere. Cæterum, iſta extinctio dubium habet exitum: ideo de=clarandum hoc fuit ſequentibus uerbis.*

Tantiſper extinguitur donec de cauſæ cognitione ad ſuperiorẽ iudicem deuoluta, pronũtiatum fuerit. *Euentus enim pronunciatiõis qua ſuperior iudex declarare ſolet, an bene uel male ſit appellatũ, docebit qualis cenſeri de=beat extinctio, hoc eſt, quas uires prima ſententia ſit ha=bitura. Interim huius extinctionis potiſsimus effectus eſt, ne appellatione interpoſita quicquã nouetur, utq; noua=*

tum

tum careat uiribus. ff. Nihil *no.appella. interpo.c.* Non *ſolum.*De *appella.lib.*v i.

Et *in hoc diſtat appellatio à reſtitutione & à ſupplicandi formula:quorum neutrum impedit executionē ſententiæ.*Item,*excluditur per hanc clauſulam nouatio,quæ poteſt quidem extinguere pronunciatum uoluntate eorum quorum intereſt:ſed cauſam non producit ad cognitionem ſuperioris iudicis.*

Appellatio *autē eſt triplex:*Videlicet, *Quædam à ſententia diffinitiua, de qua tractatur.ff.&.*C. De *appellatio. Quædam ab interloquutoria ſententia,quam require in l.ij. ff.* De *appellatio.recipi.uel non. Quædam deniq; ab actibus extraiudicialibus,cuius ſit mentio in l.j.§.* So*lent.ff. Quan.appellan.ſit.*

SECVNDVM *remedium contra iniquam ſententiam* I*udicis eſt,reſtitutio in integrum: per quam reſciſſa priore ſententia, condemnatus reponitur in priſtinū ſtatum.* E*a poſſumus uti contra ſententias, quæ communi quidem* I*ure ualent, nec ab eis eſt appellatum: & tamen in ſpeciem æquum uidetur ut reſcindantur, ex cauſa quæ ſubeſt,puta, minoris ætatis, uel legitimæ abſentiæ(loquor autem de minore defenſo) l.* Cum *& minores.*C. Si *aduer.rem iudica.*I*tem de abſente cauſa* R*eipublicæ non legitime defenſo.l.*I*s qui* R*eipubli.ff.* Ex *qui cauſ.maio.*

R*eſtitutionem autē oportet apud* I*udicem petere intra quadriennium.l.ulti.*C.De *tempori.in integ.reſti.* De *qua plura ſcripſi in libro* I*uris ſingularis.* Executio *autē ſententiæ, per hoc remedium non impeditur, ut probant* Do*ctores in d.* Auct. *Quæ ſupplicatio.*C.De *preci.*I*mpe. offerend.*

TERTIVM *remediū eſt ſupplicatio:nō per omnia*

diſsimilis

diſsimilis appellationi, neceſſaria nonnunquã litigatoribus. Nã appellatio eſt ordinariũ remediũ aduerſus ſentẽtiam cuiuslibet Iudicis: præterquã Principis, ſenatus, & præfecti prætorio. l. j. ff. De offic. præfect. præto. l. j. C. De ſenten. præfe. præto. Nos uti poſſumus exẽplis maximorũ Magiſtratuũ qui hodie loco Senatus & Præfecti prætorio Romani ſunt, reſpecta dignitate. Ne ergo hic deeſſet læſis remediũ, admiſſa eſt ſupplicatio, cuius meminit Imperator, tractans, apud quẽ, intra quæ tẽpora, quo ordine porrigẽda ſit, et quos habeat effect. in l. Si quis aduerſus. Et Auct. Quæ ſupplicatio. C. De preci. Impe. offerẽ.

In primis enim ſupplicatio eſt offerenda apud eundem iudicem qui ſententiam dedit. Et hoc expeditum eſt. Cæterum quãdo tam magni Magiſtratus non ſemper copiã ſui faciunt priuatis litigatoribus, rectè permiſſum eſt & apud conſiliarios eorum uel referendarios (ut uocant) ſupplicationem offerre: non ut cognoſcant, an ſit retractanda huiuſmodi ſentẽtia, uel non. l. Minor autem Magiſtratu. in prin. ff. De minori. ſed ut porrectam ſibi ſchedam ſupplicem ad prædictos Iudices referant.

Præterea hanc ſupplicationem intra decem dies exhibere oportet, uel intra biennium: diuerſis tamen effectibus, ut paulo inferius dicetur.

Rurſus ordo ſupplicandi requirit: ut preces ex ſcripto porrigantur, ad inſtar appellatiõis, Gloſ. in d. Auct. Quæ ſupplicatio. Quod uerum eſt, cum ex interuallo ſupplicatur, ſed eodem die quo ſententia lata eſt, permittitur uicto uiua uoce ſupplicare, ut in appellatione conſtituitur. l. j. in fi. & l. ſeq. ff. De appellatio.

Effectus deniq; ſupplicatiõis ſũt diuerſi. Nã primũ, ubi intra decẽ dies ſupplicatum fuerit, ſentẽtia lata nõ antea

mandatur

mandatur executioni, quàm uictor per idoneos fideiuſſores caueat, tantum ſe reſtituturum quantum complectitur condemnatio, ſi retractanda fuerit ſententia. Et *hunc uocant effectum ſatiſdationis.* Deinde, *cognita cauſa ubi legitimum apparuerit grauamen, retractabitur ſententia, & ſupplicator denuo ad principale negotiũ admittetur.* Hic *eſt effectus retractationis propter quem eſt inuenta ſupplicatio in hac materia iudiciali.* Sin *autẽ poſt decem dies offeratur ſupplicatio, ceſſat prior effectus, hoc eſt, cautio non præſtatur.* Cæterum *poſterior manet, nempe, ut ſententia retractetur legitimo grauamine probato.* Et *hoc caſu non ei qui ſententiam dedit, ſed ſoli principi ſupplicãdũ eſt, ut probat d.* Auct. *Quæ ſupplicatio. in fi.*

Quo *magis autem intelligas naturam ſupplicationis, notandæ ſunt quinq; differentiæ inter appellationem & prouocationem.*

Primã *tradit* I*uriſcõſultus in l.* Præfecti. *ff.* De *minori.* Quia(*inquit*) *appellatio quidẽ iniquitatis ſentẽtiæ querelã, in integrũ reſtitutio uerò erroris proprij ueniæ petitionẽ, uel aduerſarij circumuentiõis allegationẽ cõtinet.* Quaſi *dicat: appellãs, ius ſuũ perſequitur: petẽs reſtitutionem, miſericordiam magis implorat.* Supplicatio *autẽ eſt ſpecies reſtitutionis in integrũ.* Ergo, *quod dictum eſt de reſtitutione, id oportet quoq; intelligi de ſupplicatione.*

Secunda *differentia ſequitur ex priore.* Nam *appellatio trahit cauſam ad ſuperiorẽ* I*udicem: ſupplicatio autẽ ad eũdẽ qui iudicauit.* Ratio *diuerſitatis eſt.* Quia *appellatio præſupponit iniquitatem ſententiæ, de qua eiuſdem* I*udicis cognitio eſſet ſuſpecta: ſupplicatio uero miſericordiam implorat, ut paulo antè dictum eſt: ideoq; nihil prohibet, eundem* I*udicem de ea cognoſcere & ſtatuere.*

Tertia

Tertia differentia eſt, Quia appellatio intra decem dies tantum poteſt interponi. Auct. Hodie. C. De appellatio. Supplicatio autem intra decem dies & intra biennium porrigi poteſt, diuerſis effectibus, qui tractantur in l. j. C. De ſenten. præf. præto.

Quarta differentia eſt. Nam permiſſum eſt ſemel atq; iterū, nōnunq̃ & tertiū appellare, ut eſt tit. C. Quan. lice. terti. prouo. Sed ſupplicare non niſi ſemel conceditur. d. l. Si quis aduerſus.

Quinta differentia eſt, Appellatio ſuſpendit executionem ſententiæ, nec ea pendente quicquā innouādum eſt. ff. Nil. no. appel. pendent. Aliter eſt ſancitum de ſupplicatione, quæ rei iudicatæ progreſſum non remoratur. Hoc enim incerta faceret omnia iudicia.

Ex his probatur regula, Quòd ubi non habet locum appellatio, ibi ad ſupplicationis remedium peruenitur, ut notat Gloſſa in cap. Ex literis. De in integrum reſtitutio. Quam regulam niſi ſanè intelligas, tota uia errabis. Porro uera eſt: cum propter dignitatem Magiſtratus ſpecialiter interdicitur litigatoribus appellatio. Cæterum quando propter alias rationes Iure communi non licet appellare: tum nec licebit ſupplicare: niſi beneficio ætatis, aut fauore matrimonij, ut probat Innocen. ſecundum alios in d. c. Ex literis. Immola in l. Ex conſenſu. §. ulti. ff. De appellatio. Si cupias plura Doctorum teſtimonia, adi Iaſonem in d. Auct. Quæ ſupplicatio. C. De preci. impe. offer. Is enim in recenſendis opinionibus omnē operā impēdit. Præterea lite pendente regulariter non licet apud principem ſupplicare, ne quid ex falſa ſuggeſtione litigatorum, contra Ius reſcribatur. C. ut lit. penden.

Excipe quatuor caſus.

I. *Si Iudex ſine cauſa noluerit interlocutionem ſuam uel acta iudiciaria litigatoribus edere.*

II. *Si Iudex ordinarius uel delegatus faciat ſe ſuſpectū: nihil prohibet ſupplicare Imperatori, ut iūgatur ei alius ad cognitionem cauſæ. Eſt tamen hoc caſu neceſſarium, quòd princeps reddatur certior de cōditione litis & cauſæ: ne reſcriptum ueluti ſurreptitium ſit ipſo Iure nullū. Ita colligunt Doctores cum Panormitano in c. Coram di lecto. De officio delegat.*

III. *Si negligens fuerit Iudex ordinarius uel delegatus in cognoſcenda & diffinienda lite, aut ſi pērfricta fronte Iuſtitiam planè negauerit petenti: tunc rectè ſupplicatur ſuperiori, ut is mandet adminiſtrationem Iuſtitiæ. l. penulti. C. Vt lit. penden. & §. Super hoc autem. Nouell. Vt in medi. lit. Hoc quoque caſu in ſupplicatione eſt exprimenda conditio cauſæ. Alioqui reſcriptum careret uiribus, ut probatur in c. Coram delicto. De offici. delegat. Præterea Doctores in d. l. penulti addunt, Quòd propter negligentiam Iudicis, multò magis propter denegationem Iuſtitiæ, cauſa rectè commuttatur bono & perito uiro. Quæ ſententia mihi uidetur probabilis: Quoniam ad expediendas lites pertinet, unde publica utilitas naſcitur.*

Denique magnopere admonendi ſumus, Quòd qui licitam appellationem omiſerit, ut ſic tranſeat ſententia in rem iudicatā, is perpetuò ſilere debebit, nec Principi ſupplicare poteſt. Si ſecus fecerit, deſiderio ſuo carebit, & ignominiæ pœna notabitur. l. ulti. C. Vt lit. pendent. Quo loco notant Doctores (Iaſone teſte) hunc ſupplicantem à teſtimonio ueluti infamem licitè repelli per exceptionem, quam alioqui pauci animaduertunt. Huc pertinet l.

ulti.

ulti.C. Senten. reſcin. non poſ. Vbi Imperator iubet eos qui talia reſcripta meruerunt, limine iudiciorum expelli. Vnde rurſus colligunt in l.iij.ff. Quòd quiſq. iur. & in c. Si motu proprio. De præben.lib. VI. Quòd princeps non habeat poteſtatem reſcindendæ ſententiæ quæ in rem iudicatam tranſiuerit.

Hæc omnia niſi iterum diligentius expendas, in admirationem adeoq; errorem te perducent. Nam ſi infamis eſt qui à ſententia poſt decem dies ſupplicat, cur igitur (dices) ſuperius permittitur intra biennium ſupplicationem porrigi? Reſpondeo, l. Si quis aduerſus. C. De preci. imper. offer. accipienda eſt quando non habet locū appellatio. Hic autē loquimur quando & appellatione uti poterat. Vnde Imperator in d.l.ulti. Qui licitam (inquit) prouocationem omiſerit.

Item ſi alia remedia competant uicto, non incurrit infamiam ob hoc quòd eis utitur poſt decem dies. Quædam enim & poſt multos annos dantur: ſicut allegatio falſitatis, uel nullitatis, aut reſtitutionis in integrum, ut ſuo loco probatum eſt.

Ad hæc, Si licita prouocatio alicuius non recipiatur, uel apoſtoli denegentur: tunc poteſt læſus de hoc ſupplicare Principi, uel ei quem appellauerit. l. Ei cuius. ff. De appellatio. recip. uel non.

Quinimo plerique Doctores rectè probant, quòd ubi nullum ſupereſt remedium ex prædictis retractandæ ſententiæ: ibi nihilominus liceat per ſupplicationem adire Principem, & conqueri de iniquitate Iudicis. Teſtes ſunt, Angelus in l.iiij. §.ulti.ff. De dam.infect. & Bal. in l.ult. C. De pœn.iudi.qui mal.iudic. Sūma enim cura legislatores ꝓuiderūt: ne premátur innocens. Eximiū ſanè ex-

emplum eſt in c. Tum ex literis. De in integ. reſti. Nam Innocentius olim admiſit ſupplicationem Hilerdenſium, quos Eugenius Pontifex per iniquā ſententiam enormiter læſerat. Ait enim, ſententiam Romanæ ſedis in melius commutari poſſe, ſi quando uel ſuggeſtione litigatorum uel alto lapſu à ſcopo iuſtitiæ aberratū fuerit. Id exēplo Imperatoris probat. Hac ætate multi ſunt Iudices, nō ad modū clari nominis, qui capitale crimē cēſent, ſi quis cōtra ſentētias eorū, alioqui corruptiſſimas, uerbū muſſitet.

QVARTVM remedium eſt accuſatio ſeu querela falſi, ſcilicet, quòd ſententia ex falſis inſtrumentis uel teſtimonijs lata fuerit. Porro, tria hic probanda ſunt accuſanti. I. Quòd falſa fuerint in iudicium producta. II. Quòd de illis nulla præceſſerit cognitio. III. Quòd Iudex ex huiuſmodi productis motus dederit ſententiam, unde eſt tit. C. Si ex falſ. inſtrumen.

Habet autem hoc remedium triplicem effectum, ut declarat Bartolus in l. j. C. eod. tit. Nam ſententiam reſcindit: executionem eius impedit: & ſi quid ex ea ſolutum fuerit, repeti poteſt.

Et datur huiuſmodi querela ad XX. annos ſicut cæteræ accuſationes. l. Querela. C. Ad leg. Corneliā de falſ. l. Qui agnitis. ff. De exception. c. Cum uenerabilis. eod. tit.

Admonēdi ſumus, in teſtibus ſatis eſſe ad conſequendū hoc remedium, ſi aduerſarius probauerit teſtem falſum dixiſſe: etiam ſi non apparet eum pecunia corruptum. Niſi fortè imprudens aliquid in libello, uel in poſitionibus utrunque coniunxerit: uidelicet, teſtem corruptum pecunia uel precibus, falſum dixiſſe. Tunc enim probandum eſt utrunque. Vnde conſultius eſt, abſolutè apud Iudicem dicere; teſtes depoſuiſſe falſum, ut probat Bartolus reie-

ctis

ctis diſputationibus in l. Falſum. C. dict. tit. allegans c. Licet. De probatio.

QVINTVM remedium eſt Ius allegandæ inualiditatis (uulgò nullitatis appellant) Id autem tunc competit, cum ex cauſis inferius ſigillatim explicandis, ſententia ipſo Iure nihil ualet. Hoc durat xxx. annis, ſiue agas ſiue excipias, ut probat Paulus Caſtrenſis in conſil. cccxxxix. incipi. Ad primum reſpondetur. in fi. Alia quoque ſunt Doctorum teſtimonia in annotatione apud Bar. in l. j. in princip. ff. De appellatio. Cæterum quo Iure, quo ordine, de inualiditate cognoſcendum ſit, require apud Bart. in l. Si expreßim. ff. De appellatio. Et in l. Cum quærebatur. ff. De re iudicat.

Quocirca diligenter notandum huius remedij duplicē eſſe uſum. Alterum, ut ſolum alleges ſententiam ipſo Iure inualidam, & præterea nihil addas, quod & tutius nonnunquam eſt. Nam & tempus appellandi non cedit, ante expeditam cauſam inualiditatis. Vnde, ſi allegans eam ſuccumbat, poteſt exinde intra decem dies appellare ab ea ſententia quam non potuit ipſo Iure inualidā oſtendere, modò habeat cauſam quæ excuſet calumniam. Altero autem modo poteris hoc remediū ſimul cum Iure appellandi coniungere, hoc modo: Sententiam in cauſa tali latam dico non ualere ipſo Iure: quòd ſi quomodolibet ualere poßit, appello. Hic circunſpectum oportet eſſe litigatorem. Nam propter hanc copulationem, appellatoria tempora, à die latæ ſententiæ cedunt, ut probat Iaſon ſecundum Baldum & alios Doctores in l. Maiores. C. De inofficio. teſtamen. Adi etiam Bart. in l. Si expreßim. ff. De appel. & in l. C. Quan. prouoca. non eſt neceſſ.

Sententia autem ipſo Iure inualida, neq; nomen neq;

ullam executionem meretur. l. Si ſe non obtulit. §. Condemnatum.ff.De re iudicat. Condemnatum (inquit) accipere debemus eum qui ritè condemnatus ſit, ut ſententia ualeat. Cæterum ſi aliqua ratione ſententia nullius momenti ſit, dicendum eſt, condemnationis uerbum non tenere. Gloſſ. citat. multa exempla.

Videamus nunc quibus modis probare poßimus ſententiam nihil ualere, tametſi appellatum non ſit. Aut ſi fuerit appellatum, ut ſaltem Iudex ſuperior ex talibus cauſis eò citius moueatur ad reuocandam ſententiã prioris inſtantiæ. Suadent enim Doctores, ſemper appellandum eſſe ſub dubio.

SI CONTRA IVS VEL VTILITAtem publicam pronuntiatum fuerit.

I.

SEntentia, quæ expreſſam habet iniquitatẽ uel publicam læſionem, nulla eſt ipſo Iure, & ideo ſine appellatione quoque, cauſa denuo induci poteſt. l. Si expreßim. ff. De appellati. c. j. De ſenten. & re iudicat. l. ulti. C. Si contra Ius uel utili. publi. Cum autem in ſententia non exprimitur aliquid contra Leges: ſed tamen ſi ad factum & cauſam exigatur, tum apparet iniquitas: ea per appel lationis remedium extinguenda eſt. Hoc uocant contra Ius partium pronunciare. Exemplũ habes in l. j. §. Item. Cum contrà ff. Quan. ſenten. ap. reſcin. Nam ſi Iudex dixerit, ætatem non præſtare excuſationem à tutela, contra Ius pronuntiat, & nihil agit. Sin autem in ſententia negauerit, actorem de ætate ſua probaſſe, contra Ius litigatoris pronunciaſſe intelligitur. Aliud exemplum habes in l. ij. C. Quan. prouo. non eſt neceſſ.

I. *Excipe primo, ſententiam, quæ lata eſt contra leges*

non

non deſcriptas in corpore Iuris (ut uocant) quemadmodum etiam de ſtatuto nondum edito dicimus. Ratio eſt: *Nam Iudex eorum quæ in ordinarijs locis non deſcribuntur, ignorationem, & ſi allegentur, dubitationem rectè prætendit. c. Paſtoralis. in princip. De fide inſtrumen. Vt cum (inquit) decretalis aliqua, de qua Iudex merito dubitet, allegatur. Vnde & conſuetudo non ita manifeſta, ſi allegetur, probanda eſt Iudici, dicente Bar. in l. Ornamentorum. ff. De aur. & argent. legat.*

II. *Cum Iudex pronuntiat contra Leges, quarum intellectus apud interpretes eſt uarius: tunc, quia poteſt ueriſimiliter exiſtimare, eas nihil pertinere ad cauſam, de qua iudicat: non uidetur contra Leges ſententiam dicere: Ideoq; ab huiuſmodi ſententia appellandũ eſt, alioqui rei iudicatæ ſtabitur. l. Cum prolatis. ff. De re iud. quam Bartolus rectè ſic intelligit.* Hodie Doctorum otioſis altercationibus, omnes ferè Leges ad incertitudinẽ tractæ ſunt.

III. *Sententiam, nõ contra uerba Legis, ſed contra mentem quæ per interpretationem colligitur, latam, putat Baldus mero Iure ualere, & per appellationem reſcindendam eſſe. in l. ij. C. Quan. appel. non eſt neceſ.* Et hoc uocat indirectè pronunciari contra Legem. Innocentius in c. j. De offici. delegat. ferè idem ſentit. *Mihi uidetur iſtud dogma periculoſum eſſe Reipublicæ, & ſecundum æquitatem falſiſſimum: quia uiam aperit calumnijs. Quid enim facilius eſt, quàm ſaluis Legum uerbis, contra Leges iudicare? l. Contra Legem. cum l. ſeq. ff. De Legi.* Et eſt exemplum in l. Nemo. ad fi. C. De aſſeſſori. *Proinde iſta exceptio planè eſt iniuſta. Nam ea quæ per interpretationẽ ſunt accepta, perinde cenſentur, ac ſi nominatim in Legibus cauta eſſent, ut eſt tit. Inſtit. De Legiti. patro. tutel.*

sint. q m

IIII. Imperatorem putant nonnulli contra Ius ſenten tiam recte dicere, ut Angelus in l. j. In princi. ff. De ſcri. Sed errant & hic tota uia. Nam princeps repudiat à ſe iſtam poteſtatem. C. De Legi. Digna uox eſt maieſtate regnantis, Legibus alligatum ſe principem profiteri, adeò de autoritate Iuris, noſtra pendet autoritas. Quòd ſi unum aut alterum mihi adducas exemplum, in quo princeps indulſerit alicui, aut etiam irrogauerit pœnam, per hoc non probatur, contra Ius facere aliquid, etiamſi contra tenorem alicuius Legis ſit. Imò Ius ſuis partibus ita ſuppletur & perficitur: modò id tale fuerit quod non lædat alium, ſed proſit petenti. l. Reſcripta. C. De preci. impe. offeren. Vnde leges perſonales appellantur. in §. Sed & quod princip. uerſic. Planè ex his. Inſtit. De iur. nat. genti. & ciuil. Falſum igitur eſt, ſimpliciter aſſerere, principem habere poteſtatem cõtra ius. Decet enim, tantæ maieſtatis eas ſeruare leges, quibus ipſe ſolutus eſſe uidetur, inquit Iuriſconſultus in l. Ex imperfecto. ff. De legat. iij.

SI À PRIVATO AVT NON COMpetente Iudice iudicatum ſit.

II.

CVm priuatus, hoc eſt, qui omnino nulli iuriſdictioni præeſt, ſententiam dixerit: tunc haud dubiè nihil agit. Nam & iudex incompetens pronunciando, ſententiam dat ipſo Iure nullam. l. penulti. ff. De Iudici. l. ulti. ff. De iuriſdi. c. At ſi clerici. De Iudici. iunct. tit. C. Si à non compe. Iudic.

Priore autem caſu, ſententia lata adeò non ualet, ut ne quidem litigatores ipſi poßint eam cõfirmare. Quia priuatorum cõſenſus, Iudicem nõ facit eum, qui nulli præeſt Iudicio, nec quod is ſtatuit, rei continet autoritatẽ, inquit

Imperator

Imperator in l. Priuatorum. C. De Iuriſ. omni. Iudic.

Verum eſt, quòd litigatores poßint (ſi placet) parere non Iudicis ſententiæ: ſed tunc, quicquid fecerint, non uidentur facere autoritate ſentẽtiæ, ſed ueluti ex quodam ſuo contractu. Et ita Doctores cum Bartolo intelligunt. l. Etiam ſi is. C. Communi utri. iudici. Etiam ſi is (inquit) diuiſioni arbitrum dedit, cui Ius dandi licentia non fuit: tametſi ſocij quondã, diuiſioni cõſenſum dederint, quod quiſq; eorum ſecundum placita poſſedit, pro parte ſocij dominium nactus eſt. Tractatur etiam de hoc in c. Significauit. De for. competẽt. Adde, quòd interdũ Iudex competens, iudicare non poßit. Nam, ubi ab alio concurrente Iudice iam præuentus, ſentẽtiam dederit: nihil egiſſe cenſetur, ut docẽt, Ioannes Andreæ, & Archidiaconus in c. Cum plures. De offici. delegat. lib. VI.

SI QVIS SE IVDICEM PVTA*uerit, cum non eſſet, aut contrà, cum eſſet ignorauerit.*

III.

IS qui ſe Iudicem putat cum non eſt, inualidam ſententiam profert. Et hoc in Iudicibus delegatis frequentius accidit, nempe per falſum reſcriptum plerũq; deceptis. c. Super eo. De crimi. fal. Idem tamẽ Ius eſſe oportet, ſi quis ſe ordinarium Iudicẽ, uel perfidia ſimulauerit, uel errore ſupino crediderit. Nihil enim pernicioſius, iſta cõfuſione & uſurpatione iuriſdictionis. Ex diuerſo quoq;: ſentẽtia eius, qui cum eſſet delegatus, ignorans hoc iudicauerit, non ualet, argu. l. Quæro. ff. De eo qui pro tuto. Quia ſcire quoq; (inquit) ſe tutorem eſſe debet. Et Bart. ibidem docet. Porrò, non eſt uagandum in re iudiciaria, ſed unuſquiſq; ſuam diligenter agnoſcere & curare debet.

Adde, quòd ſi litigatores alium pro alio Prætorẽ adie-rint, nihil ualebit quod actum eſt. Quòd ſi quis cauſetur eos in hunc iudicem conſenſiſſe, ideoq; ualere iudiciũ. l. j. ff. De iudici. Reſpondeo: non conſentire errantes. Quid enim tam contrarium eſt conſenſui, quàm error, qui imperitiam detegit? l. Si per errorem. ff. De iuriſdictio. Et l. ij. in princip. ff. De iudici.

SI IS, CVI IVRIS DICENDI *munus interdictum eſt, iudicauerit.*

IIII.

SVnt nonnulli, qui propter defectum perſonæ ſuæ ad iudicandi munus nõ admittuntur: ideoq; ſentẽtias inualidas proferunt, ueluti minores XVIII. annis, præterquàm ſi à principe certa ſcientia delegentur. c. Cum uigeſimam. De offici. delegat. Itẽ infames. c. Sciſcitatus. De reſcript. Item excommunicati publicè. c. Ad probandum. De ſenten. & re iudicat. Et iſta exceptio, propter contagionẽ excommunicationis, in qualibet parte iudicij poteſt opponi. c. Exceptionem. De exceptio. Item mulieres. l. Cum Prætor. §. Non autem omnes. ff. De Iudici. Non autem omnes (inquit) Iudices dari poſſunt ab his, qui Iudicis dandi Ius habent. Quidam enim lege impediuntur ne Iudices ſint, quidam moribus, quidam natura, ut ſurdus, mutus, & perpetuo furioſus, & impubes: quia Iudicio carent. Lege impeditur, qui ſenatu motus eſt. Moribus, ut fœminæ & ſerui: non quia non habeant Iudicium: ſed quia receptum eſt, ut ciuilibus non fungantur officijs.

Quod autem de mulieribus ſtatuitur, repetendum eſt de ijs qui mulierum conſilio utuntur. Quid enim referre putamus, mulieres'ne Iuri dicendo præſint, an Iudices

mulieribus pareant? Vnde Lacedæmoniorum politia improbatur, quòd magna ex parte muliebri imperio regerentur. Hinc tales iudices γυναικοκρατούμενοι, hoc eſt, uxorio imperio uiuentes.

SI IVDEX OB LEGITIMAM ſuſpicionis cauſam recuſatus, ſententiam dederit.

V.

Cum litigatores, propter legitimam cauſam quam ſe probaturos offerunt, allegauerint, Iudicē in ea cauſa ſuſpectum eſſe, & is nihilominus ante cognitionē ſuſpicionis pronuntiarit: tunc ſententia ipſo Iure non ualet. Nam una eſt omnium legislatorum ſententia, Lites ſine ſuſpicione oportere tractari. l. Apertiſsimi. C. De iudici. c. Suſpicionis. De offici. deleg. Iunct. c. Legitima. De appellatio. lib. VI. Qua ratione Iuriſcōſultus dicit, obſeruandum eſſe, ne is Iudex detur, quem altera pars nominatim petit, fortè aut ſibi propitium, aut aduerſario infenſum. l. obſeruandum eſt. ff. De iudici. Cuius ſaluberrimi iuris, nūc pleriq; ſunt prorſus obliti, dantes ſupplicantibus iudices quos uoluerint, interdum etiam infantiſsimos. Hos cum deinde aduerſaria pars allegat ſuſpectos, ibi appellatur, reditur ad Magiſtratus delegantes, tempus inutiliter teritur cum facultatibus.

SI QVIS IN SVA CAVſa iudicauerit.

VI.

Si iudex, quicunq; tandem is eſt, in proprio facto, uel uxoris, uel filiorū ſuorū ſentētiā dixerit, nihil prorſus agit. Nam iniquum admodū eſt, ſibi quenquam ius dicere. l. j. C. Ne quis in ſua cauſ. iudic. l. Qui iuriſdictioni. ff. De

De iuriſdict.l. Iulianus ait.ff. De iudici. Qui iuriſdictio=ni (inquit) præeſt,neq; ſibi ius dicere debet, neq; uxori, uel liberis ſuis,neq; libertis,uel cæteris quos ſecũ habet.

SI A' CORRVPTO IVDICE ſententia detur.

VII.

VEnales ſententias, quæ in mercedem à corruptis iu=dicibus proferuntur, etiã citra interpoſitæ prouoca=tionis auxiliũ,iampridẽ à diuis principibus,infirmas eſſe, decretum eſt.l.Venales.C. Quan.prouo.non eſt neceſ.

Nunc paßim omnia uenalia, urbs quoq; ipſa,ſi empto rem inuenerit,ut dixit ille apud Salluſt.

I. Excipiunt hic nonnulli ſententias receptorum arbi=trorum, qui pecunia uel ambitione corrupti fuerint. Has enim ope exceptionis infirmandas eſſe putant, citantes l. Ita demum.in fi.ff.De recept.arbi. Vbi dicit, Tũc de do=lo actio, uel exceptio locum habebit. Mihi uidetur, nec multum reclamante ibidem Accurſio, idem de ſententijs arbitrorum & iudicum in hac quæſtione reſpondendum eſſe. Nemo enim debet diuinam iuſtitiam pro uili pecunia ablegare. Et quòd iuriſconſultus in d.l. Ita demum, dat exceptionem; non eò pertinet, ut ſit exceptio contra ſen=tentiam arbitri (ſcilicet,quia nullam actionem parit) ſed aduerſus actionem ex ſtipulatione pœnali, quæ compro=miſſo adiecta fuit. Nihil te moueãt reliquæ Baldi argutiæ. Sophiſtam enim in omnibus fere commentarijs agit.

II. Nonnulli excipiunt ſententiam iudicis, non pecu=nia, ſed precibus corrupti. Nam hanc dicunt mero iure ualere, niſi per aliud remedium elidatur. Bar. huic ſenten=tiæ ſubſcribit,in l. Sed & ſi per prætorẽ.§. Ait Prætor. ff. Ex quib.cau.ma.ratio. Tractat etiã quædam non inutilia, de corruptis

de corruptis aduocatis,in l.j.C. De *aduocat.diuerſo.iudiciorum. Sed,niſi diſcrimen inter pecuniam & preces rectè percipias, erit ualdè pernicioſum. Quid enim refert, quo inſtrumento utaris ad delinquendum, ſi delictum ſit idẽ? Qua ratione nec iuriſcõſultus diſtinguit,in l.* Ita *demũ.ff.*De *recept.arbi.*Et *ideò (inquit) ſi arbitrũ quis corruperit uel pecunia uel ambitiõe.*Verũ *itaq; manet,ſentẽtiã iudicis quocunq; modo corrupti,non ualere ipſo iure.*

III. *Sunt qui dicant, ſententiam multorum iudicum, inter quos unus fuerit corruptus clam cæteris,ualere.* T*eſtis eſt* Angel*us,in d.l.* V*enales.* P*erſuaſum enim ſibi habet,reliquos iudices ex iure pronunciaturos, ſicq; hanc corruptionem unius iudicis non admodum periculoſam eſſe. Sed utinam hæc coniectura non ſæpe falleret miſeros litigatores.*

SI POST PEREMPTAM INSTANTIAM *pronuntiatum fuerit.*

VIII.

CVm *propter immortalitatem litium euitandam optima ratione ſtatutum ſit,ut omnes cauſæ ciuiles infra triennium à litis conteſtatione,terminentur:ſentẽtia poſt hoc tempus lata, ipſo iure non ualet.l.* Properand*um,in prin.*C. De *iudici.*B*arto.inibi addit rationem hanc.* N*am certiſsimum eſt, ſentẽtiam ſine ordine iudiciario ſubſiſtere non poſſe.l.* Prolat*am.* C. De *ſenten.& interlo.omni. iudic.* Sed *poſt triennium perimitur inſtantia, & quicquid actum eſt.* Ergo *ſine inſtantia diceretur ſententia.* I*nſtantiam autem (ut hoc obiter dicamus) uocant exercitationem iudicij, à litis conteſtatione ad ſententiam uſque, uel ad ultimum diem triennij, ſi diutius differretur ſententia.*

Hæc

Hæc autē regula per interpretationē ſic amplificatur.
I. *Vt habeat locum, etiamſi litigatores renunciauerint huic legitimæ inſtantiæ, & promiſerint ſeſe non allegaturos ſententiam: ideo non ualere, quòd poſt triennium lata fuerit.* Ita *probat* Bartolus *in d.l.* Properandum.*in princi.* Nullum *enim pactum huic publicæ utilitati derogare oportet.*
II. *Stipulatio pœnæ hic nihil prodeſſet, quandò nulla pœna fiat ualidum, quod per ſe non ualet.l.Seius & Angerius.ff.* Ad *leg.falcidiam.* Quod *ibidem* Bar.*notat.* Antonius *de* Butrio *in c.penulti.ad fi.*De *iudici.*

Deniq;, *nec iuramentum, cōtra hanc communē hominum utilitatem præſtitum, ullas haberet uires.c.* Si *diligenti.§.* Manifeſtè. De *for.competen.c.* Quanto. De *iureiu.l.* Si *quis inquilinos.§.* Si *quis. ff.* De *legat.j.xxij.q.iiij.c.Inter cætera.* Porrò, *iuramentum* (*inquit* Auguſtinus) *non ob hoc fuiſſe inſtitutum inuenitur, ut eſſet uinculum iniquitatis.*

Rurſus *hanc regulā reſtringunt & limitant* Doctores.
I. *Si utcunq; triennium, citra fraudem iudicis & litigātium, fortè propter cauſæ difficultatem, elapſum ſit: eſt tamē conſilium quo hæc iactura ſartiatur: nempe, ut ante proferendam ſententiam, uno die totus proceſſus denuo breuiter renouetur, hoc eſt, ut repetatur libellus, exceptiones, poſitiones, atteſtationes, cæteraq; id genus, quaſi eo die denuo ſint producta.* Doctrina *eſt* Barto.*in d.l.*properandū.*& in l.*Mutari. *ff.* De *procura.* Memēto *omnes huiuſmodi cautelas nō aliter ualere, q̃ ſi omnis fraus abſit differēdæ litis.* Si *enim calūnioſas dilationes, tali prætextu uolueris redintegrare aduerſario reclamanti, nihil agis.*
II. Tametſi *tempus triennij non poſsit conſenſu partiū*

prorogari

prorogari (ut paulò antè dictum eſt) liberum tamen eis manet, breuiorem litis ternunum paciſci : quoniam hoc eſt conſonum iuri & æquitati, ut probatur ſimilitudine appellationis, in l. ulti. §. ulti. C. De tempor. appellatio.

III. *Si alter litigatorum per ſubterfugia cauſam differat ultra triennium, hæc calumnia parti innocenti obeſſe merito non debet. Et ideo ſententia lata pro eo qui in culpa non eſt, ualet. Argu. l. Quinquennium. ff. Ad leg. Iuli. de adulteri. Vbi loquens Iuriſconſultus de quinquennio cõtinuo, quod datur ad poſtulandum quempiam reũ adulterij. Quid (inquit) ſi is qui intra quinquennium quẽ poſtulauerat non peregerit, aut ſi præuaricatus eſt, & alius eundẽ repetere uelit, & quinquenniũ tranſactũ ſit? Aequum eſt, computationi quinquennij eximi id tempus, quod per poſtulationem præcedentem conſumptum eſt. Accedit l. Si cũ ipſe. ff. De excuſati. tuto. loquens de eo, cui tempus excuſationis proponendæ ſit elapſum. Si cum ipſe (inquit) inſtitueret ut proferret excuſationem, mora contradictionis impeditus eſt quo minus decreto liberetur, excuſationem rectè probari. Adde etiam c. Venerabilis. De iudici. Sed hic prudentia iudicis requiritur, ut calumnioſas delationes litigantium amputet.*

IIII. *Sunt qui putant, per conſuetudinẽ uel per ſtatutum prorogari poſſe in litibus agendis triennij tempus, & tali autoritate ualere ſententiam quandocunq; latam. Idem ſentit Accurſius de temporibus appellationis, in l. Præſcriptione. C. Si con. ius uel utili. publi. motus his uerbis: Dicebat enim, conſuetudinẽ eſſe terræ ſuæ. Iaſon ibidem, et in d. l. Properandũ. in prin. refert utriuſq; ſententiæ autores Angelũ & Immolam in l. ij. ff. De re iudicat.*

Ego autem nihil addubito, hanc exceptionem non minus

9 Ac. i4

nus falſam eſſe, quam pernitioſam. Neq; enim hic conſuetudinem uel autoritatem appellare oportet, ſed corruptelam potius, quæ iuri diuino repugnat, quæ magnum uenenum ingerit Chriſti populo, ut rectiſsimè ſentit Romanus Pontifex in c. ulti. De conſuetu. Quo nomine miror quid Iaſoni in mentem uenerit, quòd in tanto diſcrimine, maluerit Accurſij commentum ſequi. Nam, ſi omnes Iuriſperiti huic ſententiæ ſubſcriberent, nihilò tamen magis eſſet probanda, quàm ſi furtum, aut ſymoniam excuſarent ſtatuto uel conſuetudine. Porrò, huiuſmodi morem probare, nihil aliud eſt, quàm uiã aperire differendis controuerſijs, & lites per ſe ſatis ambagioſas, duplicare. Quod certè omnibus diuinis et humanis Legibus improbatur. c. ij. De ſenten. & re iudic.

Nihil obſtat, quod de temporibus appellationis dictũ eſt. Nam non ualet hæc conſequentia: Tempus appellationis poteſt ob cauſam legitimam, partiũ conſenſu prorogari: præſertim, propter tentandam tranſactionẽ, iuxta Auct. Si tamen. C. De tempo. appella. Cle. Quandiu. De appella. Ergo & inſtantia litiũ poteſt prorogari, Statutis aut conſuetudine. l. ulti. §. ulti. C. De fideiuſſori. Quia longè diſtant iſta duo: exercere, finire litem: & appellare, renouare litem.

Interim tamen non aſſero, ualere ſtatutũ alicuius Ciuitatis aut conſuetudinem, de tempore appellationis prorogando. Neq; autoritas Accurſij, ſine lege loquentis, hoc probare poteſt. Porrò, iam dicta argumentatio Iaſonis in l. Præſcriptione. C. Si contra ius uel uti. pub. non ſubſiſtit iure. Non enim ſemper uerum eſt, id licere ſtatuere uel in conſuetudinẽ recipere generaliter, quod ob honeſtam & neceſſariã cauſam aliquãdo licet paciſci. Fateor, quicquid

quicquid licitum eſt paciſci ſeu in conſuetudinem admutti, illud liceat etiam generali lege ſancire. Et iſta eſt argumentatio ex l. ulti. C. De fideiuſſo. quæ legis mentionem ſimpliciter facit: ideo de ſuprema autoritate accipitur. §. Sed ius quidem. Inſtit. De iur. nat. gen. & ciuil.

SI A' IVDICE STANTE feratur ſententia.

IX.

SEntentia lata à iudice ſtante, nullius momenti eſt. l. ij. §. Dies bonorum poſſeßionis. ff. Quis ordo in bono. poſſeſ. ſerue. Seßiones (inquit) nobis erunt computandæ, quibus ſedit is. Probatur etiam in l. Quiſquis. in fi. C. De poſtuland. Vbi loquens Imperator de honorato, qui poſtulans, non poteſt edere: Nec putet quiſquam (inquit) honori ſuo aliquid eſſe detractum, cum ipſe neceßitatem elegerit ſtandi, & ipſe contempſerit ius ſedendi. Quaſi dicat, aduocatorū eſt ſtare, iudicum ſedere. Idem ſtatuitur in l. j. C. De offici. Ciuil. Iudic. Qua ratione, à procedente Iudice nec dilationē quidem conuenit poſtulari. l. A' procedente. C. De dilationi. Et rurſus in Auct. Vt ab illuſt. & qui ſup. eam dignita. ſunt. Ne cogantur (inquit) aut ſedere cum Iudicibus, aut ſtare rurſus tanquam litigantes. Adde c. ulti. in fi. De ſenten. & re iudic. lib. VI.

Hinc rectè probat Barto. ſententiam datam non ualere, niſi adiectum ſit, Iudicem pro tribunali ſediſſe. Nemo hanc ſolennitatem poteſt incuſare. Nam ſedendo conſulitur iudiciariæ maieſtati, quæ non homini, ſed Deo tribuitur. Vulgò dici ſolet: Animum ſedendo prudentiorem fieri. Debent certè ea quæ grauitatem deſiderant, nō niſi ſeßione matura tractari. Vnde uidentur inurbana ſtultitia duci in aliquibus locis illi, qui ad arborē ſtant, neſcio

Sen. data ... nō sed. nō

quibus cerimonijs interrogantes quaſdam quæſtiones inſulſas.

SI OMISSO IVRISPERITO= *rum conſilio, quod ſtatutum exigat, feratur ſententia.*

X.

Lata nō adh. ſpiti con°.

IN pleriſque locis, ſunt ſtatuta nunquam ſatis commendanda, quòd iudices in arduis cauſis adhibeant conſilia iuriſperitorum. Iam *ſi iudex aliquis nimium ſibi placens, nullius adhibito conſilio, ſentētiam dicat, nihil agit, ut rectè probat* Barto. *in l. j. §. Si plures. ff.* De *exerci. actio.* Addens *rationem,* Quia *iudex in hoc caſu habet poteſtatē à lege municipali præſcriptā, & (ut uocant) limitatam, ſupra quam quicquid fecerit, cenſetur ſine poteſtate feciſſe.* Vnde *non poteſt ualere ſententia.* Præterea, *ſolennitas requirendi conſilij in ferendis ſententijs, non eſt leuis, imò maxima: non poteſt ergo ſalua re iudicata prætermitti.* Nā *præſentia iuriſperiti traxiſſet fortè iudicem in meliorē ſententiam, ut dicitur de tertio arbitrio abſente. in l.* Si *in tres. ff.* De *recept. arbit.*

Et *hoc quod de ſtatutis municipalibus diximus,* Iuri *quoque communi admodum eſt conſentaneum: ut iudices utantur eruditis aſſeſſoribus in cognitionibus cauſarum.* Vnde *ſunt ti. ff.* Et C. De *offici. aſſeſſor.* Carolus *quoq; v.* Imperator *noſter, omnibus modis* Auguſtus, *inter cætera præclara principatus ſui auſpicia, feliciter conſtituit, ut* Cæſareo *tribunali, iudex cum aſſeßoribus deſignetur, quorum ſaltem octo ſint* Iuriſperiti.

Certè, *merentur laudem* Ciuitates *quæ habent à conſilijs ſuis iuriſperitos, uulgò* Syndicos *uocant, quorum ſtudio præcipue utuntur in poſtulationibus, libellis, edictis,*

decretis, epiſtolis, & cognitionibus cauſarum grauiorũ. Talem nuper Syndicum habuerunt Hamburgenſes, Albertum Krantzium, auunculum mihi nunquam pœnitendum. Erat enim diuinarum & iuxtà humanarum legum Doctor, primus certè, qui apud Roſtocenſes pro bonis literis aduerſus barbariem pugnam ſuſcepit ingenti multorum inuidia. Edidit Saxoniam ac Vuandaliam, præter alia quædam nõ contemnenda. Tandem anno redemptionis noſtræ ſeſquimilleſimo decimoſeptimo, ætatis uerò ſuæ undeſeptuageſimo, ex hoc mundo ad Chriſtum migrauit, magnum ſui deſiderium relinquens etiam apud illos, quibus dum uixit, inuiſa eius uita fuerat. A. Kran.

SI IVDEX TVMVLTVARIE ac ſine ordine iudiciario pronunciauerit.

XI.

CVm iudex non obſeruat ordinem iudiciarium, ad inueſtigandam ueritatem propoſitæ cauſæ neceſſariò conſtitutum, ſententia ab eo lata ualere non poteſt. l. Prolatam. C. De ſentent. & interloc. omni. iudic. c. Quoniam contra falſam. De probatio. Quæ autem neceſſario requirãtur ad ordinem iudiciarium, exponit ibidem Bartolus, addens, quòd ſi iudex poſt litem cõteſtatam tam breui tempore pronuntiet de tota cauſa, ut intelligi poſſit, eum non cognouiſſe factum cum circunſtantijs ſuis, ſentẽtiam non ualere. Accedit textus in c. Tum ex literis. De in integ. reſtitutio. Proſpeximus quoque (inquit) ex data ſententiæ in regiſtro Eugenij Papæ repertæ, quòd primo menſe ſui pontificatus fuerit promulgata, quando non plenè meritis ipſius cauſæ uidebatur inſtructus. Sẽn. la. nõ ord.' iud.

Vnde nimirum commendandus eſt mos Romanorum

iudicum, qui olim (teſte Aſconio apud Cicer. in prætura urbana) in cauſis maioribus, tabellas omnium ſententiarum, in ciſtam ſimul conijciebant, habentes inſculptas literas condemnationis, abſolutionis, uel ampliationis. Condemnandi nota erat C, litera, ideoq; triſtis appellata: abſoluendi A, litera, ea ratione ſalutaris uocata: ampliandi denique nota N L, erat, quaſi, non liquet: qua excuſatione tūc utebantur, cum eſſet obſcura cauſa, ne temere pronunciaretur. Inde ampliatio dicta eſt. Meminit quoq; Iuriſconſultus arbitri, iurantis ſibi de cauſa nondum liquere. in l. Idem quæ Pomponius. in fi. ff. De recep. arbit. & in l. Pomponius. ff. De re iudica.

Hac ætate iudices aut ſubito nimis, aut ad calēdas Græcas pronunciant. Nemo illius pulcherrimi temperamenti meminit, Feſtina lente.

Prædicta tamen intellige in his cauſis quæ pleniorem cognitionem deſiderant, propter earum magnitudinem. Cæterum cauſæ uiliores ſummaria cognitione debēt expediri, ſine pleno proceſſu, ut tractatur in extrauagā. Ad reprimendum. Bartolo interprete. Et in clementi. Sæpe. De uerbo. ſignificatio.

SI EX MVLTIS IVDICIBVS unus, alijs abſentibus, pronunciauerit.

XII.

Multis iudicibus datis ſeu delegatis, non poteſt alius ſine alio iudicare, quia omnium præſentia requiritur ad iudicandum. l. Cum magiſtratus. C. Quan. prouo. non eſt neceſſ. Idem de arbitris conſtituitur in l. Si in tres. ff. De recep. arbit. Quòd ſi dicas, Nō ne id quod maior pars iudicauerit, ratum eſſe oportet? Reſpondet Iuriſcon

riſconſultus in prædicto loco: Si in tres (inquit) fuerit cõpromiſſum, ſufficere quidem duorum conſenſum, ſi præſens fuerit & tertius: Alioqui, abſente eo, licet duo conſentiant, arbitrium non ualere, quia in plures fuerit compromiſſum, & potuit præſentia eius trahere eos in eius ſententiam. Sicuti, tribus iudicibus, quod duo ex conſenſu, abſente tertio iudicauerint, nihil ualet. Quia id demum quod maior pars omnium iudicauit, ratum eſt: cum & omnes iudicaſſe palàm eſt. Idem repetitur in l. Duo ex tribus. ff. De re iudicat.

Adde, quòd ſi plures arbitri fuerint & in pari numero diuerſas ſententias dixerint, puta, alter abſoluit, alter condemnauit, neutra ſententia ualet, nec pœna committitur. l. Diem proferre. §. Si plures. ff. De recept. arbi.

Quid autem ſit in pari numero iudicum, require in l. Duo iudices. ff. De re iudicat. quæ loquitur de iudicibus delegatis. Et in l. Inter pares. ff. eod. tit. quæ tractat de iudicibus ordinarijs. Vide c. ult. De ſenten. & re iudica.

I. Excipe: Si uni ex pluribus iudicibus de re nõ liqueat, cæteri autem conſentiant, ſi is iurauerit, ſibi non liquere: cæteri qui conſentiũt, ſententiam ſuam proferre poſſunt. l. Pomponius. ff. De re iudicat.

II. Vnus ex pluribus iudicibus, poteſt de incidentibus controuerſijs interloqui, cum prædicta ſint intelligenda de ſententia diffinitiua. Sed hoc rurſus accipiendum eſt de ſententia interlocutoria, quæ litigatoribus non ita multum nocere poßit, ut eſt, quando de dilationibus pronunciatur. Cæterum, interloquutio quæ præiudicium adfert, ut eſt de competentia uel incompetentia iudicis: ab omnibus, uel ſaltem maiore parte probari debet præſentibus omnibus, ſicut de ſententia diffinitiua dictum eſt. Quam

diſtinctionem probat textus in l. ulti. C. De autori. præſtan. dum ſtatuit, in gerendis negotijs minorum, ſufficere unius tutoris uel curatoris autoritatem, niſi ſit negotium reſpiciens ad finiendam tutelam uel curam. Tunc enim neceſſe eſt, omnes ſuam autoritatem præſtare, ut quod ad omnes pertinet, ab omnibus comprobetur. Accedit Auct. Ad hæc. C. De iudi. Et ſic ferat (inquit) ſententiam, & appellationem ſi fiat, ſuſcipiat. Cætera licet expediri per conſiliarios. Bartolus & Paulus Caſtrenſis in l. Pomponius. ff. De re iudicat.

III. Iudices ita delegati, ut ſi non omnes intereſſe poſſint, unus nihilominus iudicet, poſſunt ſeorſum dare ſententiam. Idem eſt dicendum, ſi alijs uerbis in reſcripto ſignificaretur, datos iudices in ſolidum iudicare poſſe. c. Cum omnes. De offici. delegat. lib. VI.

Hæc autem particula (Quòd ſi non omnes) prodita eſt Pontificijs conſtitutionibus. c. Sciſcitatus. De reſcript. Cæterum legibus ciuilibus incognita.

SI EX FALSIS INSTRVmentis uel teſtimonijs iudicatum ſit.

XIII.

CVm ſententia ex falſis inſtrumentis uel teſtibus datur, refert, utrũ contra abſentẽ, an contra præſentẽ feratur. Priore enim caſu, ipſo iure nulla eſt. l. Si prætor. §. Marcellus notat. ff. De iudici. Marcellus notat (inquit) ſi per dolum, ſciens, falſo aliquid allegauerit, & hoc modo conſecutum eum ſententiam prætoris, liquido fuerit approbatum, exiſtimo, debere iudicem querelam rei admittere. Probat etiam l. Si quis. ff. Ad leg. Corneli. de falſ. Si quis

quis(ait)obrepſerit præſidi prouinciæ, tã per acta quàm per libelli interpellationem,nihil agit. Expendenda *ſunt hæc uerba, Nihil agit:hoc eſt,ipſo iure nulla eſt ſentẽtia,* Poſteriore *uero caſu,ſententia ex falſa ſuggeſtione contra præſentem lata,remedio reſtitutionis in integrum elidenda eſt.l.*Diuus Adrianus.*ff.*De *re iudic.*Et *de hac materia eſt tit.* C.Si *ex falſ.inſtru.uel teſti.iudic.*

Admonendi *autem ſumus, quòd etiam ſi damnatus ex falſa ſuggeſtione aduerſarij ſui, non petierit reſtitutionem, habet tamen actionem de dolo uel in factum, contrà eum qui admiſit falſitatẽ,in id quod ſua intereſt.l.*Et *eleganter.§.penult.ff.* De *do.ma.* Vbi Barto. *notat.* Quinimo *nec reſtitutus nec agens habet exceptionem falſi,contra aduerſarium utentem huiuſmodi ſententia.c.* Cum *uenerabilis.§.*Intelleximus.De *exceptioni.*

Præterea,*ſi ex falſis allegationibus lata fuerit ſententia contra matrimonium,ea non ualet,nec unquam tranſit in rem iudicatam.* Vertitur *enim magnum periculum corporis & animæ,ut rectè probat* Abbas *in c.*Licet *cauſam.* De *probatio.* Et *eſt textus in c.* Lator *præſentium.* De *ſententi.& re iudicat.* Idem *reſpondendum eſt de ſententia contra minorem,aut fiſcum ex falſis allegationibus lata, propter fauorem utriuſque.l.j.* C. Si *ex falſ. inſtrumen.l.*Scire *oportet.§.*Conſequens.*ff.* De *excuſatio. tutorum. ac ibidem* Bartolus. *l.j.* C. De *ſenten. aduerſus fiſcum lat.*

SI ABSENTIBVS ILLIS, QVI *uocati ob legitimam cauſam non ſunt contumaces, iudicetur.*

XIIII.

Contumax *eſt,q̃ tribus edictis propoſitis,uel uno pro*

tribus(quod uulgo peremptorium appellatur)literis euocatus,præſentiam ſui facere contemnit.l. Contumacia.ff. De re iudicat. Sunt tamen nonnulli, quos legitima cauſa, puta,aduerſæ ualetudinis, ætatis, abſentiæ, uel alia cauſa excuſat à contumacia, quamuis legitimè ſint in Ius uocati.

In primis itaque,Si aduerſario propter grandem infirmitatem abſente,Iudex dederit ſententiam, nihil agitur: modo intellexerit eo tēpore cauſam infirmitatis. Quòd ſi ignorauerit,ualet quidem ſententia:ſed reſtituitur in integrum is,aduerſus quem lata eſt.l. Quæſitum.ff.De re iudicat.Et ibidem Bart.

Multo magis hæc obtinent,ſi contra defunctum feratur ſententia.l.penulti.ff. Quæ ſenten.ſin. appellatio. reſcindan.Item,ſi contra abſentem cauſa Reipublicæ, indefenſum:uel contra minorem xxv. annis, non rectè defenſum,pronuntietur:ſententia ipſo Iure nulla eſt.l. Contra pupillum:Et l.Acta.in fi.ff.De re iudic.l.j.& ij.C. Qui legi.perſo.in iudici.ſtan.hab.

Inter ualetudinarium tamen & minorem hoc refert: quòd ſententia non ſolum contra male ualentem,uerumetiam pro eo dicta, nullius momenti eſt. Idem dicendum eſt de alijs.Pomponius.ff.De re iudic.Furioſo(inquit)ſententia à Iudice uel ab arbitro dici non poteſt. Hoc eſt(dicente Bartolo)pro furioſo,in rem furioſi non rectè pronuntiatur, ſi non defendatur. Sed pro minore indefenſo ſententia dicta ualet.Quia ætas in damnis ſubuenire:non in rebus proſpere geſtis,obeſſe ſolet minoribus.l. Non eo minus.C.De procuratori.

In ſumma,quotieſcunq; abſens talis eſt,qui citatus non tenetur eo tempore comparere,& Iudex nō ignorat ab-

ſentis

ſentis qualitatem: toties ſententia contra eum lata nullius eſt momenti. Bartolus, communiter probatus in l. Quæſitum. ff. De re iudicat. Quo loco addit non contemnẽdum conſilium: Vt is qui in Ius uocatus eſt, uel alius nomine eius, inſinuet Iudici cauſam ægritudinis, ætatis, uel abſentiæ, aut aliam, propter quam uenire non poßit.

SI NVLLA SPECIALI PETItione litigatorum præcedente, ſit pronuntiatum.

XV.

SEntentia, lata ſine ſpeciali petitione litigatorum, nihil ualet: ſiue ponas actorem & reum: ſiue alterum eorum fuiſſe præſentem. Nam apparere debet in actis, ſaltem ab eo qui adfuit, petitam fuiſſe ſententiam Iudicis, ut probatur in Auct. Qui ſemel. C. Quo. & quan. iud. ponderando uerba (Reo poſtulante) Bartolus notat in Auct. Ei qui. C. De temp. appellati. Et in l. j. C. ut quæ deſ. aduoca. Accedit Iaſon in l. Properandum. §. Et ſi quidem. C. De Iudici. Addens, Paulum Caſtrenſem uidiſſe ſua ætate proceſſum cauſæ, cum non conſtaret ex actis, ad cuius inſtantiam lata fuiſſet ſententia, prorſus reiectum.

Et hæc formula (ſi animaduertas) declarat omnes exceptiones, quas ſuperius ſuo loco tractauimus. Nam ibi dictum eſt, ualere ſententiam non citatis litigatoribus dictam, in quibuſdam caſibus: illud intellige quod actor uel reus, uel procurator alterutrius fuerit præſens qui petierit ſententiam: alioqui duplici ratione non ualeret.

Conſultũ igitur eſt: ut tam ſententiæ quàm aliam quamcunq; petitionem iudicialem apud acta redigi petas: quo magis te poſtulante ſcriptum appareat. Gloſſ. in l. Sancimus. §. Cum autem. C. Ad ſenat. Trebellia.

I. Excipe cauſas fiſcales, quarum fauore poteſt Iudex ex officio ſuo, tam actore quàm reo abſentibus procedere ad ſententiam. l. ij. §. Senatus cenſuit. ff. De Iure fiſc. Et ibidem Barto.

II. Cum per negligentiam iudicum Ius ſententiæ ferendæ transfertur in maiorem Magiſtratum: tunc is poteſt nullo poſtulante ſententiam dicere. c. Cupientes. §. Cæterum. De electio. lib. VI. quo loco hoc tractat Ioan. Andre. Accedunt Angelus & Immola in l. De unoquoq;. ff. De re iudicat. l. j. C. Vt quæ deſ. aduocat. Non dubitandum eſt (inquit Imperator) Iudicem ſi quid à litigatoribus uel ab his qui negotijs aßiſtunt, minus fuerit dictum; id ſupplere & proferre, quod ſciat Legibus & Iuri publico conuenire. Nihil autem magis Iuri publico conuenit quàm ut controuerſiæ homunum celeri fine terminentur, uel inuitis partibus, quæ plerunque per auaritiam obcæcati, neſciunt quid petendum aut deprecandum ſit.

III. Iudex intelligens inſtantiam cauſæ per lapſum triennij aut aliud tempus Iure præſcriptum, perituram: poteſt, neutro litigatorum petente ſententiam dicere: modo tamen cauſa ſatis cognita ſit. Bartolus in l. Seius & Angerius. ff. Ad Legem Falcidiam. Quæ exceptio quoniam dirimendis litibus conſuluit, ideo quin ſit optima, nemo dubitet.

IIII. Si detur ſententia pro actore, ualet, etiam ſi non conſtiterit ad ullius inſtantiam fuiſſe latam. Ratio eſt: Quia actor ſaltem in libello generaliter petijt ſententiam pro ſe dici, hoc eſt, reum ſibi dãnari. Et hæc petitio in iudicio ſemper intelligitur repeti, unde hoc caſu non poteſt dici, ſine petitione præcedente fuiſſe latam ſenten-

tiam. Baldus & Paulus Caſtrenſis cum alijs Doctoribus in l. Properandum. §. Et ſi quidem. C. De iudici. Hæc eſt ratio quæ pleroſque mouet, ut doceant, libellum concludendum eſſe duplici petitione: Altera, ad reum, altera ad Iudicẽ directa. Prior ex natura actionis eſt poſterior ex ui huius formulæ: quam ſolã conſuetudo ſequitur.

SI SVPER INEPTO LIBELlo lata fuerit ſententia.

XVI.

QVando neq; naturali neque ciuili ratione fieri poteſt, ut ſuper malo fundamento quicquam bene collocetur: receptum eſt, ſententiam, inepto præcedente libello latam, ipſo Iure non ualere. c. Cum dilecti. De emptio. & uenditio. l. j. §. j. ff. Si menſ. fal. mo. dixer. c. Examinata. De iudici. Vnde Baldus in l. Actor. ff. De reb. credit. dicit, ſententiam ſecundum ineptum libellum dictam adeò non ſubſiſtere, ut ex ea neque actio in factum, neque officium Iudicis procedat.

I. Excipe, Niſi libellus, quacunq; uerborum interpretatione nõ contraria minimeq; improbabili, poſſet defendi. agr. l. Sed & poſſeſ. §. Item ſi iur auero. ff. De iureiur. ubi Iuriſconſultus, uerba iurantis ſibi deberi uſumfructum earum rerum in quibus propter abuſum cõſtitui nõ poteſt, ſic uult intelligi, ut rectè iuraſſe uideatur: uidelicet, cautione oblata. Porro actionum formulæ, hoc eſt, aucupationes uerborũ, nũc ſunt ſublatæ. l. j. C. De fomu. & impetra. Nec in iudicijs ſolũ, uerũ etiam in ſtipulationibus. §. j. Inſti. De uerb. obli. Et in donationibus. l. ult. C. De donatio.

II. In his cauſis quæ neceſſariò nõ requirũt libellũ: non eſt magnopere laborãdũ de ineptitudine libelli, modo petitionis effectus intelligatur, ut probat Bar. in Extrauag.

Ad repimendum.

III. Si libellus contineat latentem quendam errorem, qui ſubtiliter indagari poſſet: tunc non eſt protinus ob eum reijciendus. Nam iura uolunt defendi, quoad fieri poteſt, non autem perire iuſtas actorum petitiones. Baldus in l. Certa ratione. C. Quan. prouo. non eſt neceſſ.

SI LIBELLVS ET SEN=
tentia diſcrepent.

XVII.

Sententia continens aliud, quàm fuerit petitum, nihil ualet. l. ut fundus. ff. Commu. diuidun. Quia (inquit) ultra id quod in iudicium deductum eſt, excedere poteſtas Iudicis non poteſt. Eadem ferè regula eſt in l. ulti. C. De fideicom. libertati. Miramur (ait) quare Iudex qui præ=poſitus eſt in prædicta cauſa, non omni modo condemna=tionem in ſeruum, ſed in æſtimationem eius fecerit. Qua=ſi dicat: Cum res petitur quæ poteſt reſtitui, ineptum eſt ad æſtimationem eius reum condemnari. Idem dicendum eſt de arbitris, ut non de alia re quàm de qua compromiſ=ſum eſt, pronuntietur. l. Quid tamen. §. ult. Et l. Non di=ſtinguemus. §. De officio. ff. De recept. arbit.

I. Excipe: Cum quis obligatus eſt dare rem aliquam: tunc (ſi conſtet eſſe peremptam) poteſt Iudex ex officio ſuo, reum condemnare ad æſtimationem, idq; exigente ne=ceſſitate. l. Si ſeruum Stichum. §. effectus. ff. De uerborum obligation. Bartolus in l. Vinum. ff. Si certum petat. Et in l. Stipulationes non diuiduntur. ff. De uerborum obli=gation. ubi & alia citat exempla ex l. Iulianus. ff. De confeſ. l. In re furtiua. ff. De condictio. furti. Et l. Promiſ=ſor. ff. De conſtit. pecu.

II. Si ſententia, ſaltem probabili uerborum interpretatione, poßit accommodari ad petitionem actoris, tunc nō obſtabit diuerſitas libelli & ſententiæ. Sic declarat hanc regulam, Anto. De Butr. in c. Cum dilectus. De religio. domib.

III. Arbitrator, qui uiri boni partibus fungitur: poteſt in pronunciatione ſua nonnihil à petitionis formula diſcedere, hoc eſt, poteſt addere aliquid aut detrahere petitioni: modo non prorſus ab ea diſcedat. Speculat. in titu. De arbit. & arbitra. §. Excipitur. Bartolus in l. Cum Aquiliana. ad fi. ff. De tranſacti. Hunc uulgò amicabilem compoſitorem uocant, qui conſentiente utraque parte pronunciationem concipit. De arbitro autem pauloantè probatum eſt diuerſum, ut interim uideas differentiam inter arbitrum & arbitratorem.

IIII. Sententia poteſt diſcrepare à libello in his caſibus, in quibus non requiritur libellus: ut eſt frequentior Doctorum opinio in l. Vinum. ff. Si cer. peta. Bartolus in Extrauagā. Ad reprimendum. Anto. Butri. cum alijs in c. Examinata. De iudici.

V. Cum in initio quantitatem petit actor minorem: deinde in progreſſu cauſæ probat maiorem, non eo minus ualebit ſententia, quòd maiorem quantitatem contineat quàm libellus. Oportuit enim Iudicem ueritatem probationis ſequi, quam in principio litis fortè nec ipſe actor ſcire poterat. l. ult. §. ult. C. De appellatio.

VI. Sunt qui dicant, Principem in ſententijs ſuis petitionem litigantium egredi poſſe. c. ij. De reſtitu. ſpoliat. lib. VI. Verum, ſi hoc intelligas abſolute ac ſine legitima cauſa, falſum eſt. c. In cauſis. De ſenten. & re iudica. Sin autem ponas cauſam ſubeſſe, nihil noui eſt. Quare iſta exce-

ptio

ptio plus ſubtilitatis quàm utilitatis habet.

VII. Quando actor petit quinq;, & reus confitetur ſe debere decem: Iudex poteſt, imò debet reum condemnare in decem. Hæc enim diſcrepantia petitionis & ſententiæ, propter confeßionem rei conuenti toleranda eſt. Angelus in l. ult. C. De bon. uacan. lib. x. Quo argumento dici poteſt, Si quis in quæſtione ſiue in tortura fuerit confeſſus crimen, cuius inquiſitio non eſt facta: is poteſt nihilo minus de eo condemnari: modo ad inquiſitionem legitimè peruentum ſit.

VIII. In his quæ ex arbitrio Iudicis dependent, ſententia poteſt diſcrepare à libello. l. Videamus. §. Iurare. Et §. Item uidendum. ff. De in lit. iuran. An igitur (inquit) qui poßit iuſiurãdum deferre, idem poßit & taxationem iurijurando adijcere, quæritur? Arbitrio tamen bonæfidei Iudicis etiam hoc cogruit.

SI SENTENTIA SINE CERTA quantitate proferatur.

XVIII.

SEntentia incerta non ualet. l. iij. C. De ſenten. quæ ſi. cert. quan. profe. l. Quid tamen. §. Pomponius ait. ff. De recep. arbit. Quod adeò uerum eſt, ut ne quidem fauore dotis ualeat ſententia ſine certa quãtitate. l. ult. C. dict. tit. Incertis enim pronuntiationibus, poſt tot iam factos labores & ſumptus litigantium, duplicarentur magis quàm tollerentur lites. Vnde Imperator in §. Curare. Inſt. De act. Curare (inquit) debet Iudex, ut omnino quã tum poßibile ei ſit, certæ pecuniæ uel rei ſententiam ferat: etiam ſi de incerta quantitate apud eum actum eſt.

I. Excipe, ſi in ſententia quidem non ſit ſumma adiecta: ueruntamen cum actor eam expreſſerit, Iudex dicat: Solue quod

ue quod petitum eſt,ualet ſententia.l. In ſumma.§. Amplius eſt.ff.De re Iudicat.Et hoc eſt quod Doctores dicūt ſententiam tum quoq; cenſeri certam,cum Iudex in ea refert ſe ad aliquid,ex quo certa quantitas intelligi poßit.

II. In petitione hæreditatis ualet incerta ſententia.Nam poteſt Iudex pronuntiare,reſtituendum eſſe,quicquid ex tali hæreditate ſit penes poſſeſſorem.l. Non poſſumus.ff. Si pars hære.petat.

III. In cauſa noxali incerta cōdemnatio admittitur,hoc modo:Publium Meuium Lucio Titio ad x.arueos condemno,aut noxam dedere.Inſti.De offici.iudic.in prin.

IIII. Is qui alternatim promiſit equum uel ueſtem : ſic condemnādus eſt,ut alterum horum præſtet. Quæ alternatio eſt incerta.

V. Si incertū ſit,an lex falcidia locum habeat inter legatarium & hæredē, incertæ partis uendicatio datur. Proinde & reus ad ſolutionē legati detracta falcidia condemnari poteſt.l.Et ſi nō omnes.§.Si incertū ſit.ff.Cō.diui. In prædictis enim quatuor caſibus iuſta ignorantia excuſat iudicem,ſicut etiam actorem.l.Quæ de tota.§. Incertæ.ff.De rei uend.§.Curare.Inſti.De acti.Quātum(ait) poßibile ei ſit.Hic enim non eſt poßibile certam ferre ſententiam.Ergo tolerabilis eſt incertitudo.

SI SENTENTIA SINE CONDEmnatione uel abſolutione proferatur.

XIX.

SEntentia, ſine expreſſa condēnatione uel abſolutione nō ualet, quia finē controuerſiæ nō imponit.l.j.ff. De re iudic.l.Præſes prouinciæ.C.De ſen.& inter.omn. iud.Adde c.In his quæ.De uer.ſig.Vbi probatur,ſufficere, ſi iudex dicat in ſententia, Statuo & præcipio.

SI EX

SI EX NON SCRIPTO FEratur ſententia.

XX.

SEntentia ex non ſcripto data, uel ſcripta quidem, non tamen per Iudicem ipſum lecta, nullius momenti eſt: ut probatur. C. De ſenten. ex breuiculo recitan. Imperator in l. ij. eod. titu. tradens non contemnenda præcepta de ferendis ſententijs, Hac Lege (inquit) perpetua credimus ordinandum, ut Iudices, quos cognoſcendi & pronuntiandi neceßitas tenet, non ſubitas, ſed deliberatione habita poſt negotium ſententias ponderatas ſibi antè formarent, & eas emendatas ſtatim in libellum ſecuta fidelitate conferrent, ſcriptasq; ex libello partibus legerent.

Vtinam autem horum præceptorum noſtrates Iudices meminiſſe uelint: ut ſententias primum more pictorum adumbrent & concipiant: deinde, conceptas in formam diligenter redigant: redactas denuò prudẽter emendent: emendatas diligenter deſcribant: ad extremum deſcriptas ex breuiculo partibus legant.

I. Excipe cauſas breues & uiles: in quibus ut ſumptibus parcatur, ſcripturæ ſolennitas remittitur. Auct. Niſi breues. C. eod. titu. Reliqua uerò præcepta de producendis, emendandisq; ſententijs (quantum res poſtulat) nullo modo remittuntur. Iuſtinianus Nouell. De manda. princip. Sit tibi quoque (inquit) tertium ſtudium, lites cum omni æquitate audire, & omnes quidem breuiores & quæcunque maximè uilium ſunt, ex non ſcripto decidere & iudicare, & liberare homines alterna contentione, & non permittere quicquam ultrà quàm continetur ſacra noſtra conſtitutione occaſione cauſalium expenſarum damnificari, ſi tamen ſufficientes in datione conſiſtant.

Alioquin

Alioqui etiam gratis lites audire, & non permittere ex negligentia de prouincia alicuius præſidis ad hanc currere feliciſſimam ciuitatem, & nobis moleſtum eſſe. Scito namque, quia ſi quis ueniat & aditionem nobis faciat, & à nobis interrogatus, ſi prius te adijt, deinde te dicat adijſſe, & quod iuſtum eſt non impetraſſe, & hoc uerum inueniamus, in te indignationem conuertemus. Si uerò, cum te non adierit, uenire ad hanc regiam præſumpſerit ciuitaatem, & remittemus eum cum omni correctione, & reſponſum non dabimus.

II. Epiſcopus, cognoſcens inter ſubditos ſuos, ex non ſcripto iudicare poteſt. d. Auct. Niſi breues.

III. Illuſtribus, & ijs qui maiorem habent Magiſtratũ, permittitur ſententias ſuas alij recitandas mandare. l. ij. in fi. C. De ſenten. ex breuiculo recitan. Vnde principes utuntur cancellarijs, ad legendas ſententias, & ad pronuntianda eorum mandata.

SI CONTRA REM IVDICATAM iterum prnnuntietur.

XXI.

QVando controuerſiam ſemel diffinitam non decet perperam renouare: optima ratione placuit Legiſlatoribus, ſententiam, quæ contra res prius iudicatas, à qua non ſit appellatum, lata fuerit, cenſeri nullam: modò hoc ipſum legitimè probetur: Videlicet, quod fuerit ſemel iudicatum. l. j. C. Quan. prouo. non eſt neceſ. l. j. C. Sententi. reſcind. non poſſ. Sed & ſi poſt decem dies fuerit appellatum, & appellans conſentiente aduerſario proſequatur appellationem: nihilo tamen minus, ſi iterum detur ſententia, nihil agitur, ut eſt textus in Cle. Si appellationem. De appellati. Nam ſuperius quoque pro-

batum eſt, litigatorum conſenſu non confirmari ſententiam ipſo Iure nullam. Gloſſ. in l. Si diuerſa. C. De tranſactionib.

Hinc conſulunt Doctores*, Quòd contra executionem poſterioris ſententiæ, per quam prima reuocatur, oppo-nas exceptionem rei iudicatæ, hoc eſt, alleges priorem ſententiam tranſiuiſſe in rem Iudicatam. Nam, niſi aduerſarius probet, uel appellatione, uel alio remedio extinctam fuiſſe priorem ſententiam, non procedet executio. Et hoc eſt quod uulgò dicitur, ſententiam poſt ſententiam dici oportere.*

I. *Excipe, ſi ex diuerſis inſtantijs ferantur contrariæ ſententiæ, ultima ualet. l. Duobus. ff. De exceptio. rei iudicat. c. Cauſam quæ. ij. Qui filij ſint legiti.*

II. *Si damnatus appellauerit, uel reſtitutionis beneficiũ impetrauerit, aut alio auxilio ad euertendam priorem ſententiam utatur, ſine dubio poſterior ſententia ualet. Nam præcedens regula intelligitur, cum appellationis uel aliud beneficium, omnino petitum non fuerit, aut male impetratum, quia paria ſunt.*

III. *Cum ſententia poſterior poteſt defendi à contradictione prioris, ualet, quanquam ſit lata ab eodem Iudice, inter eoſdem litigatores, & de eadem re. Quod probant* Doctores *per contrarium ſenſum. d. l. j. C. Quan. prouo. non eſt neceſſ. Cum dicit, Quòd contra res prius iudicatas.*

IIII. *Vbi prima ſententia ipſo Iure non ualet, ibi ſecunda contra eam rectè fertur. l. j. C. De ſenten. ex breuiculo recitan. Omiſſa (inquit) prouocationis mora, ex integro iudicari impetrabis à rectore prouinciæ. Accedit l. j. C. De ſenten. & interlo. omni. Iudic. Vnde, ſi ex legitimis*

docu-

documentis appareret, priorem ſententiã fuiſſe iniuſtam: poſſet iudex ſuperior, imò deberet, contra eam pronũciare, ut dicit Innocentius*, in c.* Quia plerique. De *immuni. eccleſ.* Cui *adde* Anto. de Butri. *in c.* Quoniam *contra falſam.* De *probatio.*

Hinc *eſt, quòd contra ſententiam quæ propter falſas allegationes nunquam tranſit in rem iudicatam, rectè feratur alia, adeo'que ſine nouo proceſſu.* Exemplum *eſt in c.* Lator. De *ſenten. & re iudica.* Angelus *in d.l. j.* C. De *ſenten. & interlo. omni. iudic.* Innocentius *in c.* Significauit. De *offi. ordina.* Ioannes Andreæ *in c.* Tenor. De *ſenten. & re iudicat.*

V. *Si reus priore ſententia condemnatus, poſteriore abſoluatur, ualet poſterior.* Ang. *d.l. j.* Ratio *eſt,* Quia *actor ſibi imputet, cur non contentus prima uictoria, reum denuo moleſtauerit, ut ferat hanc inſolentiæ ſuæ pœnã.* Por*rò, qui multa ambit, is ſæpe nihil adſequitur.*

VI. Interloquutoria *ſententia quæ controuerſiæ non imponit finem, poteſt contraria interloquutione tolli & remitti.* Hic *enim non eſt periculum, ne noua lis redintegretur. l.* Quod *iuſsit. ff.* De *re iudicat. l.* Poſt *ſententiam.* C. De *ſenten. & interlo. omni. iudic.*

VII. Quando *litigatores expreſsè renunciant priori ſententiæ, tunc ſemper ualet poſterior, modò legitimè feratur. l.* Acta. *ff.* De *re iudic. & l. in ſeruitutem. §.* Si *petierit. ff.* De *bon. liberto.*

Quòd *ſi dicas, conſenſu litigatorum non confirmari ſententiam inualidam:* Reſpondeo, Multum *referre, utrum litigatores uelint poſteriorem ſententiam cõtra res dicatas latã, ſuo conſenſu ſimpliciter cõfirmare: quod nõ*

poſſunt ſecundum ea quæ ſuperius dicta ſunt. An uerò partes uoluerint primæ ſententiæ & iuri ſuo ex ea quæſito, expreßè renuntiare. Quod utique licet: quia nulli fit iniuria.

VIII. *Nõnulli putant, in his cauſis quæ iudiciariũ ordinem nõ exigunt, poſſe contra res iudicatas ſententiã ferri.* Angelus *in l.j.C.*De *ſentẽ. & interlo.omni.iudic.* Quã *exceptionem non ſequor: quoniam lites multiplicat.*

SI NOCTV IVDICATVM SIT. XXII.

SEntentia *lata noctu, nihil ualet.l. ij.§.* Et *quia* Magiſtratibus.*ff.*De *origi.iur.c.*Conſuluit. De *offici. delegat.* Vbi *rectè allegatur teſtimonium* CHRISTI, Qui *malè agit, odit lucem.* Apud Romanos *olim* Senatuſconſultum *ante exortũ aut poſt occaſum ſolem factum, uires nõ habebat. & qui id facerẽt, à cenſoribus notabantur.* Tractant *hanc regulam* Doctores *cum* Bartolo, *in l.* More Romano.*ff.*De *feri.* Hinc *ſunt interrogationes illæ, quas multis in locis faciunt ſolenniter in iudicijs:* Ob es nicht rechte zeit ſei ein gerichte zuhalten.

I. Excipe *ſententias, quæ conſentientibus litigatoribus feruntur noctu.* Nam *hæ ualent, adeo ut tacens habeatur pro conſentiente.* Salicetus *in d.l.* More Romano.

II. Si *res litigioſa peritura, aut poteſtas iudicis ſequenti die exitura ſit, neceßitati cedendum & noctu iudicandũ eſt.* Bartolus *in d. l.* More Romano. Accedit *quòd etiam tempore meßium uindemiarumq; ob has cauſas licet aduerſarium in* Ius *uocare.l.j.§.*Sed *excipiuntur. ff.* De *feri.* Quinetiam *prohibita eſt appellatio, ſi res dilationem non admittat.l.ulti.ff.*De *appel.reci.uel non.*

III. Ob *multitudinem cauſarum licet noctu dare ſen-*

tentiam Barto.in l.j.in prin.ff.De offici. eius cui mandat. eſt Iuriſdicti. Gloſſ.Nouell.De defenſo.ciuita.§.Et iudic.
IIII. Arbitratores, nulla uox, nullum tempus impedire debet, quin diſsidentes Chriſtianorum animos ad charitatem & mutuam pacem reducant. Porrò, arbitramentum magis tranſactio, quàm iudicium eſt. Barto in Auct. Si uerò contigerit. C. De iudici. Et tranſactiones noctu quoq; fieri nihil prohibet.l.Minorem.C. De tranſactio. Arbitria uerò cum adinſtar iudiciorũ redacta ſint, extra neceſsitatem quoque noctu tractari non debent. l. Idem Pomponius ſcribit.§.ultimo. ff. De recept.arbit. Et hic iterum apparet differentia inter arbitrium & arbitramentum, ut uocant.
V. Nonnulli putant, conſuetudine permittente, ſententias noctu dari poſſe. Paulus Caſtrenſis in d.l. More Romano. Certè neceſsitati in caſibus prædictis cedendum puto: ſed conſuetudini nihil tribuo, cum incommoda inde multa naſci poſſent.

SI TEMPORE FERIATO iudicatum fuerit.

XXIII.

QVædam ſunt feriæ in honorẽ Dei cõſtitutæ. Quædam uerò hominum utilitati tribuuntur. Diuinæ maieſtati dedicati erant, dies dominicus, dies paſchatis, dies natalis domini, & Epiphaniæ: propterea ſeptẽ dies qui præcedunt & ſeptem qui ſequuntur. Item dies ſanctorum Apoſtolorum. Et hiſce diebus quicquid uolentibus aut inuitis litigatoribus factum eſſet, apud Iudices uel arbitros, id omnibus modis irritum erat & infirmũ. l.ij.l.Omnes dies.& l.ulti.C.De feri.

Hominum uerò cauſa conſtitutum eſt, Ne quis meſ-

ſium uindemiarumq́; tempore aduerſarium cogat ad iudicium uenire. Quia occupati circa rem ruſticam in forum uenire compellendi non ſunt.l.j.In princi.ff.De feri. Et hæ feriæ pro conſuetudine cuiuſque loci moderandæ ſunt,cum non ubiq; una ſit meßis uindemiarumq́; ratio.l. Præſides prouinciarum.ff.eo.tit.Quare his ferijs ſententiæ dictæ inuitis partibus, ipſo iure nullæ ſunt. Cæterũ ſi ſponte uenientibus eo tempore in ius uocatis, iudicatum fuerit,ſententia ualet, tametſi nõ rectè fecerit qui eos uocat.l.j.§. Sed ſi Prætor. Et l. Si feriatis. ff. De feri. Hæc enim differentia eſt inter ferias diuinas & humanas.

Excipit tamen Iuriſconſultus ibidem quoſdam caſus, in quibus neceßitas urget agricolam cogendum eſſe, ut ueniat ad iudiciũ. Nam & appellare non permittitur, ſi res dilationẽ nõ admittat.l.ulti.ff.De appella.reci.uel nõ.

Hodie inuictißimus Imperator noſter Carolus v.feriarum ordinem ſic reformauit: ut non aliæ quàm hæ obſeruentur: Videlicet,à uigeſimaquarta die Decẽbris ad ſextum diem Ianuarij,includendo hunc ſextum diem. Deinde à dominica Eſto mihi, ad dominicam Inuocauit. Praeterea à die Palmarum ad dominicam Quaſimodogeniti. Rurſus à dominica Vocem Iucunditatis, ad dominicam Exaudi. Item à uigilia Pentecoſtes, ad dominicam Trinitatis, utrunq; diem includendo. Inſuper ab octauo die Iulij ad decimumquartũ diem Auguſti incluſiue. Deniq; omnes dies in honorem Dei & ſanctorum, communi catholicæ eccleſiæ uoto receptos uult obſeruari. Cæterũ aliæ uacantiæ(inquit) feſta Palatij: aliæq; inconſuetæ celebrationes non debent cuſtodiri.

Itẽ, Pias cauſas licet diebus feſtis tractare, ut Chriſtus ipſe probat Matthæi x I I,his uerbis: Quis erit ex uobis

homo

homo qui habebit ouem ſuam, & ſi ea ceciderit ſabbatis in foueam, non'ne apprehendet eam & eriget? Quanto igitur præſtantior eſt homo oue? Licet ergo ſabbatis beneficia exercere. Veriſſimum enim illud eſt, Pietatis ac neceſſitatis, nullas eſſe ferias.

SI IN LOCO INCONſueto iudicetur.

XXIIII.

Loci quoque ratio habenda eſt in ſententia ferenda. Nam ſi locus inconſuetus, uel inhoneſtus, aut minimè tutus eſt, ſententia non ualet. l. penulti. ff. de Iuſti. & Iur. l. Si cum dies. §. Si arbiter. ff. De recept. arbitr. & c. Paſtoralis. De ſenten. & re iudi. Vbi inſigne exemplum eſt de loco non tuto. Adde l. Cum ſententia. C. De ſenten. & interlocutio. omni. iudic. Cum ſententiam præſidis (inquit) irritam eſſe dicis quòd non publicè, ſed in ſecreto loco, officio eius non præſente, ſententiam ſuam dixit, nullum tibi ex his quæ ab eo decreta ſunt præiudicium generandum eſſe conſtat.

SI DOMINVS CONDEMNETVR, cum procurator litem egerit.

XXV.

Si litigante procuratore, ſententia dicatur in perſonã domini, nihil agitur: quia procurator condemnandus eſt. l. j. C. De ſentẽ. & interlo. omni. iudic. Sed hoc de iure canonico diuerſum uidetur in c. Sciſcitata. in princ. ff. in integ. reſtitut. dum dicit, Super quatuor articulis prænominatis monaſterium Ouienſe Iuſtitia condemnauimus exigente. Sententia uerò lata procuratorem monaſterij. Ecce, procurator interuenit in iudicio, & tamen monaſterium fuit condemnatum. Tractat de hoc Gloſſ. in

c. Querelam. De electio. Dicens omne dubium euitari poſſe, ſi uterque condemnetur uel abſoluatur: Videlicet, Dominus & procurator hoc modo, Luciũ procuratorẽ Meuij ac ipſum Meuium cõdemno uel abſoluo. Quod nota.

Sunt etiam qui diſtinguunt, utrum procurator ſemper interuenerit, an uerò primum dominus ipſe tractauerit cauſam, conſtituens deinde procuratorem. Sed prædictum conſilium probat communiter, per l. Nihil intereſt. C. De procuratori. In criminibus autem ſemper concipienda eſt ſententia in perſonam principalis. l. ulti. C. De iureiurand.

Cæterum, poſt ſententiam, executio fiet in bonis domini, ſi modò procurator habuerit mandatum. Si uerò ſine mandato egerit cauſam, fiet executio in bonis procuratoris. Itaque cum tutor, curator, actor, uel Syndicus municipiũ nunquã cenſeãtur ſine mãdato agere aut defendere: ſemp fiet executio in bonis pupilli, minoris, uel uniuerſitatis. l. Si ſe nõ obtulit. in pri. §. j. & ij. ff. De re iudi.

Si tamen procurator ante ſententiam malitioſè aliquid admiſerit, puta, ſi malè appellauerit, ſi contumax fuerit, ut ſit condemnatus in expenſis: tunc in ſuis bonis fiet executio. l. j. ff. Si quis ius dicen. non obtempera. Neque enim dominus cenſetur ei mandaſſe ut malitias adhiberet in iudicio. Nam & cura calumnioſè agens, nõ repetit ſumptus. argu. l. Si pater puellæ. C. De inofficioſ. teſta. l. Polla quidem. C. De his quib. ut indign. l. Sine hærede. §. penulti. ff. De adminiſ. tutor.

SI ERROREM CALCVLI ſententia exprimat.

XXVI.

SI calculi error in ſententia eſſe dicatur: appellare neceſſe

ceſſe eſt ueluti, ſi Iudex ita pronuntiauerit: Cum conſtet Titium Scio ex illa ſpecie quinquaginta, item ex illa ſpecie uigintiquinq; debere: idcirco Lucium Titium Scio in centum condemnamus. Hic enim error eſt computationis expreſſus: Igitur hanc ſententiam ſine prouocatione oportet corrigi.l.j.§.Item ſi calculi.ff. Quæ ſenten. ſine appella.reſcindant.

Cæterum, ſi error calculi in ſententia non exprimatur, aliter eſt. Alioqui rebus iudicatis ſemper ſub prætextu calculi impugnatis, nullus eſſet futurus litium finis.l. ij. C. De re iudicat. Vnde qui ſe in hoc caſu à Iudice per ſententiam tacite lædi ſentiret, eſſet ei ad appellationis beneficium ſicut in cæteris cauſis, confugiendum. l. j. C. De erro.calcu.

SI IMPOSSIBILIS *fuerit ſententia.*

XXVII.

IMpoßibile *præceptum* Iudicis, *nullius eſt momenti, hoc eſt, cum damnatus, aut iure, aut per rerum naturam non poteſt parêre ſententiæ: tunc ſine cauſa appellatur.l. ulti. ff. Quæ ſenten. ſi. ap.reſcindan.* Iure *autem facere non poſſumus ea, quæ lædunt pietatem, æſtimationem, uerecundiam noſtram, & generaliter quæ contra bonos mores fiunt: ea nec facere nos poſſe credendum eſt.* Veluti,*ſi* Iudex *alicui mandet ne patrem ſuum ab hoſtibus redimat, ne ei alimenta præſtet.l.* Conditiones.j. Et *l.* Filius *qui. ff.* De *conditi. inſtitutio.* Per *rerum autem naturam fieri non poteſt id quod hominum uires recuſant.* Vt,*ſi quis damnetur triduo hinc proficiſci* Romam. *l.Si quis ita inſtitutus.ff.eo.tit.*

SI FALSVS PROCVRATOR in iudicio interuenerit.

XXVIII.

Licet initio ante litem conteſtatam debeat examinari perſona procuratoris, an ad agendum negotium habeat à domino mandatum: ſi tamen falſus procurator inueniatur poſtea, non poteſt ſententia dicta, quouis pacto ualere. l. Licet. C. De procurato. Vnde exceptio falſi procuratoris non ſolum ante ſententiam, uerumetiam poſtea poteſt opponi, utpote qua probata iudiciũ reputatur nullum. c. In noſtra præſentia. ad fi. De procurato.

Idem Ius eſt, ſi falſus tutor uel curator in iudicio litem egerit. l. In dubiũ. C. De tuto. uel curato. qui non ſatisde. l. Si tutor. C. In qui. cau. reſtit. in integ. non eſt neceſſar. Quinimo, ſi tutor legitimus uel datiuus ſatisdatione rem pupilli ſaluam fore non præſtita: iudicium nomine pupilli egerit, ſentẽtia ipſo iure irrita eſt. l. In dubium. C. De tuto. uel cura. qui non ſatisd.

SI IVDEX DATAM SIBI ET præſcriptam poteſtatem excedat.

XXIX.

Iudex ad certam rem datus, uel qui à Iure præſcriptam poteſtatem habet: ſi ſupra iuriſdictionem ſuam ius dicat, nihil agit, eiq́; impune non paretur. l. j. C. Si à nõ cõpeten. iudic. l. ulti. ij. reſpon. ff. De iuriſ. omni. iudic. Et l. Certa ratione. C. Quan. prouo. non eſt neceſ.

Idẽ ius eſt de eo Iudice, cui ſuperior magiſtratus præſcripſerit tempus ad cognoſcendũ & pronuntiandum de tota controuerſia. Nam ſententia poſt huiuſmodi tempus data ipſo iure non ualet. l. Cum non eo die. C. Quan. prouoca. nõ eſt neceſ. Et ſane ad expediendas lites (quod officium eſt

ficium eſt boni prætoris)non parum multum contulerit: ſi Magiſtratus delegantes alicui iuriſdictionẽ, adijciant terminum, intra quem debeant cõtrouerſiã diffinire. Cedit autem hoc tempus ex eo die, quo litigator dato Iudici attulerit reſcriptum. c. Super eo. §. ulti. De appellationi.

I. Excipe: Nam iudex qui ad certam ſummam iudicare iuſſus eſt, etiam de re maiori iudicare poteſt, ſi inter litigatores coueniat. l. De qua re. §. Iudex qui. ff. De iudici. Idem repetendum eſt de eo, qui ad tempus datus eſt. Poſſunt enim omnes litigatores, cõſenſu ſuo huiuſmodi diem prorogare: niſi prorogatio fuerit ſpecialiter inhibita. l. ij. §. Sed ſi Iudex. ff. eo. tit.

II. Cum non ab initio litis, ſed in proceſſu cauſæ apparet rem controuerſam eſſe ſupra iuriſdictionem eius: hoc caſu poteſt pronuntiare ſecundum ueritatem. l. ulti. §. ulti. C. De appellationi.

SI ABSENTIBVS ET NON CITATIS litigatoribus, lata ſit ſententia.

XXX.

QVandoquidem omniũ actionũ inſtituendarũ principium ab ea parte edicti proficiſcitur, qua prætor edicit de in ius uocãdo: conſtat in primis aduerſariũ in ius uocandũ eſſe. hoc eſt, ad eum uocandũ qui ius dicturus ſit. Inſtit. De pœn. teme. litigan. Ideo conſtitutũ eſt ſententiã cõtra abſentem peremptorie non citatum dictam, ipſo iure non ualere. l. j. §. Item cum ex edicto. ff. Quæ ſenten. ſin. appel. reſcindan. l. Ea quæ ſtatuũtur. C. Quo. et quan. iud. c. j. in fi. De cauſ. poſſ. & proprie. Et hoc non ſolum de ſentẽtia diffinitiua, uerũetiam de interloquutoria accipiendũ eſt, modo talis ſit interloquutio quæ multũ nocere poßit abſenti, ut tradũt Doctores ſecundũ Bart. in l. Nec

quicquam. §. Vbi decretũ. ff. De offici. procon. & legat.

Primum ergo uocandus eſt aduerſarius ad Iudicẽ, alioqui nihil omnino ualet quod agitur. Idq́; nullam dubitationem habet, neq; de hac ſpecie loquimur. Cæterum, cognita iam cauſa quantum ſatis eſt, oportet denuo peremptorie uocare litigatores ad audiendã ſententiam, quæ litis finem allatura eſt. Qua de re nunc tractamus.

Peremptorium autem eſt, in quo communatur Iudex etiam abſente diuerſa parte cogniturum ſe & pronunciaturum. Quod nonnunquam ſtatim decernitur, ſicut dicimus uulgò, unum pro omnibus. Illud autem æſtimare oportet eum, qui ius dicit pro conditione cauſæ, uel perſonæ, uel temporis, ut ſic pleno ordine uel compendio citationum utatur. l. Ad peremptorium. l. ſeq. ff. De iudici.

Præterea tres denuntiationes aduerſus contumacem habent uim peremptorij, etiam ſi non addatur hoc uerbum (Peremptorie). l. Tres denuntiationes. C. Quo. & quan. iudi. Hodie uero frequentior eſt uſus citationum, ut trina habeant dierum interualla, quorum ultimum ſit peremptorium. Et ſanè utilis ac compendioſa forma eſt, niſi aliud refragetur.

Adeo autem requiritur peremptoria citatio ad proferendam ſententiam: ut is qui alioqui ſemper in toto proceſſu fuerit contumax, nihilominus tamen tunc uocari debeat peremptorie, ut dicit Innocentius in c. Cum olim. in fi. De teſti. Iaſon in l. Nec quicquam. §. ubi decretum. ff. De offici. proconſu. Gloſſ. in c. ij. De dol. & contuma. lib. VI. Accurſius in Auct. Iubemus. C. De iudici.

Præterea non ſolũ ſententia lata contra abſentem non citatũ, uerũ etiam pro eo lata, nihil ualet. Et hæc eſt probabilior & frequentior opinio doctorũ ſecundũ Bartolũ in l. Ea.

in l.Ea.quæ.C.Quo.& quan.iudi.

Deniq;,quod de Iudice hic dicimus, porrigendum eſt ad arbitros. Nam arbitria ad ſimilitudinem iudiciorū redacta ſunt, & ad finiēdas lites pertinēt.l.j.ff.De recept. arbit. Eiſdem ergo modis ad formam iuris exigenda ſunt, docente Bartolo in l.Si quis arbitratu.ff. De uerbo.obligatio. Hoc tamen intereſt. Quia Iudex poteſt ſententiam dicere abſente & peremptoriè citato aduerſario, arbiter uero non æque, niſi hoc in compromiſſo expreſſe caueatur, ſed pœna tantum appoſita committitur.l. Diem proferre.§.Si quis litigatorum.ff.De recep.arbit.

I. Excipe ſententiam interlocutoriam quæ parū admodum lædere poteſt abſentem & non citatum: ueluti, de concedenda aut non concedenda, dilatione. Talis enim ſine ſpeciali citatiōe ualet,ut probat Bartolus in d.l. Nec quicquam. Quæ autem ſit interloquutio præiudicialis, declarat Bartolus in l.Quod iuſſit. ff. De re iudicat.Doctores in c.Auditis.De procurato.

II. Eum qui citatus in principio litis abit trans mare:nō oportet ulterius ad ſententiam audiendam citare. Quoniam abitione ſua tam longinqua,nullo dimiſſo procuratore,ſatis oſtēdit ſe nolle comparere.Vnde ualet lata ſententia:modo Iudici id conſtet antequàm pronūciet. Bartolus in l. Multum, ad fi. ff. De conditio.& demonſtra. Probatur in l.ij.C.Quo.& quan.Iudex. Ceſſante quoq; (inquit) cauſa peremptorij edicti aduerſus eos, qui admoniti Iudicio adeſſe noluerunt,ſentētiam à Iudice poſſe proferri, certum eſt. Quid enim refert uerbis an facto quis declaret ſe nolle uenire ad iudicium? Aequum tamen fuerit Iudicem eo uti conſilio quod tradit Iuriſconſultus in l.Hæc autem locum.§.j.ff.Qui.ex cauſ.in poſſ.eat. Videlicet,

delicet, ut inueſtiget an ullum defenſorem reliquerit: deinde admoneat cognatos uel affines, aut alios quos uerisimile eſt defenſionem abſentis non omiſſuros. Et tum dicat ſententiam inuocatus ab aduerſa parte.

III. Quando quis in prima citatione eſt uocatus ad totum proceſſum cauſæ: tunc alia citatione nõ eſt opus. Innocentius, Antonius, & alij in c. Conſuluit. De offici. delegat. Bar. in l. Statuliberos. §. Stichus annua. ff. De ſtatuli. Baldus tamen iſtam exceptionem intelligit de ſententia interloquutoria: ſed ad ferendam diffinitiuam ſententiam ſemper noua citatione opus eſſe dicit in l. Sancimus. C. De iudici. Quod ſequitur Anchoranus in cle. j. De for. competen. Et mihi uidetur rationem habere, ne abſens lædatur in tota cauſa.

IIII. Si dies facti cõpromiſſi ſit exitura, poteſt arbiter uel arbitrator ultima die compromiſſi pronũtiare ſine citatione abſentis aduerſarij, ut probat Bal. in Auct. Ei qui. C. De tempo. appel. Et in ca. 1. C. Quo tẽpo. mil. inueſti. pet. debe.

V. Cũ litigatores ſunt in iudicio præſentes, poteſt Iudex & quidẽ eis inuitis ſentẽtiã dicere, ut eſt cõmunis Doctorum ſentẽtia in l. j. ff. De in ius uocã. Probãt hoc per l. De unoquoq;. in prin. ff. De re iudicat. Et l. In cauſæ. §. Cauſa autẽ. De minori. Si enim præſentes fuerint in iudicio, quid eſt opus eos uocare, quando citationis non alius cenſeatur effectus quàm ut litigatores compareant? Sed de hac alibi ſcripſimus. Adi Barto. in l. j. ff. De in ius uocand.

VI. Ad ſententiam interloquutoriam uel diffinitiuam non eſt opus eũ uocare, de cuius incommodo principaliter non agitur, quamuis in conſequentiam ſua poſſit intereſſe. l. De unoquoq;. ff. De re iudicat. De unoquoq; negotio

gotio (inquit) præſentibus omnibus quos cauſa contingit, iudicari oportet. Vnde Barto. in l. in diem. ff. De aqu. pluui. arcen. dicit, quòd uenientes ab inteſtato agētes aduerſus hæredem, non cogantur in ius uocare ſubſtitutos. l. j. §. Denuntiari autem. ff. De uent. inſpic. qui loquens de permittenda denuntiatione à muliere paritura: Denũtiari autem (inquit) oportet his, quos proxima ſpes ſucceſſionis contingit, utpote primo gradu hæredi inſtituto, nõ etiam ſubſtituto.

VII. Si Iudex pronuntiet alicui propter prodigalitatẽ bonorũ ſuorũ adminiſtratione interdicendum, & eo nomine curatorẽ dandum eſſe: non eſt aliquis citandus. Nam lex id magis facit quàm Iudex. l. j. in princi. ff. De curato. furio. Lege duodecim tabularum (inquit) prodigo interdicitur bonorum ſuorum adminiſtratio. Quod moribus quidem ab initio introductum eſt. Sed ſolent hodie Prætores uel Præſides, ſi talem hominem inuenerint, qui neq; tempus, nec finem expenſarum habet, ſed ſua bona dilacerando, & diſsipando profundit: curatorẽ ei dare exemplo furioſi. Et tam diu erunt ambo in curatione, quoad uel furioſus ſanitatem, uel ille ſanos mores, receperit. Bal. & Angelus in l. Is cui bonis. ff. De uerbo. obligatio. Idẽ cenſet Bartolus de alijs tutoribus & curatoribus dandis à iudice, hoc eſt, ut nemo citandus ſit, in l. Qui habet. §. Quolibet. ff. De tutel.

VIII. Iudex in hoc datus, ut inter aliquos ultro citroq; rationes examinet & cognoſcat (quem nonnulli calculatorem uocant) ſi ex collatione rationum conſtiterit alterum alterius debitorem eſſe, poteſt in abſentem ad hoc nõ citatum dicere ſententiam. Bar. in l. ij. §. Quod de frumentaria ratione. ff. De adminiſt. rer. ad ciui. perti.

Quod

Quod de frumentaria ratione (inquit) in alium uſum conuerſum eſt, ſuæ cauſæ cum incremento debiti reſtituatur, idq́; & ſi contra abſentem pronuntiatum eſt, inanis querela eſt. Ratio tamen adminiſtrationis ſecundum fidem acceptorum & datorum ponatur. Paulus Caſtrenſis in l.ij.C. Vbi quis de curi.uel cohor.alia.condi.conuen. Abbas in c.j.De cauſ.poſſ.& propri.

IX. In ſententia taxationis expenſarum neceſſario non requiritur alterius partis citatio, cum altera adeſt. Bal.in l.Terminato.C. De fructi.& liti.expen. Cui aſtipulatur Innocẽtius, cũ alijs in c.ulti.De his quæ ui.metus.cauſ.fi.

X. Vbi diſputatur apud ſuperiorem iudicem de ualiditate proceſſus inferioris iudicij, ibi neceſſario non requiritur citatio eiuſdem primi iudicis, quemadmodum nec tum citandus eſt, cum de iniquitate ſentẽtiæ in cauſa appellationis cognoſcitur. Bartolus in l.j.§.ulti.ff.Ad ſenatuſcõ. Turpilia. Innocentius in c.De cætero.De tranſacti. Ratio: Quia primi iudicis principaliter nihil intereſt, unde non eſt de eius præſentia laborandum.

XI. Si uocandus in ius eſt homo crudelis, ſufficit una citatio. Bal.in c.j.De mili.uaſal.qui contu.eſt.

XII. In cauſa matrimoniali una citatio ſatis eſt. Nunquam enim ſine periculo poteſt hoc negotium diu differri. Antonius in c.Perlatũ. Qui fili.ſint legiti. Et in ſumma, Omnes cauſæ quæ ſine figura iudicij, ſummarie tractantur, hæ poſſunt item diffiniri ſimplici citatione, quæ ſemper intelligitur peremptoria. Cle. Sæpe. De uerbo.ſignifi. Bar.in extraua.Ad reprimendum.

XIII. Si conſuetudo ita habeat, ut ad ſonum campanæ celebrentur iudicia & diffiniantur cauſæ ciuium (quod in pleriſq; Ciuitatibus obſeruatur) ea eſt uice citationis peremptoriæ,

peremptoriæ, nec opus eſt aliter uocare litigatores. Mos enim patrius retinendus eſt, præcipue cum ad amputandas lites pertinet, argu. l. Teſtamenta. in fi. C. De teſtamẽ. Hinc eſt, quod omnis terminus à iudice decretus cenſeatur peremptorius ex conſuetudine, ſicut & terminus iuris. c. Cupientes. §. Quod ſi per uiginti. De electio. li. VI.

XIIII. Terminus ex uoluntate litigatorum decretus ad diffiniendam cauſam, habet uim peremptorij ſine ulla citatione. Bal. in c. Iuramentum. in fi. De iureiuran. Anto. Butri. in c. Paſtoralis. De exceptio.

XV. Is qui appellat ab interloquutoria ſententia uel à grauamine (quod licet Iure Pontificio) non eſt ulterius et ne quidem ad ſententiã citandus. Quoniam per appellationem proteſtari uidetur ſe nolle coram eo Iudice de cætero litigare. c. ij. De dol. & contumaci. lib. VI.

XVI. Quandò proceſſus ex legitima cauſa eſt nullus, tunc Iudex poteſt non citatis litigatoribus pronunciare de huiuſmodi inualiditate in caſibus quos recenſent Antonius & Abbas, in c. Cauſam quæ. De reſcript.

XVII. Nonnulli addunt in prouiſione ex mandato Romani Pontificis alicui faciendam citationem non requiri. Ex quorũ numero Baldus eſt in l. Neq; natales. C. De probati. Ego hanc exceptionem nihil moror.

XVIII. Quidam adſerunt, Principem poſſe ſententiam dare non citatis partibus. Quod falſum eſt, per l. ulti. in princip. C. De legi. Si Imperialis (inquit) Maieſtas cauſam cognitionaliter examinauerit, & utriſq; partibus cominus conſtitutis ſententiam dixerit.

XIX. Aequè pernicioſum & illud eſt, quod pleriq; dicunt, inhibitiones ab eccleſiaſticis iudicibus decerni poſſe ad ciuiles iudices, ne in cauſis ultrà procedant, non cita-

tis

tis litigatoribus, ad quos ea res pertinet. Et *quanquam hactenus ſic obſeruatum eſt, communis tamen* Doctorum *ſententia eſt, hanc inhibitionem non aliter ualere quàm citato aduerſario, forte legitimã cauſam allegaturo, quare huiuſmodi inhibitio iure fieri non poßit.* Iaſon *in l.* Nec *quicquam.* §. *Vbi decretum. ff.* De *offici. proconſul.*

XX. Non *procedit commentum eorũ, qui putant contra contumacem in reſpondendo poſitionibus recte ferri ſententiam, nulla citatione præcedente, ut idem* Iaſon *in d.* §. *Vbi decretum, ſatis bene probat.*

PERORATIO.

HActenus *uolui de ſententia & re iudicata ad uſum fori diſputare, ut uideres quàm curioſi fuerint* Legis *latores: ne* Magiſtratus *autoritate ſua abutantur ad premendam innocentiam: quanta uoluerint ſolennitate diffiniri iudicium.* Tu *bone* Lector, *conatum hunc noſtrum ad reſtaurandam* Iuris *diſciplinam boni conſule. Quod ſi feceris, alacriorem nobis ad tentanda maiora reddes animum.* In*terim in* Chriſto *uale, & cole pietatem.*

FINIS.

INDEX TITVLORVM HVIVS OPERIS.

Quæ litera a, notata ſunt poſt paginarum numerum, in primo habentur Tomo, quæ uerò b, in ſecundo.

A

ABſentibus & non citatis litigatoribus ſi fuerit lata ſentẽtia 325.b
Acceſſoriæ libellorum clauſulæ 336.a
A' corrupto iudice ſi data fuerit ſententia 316.b
Acquirendo rerum dominio 161.b
Actionum diuiſio 239.a
Actionibus in materia præſcriptionis 165.b
Actio quid ſit 214.a
Actiones, quæ ſint in ſimplũ, in duplũ, in triplum, in quadruplum 273.a
Actionis uerus uſus 234.a
Adminiſtratores, Iudices, Tutores, &c. quando ad teſtimonia ferẽda admittantur 91.b
Adulterio 192.b
Adulteriorum accuſationi quãto tempore præſcribitur 194.b
Aedilibus 98.a
Aetate hominis 183.b
Agnationis, cognationis, et gẽtilitatis differẽtia 53.b
Agẽdi cum populo quibus ius fuerit 121.a
A' Iudice ſtante ſi feratur ſententia 321.b
Amicitia quando faciat ſuſpectum teſtimoniũ 80.b
Annus quot dierum ſit & quando incipiat 159.b
An ualeat ſtatutũ, ne quis poſt annum & diem audiatur 161.b
Appellationibus 134.b
Appellatio quid ſit, & quis eius effectus 300.b
Appellatio à reſtitutiõe & ſupplicatione quid diſtet 302.b
Auſpicijs, Electionibus, alijsq; ritibus 110.a

B

Bello 188.b

Bona fides quid ſit 131.b

Bonæ fidei actiões quæ ſint quæ ſtricti iuris 283.a

C

Cauſæ legitimæ, q̃bus excuſamur à contumacia 328.b

Cenſoribus 100.a

Citationibus 349.b

Ciues quãdo in cauſa Vniuerſitatis teſtimoniũ dicere poßint 83.b

Ciuiles actiones quæ ſint, quæ Prætoriæ 240.a

Cognitio cauſæ in quibus uerſetur 9.b

Comitiorum uarietas 111.a

Commiſſo 212.a

Conſcientia quid ſit 29.b

Conſilia in materia præſcriptionis 216.b

Conſtitutio Caroli V. Imperatoris, de ferijs 322.b

Conſuetudo Romanorũ Iudicum ferendarum ſententiarum 324.b

Continuus annus quis dicatur 160.b

Continua poſſeßio 128.a

Cõtra ius uel utilitatem publicã ſi fuerit pronunciatum 310

Cõtra rem iudicatã ſi pronuncietur iterum 338.b

Contumacia 211.b

Cõtumax qs dicatur 328.b

Cui iuris dicẽdi munere interdictum eſt, ſi iudicauerit 314.b

Cultu deorum 50.a

Cuſtodia carceris 201.b

D

Damnatis 213.b

Deiecti actio quãdo ſit annalis 167.b

Dictatoris officio 107.a

Dictatoribus 104.a

Dictis teſtium 96.b

Diebus Deo ſacris 342.b

Dies quid ſignificet 156.b

Dies quomodo intelligẽdus ſit in iure Ciuili 157.b

Dies q̃ uarie ſit acceptus apud uarias gentes ibid.

Diffinitiua ſentẽtia quid ſit 299.b

Dilationibus Iudiciorũ & contractuum 178.b

Directæ & cõtrariæ actiones quæ dicantur 263.a

Directæ & utiles actiones quæ ſint 244.a

Diuinæ tabulæ 27.a

Doctrina Bartoli de reſtauranda inſtantia 318.b

Domeſtici quando ad teſtimoniũ dicendũ admittantur pro ijs de quorum domo producuntur, quãdo non 79.b

Dominus ſi fuerit cõdemnatus cum procurator litẽ egerit 343.b

Duobus ſacerdotum generibus 65.a

Duplici cultu deorum 55.a

E

Effectus ſupplicationis 303.b

Emphyteuſi 203.b

Emphyteuſis quid ſit 182.b

Emptiõe & uẽditiõe 180.a

Epitome ſucceßiõis ab inteſtato 155.a

Errore aduocatorum 189.a

Errorẽ calculi ſi exprimat ſententia 344.b

Error in deferendo iureiurando 38.b

Exceptiõibus tẽporũ in materia præſcriptiõis 163.b

Exẽpla interrogationũ in cauſa iuriſdictiõis, matrimonij, famæ, &c. 107.b & ſeq.

Ex falſis teſtimonijs uel ſentẽtijs, ſi iudicatũ ſit 327.b

Ex multis iudicibus, ſi unus pronunciauerit abſentib. alijs 324.b

Ex non ſcripto ſi pronunciatum fuerit 336.b

Expenſæ, quibus ex cauſis debeantur 336.a

F

Facta quomodo diſcernẽda ſint 10.b

Falſus procurator ſi interuenerit in iudicio 346.b

Familiæ erciſcundæ 154.a

Famoſæ actiones quæ ſint, quæ non 280.a

Ferijs 58.a

Ferijs, hominũ gratia conſtitutis 341.b

Feriato tempore ſi fuerit dicta ſententia 341.b

Feudo 201.b

Feudis quæ ſingularia 165.a

Fide diuerſorũ teſtimoniorum excutienda 110.b

Fideiuſſorum priuilegia 233.b

Filia quãdo poßit ſine patris cõſenſu matrimoniũ contrahere

contrahere 204.b
Formula libelli, per quem editur actio 312.a
Furtis 195.a

G

Glande legenda 201.b

H

Hebdomadæ quot dierũ ſint 158.b
Hæredibus 189.b
Hora, die, menſe, & anno, quatenus ad ius attinent 156.b
Hoſtijs & officijs ſacerdotum 62.a

I

Impoßibilis ſi fuerit ſententia 345.b
Impuberes 183.b
Incerta ſententia quãdo ualeat 335.b
Inceſtus quid ſit 82.a
Infamis quis dicatur 85.b
Infans, Infantia 183.b
Iniurijs alijsq; delictis 183b
In loco inconſueto ſi iudicetur 343.b
In perſona teſtis præſentis quid ſit obſeruãdũ 96.b
In propria cauſa ſi quis iudicauerit 315.b
In qbus cauſis ceſſet Vſucapio 142.b
Inſtantia 317.b
Interlocutoria ſententia quid ſit 299.b
Interregis creatio 121.a
Interrogatorijs teſtiũ 105
Interruptio naturalis quid ſit, quid Ciuilis 152.b
Interruptione Vſucapionis & præſcriptionis 152.b
Inuentarij utilitas 201.b
Iubileo 215.b
Iudex an debeat ſequi conſcientiam ſuam, an probata in iudicijs 29.b
Iudex, ob legitimam ſuſpicionis cauſam recuſatus, ſi dederit ſentẽtiã 315.b
Iudex ſi excedat datam & præſcriptam ſibi poteſtatem 346.b
Iudex ſi pronũciauerit tumultuarie ac ſine ordine Iudiciario 323.b
Iudicijs, in Ius uocãdo, dilationibus 168.a
Iudicijs 169.b
Iure Gentiũ 18.a
Iure naturali 10.a
Iure perſonarum, de patria poteſtate, de tutoribus et curatoribus 132.a

Iure reuocãdi domũ 285.b
Iure ſcripto'ne an æquitate iudicandum ſit 23.b
Iuris naturalis ꝑpetua priuilegia 228.b
Iuriſprudentia, quur cæteris artibus uideatur difficilior 7.a
Iuris ſingularis uaria nomina 227.b
Iuris ſingularis uera diffinitio 221.b
Ius ſingulare quotuplex 224.b

L

Leges qua diligentia legendæ ſint 16.b
Legitima hominis ætas quãdo incipiat 186.b
Libellus quid ſit 316.a
Libellus in q̃bus cauſis non req̃ratur neceſſario 361.a
Libellus quãdo ualeat ſine concluſione 327.a
Libellus quàm uaria ſignificet 312.a
Libellus quid complecti debeat 317.a
Ludo 314.b

M

Macedoniani S.C. priuilegium 329.b
Magiſtratibus 89.a
Magiſtratibus ciuilibus 90.a
Magiſtratibus militaribus 95.a
Marito impotẽte uel captiuo 213.b
Mala fides quid ſit 131.b
Mens, uirtus, pietas, quare nobis à Deo inſita 57.a
Milite ueterano 212.b
Minoribus 196.b
Mulieres quãdo ad teſtimonia ferenda admittuntur 88.b
Muneribus & honoribus 206.b

N

Naturalis obligatio cur ſola non producat actionem niſi ex magna cauſa 225.a
Naufragio 211.b
Nocturnis mulierum ſacrificijs ac ludis 75.a
Nomina quædã Imperatorum ac Iuriſcõſultorum 62.b
Nouæ conſtitutiones quando generaliter omnes ligent

gent 195.b
Noxalibus actiõibus 302.a
Noxia & noxa quid differant ibidẽ
Nulla ſpeciali petitione litigatorũ præcedente, ſi ſit pronuntiatum 329
Nundinis 214
Nuptijs 203

O

Obſcuritas articulorum qbus modis cognoſcatur 346.b
Omiſſo Iuriſperitorũ cõſilio, quod ſtatutũ exigit, ſi feratur ſententia 322.b
Origo cõtractuũ, obligationum, ad actionum 222.a

P

Peculatus qd ſit, & quæ eius pœna 167.b
Peremptorium quid ſit, & quomodo fiat 348.b
Perpetuæ actiões quæ ſint, quæ temporales 279.b
Perſonis teſtium 77.b
Pietas quid ſit 35.a
Pœna eius, qui lite conteſtata, ſine legitima cauſa recuſat reſpondere poſitionibus 331.a
Pontificibus quantam autoritatem Numa Pompilius tribuerit 64.a
Poſitionibus & articulis 342.b
Poſt perẽptã inſtantiã ſi data fuerit ſententia 317.b
Præcepta iuris de Magiſtratu 122.a
Præiudicialibus actionibus 304.a
Præiudiciales actiones quæ dicãtur generaliter 308.a
Præiudiciũ quid ſit, & quõ in Iure accipiatur 304.a
Præſcriptio quid ſit 135.b
Prætoribus 103.a
Primo decreto 210.b
Priuatus aut incõpetens Iudex ſi iudicauerit 312.b
Priuilegia dotalia 260.b
Priuilegia mariti, accuſãtis uxorẽ de adulterio 194.b
Priuilegia militum 152.b
Priuilegia miſerabiliũ perſonarum 289.b
Priuilegia piarum cauſarũ 269.b
Priuileg. ueteranorũ 260.b
Priuilegiũ creditorũ 291.b
Priuilegiũ definitur 223.b
Priuilegium illuſtrium perſonarum 239.b

Priuilegium mulieris fide=iubentis 291.b
Priuilegiũ ꝓfeſſorũ bonarũ literarũ et ſtudioſo. 244.b
Priuilegiũ egregiarũ pſonarũ & ualetudinar. 240.b
Probatio quid ſit 33.b
Probationis plenæ ſpecies 34.b
Probationis ſemiplenæ ſpe=cies 43.b
Promulgatione legum, de priuilegijs, de ſingulis rebus agendis 127.a
Pubertas 184.b

Q

Quàm grauiter errent, q̃ nõ prius actionẽ inueſti=gẽt, q̃ adeãt Iudicẽ 10.b
Quãdo & à qbus cõſequamur ſolidũ debitũ 292.a
Quàm neceſſaria ſit ratio temporis 121.b
Quãdo actiones poßint cumulari 308.a
Quãdo apud Romanos cœperint bini Imperatores ſimul regnare 62
Quatenus hoc tẽpore locũ inueniat uſus æqtatis 26.b
Quæ actiones cõtineãt cauſam proprietatis: quæ quaſi proprietatis: quæ denique poſſeßionis 258.a
Quæ actiões porrigãtur ad hæredes: quæ uero nõ 266.a
Quæ ſint actiões in rẽ, quæ ĩ pſonã, quæ mixtæ 249.a
Quæſtoribus 120.a
Quibus inuitis nõ denũciatur teſtimonium 68.b.
Quid probãdum ſit ei, qui adſerit, nudis uerb. reuocatũ eſſe teſtamẽtũ, qđ legitime cõfectum fuerat 199.b
Quinq; differẽtiæ appella=tionis et ꝓuocatiõis 304.b
Qui ſe putauit Iudicẽ, cũ nõ eſſet: aut cũ eẽt, ignorauit, ſi dederit ſentẽtiam 313.b
Qui ſint ĩdigni hoc beneficio, ne ſoluãt ſolidũ 297.b
Quomodo inueſtiganda ſit actio 10
Quomodo priuatim admo=nendus ſit debitor, ut ſa=tisfaciat 234.a
Quotuplex ſit ꝓbatio 34.b

R

Receptis arbitris 213.b
Redẽptis ab hoſtibus 214.b
Rei perſecutoriæ actiones quæ ſint, quæ pœnales,

quæ mixtæ 288.a
Res iudicata 172.a
Religione 49.a
Remedia aduerſus iniquam ſentẽtiam iudicis 302.b
Reſcriptis & nouis conſtitutionibus 195.b
Reſtitutiõis auxilio quãdo utendum ſit 302.b
Reſtitutionis in integrum beneficium 237.b
Reus quomodo recuperet bona ſua in quorum poſſeßionẽ actor ex primo decreto miſſus eſt 210.b

S

Sacrilegio, periurio, inceſtu 79.a
Senatu 115.a
Senatui quatenus poteſtas deferatur 117.a
Senatus cenſura uehemens 101.a
Sententia quando non ſit inualida propter ineptitudinem libelli 332.b
Sententia quid ſit & quotuplex 228.229.b
Sententia ſi ſine certa quantitate proferatur 334.b
Separatio quid ſit, & quare introducta 197.b
Sepultura ueterum 86.a
Seruitutibus & finibus regundis 181.a
Significatiõe uſucapionis, & præſcriptionis 123.b
Sine cõdemnatione uel abſolutiõe ſi proferatur ſententia 335.b
Singulares actiones quæ ſint, quæ generales, quæ uniuerſales 274.a
Si noctu iudicatũ ſit 340.b
Si teſtes inſtrumento repugnent 114.b
Socijs 208.b
Strictum ius quot modis accipiatur 20.b
Studioſi quibus admißis & caſibus ſua priuilegia inualident 250.b
Stuprum quid ſit 82.a
Studioſorum priuilegia 246.b
Subditi quãdo in cauſa ſui Magiſtratus ferre poßint teſtimonium 82.b
Succeßione teſtamẽtaria & legatis 150.a
Succeßionis ab inteſtato optima cauſa 145.a
Succeßio eorũ nulla eſt, qui ex dãnato coitu ſũt 163.a

Suffragijs 118.a
Suis & legitimis hæredibus 144.a
Sumptibus funerum & ſepulchris 85.a
Super inepto libello ſi fuerit lata ſententia 331.b
Supplicatio quando, quibus & quomodo offerenda ſit 304.b

T

Templis & lucis 52.a
Temporibus Magiſtratuũ 106.a
Teſtamentis 197.b
Teſtes quando poßint produci ante litem conteſtatam 332.a
Teſtes quomodo ſint interrogandi 106.b
Teſtibus 66.& 174.b
Teſtimonium de alieno auditu quãdo ualeat 102.b
Titulus quid ſit,& unde dicatur 129.b
Tribunus plebis 115.a
Tribunorum militariũ officium 96.a
Triumphales leges Romanorum 114.a

V

Varijs cõtractib. 209.b
Vaſalli quando teſtimonium poßint ferre in cauſa ſui domini 83.b
Veriſimiles cõiecturæ quãdo ſufficiunt ad iuſtam probationem 42.b
Verus ſenſus Tit. C.De for mu.ad impet. 232.a
Vitiorum aliquot mulctæ 131.a
Votum quid ſit 83.a
Vſucapio & præſcriptio quo iure ĩtroductæ 137.b
Vſucapio & præſcriptio quid differant 126.b
Vſucapione utrum directũ an utile dominium acquiratur 129.b
Vſucapio quid ſit:quid præſcriptio 126.b
Vſucapio unde dicta 123.b
Vſus locorum communium in actionibus exercendis 309.a
Vtilis annus quid ſit 160.b
Vtri litigatorum ſit decernenda probatio ex uarijs cauſarum circunſtantijs 47.b
Vxori quàm diu expectandum ſit ad explorandam mariti impotentiã 214.b

AXIOMATON CATALOGVS COPIOSVS ET PERVTILIS.

A

ABſentis condemnatio, qui citatus non fuit, nullius mome͂ti eſt 347.b

Abſurdum eſt in Iudice ſtatuere duplicem conſcientiam 29.b

Abuſus etiam præclara Reipublicæ pernicioſa facit 125.a

Accipiendi magnus eſt delectus 130.a

Accuſationi adulterij quinquennio præſcribitur 194.b

Accuſatori priuato, integra dictandi iudicij formula ſeruatur 131.a

Accuſator legitime impeditus, ceſſante impedime͂to poteſt in iudicium reuocare reum, ſi interea abſolutus fuerit 168.

Actio debet ordine proponi, per neceſſarias et proprias poſitiones 233.a

Actio ex ſententia uel tra͂ſactione, no͂ requirit libellum 367.a

Actio ex ſtipulatu pro dote eſt bonæ fidei 268.b

Actio hodie quoq; requirit formulam 216.a

Actio in iure ſtrictius, pro iudicio in inuitu͂ accipitur 215.a

Actiones ex interdictis, niſi in ordinem aliaru͂ actionum redigantur, no͂ poſſunt recte percipi 257.a

Actio nihil aliud eſt, quàm facultas exigendi debiti 214.a

Actiones primu͂ à collegio pontificu͂, poſtea cœpere à Prætoribus impetrari 230.a

Actiones ſunt ex Iure naturali: formam aute͂ & ſole͂nitatem acceperunt à iure poſitiuo 332.a

Actionibus non eſt ute͂dum ſine delectu, aut neceßitate 234.a

Action

Actioni omni,uis aberit 124.a
Actor ad ſuſtinendam recõuentionem apud electum iudicem non eſt cogẽdus 249.b
Actore differente litiscõteſtationem poſt duos menſes,liberantur qui fideiuſſerunt reum iudicio ſiſti 180.b
Actori incumbit probatio eius quod adſerit 50.b
Actor ubi ſemel emendauit libellum, nõ eſt denuo admittendus ad caſtigationem 339.a
Adfinitatis iure nulla ſucceſſio permittitur 164.a
Admonẽdus primum eſt debitor ut ſatisfaciat priuſquàm actione conueniatur 234.a
Ad quintam interrogationẽ libelli,ſummo iure nõ cogitur aduerſarius reſpondere 370.a
Ad ſoluendum condemnatus habet quatuor mẽſes 172.b
Aduerſus agnatos et cognatos non cogimur dicere teſtimonium 68.b
Adulterij accuſationi quinquennio præſcribitur 194.b
Aedificiũ in alieno ſolo extructum cedit ſolo,ſi non ſit ex rebus eccleſiaſticis extructum 271.b
Aetas puerilis ſeipſam tueri impotens ſummopere ab iniuria defendenda eſt 136.a
Aedilium officium 98.a
Aequitas nõ deſideratur in his caſibus, de quibus lege ſtatutum eſt. 24.b
Aequitatis uſus non poteſt certis formulis per oẽs circũſtãtias deſcribi 22.b
Agere licet in ferijs quod prætermiſſũ noceret 59.a
Alimentorum cauſa pia eſt, habetq́; multa priuilegia 285.b
Alterius damno nemo debet locupletari 138.b
Ambigua & obſcura teſtimon.ſuſpecta ſunt 103.b
Ambitio nimia imperia trãſfert 64.a

Appellationi emẽdãdæ x. dies conceduntur 388.b
Appellatus non dicitur appellãtis aduerſar. 300.b
Arbitramentum propius ad trãſactionis quàm Iudicij formam accedit. 341.b
Arbitratoribus licet noctu dare ſententiam. ibidẽ.
Arma etiam ab omnibus ad intercedendum pro Rep. ſumentur 125.a
Articuli ſint perſpicui 154a
Articuli poſitionales non ſint ſuperuacanei aut impertinentes 344.a
Auaritia maxime humanas mentes corrũpit 140.a
Auaro etiã ſua deſũt 229.b
Aug. olim qui fuerint 111.a
Autoritas Eccleſiaſtica iuxta Canonũ præſcriptiones cæremonias præcedet. 53.a

B

Beati qui uitæ tempus diuinæ legi inſumũt 57.a
Bella priuata cæteraq́; cruẽta ſpectacula, quibus olim delectabantur, hodie prohibita ſunt 70.a
Bellica res moram auerſatur 95.a
Belli felix ſucceſſus non eſt ſperandus ubi diſciplina militaris remittitur 96.a
Belli iuſtitia ex iure naturæ metienda. 112.a
Bellum iuſtum eſt quo moderati hoſtes uicti conſeruantur 113.a
Bellum pacis cauſa ſuſcipiẽdum 113.a
Bellum quomodo olim indiceretur 95.a
Benignitas ſuperiorũ erga inferiores commendãda eſt 50.a
Bonæ fidei cõtractus præſtant etiã illa de quibus nominatim conuentũ nõ eſt 143.b
Bona fides ab alijs acquirẽdi dominij cauſis ſeparationem recipit 130
Bona fides poſſeſſoris debet eſſe cõtinua uſq; ad exitũ Vſucapionis 132.b
Boni uiri abhorrent forẽſes controuerſias 235.a
Breuitas tã Senatori quàm Oratori competit 123.a

C

Calculi error ſi fuerit in

ſentẽtia, nõ ualet 345.b
Calũnioſũ ſæpe eſt, libellũ in correctũ exhibere 339.a
Calumniatores intra annũ pœna quadrupli tenẽtur poſtea ſimpli 169.b
Carcer continẽdis non puniendis hominibus habebitur 177.a
Cauſam mali qui dedit, plane puniẽdus eſt 125.a
Cauſas orantibus turpe eſt Ius in quo uerſãtur ignorare 256.b
Cauſæ fiſcales diffiniri poſſunt à Iudice, tam reo q̃ actore abſente 330.b
Cauſæ modicæ et uiliũ ſine libello diffiniũtur 362.a
Cenſura non ceſſabit donec uitia reſtant. 103.a
Ceremoniæ ignotæ confundunt religionem 52.a
Chriſtiani legẽ Dei expendent & pœnitebũt 70.a
Chriſtiani omnia in Chriſti tantum nomine auſpicabuntur 126.a
Chriſti uerbum quàm ſit ſalutare 70.a
Chirographum uitioſum trãsfert probationis onus in creditorem 59.a
Ciuitas quomodo optime regatur 117.a
Ciuitas ut cupiditate inficitur, ita cõtinentia expurgatur 118.a
Ciuitates hodie potius à malis uindicabunt, q̃ opplebũt Magiſtratus 102.a
Cognati uſq; ad tertiũ gradum nõ admittũtur ad teſtimonium in cauſis criminalibus 78.a
Cognitio nulla eſt ab infinitis ad finita 10.a
Comitia maxima adhibẽda ſunt ob certã priuilegiorũ conceſſionem 129.a
Commoda publica priuatis ſunt præferenda 264.b
Cõcluſio libelli ex forma et natura actionis producitur 7.b
Cõdẽnatio domini, litigãte procuratore, irrita 343.b
Conditio adiecta legatis ad pias cauſas nihil impedit quo minus illa debeantur 281.b
Conditio in legatis eueniẽs non trahitur retro, niſi

pietatis

pietatis cauſa 279.b
Confeßio, & ſine præcedente interrogatione in Iure facta, neceſſario probat aduerſus confitētē 36.b
Conſciētia excuti debet ante Iudicium 237.a
Conſcientia etiā agreſti & indocto homini indicat bene'ne 'an malè fecerit: eſtq; mille teſtes 13.a
Conſcientiæ iudicium non fallitur 83
Conſiliorum ratio legibus coniuncta erit 96.a
Conſtantini tempore abrogatæ ſunt formulæ et impetrationes ueteres 231.a
Conſultatio frequens erit 128.a
Conſuetudo prorogādæ citra legitimā cauſam inſtātiæ, nō eſt ꝓbāda 320.b
Continuatio poſſeßionis nō interrūpitur per nouum ſucceſſorem 128.b
Contractus eſt mediata cauſa actionis: obligatio autem immediata 225.b
Contrahendā eſſe Iuris ciuilis diſciplinam 15.a
Cōtractus innominati locū pœnitentiæ faciunt præterquàm in pijs cauſis 272.b
Corrupti Iudicis ſententia ipſo Iure nō ualet 316.b
Corrupti teſtes nullam faciunt dictorum fidē 91.b
Creditores expreſſam hypothecam habentes mulieri præferuntur 265.b
Creditori nō incumbit probatio, cui cautio expoſita eſt adiecti debiti cauſa 50.b
Criminalibus accuſationib: xx. annis præſcribitur 211.b
Cui probatio incumbit, is poteſt aduerſario iuſiurādū de controuerſia deferre 50.b
Culpa expiatur, ſed contumacia, adeoq; circa Religionem, ceu impia eſt damnanda 77.a

D

Deberi dicitur, quicquid efficaciter poteſt exigi 218.a
Debiti condonati in fraudē

cre

creditorũ, aliâs ſolidum aliâs minus reuocatur 209.b
Debitor admonitus, ſi recuſauerit ſatisfacere, tũ demum actione conueniendus eſt 237.a
Debitoribus fiſci indulgentur duo menſes ad ſoluẽdum 179.b
Debitor principalis prius quàm fideiuſſor cõueniẽdus eſt 235.b
Debitũ ex actoris etiã perſona metiendũ eſt 219.a
Decimarũ & dotis piæ cauſæ ſunt 283.b
Delegati Iudices ſi plures ſint, non poſſunt aliquo ex ijs abſente ualidã ſententiam dicere 324.b
Delegatis Iudicibus præſcribere certos limites, quos iudicando non excedant, plurimum confert ad expeditionem controuerſiarum 347.b
Defuncti uita omnibus iniurijs erunt exempti 85.a
Defunctus cum liberos aut parẽtes reliquit nõ eſt ad propinquos reſpiciẽdum 163.a
Dei nomine nemini male imprecandum 29.a
Delectus actionũ habendus eſt, pro qualitate negocij 237.a
Deliberandi poteſtas de hæreditatis aditione datur liberis 146.a
Delicta lege cognoſcuntur 139.a
Delinquentes haud temere puniuntur 51.a
Deũ nihil præterit Ibidẽ
Deus iuſtitia & pœnitẽtia potiſſimũ placatur 83.a
Deus nõ cognoſcitur abſq; uerbo eius 29.a
Deus omnium bonorum autor 11.a
Dictatoris quod officium olim fuerit 108.a
Diẽ hodie metimur à ſolis ortu uſq; ad occaſum 157 b
Dierum diſcretio 61.a
Dierũ profeſtorum uaria olim fuit æſtimatio ibidem
Diuinationes illicitas pollicentes principũ conſtitutionibus tenentur 188.a

Diuiſio

Diuiſio adfert plurimum lucis inueſtigãdis rebus in omni diſciplina 239.a
Diuitiæ maximæ ſunt diuitias nõ deſiderare 229.b
Doli mali actio durat biennio continuo 167.b
Donatio eccleſiæ ſub modo facta ob modi defectum reuocari nequit 282.b
Donationis titulum aſſerẽs probare debet 60.b
Dos mulieris nõ temere obligatur aut alienatur 266.b
Dotalia priuilegia plurima ubiq; ſunt 261.b
Dotẽ pro filia dare mulier non cogitur 261.b
Duo contendentes ſe rem poßidere, audiri poſſunt ſine libello 366.a
Dos ex Iudicis officio, filiæ patre abſente decerni poteſt 268.b
Dominium Iure communi ſine traditione ex contractu nõ trãsfertur 269.b

E

Effectus actionis exercetur aduerſus nolentẽ præſtare debitum 217.a
Effectus appellatiõis eſt extinctio prioris ſententiæ 301.b
Emãcipationis differẽtia hodie fere ſublata eſt 190.b
Emptio ſimulata neq; dominium transfert, neq; ullo modo ſubſiſtit 180.a
Emphyteuta, triennio non ſoluens penſionẽ, expelli poteſt à domino 182.b
Enumeratio malorum omiſſis bonis digna accuſatione eſt 93.a
Epiſcopi de ſubditorũ cauſis ſine libello cognoſcere poſſunt 364.a
Eques auratus non habet idem cum militibus priuilegium 255.b
Errantibus iura ſubueniunt 239.b
Erratum eſt in ſignificatione noxæ, Inſtitu. De Noxa. actio. Et l.ij. C. eo. tit. 304.a
Error cauſidicorũ, qui ſine delectu & ratione iuris cauſas agunt 6.b
Errores Gentium merito ar

dentiores

dĕtiores nos ad noſtrã religionĕ redderĕt 52.a
Error Iuris Vſucapionem impedit 132.b
Eruditio magnã uim habet in rebus mortaliũ 245.b
Eruditionis excellentia etiã morte mulctandum ſeruaret 152.b
Euangeliũ diuinationes Ethnicas profligauit 74.a
Euidĕtia facti eſt plena probatio 37.b
Exceptio adſertoria probari debet 51.b
Exceptio doli mali probanda eſt 58.a
Exceptio nõ numeratæ pecuniæ intra bienniũ (ſed in pijs cauſis ſemper) opponi poteſt 273.b
Excommunicati ſunt inteſtabiles 94.b
Executor teſtamĕtarius aduerſus hæredem nõ habet actionem ad rem quæ alicubi relicta eſt, niſi in pijs cauſis 282.b
Ex facto ius uariatur 15.b
Ex legib. XII. tabularum, compoſitæ ſunt actionũ formulæ 229.a
Expenſarũ condemnationĕ petere, non ſolũ utile, ſed & ſumme eſt neceſſariũ 336.a
Ex qualitate cauſæ interdũ Iudici ſtatuendum eſt, utrum inſtrumĕto an teſtibus fides deroganda ſit 113.b

F

Facti ſpecies tota eſt expendenda ad inueſtigandam actionem 10.b
Falſus teſtis extra ordinem puniri põt à Iudice 103.b
Feriarum poſtrema pars rectiſsime deſtinata fuit olim tranſigendis litibus 238.a
Feriæ aliæ ſunt ad honorĕ Dei, aliæ ad hominum utilitatĕ conſtitutæ 341.b
Feriæ litibus hominum liberorum uacabunt 59.a
Feriæ neceſsitati pietatisq́; exercitio nihil obſunt 59.a
Feriæ ſeruis ocium præſtabunt ibidem
Ferijs Deo ſacris ſi dicatur ſententia

ſententia, ipſo iure non ualet 341.b
Feudi ſucceßionum ſingularia 165.a
Fideiuſſor ex nudo pacto non tenetur, nec actio oritur 270.b
Fidẽ ſuã pro alijs aſtringẽs liberare eam cogitur, niſi fœmina ſit, quæ etſi fideiuſſori mãdaret, ut pro mitteret pro aliquo, hoc excipiendi tamen beneficio iuuatur 291.b
Fides Chriſticolas æquo ſaluabit 57.a
Filij patris mortui in ſtirpes cum patruis ſuccedunt 156.161.b
Filijs male educatis ciuitas etiã corrumpitur 141.a
Filiusfamiliâs qui pro alio fideiußit nõ iuuatur S.C. Mac. 232.b
Filius illegitimus ad pias cauſas à patre inſtitui poteſt 275.b
Filius legitimus eſt qui ſeptimo menſe ex legitimis nuptijs naſcitur 142.a
Filius patris incuria nullam artem doctus nõ cogitur alere patrem 140.a
Filius iuſtus etiam poſt x. menſes permiſſu iuris naſcitur 142.a
Filius pietati deditus nequit à patre ob ingratitudinis cauſam antè admiſſam, exhæredari, ut aliâs 275.b
Filius propè necari uidetur qui nulla imbuitur arte 140.a
Frater admittitur ad teſtimonium in cauſa fratris pecuniaria 78.b
Fratres adoptati ab extraneo non acquirunt ſuccedendi ius 162.a
Fratres conſanguinei ſoli uel uterini ſuccedunt in capita ex æquo 161.a
Fratres defuncti naturales & legitimi æqualiter in capita ſuccedunt 160.a
Fratres legitimi tantum ſi ab auo ſint adoptati mutuo ſibi ſuccedunt 162.a
Fratres utrimq; coniuncti excludunt alios 160.a
Fratres legitimati in ſucceſſione

ſiōe pares ſunt legitimis & naturalibus ibi.
Frigida quæſtio eſt, quare actionibus pœnalibus nō perſequamur ultra quadruplum 274.a
Fugæ ſuſpectus poteſt xx. horis retineri à priuato 107.b
Fulgura olim triplicia 73.a
Funera ſumptuoſa ſublata ſunt 88.a
Furioſi & prodigi, etiam xxv. annis maiores, in tutela agnatorum ſunt 138.a
Furti definitio 196.a
Furtiuæ res non uſucapiuntur 196.b

G

Gallorum ſacrificia, quibus homines immolabantur, bene à Senatuſcōſulto ſunt abrogata 63.a
Gentes naturali lumine magicam ſuperſtitionē damnandā cenſuerūt 127.a
Gentes quare ita à recta uia aberrarint 52.a
Germanis iuſtitia germana erit 199. a

H

Hæredem eius repudians qui decimas debet, priuatur ijs quæ à uiuo teſtatore accepit 283.b
Hæredi qui recuſauit maternam hæreditatem, annus datur intra quem poßit eam, mutata uolūtate, adire 192.b
Hæredi deliberanti, de adeunda hæreditate, dantur tres menſes 190.b
Hæres, niſi intra annum ſoluerit legata, amittit hæreditatem 191.b
Hæres ſtatim ab adita hæreditate, tenetur ad traditionem legatorum 192.b
Hæres ſucceßione priuabitur, q teſtatorē captiuū, ab hoſtib. cū poſſet, recuſauit liberare 200.b
Hodie nō licet occidere hominem in adulterio comprehenſum 192.b
Homicidæ ſunt inteſtabiles 87.b
Hominum commercia ſubſiſtere non poſſunt, ſublata fide 173.a

Homo non eſt habĕdus qui legitimorum ſuperiorum impatiens eſt . 91.a
Homo ſibi grauiſſimus aduerſarius 229.b
Homo ſibi imperando magnum Magiſtratum aſſequitur ibidem
Honeſtatis formulas reſpiciet quilibet dicĕdi iuris partes ſuſtinens 146.b
Humana philautia correctione gaudet 67.a
Humanus captus cæcus eſt, niſi diuino præſcripto adhæreat 15.a

I

Idololatria grauiter à ſcriptura punitur 54.a
Imperatorem contĕnere eſt offendere Deum 56.a
Imperator præſens ſine libello cognoſcit 368.a
Improbitas unius hominis ſæpe cauſa eſt ferendæ legis 231.b
Impuberes ad præſtandum iuſiurandum non tenentur 197.b
Impuberes doli capaces ſūt & poſſunt cōmittere furtum 192.b
In cauſis criminalibus non defertur Iuſiurãdū 368.b
Incerta ſententia non ualet 334.b
Infamia duplex eſt, iuris & facti 251.a
Infantĕ à Deo creatū fame necari iniquū eſſet 158.a
Initium negocij reſpiciendum eſt, ut facta rectius diſcernantur 10.b
In Iudicio falſi, criminaliter intento, utriq; parti incumbit probatio 56.b
Iniuriarum actiones ſunt annales 167.b
Iniuriarum tenebitur actor uel reus qui contumelioſum aliquid falſo obijcit aduerſario 335.a
In legatis ad pias cauſas uel leuiorĕ quanq; conditionem ſequimur 280.b
Inſtrumentorum non eſt facienda mentio in articulis 358.a
In toto Iure nihil certo poteſt inueſtigari, non adhibitis cauſis in natura poſitis 221.a

Inualida

Inualida eſt ſententia, quæ expreſſam habet iniquitatem uel publicam læſionem 310.b
Inueſtigatio actionis neceſſaria eſt ſiue uerbis, ſiue ex ſcripto tractetur iudicium 8.b
Irrita eſt Iudicis ſententia, qui iuriſdictionis ſuæ limites exceßit 346.b
Iudex æſtimare debet, quid ſatis probatum ſit 33.b
Iudex debet ſuum officium impartiri poſtulāti ſecundum Ius 219.a
Iudex ex officio curare poteſt teſtamentorum exequutionem 283.b
Iudex nō negat ei ius quē à calūniādo repellit 237.a
Iudex, nō obſeruans ordinē iudiciariū, ſentētiam dat ipſo iure nullam 323.b
Iudex non reijciet libellum ex qualibet cauſa, utcunque urgeat aduerſarius 349.b
Iudex ſemper æqui boniq; rationem habebit 109.a
Iudice ob cauſam quancunque recuſato, arbitri intra triduum eligēdi ſunt 169.b
Iudiciarius proceſſus fieri debet ſecundum patrios ritus 263.a
Iudiciorum tanta uis, ut plane oporteat æquitatē ſeruari 154.b
Iudicis eſt, ad finiēdas lites, cauſarum perſonarumq; habere rationem 268.b
Iudicis officiū eſt repellere calumniantes 236.a
Iuramentum ab aduerſario uel à Iudice delatum, plena eſt probatio 38.b
Iuramentū dicēdæ ueritatis poſſunt teſtib. remittere ij, aduerſus quos producuntur 99.b
Iuramentum tantum afficit iurātis perſonam non hæredem 267.b
Iure omnes propè unius cōditionis æſtimātur 154.b
Iuri Romano fruſtra dat operam, qui fontes eius ignorat 17.a
Iuris interpretatio, à naturali iure methodica ratione

tione exordiēda eſt 10.a
Iuris nullus uſus eſt, niſi per uoluntatē, quæ obtē= perat rationi dictanti le= gis formulam 12.a
Iuris ſingularis uis in mul= tis maximisq́; uirtutibus conſiſtit 228.b
Ius Ciuile eſt quod neq; in totum à Naturali rece= dit, neq; per omnia ei ſer uit 21.a
Ius Ciuile uel poſitiuū de= terminat Naturale ius 220.a
Ius Ciuile unius populi iuſ= ſus eſt 23.a
Ius eſt facultas ſeu autoritas agendi ſecundum legem 17.a
Iuſiurandum tunc demū eſt deferendum, cum ex alijs iudicijs ueritas conſtare non poteſt 38.b
Ius naturale eſt, aut poſiti= uum 26.a
Ius omne annexam gratiā habet 227.b
Ius ſingulare ceſſat cauſis ceſſantibus 223.b
Iuſtitia eſt uirtus perducēs ius & legem ad exercita tionem 17.a

L

Lata contra res prius iu dicatas ſentētia, ſine in= teruētu appellationis aut reſtitutionis, nō ualet, ni ſi prior fuerit ipſo iure inualida 337.b
Lætitiam Chriſtiani omnē uitabūt quæ à publica ho neſtate uel à Chriſti cul= tu aliena uidetur 78.a
Legata ad pias cauſas etiam hæreditate nondum ad= ita petuntur 377.b
Legata hoc anno aut mēſe, peti nequeūt, priuſquàm id tempus plane abierit, ſed in pijs cauſis ſtatim 274.b
Legata piarum cauſarum ſublatis impedimentis re uiuiſcunt 279.b
Legatarij mittuntur in poſ= ſeßionem bonorum hære dis, qui in ius uocatus in tra ſex menſes non ſoluit legata 191.b
Legati delinquētes in lega tione iudicium patientur 287.b

287.b

Legato in genere regulariter quod minus eſt, ſequimur ad pias cauſas quod maius eſt 277.b

Legatum incertum pietatis cauſa ualet, alimẽtorum fauore 279.b

Leges, cancelli ſunt malis hominibus circundati, ne tranſiliant 16.a

Leges non minus obſeruare q̃ cuſtodire decet 128.a

Leges non ſunt de ſingulis ferendæ 128.a

Leges XII. tab. magnũ pondus adferunt honeſtæ uitæ 77.a

Legis natura eſt, generaliter de hominum negotijs ſtatuere 221. b

Legitima præſumptio, trãſfert onus probãdi in aduerſarium 51.b

Legũ uis potius, quàm uerba tenenda 91.a

Lex à deligendo potius quàm à diſtribuendo dicitur 11.a

Legis Ciuilis ſtatus ex ſalute publica dimanabit 106.a

Lex eſt ſententia qua bona præcipiuntur, prohibentur mala 17.a

Lex inferior cedit ſuperiori 139.b

Lex non opinionibus ſed ſumma uirtute & hominis natura metienda eſt 10.a

Lex proprie naturalis notitia eſt à Deo nobis inſita ad diſcernendum æquum ab iniquo 11.a

Lex ſpectans priuatã utilitatem, inferior erit ſalute publica populi 106.a

Liberalitatis cauſa præſtita nõ inducũt, niſi in pijs cauſis, neceßitatem 271.b

Liberi naturales & legitimi tãtum, perinde ſuccedunt ac ſi ex iuſto matrimonio eſſent 157.a

Libellus conuentionalis eſt ſyllogiſmus 317.a

Libellus eſt duplex, conuentionalis & accuſationis 317.a

Libellus nõ exigitur in cauſis, quas leges uoluerunt

de plano cognoſci 369.a
Libellus obſcurus aut ineptus, in cauſa criminali, ipſo iure nullus eſt 351.a
Licitam appellationem negligẽs, ſupplicatione nõ iuuabitur 306.b
Lite pẽdẽte, regulariter nõ licet ſupplicare 305.b
Lites ſine ſuſpicione tractari debent 315.b
Litigatoribus permiſſũ eſt definiendæ liti breuiorẽ triennio terminum ſtatuere 319.b
Locatio cum pacto ſemper intelligitur ſecundũ naturam locationis 236.b
Longa poſſeſsio eſt x. uel xx. annorum 134.b

M

Macedonianũ S.C. nihil ei detrimenti adfert q̃ aliquid per errorẽ filiofamiliâs mutuauit 232.b
Magiſtratibus non tantum obediendum, ſed & exhibendus cultus 90.a
Magiſtratu diuturno ambire Reip. occupationẽ cuilibet cauendum 106.a
Magiſtratu functus Cenſori cauſam reddet, ſi deliquit 131.a
Magiſtratui ut parentibus libenter parendum 91.a
Magiſtratum Deus approbauit 89.a
Magiſtratum iuſti amant, non timent 16.a
Magiſtratum nequicquam metuit faciens quod bonum eſt 229.b
Magiſtratum perpetuũ oblatum multi boni uiri ſpreuerunt 107.a
Magiſtratus acceptio iuſiurandum requirit 116.a
Magiſtratus inferior extra iuriſdictionẽ ſuã nõ remittit ſuperioris legẽ 226.b
Magiſtratus integra uita potius quàm legibus imperabit 117.a
Magiſtratus lex loquẽs eſt, lex autem mutus Magiſtratus 90.a
Magiſtratus maior, ad quẽ deuolutũ eſt ius dicendæ ſentẽtiæ propter negligẽtiã iudicũ, põt nullo poſtulãte, dicere ſentẽtiã 330.b

Magiſtratus mediãte cognitione iudiciaria, miniſter legis eſt 170.a
Magiſtratus omnia tẽpora à pecuniaria corruptiõe aliena erunt 130.a
Magiſtratus plane neceſſarius eſt 90.a
Magiſtratus populo præſunt, ceu leges magiſtratibus 89.a
Magiſtratus, poſt religionem, altera pars eſt publici iuris 132.a
Magiſtratus uerbo Dei creabuntur 116.a
Magiſtratuum autoritas in ſoluendis Legibus nõ patebit cuiuis 225.b
Maieſtati Dei nulla re rectius libatur quàm innocentia 62.a
Malæfidei poſſeſſor nullo unquam tempore uſucapit 142.b
Mandatũ finitur morte mãdantis, ſi non ſit in pia cauſa 272.b
Manus non ſignificat in iure tyrãnicam uiolẽtiam, ſed legitimam poteſtatem 228.a
Mater ſecundò nuptura, petet filijs idoneos tutores intra quatuor menſes 203.b
Matrimonij hodie nulla ſeruanda differentia, modo publica honeſtas & forma ſeruetur 193.a
Metus nullus angit non timentẽ conſcientiã 229.b
Mente capti, muti, ſurdi, ſunt inteſtabiles 90.b
Maleficij ulciſcendi acerbitas plerũq; diſciplina eſt bene cauteq́; uiuendi 179.a
Militibus alienarum rerum adminiſtratio recte interdicitur 153.b
Militũ delicta propria aut cõmunia ſunt 153.b
Militũ priuilegia quibuscaſibus ceſſent 154.b
Militum uerorũ multa priuilegia 152.b
Minores non paßim reſtituuntur 237.b
Minori regulariter non poteſt opponi præſcriptio 150.b

Minor uiginti annis nec iudex nec arbiter eſſe poteſt 186.b
Miſericordiam Deus *exigit à ſuis* 52.a
Modus adiectus quando faciat ut ad legatum conſequendum cautione opus ſit 281.b
Mori olim ſine iuſtis cõtumelioſum erat 86.a
Mortuum ne lædas 185.a
Mulierem dedecet fungi uirilib. officijs 231.b
Mulieres Iure *Ciuili, ad teſtimonia ferenda admittuntur* 89.b
Mulieres recte ab omnibus officijs arcentur 76.a
Mulieribus & ruſticis non ſubuenitur aliquando propter iuris ignorantiam 257.b
Mulier in teſtamento pietatis gratia teſtis eſſe tantũ poteſt 276.b
Mulieri pro alio in piã cauſam fideiubenti non ſubuenitur 270.b
Mulieris iuramentum Iure *ciuili nihil prodeſt* 267.b
Mutiana cautio ceſſat in legatis ad pias cauſ. 278.b

N

Naturæ beneficium expectans, oportet gratus ſit ſecundũ naturã 164.a
Naturæ norma, lex bona, à mala rectiſsime diſtinguitur 10.a
Naturales & legitimi filij ex eodem matrimonio in capita ſuccedunt 157.a
Naturales matri unà cum legitimis ſuccedũt, niſi illuſtris ſit mulier 158.a
Naturales notitias Deus *in tabulis decalogi uiua uoce renouauit* 28.a
Naturalis inſpectio, cõtraria confeſsioni ipſam eleuat 37.b
Natura tam gignẽdi quàm naſcẽdi leges tulit 102.a
Neceſſarius eſt æquitatis uſus in legislationibus & iudicijs 26.b
Negans in aliquo facto interueniſſe ſolennitatem iuris, debet hoc probare 52.b
Negatiuis poſitionibus interdum

terdũ uti poſſumus 357.a
Negãs perſonæ uel rei qua litatem idoneam, probare tenetur. 52.b
Neganti ſimpliciter nõ incumbit probatio 51.b
Nemo in propria cauſa Iudex eſſe poteſt 315.b
Nemo poteſt in propria cauſa eſſe teſtis 92.b
Nepotes aut pronepotes ante omnes cognatos auo in ſtirpes ſuccedũt 156.a
Noctu lata ſententia, nihil ualet: niſi id conſenſu litigatorum fiat 340.b
Non eſt abſurdũ aut importunum iuri naturali tribuere id, quod ciuilẽ formam habet 233.a
Non cẽſetur ipſo iure inualida ſententia, quæ cõtra legem, cuius ambigua eſt interpretatio, dicta eſt 311.b
Non meretur executionem ſentẽtia, quæ ſine ſpeciali litigatorum petitione prolata eſt 329.b
Non ſubſiſtit argumentũ: Prætor dat actiõnẽ, ergo eſt Prætoria 241.a
Non ſunt contraria pietati Chriſtianæ actionum exercitia 238.a
Nõ ſunt multiplicãda in ciuitatibus iudicia 236.a
Notoria crimina ſine libello & accuſatione puniũtur 368.a
Noxales actiones ex noxia ſeruorum ſunt 302.a
Nudum tempus non ſufficit ad uſucapiendũ 140.b
Nulla eſt prætermittenda occaſio componendæ litis 238.a
Nullius momenti eſt ſententia iudicis, quã ſtans pronunciauit 321.b
Nuptiæ humano generi cõſeruando maxime neceſſariæ 160.b

O

Obſeruationem propinquorũ à natura eſſe 50.a
Officiũ Iudicis ſæpe ſine libello imploratur 368.a
Omiſſum habetur quod uerbis nõ exprimitur 287.b
Omnia in Chriſto ſunt impleta. 102.a

Omnia poßidet qui nihil petit 229
Optima Deo proxima ſunt 80.a
Oratio longa tantum cauſa neceßitatis utilitatisq́; locum habet 123.a
Ordinario Iudice negligente, apud principem aduerſarius conueniri poteſt 296.b
Ordinis lociq́; in Senatu ratio habenda 121.a
Ordo in Magiſtratu deferendo magnam uim habet 99.a
Ordo naturalis neceſſarius eſt in omnibus rebus 99.a

P

Pacta mulieris cõditionẽ deteriorem facientia non ualent. 265.b
Parentes liberis, ex damnato complexu non ſuccedunt, nec contrà 158.a
Parẽtibus egenis liberi ſumptus ſuppeditabũt 140.a
Parſimonia optimum uectigal 229.b
Pecunia aliena emens rem, eam ſuam facit, ſi non ſit Eccleſiæ pecunia 271.b
Peregrini teſtes, intra quindecim dies non examinati, inuito Iudice diſcedere poſſunt 71.b
Pauperes honeſtioris familiæ egregijs & ualetudinarijs æquantur 242.b
Periuri nec fidem merẽtur, nec bonis uiris ſunt adnumerandi 82.a
Periuri nõ prohibẽtur multari 51.a
Perſequendi appellatio generalis eſt 217
Perſonæ egregiæ non cogũtur inuitæ teſtimonium dicere, niſi ueritas periclitetur 244.b
Perſonæ miſerabiles optimo iure extra prouinciã non trahũtur in ius, etiam iudicibus ordinarijs iuſtitiam aduerſarijs non adminiſtrantibus 289.b
Perſonis egregijs Magiſtratus, doctores, & Eccleſiaſtici annumerãtur 241.b
Petens reſtitutionem, implorat miſericordiam: appellans, perſequitur ius ſuũ

304.b

Phanatici linguas & cæremonias reijcientes optime à doctis improbantur 53.a

Pietas Deo gratior eſt ſumptibus 51.a

Pœna in Iure nõ expreſſa, arbitrio Iudicis æſtimanda eſt 363.b

Pœnæ & oẽs legitimæ defenſiones ex natura ſunt, ſicut Magiſtratus 16.a

Populi impetus caret periculi ratione 91.a

Poſitio, eſt adſertio rei particularis, quæ ad cauſam pertineat 342

Poſitiones & articuli habent uim interrogationũ quãuis pronunciatiue ponantur 343.a

Poſitiones nouæ prioribus addendæ, repelli non debent, & publicatis dictis teſtium 341.a

Poſſeßionum controuerſia dedit cauſam interdictis 256.a

Poſterior ſententia ualet, ſi priori litigatores expreſſe renũciauerint 339.b

Poſſeſſorem rei alienæ ad reſtituendũ Ciuilis et naturalis ratio obligat 219.a

Poſtulationes extra iudiciũ non ſunt actiones 217.a

Præiudiciales, non ſolũ cenſentur actiones, ſed et exceptiones, & replicationes, & duplicationes 305.a

Præſcriptio ceſſat tempore bellorum 151.b

Præſcriptio longißimi tẽporis per uocationem in ius interrumpitur 155.b

Præſcriptionis ſignificatio latius porrigitur, quàm uſucapionis 124.b

Præſcriptio non iuſtificat iniuſtam poſſeßionẽ, ſed controuerſijs uiam præcludit 136.b

Prætorũ autoritas, uſq; ad receptam monarchiã ſemper creuit 242.a

Princeps malus plus exemplo quàm ſcelere obeſt 118.a

Principij ignoratione tota materies obſcuratur 17.a

Principio

Principio rudes fuerunt actiones, ſine ulla ſolennitate 228.a
Prima & ſumma naturæ lex eſt Deum timere & amare 28.a
Priuatum commodū cedere debet pub. utilitati 140.b
Priuati aut incompetentis Iudicis ſententia, ipſo iure nulla eſt 312.b
Priuilegia cōſtantem rationem in natura habentia perpetuo cōpetūt 225.b
Priuilegia corpori aut uniuerſitati conceſſa perpetua ſunt 226.b
Priuilegia egregiarum & impeditarum ualetudine perſonarum 240.b
Priuilegia ex ſumma æquitate certis perſonis ſunt conceſſa 129.a
Priuilegia illuſtribus & maioribus magiſtratib. optimo iure cōcedūtur 240.b
Priuilegia illuſtrium perſonarum 239.b
Priuilegia ob eandē rationem aliquādo ad ſimiles caſus porriguntur 287.b
Priuilegia piarum cauſarū 269.b
Priuilegiorum cauſæ ex naturali ratione metientur 226.b
Priuilegium conceditur ob ſexus quoq; aut ætatis imbecillitatem 224.b
Priuilegium contra ius naturæ aut utilitatem publicam iniquum eſt 223.b
Priuilegium iuſtam cauſam habebit 223
Priuilegium legem aliquando ſupplet ibidē
Priuilegia tam diſtāt quàm lex ſpecialis à generali ibidem
Priuilegium ualetudinario ob neceßitatem, egregiæ perſonæ propter dignitatem conceditur 240.b
Probationū, alia eſt plena, alia ſemiplena 34.b
Procurator litis ſi falſus inueniatur, ſententia nō ualet ipſo iure 344.b
Propter cauſarū multitudinē, aut iuriſdictionis exitum, permittitur Iudici, noctu dare ſententiam 340

340.b
Propter inſtantiæ exitum, Iudex poteſt nullo poſtu lante dicere ſententiam 330.b
Proteſtatio non caret effe= ctu, qua actor aſtringit ſe tantum ad probationẽ eo rum, quæ neceſſario ſunt probanda 334.a
Proteſtatio talis nihil pro= deſt in his, in quibus iu ris neceßitate probatio re quiritur ibidem
Prouocatio legitima eſt à ſentẽtia lata 248.b
Puberes poſſunt teſtimoniũ ferre de ijs, quæ impube= res uiderunt 88.b
Prouocatio quæ fit unica uoce, eſt licita 175.b
Puberes teſtimonium dicere poſſunt in cauſis ciuilib. poſt annum XIIII. in cri minalib. poſt XX. 186.b
Publicatis teſtium dictis, a= lij teſtes non admittũtur regulariter 74.b
Pupilli in bonis ueri tutoris eiusq; qui per tutores geſ ſit, cæteris creditoribus præferuntur 291.b

Q

Qualitas facti expenden da eſt, ubi conſtiterit de eius initio 11.b
Quatenus aliquis facere poſ ſit, ex perſona, ex rebus, et ex tempore colligitur 295.a
Quibus ætas, ſexus, ualetu= do moleſta eſt, ijs adeſſe oportet 289.b
Qui appellationis cauſam non eſt proſecutus, intra annum, priori ſententiæ obtemperabit, niſi proba uerit legitimum impedi= mentum 178.b
Qui bona fide uſucepit, a= ctionẽ habet aduerſus ue rum dominũ, qui forte na ctus eſt rei poſſeßionem 137.b
Qui Ciuili actione ad ſolu= tionem ſolidam compelli non poſſunt, hi nec carce re ſunt urgendi 300.a
Qui iudicij mutãdi cauſa rẽ litigioſã alienat, cõueniri põt intra annũ de eo quod intereſt actoris 168.b

Qui

Qui legem naturæ ignorat iniuſtus eſt 16.a
Qui poßident alieno nomine, nullo tempore præſcribitur 145.b
Qui ſponte in ſe recepit onus probandi, quo aliâs non teneretur, ei concedenda probatio 56.b
Quod lege nominatim comprehenſum non eſt, permittitur Iudici ex æquitatis cẽſura mitigare 24.b
Quod turpiter datum eſt Iudici, nec illi, nec hæredibus eius ulla uſucapione adquiritur 148.b

R

Ratio naturalis circũſpicit ad diſtributiuæ iuſtitiæ circũſtantias 222.b
Ratio naturalis obſcurata et extenuata eſt lapſu primi parentis 15.a
Recepta contra iuris rationem utilitatis gratia, ad conſequentias non producentur 256.b
Reconuentio interdum ex natura cauſæ admittenda eſt 249.b
Recte dixit Bartolus: Interdicta ſub edictis contineri 257.a
Recte uiuendi regulæ homini oĩno neceſſariæ 14.a
Regno Dei appropinquãte nullus Sathanæ locus fuit 75.a
Regula una omnes caſus nõ metientur ſtricte 146.a
Reipu. ſe deuouet, qui totũ ſe malis opponit 125.a
Religio Christiana admodũ naturæ cõgruit 54.a
Religione ablata non conſiſteret inter homines fides 50.a
Religionis uiolatæ iniuriã non habet iuſtam excuſationem pœnæ 83.a
Religio potißima publici iuris pars 89.a
Religioſi & coniugati ſeſe mutuo ſine libello conueniunt 365.a
Renunciatio unius, etiam uniuerſitatis, cæteris non præiudicat 152.b
Repugnare religioni & naturali iuri idem eſt 29.a
Rerum cõmunione diſcordia

dia gignitur 154.a

Rerum *mutatio periculoſa eſt* 128.a

Res *bona melius impeditur quàm mala conceditur* 125.a

Reſcriptum *principis quod iniquam pœnam infligit reo,ante xxx. dies non eſt exequendum* 195.b

Res *furtiuæ & ui poſſeſſæ nõ queunt uſucapi* 181.a

Res *immobiles ui poſſeſſæ, uſu non capiuntur* 146.a

Reſpublica *præmio & pœna potiſsimum continetur* 113.a

Res *ſacræ,ſanctæ,& publicæ, non uſucapiuntur* 147.b

Reſtitutione *in integrũ iuuatur, qui probat intra x.menſes poſt dictã ſententiã, aduerſarium ſuũ corrupiſſe Iudicẽ* 173.b

Reſtitutio *uarias ob cauſas negatur* ibidem

Reus *nõ tenetur niſi in pijs cauſis inſtrumenta edere ad actoris intentionẽ fundandam* 273.b

Romani *literas & doctos honorarunt* 244.b

Ruſticorũ *priuilegia* 257.b

S

Sacerdotũ *uarietas gentibus fuit propter uerbi* Dei *ignorantiam* 62.a

Sacerdotibus *reſpõdendi iuris & cõſtituendarũ religionũ facultas fuit* 65.a

Sacrificium *ſpirituale* Deo *gratiſsimum eſt* 84.a

Sacrilegij *& parricidij magna affinitas eſt* 82.a

Salute *publica deficiẽte nulli ciui eſt incolumitas* 106.a

Scripturæ *fide dignæ plene probant* 36.b

Senatores *boni educatione maxime efficiũtur* 117.a

Senatores *ſententias proferent abſque ulla diſſentio*

publicam noſcere 124.a
S.C. Macedonia. nõ obſtat ei q filio familiâs in ſubſidium ſtudiorum uel legationis, dedit mutuam pecuniam 208.b
Senes ualetudinarij, &c. regulariter non coguntur dicere teſtimonium 68.b
Sententia, continens aliud quàm fuerit petitum, nihil ualet 332.b
Sentẽtia contrà ius litigatoris lata, appellatiõis remedio extinguẽda eſt 310.b
Sententia dicta contra grauiter ægrotantem, nullius momenti eſt 328.b
Sententia eius, qui ſe putauit Iudicẽ, cum nõ eſſet, ipſo iure nulla eſt 313.b
Sententia in loco inconſueto dicta, non ualet 343.b
Sentẽtia ipſo iure inualida, nullam meretur executionem 309.b
Sentẽtia ipſo iure nulla, ca nec ſine appellatiõe procedit 301.b
Supplicatio nõ impedit executionẽ ſentẽtiæ 305.b
Sentẽtia poſt inſtantiã lata, ipſo iure non ualet 317.b
Sententia, ſecundum ineptũ libellum dicta, non trãſit in rem iudicatam 331.b
Sententia ſine expreſſa condemnatione uel abſolutione, irrita eſt 335.b
Sepulchra quàm ſumptuoſa olim facere licuerit 86.a
Seruitutes amittuntur x. annis inter præſentes 210.b
Seruitutes diſcontinuæ, uſu non capiuntur 148.b
Seruitus conſtituitur cum quis contra iuris communis regulas permittit aliquid in ſuo ſolo facere 182.a
Si reus conuentus litem conteſtari recuſet, Iudex directo ad conteſtandam litem cõpellere poteſt aduerſarium 331.a
Simplicitas legum amica 147.a
Sine actionibus uita humana tranſigi non poteſt tranquille 227.a
Sine æquitatis cenſura, non

patet

patet ad ueram iuſtitiam exitus 29.b
Sine legitimo titulo nulla eſt iuſta poſſeßio 129.b
Sine obligatione nulla eſt actio 16.b
Sociorum teſtimonia non admittuntur 84.b
Socius recuſans pro portione ſoluere pecuniã in rẽ cõmunem neceſſario impẽſam, amittit poſt 4. mẽſes eius dominium 208.b
Sola reſponſio ad articulos qui factũ cõtinẽt, nõ põt cenſeri conteſtatio 331.a
Solẽnitas actionum duplex fuit, formularũ uidelicet & impetrationũ 229.a
Spiritus paupertas Deo gratißima eſt 51.a
Spurij ex eadem matre ſibi ſuccedunt 162.a
Spurij non ſuccedunt patri 158.a
Statuta Ciuitatũ ſunt iniqua quæ appellationis reme-
uatim ſtipulatur 270.b
Studiorum gratia peregrinãtes cum ſuis nuncijs à uectigalibus liberi ſunt 245.b
Studioſi Iudicum optionem habent, donec ſemel elegerint 248.b
Studioſus ſignis quibuſdã poteſt cognoſci 246.b
Stultum eſt pericula ſubire quæ euitari queãt 105.a
Subſtitutio uel conditio decedentis abſque liberorũ ſpe, nulla eſt: niſi in pijs cauſis ſit 276.b
Succeßio ab inteſtato ex naturali cognatiõe cauſam trahẽs, triplex eſt 156.a
Succeßio legibus non adiuta reijcitur 162.a
Succeßione ab inteſtato admittitur quiſq; pro gradus proximitate 163.a
Summum ius & æquitas. quanquam differũt, tamẽ non ſunt diuerſi generis

Supplicatione intra x. dies exhibita, compellitur uictor ad ſatiſdationem de reſtituẽdo iudicato: ſi fuerit retractanda ſententia 304.b

Supplicatio offerẽda eſt Iudici, qui dedit ſententiã, uel eius referendario, ex ſcripto 303.b

Supplicare ab eo Magiſtratu permittimur, à cuius ſententia appellare non licet 213.b

Suſpectus eſt teſtis nimium amicus producenti, uel capitalis hoſtis eius aduerſario 80.b

T

Talionis pœna non abs re introducta eſt 186.a

Temperandũ eſt à poſitionibus Iuris 356.a

Tempeſtiua denũciatio, nõ iuſtificat iniquã cauſam belli 188.b

Tẽpla Chriſtianorũ religiõi dicata optime priuilegijs honeſtata ſunt 53.a

Templum Dei & domus, totus mundus eſt ibid.

Temporalem præſcriptionem aduerſus actionẽ ex maleficio, interrumpit libelli oblatio 155.b

Temporales actiones, per litis conteſtationem perpetuantur 210.b

Temporis eſt habẽda ratio in omnibus negocijs 121.b

Tempus appellandi non cedit, ante expeditam cauſam inualiditatis 309.b

Tẽpus nõ eſt modus tollendæ obligationis 138.b

Tempus quod excedit hominum memoriã, eſt efficaciſsima uſucapiendi ſpecies 164.b

Termini agrorum obſeruari debent 192.a

Teſtamẽta plura unius temporis, unà corruũt 276.b

Teſtamenta ſeptem teſtibus adhibitis cõſcribi omnia iura requirunt 153.a

Teſtamenti ſucceſsio ubi locũ habet, ibi quæſtio inteſtati ceſſat 164.a

Teſtamentum nutu uel notis factum, ad pias cauſas ualet

ualet, aliâs non 276.b
Teſtatorē in ultima uolun=tate ipſummet accerſere neceſſarium eſt, præter=quā in pijs cauſis 275.b
Teſtator in teſtamento rem quam ad piā cauſam reli quit, nō alienat 277.b
Teſtatoris uerba non faci=le omittenda 280.b
Teſtes, aduerſario præſen=te, iurare debent ueritatē ſe dicturos 97.b
Teſtes abſentes, aut euoca=ri debent, aut teſtimonia eorū per aliū Iudicem co gnita & ſigillata, ad Iu=dicē cauſæ remitti 71.b
Teſtes ante litem conteſta=tam nō audiuntur in cau ſis criminalibus 73.b
Teſtes cōtradicētes ſcriptu ræ, ipſi præferūtur 114.b
Teſtes fateri debēt apud Iu dicem qualitatem perſo=narum ſuarum 105.b
Teſtes duo, omni exceptio-ne maiores, plene pro-
tis gratia 280.b
Teſtes ſinguli ſingulis re=pugnantes, ſuſpecti ſunt 111.b
Teſtes ſunt examinandi ſi=gillatim 104.b
Teſtimonium de auditu a=lieno interdū ualet 102.b
Teſtis cōtradicens ſibi, re=ijcitur: niſi incōtinēti re uocet alterū dictū 110.b
Teſtis unus ueriſimiliter probat 44.b. 67.b
Triēnij uſucapio ſola Iudi cis ſentētia interrumpi=tur 154.b
Tyrannis neq; diuturna eſt neq; felicem habet ex=itum 92.a

V

Valetudinarij q ſint ha=bendi 242.b
Vbicunq; locū habent pro=bationes, ibi admittūtur & poſitiones 243.a
Vbi nulla eſt obligatio, ibi nec competit actio, ubi non eſt ius agēdi, ibi nec

ſic Chriſtiani mundanis negocijs ſepoſitis primũ quærent regnũ Dei 50.a
Verborum dubium in iudicio interpretandũ eſt contra reũ, in pijs cauſis aliquando pro reo 284.b
Verba honoris in pijs cauſis obligant 278.b
Veterani qui ſint 260.b
Veteranorũ priuilegia ibi.
Victoria uti quàm uincere decentius eſt 113.a
Vindicta Dei grauior eſt hominis pœna 51.a
Verbum Dei Chriſtianis loco ſuperſtitioſæ & ueteris religionis eſt, quod ſi eriperetur, nihil præter tenebras reſtaret 67.a
Vis politiæ pernicioſiſsimus hoſtis 124.a
Vnus teſtis cõtradicẽs multis, nihil agit 111.b
Volẽti ſoluere, iniquum eſt actionem dictare 218.b
Voluntas humana ratione naturali ad politicam uitam dirigitur 222.b
Volũtas regetur à ratiõe iuxta honeſtatis formã 15.a
Vota in baptiſmo præcipua ſunt Chriſtianorũ 83.a
Vſucapio in ſacris rebus loco caret 88.a
Vſucapio longi temporis, interrũpitur per litis conteſtationem 154.b
Vſucapionem oportuit introducere propter publicam trãquillitatem 139.b
Vſucapio nõ procedit ſine iuſto titulo & bona fide poſsidentis rem, quæ uſucapi poſsit 129.b
Vſucapio tã ad immobilia quàm mobilia refertur 128.b
Vtilis annus uel dies dicitur quo ſe cõtrouertẽtes mutuo coram Iudice conuenire poſſunt 160.b
Vulgo male intelliguntur uerba Iuſtiniani de interdictis 258.a
Vulneratus, ſi triduum ſuperuixerit, non cenſetur poſtea ex uulnere obijſſe 188.b
Vultus animi eſt index 96.b

FINIS.

AUT 1318591

